

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLETİŞİM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İLETİŞİM BİLİMLERİ BİLİM DALI

İLETİŞİM BİLİMLERİ BAĞLAMINDA KİTAP YAYINCILIĞI VE
YAYINCILIK POLİTİKALARININ DÖNÜŞÜMÜ

Doktora Tezi

İŞİL ÇOBANLI ERDÖNMEZ

İstanbul, 2014

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLETİŞİM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İLETİŞİM BİLİMLERİ BİLİM DALI

İLETİŞİM BİLİMLERİ BAĞLAMINDA KİTAP YAYINCILIĞI VE
YAYINCILIK POLİTİKALARININ DÖNÜŞÜMÜ

Doktora Tezi

İŞİL ÇOBANLI ERDÖNMEZ

Danışmanı: Doç. Dr. MUKADDER ÇAKIR

İstanbul, 2014

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAY BELGESİ

RADYO, TELEVİZYON VE SİNEMA Anabilim Dalı İLETİŞİM BİLİMLERİ Bilim
Dalı DOKTORA öğrencisi İŞİL ÇOBANLI ERDÖNMEZ'ın İLETİŞİM BİLİMLERİ
BAĞLAMINDA KİTAP YAYINCILIĞI VE YAYINCILIK POLİTİKALARININ
DÖNÜŞÜMÜ adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 29.04.2014 tarih ve 2014-17
sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile Doktora Tezi olarak kabul
edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi 9 / 05 / 2014

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

1. Tez Danışmanı	Doç. Dr. MUKADDER ÇAKIR	
2. Jüri Üyesi	Prof. Dr. FİLİZ AYDOĞAN BOSCHELE	
3. Jüri Üyesi	Doç. Dr. YEŞİM GÜÇDEMİR	
4. Jüri Üyesi	Yrd. Doç. Dr. AYŞE KONCAVAR	
5. Jüri Üyesi	Yrd. Doç. Dr. İHSAN KARLI	

ÖZET

Sözlü kültür olgusundan yazının icadına uzanan süreçte destanlarla başlayan bilgi aktarımı, matbaanın icadı ile büyük bir değişime uğramıştır. Uygarlıkların gelişmesine paralel olarak modernleşme ile birlikte, kültürel, toplumsal, ekonomik ve politik değişimler, yazının aktarım süreçlerini de hızlandırmıştır.

20 ve 21. yüzyıllarda teknolojik gelişmelerin, sanayileşmenin, uluslaşmanın, kentleşmelerin artmasıyla bilgi teknolojileri ve enformasyon aktarımı da değişmeye başlamıştır. İnsanlığın ihtiyaçlarına paralel olarak günümüzde yayıncılık politikaları, kurumsallaşmanın ötesinde dijital olanaklarla bireylerin gücüne bağlı olmaya başlamıştır.

Yayıncılık politikalarının ve kitabın serüveninin, bilgi aktarımı ve uygarlıklar bağlamında tartışıldığı bu çalışmada, yayıncılığın günümüzde geldiği noktanın ne kadar demokratik olduğu veya ne kadar liberalleştiği olumlu olumsuz yanlarıyla tartışılmıştır.

ABSTRACT

Oral culture phenomenon in the process extending from the saga that began with the invention of writing to the transfer of information, with the invention of printing has undergone a major change. In parallel to the development of civilization along with modernization, cultural, social, economic and political changes in the summer has sped up the transfer process.

Technological developments in the 20th and 21st centuries, industrialization of nationalization, with the increase of urbanization in information technology and information transfer has started to change. In parallel publishing policies to the needs of humanity, beyond the digital possibilities of institutionalization of individuals with power began to be connected to.

Publishing policies and book adventure, knowledge transfer and civilizations, as discussed in the context of this study, where the point of publishing today is how democratic or how liberalization has been discussed with the positive and negative side.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No:

1. GİRİŞ.....	1
2. SÖZLÜ KÜLTÜRDEN YAZILI KÜLTÜRE EKONOMİK, SİYASAL, KÜLTÜREL VE SOSYAL DÖNÜŞÜM.....	4
2.1. SÖZLÜ KÜLTÜRDEN YAZILI KÜLTÜRE GEÇİŞ	
2.1.1.Sözlü Kültür	4
2.1.2.Mitoloji	10
2.1.3.Yazının Gelişimi	16
2.1.4. Destanlar ve İlk Kitaplar: İliada, Odessia, Gılgamış, İşler ve Günler, Mahabarata, Nibelungen, Oğuz Kağan	21
2.1.5. Üç Büyük Dinin Kitapları: Tevrat, İncil, Kuran'ı Kerim	31
2.1.6. İlk Kütüphaneler	34
2.2.YAZININ İCADINDAN MATBAANIN İCADINA KADAR OLAN SÜREÇTE SÖZLÜ KÜLTÜR VE YAZININ ETKİLERİ.....	45
2.3. YAZININ İCADININ KÜLTÜREL, SOSYAL, EKONOMİK, SİYASAL SONUÇLARI	52
3. MATBAANIN İCADI VE İZLEYEN DEĞİŞİM SÜREÇLERİ.....	60
3.1. MATBAANIN GELİŞİM SÜRECİ.....	61
3.1.1. Doğu Topluluklarında Matbaaya Yönelik Çalışmalar.....	65
3.1.2. Batı Topluluklarında Matbaaya Yönelik Çalışmalar.....	71

3.2. MATBAANIN İCADINDAN SONRA YAŞANAN EKONOMİK	
VE POLİTİK DEĞİŞİMLER.....	75
3.2.1.Elyazmalarından Basılı Ürünlere Ekonomik Değişimler.....	76
3.2.2. Basılı Ürünlerin Politik ve Kültürel Yansımaları.....	81
3.3. MATBAANIN İCADINDAN SONRA YAŞANAN SOSYAL VE	
KÜLTÜREL DEĞİŞİMLER.....	85
3.3.1. Dilin Toplumsallaşması Süreci.....	87
3.3.2. Bellek Yitimi Süreci ve Sonuçları	90
3.4. YAYINEVLERİNİN GELİŞİM SÜRECİ.....	95
3.4.1. Matbaadan Yayınevine Geçiş	96
3.4.2. İlk Yayınevleri	102
3.5. 16. YÜZYIL SÜRECİNDE MODERNLEŞME ÖNCESİ YAŞANAN	
GELİŞMELER.....	104
4. MODERNLEŞME SÜRECİ VE KİTAP YAYINCILIĞI	110
4.1. MODERNLEŞME SÜRECİNİN TEMEL ÖZELLİKLERİ.....	110
4.1.1. Ekonomik Özellikler.....	116
4.1.2. Politik Özellikler.....	118
4.1.3. Kültürel Özellikler	121
4.1.3.1. Okuryazarlığın Gelişimi ve Artan Okullaşma.....	124
4.1.3.2. Kitle İletişim Araçlarının Gelişimi ve Kültürel Dönüşümler.....	131
4.1.3.3. Modernleşme Sürecinde Yaşanan Sanatsal Değişimler.....	136
4.2. MODERN TOPLUMA İLİŞKİN KURAMLAR.....	140
4.2.1. Kitle Toplumu, Kültür Endüstrisi Kuramı ve Gösteri Toplumu Kuramı.....	140
4.2.2. Endüstri Toplumu Kuramı.....	148

4.2.3. Postmodern Toplum Kuramı.....	153
4.2.4. Sanayi Sonrası Toplumu Kuramı.....	153
4.2.5. Enformasyon Toplumu Kuramı.....	156
4.2.6. Ağ Toplumu ve Gözetim Toplumu Kuramı	162
4.3. 19-20.YÜZYILLARDA KİTAP YAYINCILIĞI.....	167
4.3.1. 19-20. Yüzyıllarda Kitap Yayıncılığı Alanında Yaşanan Değişim Süreçleri.....	172
4.3.2. Değişen Kitap Yayıncılığının Edebiyat ve Diğer Sanat Dallarına Etkileri.....	176
4.3.3. Kitap Yayıncılığının Kültür Endüstrileri İçindeki Konumu,Yeri.....	185
5. TÜRKİYE’DE KİTAP YAYINCILIĞI.....	192
5.1. MATBAANIN TÜRKİYE’YE GELİŞİ VE İZLEYEN DEĞİŞİM SÜRECİ.....	194
5.1.1 İbrahim Müteferrika ve ilk Matbaanın Kuruluşu	197
5.1.2 Müteferrika Sonrası Matbaa Faaliyetleri	200
5.1.3 Matbaanın Gelişiminin Gecikmesinin Nedenleri	204
5.2. II. MAHMUT DÖNEMİ REFORMLARI VE TANZİMAT FERMANI.....	207
5.2.1. II. Mahmut Reformları	208
5.2.2. Tanzimat Fermanı	210
5.2.3. Islahat Fermanı	214
5.2.4. Modernleşme Örnekleri olarak Okullar	215
5.2.5. Modernleşme Örnekleri olarak Tercüme Odaları.....	218
5.3. 1.ve 2. MEŞRUTİYET DÖNEMLERİNDE KİTAP YAYINCILIĞI.....	221
5.3.1. 1. Ve 2. Meşrutiyet Dönemlerinde II. Abdülhamit Reformlarının Yayıncılığa Etkileri.....	226
5.4. CUMHURİYET DÖNEMİNİN İLK YILLARINDA KİTAP YAYINCILIĞI	

(1920-1950).....	235
5.4.1. Devlet Yayıncılığı	237
5.4.1.1 Atatürk ve Türk Dil Reformu	238
5.4.1.2. Hasan Ali Yücel Dönemi	242
5.4.2. Özel Yayıncılık ve Edebiyat	247
5.5. 1950 SONRASI KİTAP YAYINCILIĞINDAKİ GELİŞMELER.....	252
5.5.1. Çok Partili Döneme Geçişte Yayıncılık (1950-1960).....	253
5.5.2. 27 Mayıs Darbesi Döneminde Yayıncılık	255
5.5.3. 12 Mart 1971 Darbesi Yıllarında Yayıncılık	257
5.5.4. 12 Eylül 1980 Darbesi Yıllarında Yayıncılık	259
5.5.5. 1990'lerden Günümüze Yayıncılık	264
6. GÜNÜMÜZ KİTAP YAYINCILIĞINDAKİ YAYGIN POLİTİKALAR.....	270
6.1. Küreselleşme Sürecinin Yayıncılığa Etkileri.....	271
6.2. Kitap Yayıncılığında Editör, Yazar ve Eleştirmen Üçgeni.....	280
6.3. Kitap Yayıncılığında Ödül Mekanizmaları	294
6.4. Kitle İletişim Araçları ve Kitap Yayıncılığı	299
6.5. Son Dönem Kitap Yayıncılığı Alanındaki Teknolojik Gelişmeler.....	308
6.5.1 Masaüstü Yayıncılığın Sürece Dahil Oluşu.....	308
6.5.1.1. Apple ve Masaüstü Yayıncılıktaki Önemi.....	311
6.5.2 Dijital Teknolojinin Yayıncılığa Etkileri.....	317

6.5.3Yeni Medya Koşullarında Kitap Fuarları ve İnteraktif Okur.....	330
6.6. Günümüz Kitap Yayıncılığındaki Yaygın Politikalar.....	338
7. SONUÇ.....	356
8. KAYNAKÇA.....	361
9. EKLER.....	393
9.1 Remzi Yayınları Genel Koordinatörü ile Kişisel Görüşme	393
9.2 Ntv Yayınları Editörü ile Kişisel Görüşme	397
9.3 İdefix Editörü ile Kişisel Görüşme.....	399
9.4 Türkiye Yayıncılar Birliği Genel Sekreteri ile Kişisel Görüşme	404
10. ÖZGEÇMİŞ	412

1. GİRİŞ

Küreselleşen günümüz dünyasında, bilgi daha çok yeni teknolojilerle kitlelere ulaşmaktadır. Bilginin paylaşımının kitleler üzerinde etkileri bulunmaktadır. Bilginin, düşüncelerin, yorumların, arzuların ve hayallerin yazılı hale getirilerek toplandığı form ise bilindiği gibi kitaptır.

Bu çalışma, kitabın tarihine bir yolculuk yaparak, sözlü kültür başta olmak üzere, yazının bulunması, yaygınlaşması aşamalarıyla hafızalarımızın yerini tutan yazılı kültüre ve kitabın başlangıcından günümüze geçirdiği dönüşümlerle birlikte ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel hayata etkilerine ve yayıncılık politikalarına odaklanmaktadır.

Yazıdan önce sözlü kültür gelenekleriyle bilgi dolaşırken; yazı ile birlikte gerek bireysel gerek iktidar odaklı bir yazı kültürü oluşmuştur. Neyin nereye ve hangi içerikle yazdırılacağına karar verenler olduğu gibi, hiçbir değiştirme yapmadan olguları yazanlar da olmuştur toplumda.

Sözlü geleneklerin, sözlü kuralların, toplumsal öykülerin, tarihin, yaşayış biçimlerinin yazıyla kutsallaştırılmaya çalışılmasının ardından; matbaanın icadıyla, yazının kutsallığının kalmadığı görülmüştür. Matbaa denen hızlı basım ve çoğaltım tekniği sayesinde bir yazının aynısından binlerce basılabilmekte; bilginin biricikliği ortadan kaldırılmaktadır.

Bugün her ne kadar ileri teknoloji yöntemleriyle bırakın biricik bir yazıyı basmayı; içeriğinin ne olduğu belli bile olmayan, niteliği tartışılan, yazım ve edebiyat yönünden insanların onayı olan ya da olmayan milyonlarca kitap basılmaktadır. Hatta basım ile kalmayıp, dijital ortamda, el değmeden, anında yaratım süreci tamamlanabilmektedir.

Bu doktora tezinde “**İLETİŞİM BİLİMLERİ BAĞLAMINDA KİTAP YAYINCILIĞI VE YAYINCILIK POLİTİKALARININ DÖNÜŞÜMÜ**” konulu, sözden yazıya, matbaadan dijital yaratım süreçlerine uzanan kitabın yolculuğunu ele alacağız. Birinci bölümde giriş kısmı yer almaktadır. İkinci bölümde tamamen sözlü kültür ve yazılı kültür ayrımı üzerinden, mitoloji, din ve gelenekler bağlamında tarih boyunca bilginin aktarımından söz ederek; ilk yazılı eserlerden, yazının ilk kez kimin tarafından nerelerde hangi amaçlarla kullanıldığından, toplumların kendi hikâyelerini kalıcı hale getirmek için yazıdan nasıl yararlandığından söz edeceğiz.

Üçüncü bölümde tamamen teknik bir şekilde matbaacılığın nasıl ortaya çıktığını, bu süreçte hangi aşamalardan geçildiğini açıklamaya çalışacağız. Matbaanın icadıyla birlikte Doğu ve Batı toplumlarında nasıl değişimlerin yaşandığı, elyazmalarının yerini basılı kültüre bırakmasıyla toplumsal duruşların nasıl etkilendiği, ilk yayınevlerinin nasıl oluşmaya başladığı gibi gelişmelerden söz edilecektir.

Dördüncü bölümde kitap yayıncılığının ve bilginin aktarımının sanayileşme ve modernleşme ile birlikte dünyada hangi aşamalardan geçtiğini inceleyeceğiz. Bunu yaparken bilginin nasıl çoğaltıldığını, toplumların sosyal, ekonomik, tarihsel, politik süreçlerden nasıl etkilenererek bilgiyi pazarladığını, sanatın, yaratıcılığın, üretimin ve iletişimin hangi süreçlerden geçerek nelerle etkileşime geçtiğini inceleyeceğiz. Eleştirel bir perspektif kullanarak bilginin metalaşmasını değerlendireceğiz. Bilgi, sözlü kültürde nasıl ilk ağızdan çıkıldığı gibi öyküden gerçeğe aktarılıyorsa, yazılı kültür de bunun nasıl değiştirildiğini açıklayacak; bilginin 19. yüzyılda ne kadar kıymetli bir veri haline geldiğine, sanatın kitlelerle nasıl buluştuğuna değinip; ardından 20. ve 21. yy’da hızlı teknolojiler aracılığıyla nasıl içinin boşaltıldığını tartışmaya çalışacağız.

Tezin beşinci bölümünde, tamamen Türkiye üzerine odaklanarak, matbaacılığın gelişmeye başlamasıyla birlikte dönemsel incelemeler yapacağız. Matbaanın ülkeye gelişinden sonra yaşanan gelişmelerin yanı sıra, reform süreçlerinde yaşananlar, hükümdarların yayıncılığa bakış açıları, yaşanan yenilikler ve sıkıntılar değerlendirilecektir. Son olarak da Cumhuriyetten günümüze dek yayıncılığa ve kültürel yazınsal gelişmelere dek tüm ayrıntılar örnekleriyle belirtilecektir.

Tezin altıncı ve son bölümünde, tamamen yayıncılık politikaları üzerine odaklanarak; matbaadan yayınevlerine, yayınevlerinin basım şartlarından günümüzün ileri dijital ve sanal kitap yayıncılığına uzanacağız. Bu bölümde kitabın sadece basım sürecinden değil; yazarlık, eleştirmenlik, ödül sistemleri, küreselleşen kitap piyasası, tekelleşen medya organları, ideolojik özneler olarak kullanıma açık hale getirilen araçlar, sanallaşan ve üretimi kadar tüketimi de hızlı hale getirilen bilgi mekanizmalarından söz edeceğiz.

Böylelikle, başlangıcından günümüze bilginin nasıl aktarıldığı üzerine bir kılavuz çizme amacı doğrultusunda, sözlüyle yazılı hale gelen, çoğaltılabilirken sanal hale getirilen kitabın kendisinden, içeriğinden ve çevresinden nasıl etkilendiği ve kitleleri ve dünyayı nasıl yönlendireceği üzerinden bir çalışma yaparak kitabın tarih boyunca serüvenini izleyip bugünkü konumuza gelerek tezimi sonlandırmış olacağım.

2. SÖZLÜ KÜLTÜRDEN YAZILI KÜLTÜRE EKONOMİK, SİYASAL, KÜLTÜREL VE SOSYAL DÖNÜŞÜM

2.1. SÖZLÜ KÜLTÜRDEN YAZILI KÜLTÜRE GEÇİŞ

İnsan, bir şeyi ilk düşündüğü anda aklına gelene inanır. Ancak ağzından bu düşünce çıkarken değişikliğe uğrayabilir. Bunun nedeni, yaşadığı toplumun yasaları, çevresindekilerin tepkileri vs. olabilir. Eğer bu düşünceler yazılı hale getirilecekse, konuşmaktan çok daha fazla dikkat gerektirir, çünkü artık kalıcı hale gelecektir. Bir kere yazıldı mı günümüzdeki gibi kolay silinebilir olma özelliği yoktur. Dolayısıyla sözlü kültür ile yazılı kültür arasında önemli farklılıklar vardır.

Tarih boyunca kültürel, siyasal, sosyal ve ekonomik bağlamda, yazının icadından önce insanların yaşamlarını nasıl kayıt altında tuttuklarını ve yazıdan sonra ilk nelerin değiştiğini incelediğimiz bu ilk bölümde, sözlü kültürden yazılı kültüre geçişi ve ilk yazıları, yazıcıları, yazının sonuçlarını ele alacağız.

2.1.1. Sözlü Kültür

İnsanlar birbirleri ile değişik yöntemlerle iletişim kurar ve bunu yaparken tüm duyularını seferber ederler. Kişiler arasında bireysel iletişim olduğu gibi; kitleler arasında da iletişimin varlığından söz edilebilir. İletişimi gerçekleştirmenin birçok yolu vardır. Sözlü iletişimde bunu sağlayan şey dil ve dili duyuran seslerdir. Dil, yazıdan çok sese bağımlıdır.

Uygarlık tarihi öncelikli olarak Ortadoğu'da şekillenmiştir.

“İnsanlığın en eski uygarlıkları, Dicle-Fırat ve Nil vadilerinde İÖ 3500-3000 dolaylarında gelişti. Bu dönem, sonraki çağlarda çoğu insanın yaşamını yöneten belli başlı düşünüş ve davranış biçimlerinin damgalarını insanın aklına ve duygularına ilk kez bastıkları yüzyıllardır.” (McNeill: 2005, 22).

Yiyecek, tarım, yerleşme, toprak, ticaret gibi belli başlı kavramların insanlığın hayatını şekillendirmesiyle, insanlar yaşamın başlangıcını ve sürekliliğini araştırır oldular. Çeşitli bilimsel uygulamaların başlamasıyla da ilk önemli adımlar atılmış oldu. Bu örneklerin neler olduğunu ilerleyen bölümlerde açıklayacağız.

Şenel, toplumsal evrimin, yetişkinlerin öğrendiklerini, çocukların, yeniden öğrenmek zorunda kalmadan taklit edip kendilerine kazandırmalarıyla; daha sonra, erginlerin, öğrendiklerini görenek, dil, yazı vb. ile gençlere ve sonraki kuşaklara aktarmaları ile gerçekleştiğini belirtir (Şenel: 2004, 15). Dolayısıyla deneyim, bilgi birikimi ve bilgi iletişimi ile oluşmaktadır ve bilginin yaşantılar aracılığıyla aktarılmasıyla da şekillenmektedir.

Tarih yazarı H.G.Wells, ilk insanın karşısına çıkan bir hayvan karşısında öncelikle “ne yapacağım” dediğini; sonrasında “kendimi nasıl savunmalıyım” demeye başladığını örnek verir (Wells:2006, 49). Böylelikle ilkel insanın düşünce sisteminden, sistemli düşünceye geçilmiş ve insanlar yaşamışlıkları üzerinden deneyimlerini biriktirmeye, bunların sonuçlarını kendileri düşünerek analiz etmeye başlamışlardır.

Levi-Strauss, ilkel insanın düşünüşüyle çağımız insanın düşünüşü arasında çok büyük farklar olmadığını söyler. Toplumsal yapıya uygun hareket edildiği üzerinde durur (Şenel: 2004, 27). Bu anlamıyla kendisinin bu fikri, diğer yazarlardan daha farklı bir yerde durmaktadır. Diğer yazarlar, insanın ilk baştan itibaren düşünce sistemiyle topluma adapte olduğunu

söylerken, Levi-Strauss, bireyin zaten toplum içinde düşünce ve dil sisteminin geliştiğini belirtir.

İnsanların kendilerini ifade etmek için önceleri resimler üzerinde çalıştıklarını belirten Childe, bazı soyut kavramlar söz konusu olmaya başladıkça bunların yeterli olmadığını söyler. *“Güç, adalet gibi kavramlar, görsel resimlerle anlatılamaz. Böylesine gelişkin soyutlamalar için konuşma ya da yazma dili kaçınılmazdır”* (Childe:2004, 31). Bu kavramları el kol hareketleriyle veya resimlerle anlatamadığımız noktada, konuşmanın önemi ortaya çıkar.

Walter J. Ong’a göre, *“Dünya üzerinde konuşulan binlerce dilden 106 tanesi edebiyat üretebilecek derecede yazıya bağlanabilmiş, büyük bir kısmı ise hiç yazılamamıştır. Bugün konuşulan 3 bin kadar dilden yalnızca 78 tanesinin edebiyatı bulunmaktadır.”* (Ong: 2010, 19). Konuşulan tüm dillerin yazıya aktarılamıyor olması nedeniyle, değişmeyen tek kalıcı olgunun, dilin temelden sözlü oluşu olduğunu söyleyebiliriz.

Eser Köker sözlü kültür üzerine düşünürken, basılı metinde egemenin donukluğuna hapsedilmiş, iknadan yoksun yanılsamalı bir politik araçsallık yerine; sözün sahiciliği içinde, insan deneyiminin sınırsızlığındaki canlılığı ve değişen sözlü politikliği daha dikkat çekici bulmuştur (Köker: 2005,177).

İnsanın sosyal mirasının, daha dünyaya geldiği an yavaş yavaş öğrenip edindiği gelenekler olduğunu belirten Childe bu birikimleri şöyle derler: *“Kültürel ve geleneksel değişimler, bunları yaratan ve uygulayan insanların bilinçli karar ve seçimleriyle başlatılır, yönetilir ya da ertelenir”* (Childe: 2004, 21). Hiçbir değişimin gelişigüzel olmadığını, gelenekler yoluyla elde edildiğini söyleyebiliriz.

İnsanların okuma yazma bilmedikleri, kâğıdın, kalemin, mürekkebin bulunmadığı çok eski çağlarda; bütün yasalar, efsaneler, destanlar, inançlar, duygu ve düşünceler kitaplarda değil, insanların belleklerinde saklanıyordu.

İnsanlar arasındaki her çeşit bilgi alışverişi, insan belleği ile yapılıyordu. Öcal'a göre, insan, canlı bir kitap gibiydi (Öcal: 1971, 25).

İnsan belleğinin önemine değinen Boorstin'e göre, kitap basımından önce, bellek günlük yaşamı ve gizemli öğrenmeyi denetlemektedir. Bireylerin ve toplumların belleği, bilgiyi zaman ve uzay boyunca taşımıştır. *“Binlerce yıl boyunca kişisel bellek; eğlence ve bilgi, sanatların sürdürülmesi ve kusursuzlaştırılması, ticaret uygulaması ve mesleklerin işleyişine hükmetmiştir. Eğitimin meyveleri belleğin sayesinde yine bellekte birikip toplanmış ve saklanmıştır.”* (Boorstin: 1994, 458).

İnsanlık tarihinin ilk önemli devrimlerinden birinin Neolitik devrim olduğunu; bununla birlikte biriktirme, saklama, toplama kültürünün ve bilimselliğin başladığını belirten Childe, ikinci önemli devrimin de kentleşmenin temeli olan yerleşikleşme olduğunu belirtir. Childe'a göre, Nil ve Ganj ırmaklarının arasında, yarı verimli toprakların oluşturduğu kuşakta devrim yaratan buluşlar, soluk kesecek bir hızla birbirini izlemiştir. Nil ve Doğu Akdeniz'den Suriye ve Irak boyunca İran ovasına ve Indüs vadisine, tüm topraklar neolitik toplumlarla şekillenmiştir. İlk kez Sümerler, Dicle-Fırat deltasını yaşamaya uygun bir alan durumuna getirmek için insanüstü bir çaba göstermiştir (Childe: 2004, 80).

Suyun yaşamın devamlılığını sağladığı gerçeği üzerinden yaşantılarını kurmaya çabalayan insan toplulukları, bu verimli topraklarda su ile toprağı birbirinden ayırmaya çalışarak kendi ayakları üzerinde yükselmişlerdir. Böylelikle Yakın Doğu'da yaşam şekillenmeye başlamıştır.

Asya'nın batısında, Mezopotamya ve İran'ın güneyinde oluşan eski topluluklardaki düşüncelerin belirli bir dinsel oluşumla şekillendiğini ifade eden Adnan Adıvar, “bu tasarımların, dinin içeriğini oluşturan toplumsal olaylarla birleşmiş olduğunu” varsaymaktadır (Adıvar: 2000, 27). Günümüz yaşantısındaki bireyselliğin aksine, bu düşüncülerin ve yaşama biçimlerinin

kolektif bir çizgide ilerlediği görülmektedir. Yaşamın kaynağını merak etme güdüsü ve birarada yaşamının verdiği inançla bu düşüncüler yayılmıştır.

Biyolojik açıdan insanın mirası olmayan parçaların sonradan oluştuğunu belirten Childe, üretimi ve kullanımı için gerekli yetenek ve becerilerin sosyal mirasımızın bir parçası olduğunu, kuşaklar boyunca biriken ve kanla değil söz ve yazıyla iletilen geleneklerimizin birer sonucu olduğunu söyler (Childe: 2004, 25).

İnsanın yaşamadığı bir şeyi kaydedemeyeceğini belirten Fischer'e göre, *“İnsan çalışmadan –aletleri kullanma yaşantısı olmadan- dili, olayları ve nesneleri yansıtan bir işaretler düzeni, bir soyutlama, doğanın benzetilmesi olarak hiçbir zaman geliştiremezdi. İnsan, yalnız acıyı, sevinci duyabildiği, şaşırabildiği için değil, aynı zamanda çalışan bir varlık olduğu için yaratmıştır açık seçik, birbirinden ayrı sözcükleri.”* (Fischer: 2003, 29). İnsanların kendilerini ifade etme biçimleri böylelikle değişim göstermeye başlamıştır.

İlk insanlarla Homo Sapiens arasında dil farkı olduğunu belirten Childe dil özelliklerine değinir. Dilin, aynı dili kullanan, yani seslere bağlı anlamlar konusunda anlaşmaya varmış olan insan topluluklarının üyeleri arasında söyleşi ve haberleşmeyi sağladığını belirtir. Bu üyelerden biri öbürlerine gördükleri ve ettiklerini anlatır, onlar da kendi eylem ve tepkilerini duyduklarıyla kıyaslayabilirler (Childe: 2004, 28). Böylelikle sadece kişisel deneylerin değil; grubun işbirliğinin de kuşağa aktarılan deneyimlerde önemi olduğu vurgulanır.

Platon, dil çalışmalarında “adlandırma”nın doğruluğu üzerinde durmuştur. Bu çalışmaya göre “sözcük” ile “adlandırılan şey” arasındaki karşılıklı ilişki ya doğadan ya da görenekten kaynaklanır. Williams'a göre, *“Platon’un çözümü aslında idealist düşüncenin temelidir: Sözcük ve adlandırılan şeyden farklı başka oluşturucu bölge söz konusudur, bu biçim,*

öz ya da idealar bölgesidir. Dolayısıyla gerçeklik ya da dil araştırmaları temelde bu oluşturucu (metafiziksel).biçimlerin araştırılmasıdır.” (Williams: 1990, 23).

İşaret kavramı için de böyle bir durum sözkonusudur. İşaret sözcüğü Latince “signum” sözcüğünden gelir ve temelinde dil ve gerçeklik ayrımı yatar. Yani ağızdan çıkan sözcükle adlandırılan şey arasında bir yerdedir.

Yaşananları bir sonraki kuşaklara aktarma veya sadece kendileri için hatırlayabilme amacıyla hafızalarında bunları saklayan insanlar ve topluluklar, bir süre sonra bunları hafızalarında tutamamaya başladıklarında bir aktarım aracı arar oldular. Bunların neler olduğunu ve nasıl biriktirildiğini Köker, sözlü gelenek üzerinden şöyle açıklamaktadır:

“Destanlar, ağıtlar, maniler, edepsiz öyküler ve diğeri sözlü anlatım biçimleri hakkında yeterince çözümleyici bilgi biriktirilemediğı gibi, yeni sözlü anlatım biçimlerinin geleneksel olanı ne şekilde sürdürdüğüne ilişkin bilgiler de sınırlıdır. Teknik bir üstünlükle sağlanan, her sözlü anlatım biçimi ile yeniden icat edilen kendiliğindenliğin ve samimiyyetin, sürekli parçalanana, içindeki mücadelecili edası yok edilmeye çalışılan ait olma bilincinin tasarlanabilmesi için sözlü anlatı geleneklerinin yeniden keşfedilmesi gerekmektedir.” (Köker: 2005, 37).

Sözlü kültürün en önemli özelliklerinden biri, tekrarlanabilir olmasıdır. Yazılı bir metin okurken, anlamadığımızda metnin başına dönüp tekrar okuyabiliriz. Ancak sözlü kültürde bu mümkün değildir, dolayısıyla konuşurken tane tane ve öz konuşmak gerekir.

Sözlü kültürle yazılı kültür arasındaki bir başka fark da, yazılı ifadede kategorileştirmenin olmasıdır. İnsan iletişimi arasında bir araç olmadığı zaman, sözlü ifade paylaşımı daha yaygın ve kalıcı olabilmektedir. Ayrıca sözlü konuşmalar sırasında, karşımızdakinin zekasını gösterecek yanıtlar

bekleriz, sözümüze bir karşılık bekleriz. Ancak yazılı paylaşımlarda bu tek yönlüdür ve mümkün değildir.

Eric Hobsbawm, sözlü tarihin metodolojisinin, sadece yaşlı adamların ya da kadınların anılarını kaydettikleri kasetlerin güvenilirliğini kontrol etmek açısından önemli olmadığını, söylenin de önemli olduğunu belirtir. Alt sınıfların tarihinin dikkat çekici yönlerinden birisi, daha üstün kişilerin hatırlamaları gerektiğini düşündükleri şeylerden ayrı olarak; sıradan insanların büyük olaylar diye hatırladıkları şeyler, ya da tarihçilerin olmuş diye saptayabilecekleri olaylardır ve anıyı söylene dönüştürdüklerine göre, bu tür söylenlerin nasıl oluşturulduğuna da (Hobsbawm:1999, 318).

Sümerlilerin, Mısırlılar ve Hintlilerin, kuşaktan kuşağa iletilmiş deney ve uygulamalı bilim birikimi oluşturdukları için gerçekleştirebildikleri ekonomik devrimin önemine değinen Childe, toplumların “deneylerin aktarılması için yeni yöntemlere, bilginin örgütlenmesi için de yeni yollara” ihtiyaç duyduklarını belirtmiştir (Childe: 2004, 130). Bilgiler, uğraşı gelenekleri, sözlü öğütler ve örnekler bu yöntemlerle çoğaltılmıştır. Bu da bilimin, yazının ve matematiğin temelini oluşturmuştur.

2.1.2. Mitoloji

Sözlerin söylenerek çoğalması, konuşmaların akılda kalıcı hale getirilmesi mitoloji olarak adlandırılır. Gerçekte varolmayan ama hikayeleştirilen olaylarla, günümüz zaman ve mekanına aktarılan olaylar bütününe *mit* denildiğini düşünürsek; mitolojinin zamanla halklar arasındaki çoktanrılı destanlara, efsanelere dönüştüğünü söyleyebiliriz. Önceleri yazma gereği duyulmayan, ağızdan ağıza efsaneleştirilen bu öykülendirme, kurgular, karakterler ve zamanla halkların tarihçeleriyle birleştirilerek bazı yazılı destanlara dönüştürülebilmişlerdir. Toplumsal bellek anlamında ilk sözlü kurgunun mitoloji olduğunu söyleyebiliriz.

Tarihçi Eliade, mitolojinin tanımı üzerinde yoğunlaşırken, mitin, kutsal bir öyküyü anlattığını, en eski zamanda, başlangıçtaki masallara özgü zamanda olup bitmiş bir olayı vurguladığını belirtir. Doğaüstü varlıkların başarıları sayesinde, bir gerçekliğin nasıl yaşama geçtiğini anlatır. Mit, ona göre, her zaman bir yaratılışın öyküsüdür(Eliade: 1993, 13).

Yaradılış öyküleri üzerine yoğunlaşan mitoloji, halklar üzerinde sözlü bir etki yarattığı için söylence adını da kimi zaman almaktadır. Yazarlar için kurgusal değil gerçekçi bir yapısı olsa da; çağımız penceresinden bakıldığında kurgusal bir yazın olduğunu söyleyebiliriz.

Joseph Campbell ise mitolojinin yoğunlaştığı konuları incelerken, dünyadaki uygarlıklar üzerinden Doğu ve Batı olmak üzere mitolojiyi ikiye ayırır. Yazara göre, Doğu mitolojisinin amacı, kutsallıklar aracılığıyla daha öteye giden bir deneyime teslim olmakken; Batı mitolojik düşüncesinin temelinde ise, varlığın temeli, yarattığı insan olan yaratıcı olarak kişileştirilmiştir. Batı mitos ve ritüelinin yüce işlevi bu nedenle, Tanrıdan insana ve insandan Tanrıya bir ilişki bağı kurmaktır (Campbell: 1964, 9).

Günümüzde ise mitolojiye dair bakış açıları çeşitlilik göstermektedir. 20.yy'da dış çevreye bağlı olduklarına dair yorumlar, yerini bilinçaltının oluşturduğu iç çevreye bırakmıştır. “*Sigmund Freud ve takipçileri, mitleri, insanın bilinçaltındaki istek, korku ve güdülerinin bir ifadesi olarak görmüşlerdir. Örneğin Otto Rank, geleneksel kahramanın özelliklerini, bebek düşmanlığı, çocukluk fantezileri ve babaya karşı isyan olarak açıklamıştır.*” (Rosenberg: 1998, 21). Dolayısıyla insanın ilk mitolojik kurguyu oluştururken yarattığı yaradılış, düşmanlık, korku gibi kavramların aslında dışsal varoluştan değil içsel güdülerimizden geldiği tartışmaları odak noktasına konmuştur. Campbell de mitlerin bilinçaltından geldiği görüşünü destekler.

Eliade ise mitlerin ciddi dinsel deneyimlerden ortaya çıktıklarını ve dinin özünü oluşturdıklarını düşünür. Mitleri oluşturan tüm kıymetli verinin, kutsal deneyimlerden kaynaklandığını düşünen yazarlardan biridir. Kendisi gibi düşünmeyen Freud'un iki düşüncesini ele alır. İnsanın kökenine ve başlangıçlarına özgü büyük mutluluk ve anıyla ya da bir geriye dönüşle ilk çocukluk dönemindeki travma yaratan kimi olayların yeniden yaşanabileceği düşüncesine değinen yazar (Eliade: 1993, 77). Freud'un, insanın varoluşunun başlangıcında büyük mutluluğun bulunduğunu varsaymasının, mitolojinin açıklanması anlamına gelmeyeceğini vurgular. Bunun bireysel bir deneyim değil toplumsal bir deneyim olması gerektiği üzerinde durur.

Mit kavramını günümüze de yorumlayan Barthes'a göre, "mit, bir kültürün, gerçekliğin ya da doğanın bazı görünümünü açıklamasını ya da anlamasını sağlayan bir öyküdür." İlkel anlamda mitolojiyi ilgilendiren konular ise genellikle yaşam, ölüm, insan ve tanrılar veya iyi ile kötü hakkında sıralanır (Fiske: 2003, 118).

Mitolojinin edebiyatın ilk örneklerinden sayıldığını belirten Fatma Erkman, "*Kimine göre edebiyatın dini törenlerde, okunan nazım tarzı metinlerde mitoloji ile başladığını; şarkılarla ya da büyü sözleriyle örneklendiğini; kimine göre de mitolojiden destana geçilmesiyle başladığını*" öne sürer (Erkman: 2010, 44). Kahramanlar insan ya da hayvan olmasa da; tanrıların olayları öykü gibi anlatıldığına göre, mitoloji de bir tür kurgu yani edebiyat sayılabilir.

Mitolojinin, evrenin meydana gelişine dair birçok tasarımların açıklanması anlamına geldiğini belirten Adıvar, şöyle devam eder: "*Eski Doğu'da (Babiller, Sümerler, Elamlılar) mitoloji, doğal bir olayın tasvirinden, örneğin gökteki yıldızların ve ayın, güneşin evrelerini yormaktan ibarettir. Çağdaş mitoloji, bütün mitolojinin, sadece gökle ilgili mitlerden oluştuğunu savunur.*" (Adıvar: 2000, 29).

Dünya mitolojisinde ortak bazı konular vardır: “İlk ana-baba sıklıkla gökyüzü ve yeryüzü tanrılarıdır. Yaratıcı tanrı genellikle ilk insanları ağaç, kaya, bitki ve çamur gibi yeryüzü elemanlarından yaratır. Tanrılar ölümlülere ait bir dünyayı, büyük bir tufanla yok eder.” (Rosenberg: 1998, 14). Çoğu mitolojik öyküde bir tufan hikayesinin bulunduğu söz edilir, böylelikle varoluş, yaratılış, insanlığın kökleri konularında yoğunlaştığı görülür.

Çoğu uygarlık, yaşanmışlıklarını sözlüden yazılıya geçiş sürecinde mitologyalar aracılığıyla aktarabilmiştir diyebiliriz. Yunan mitolojisi, tanrıların, tanrıçaların ve kahramanlık öykülerinin anlatılmasıyla şekillenmiştir. Türk mitolojisi, genellikle yaratılış, kahramanlık gibi hikayelerin mitleştirilmesinden ve sonraki kuşaklara aktarılmasından oluşur. Destanlar ve Dede Korkut Hikayeleri buna örnek verilebilir. “*Ortadoğu ve Güney Asya folklorunu aktaran Binbir Gece Masalları da, söylenceden kaleme dökülen örneklerden biridir. Mezopotamya mitolojisi, daha çok Sümerler odaklı bir oluşumdur; çünkü evreni algılama, yaşananları hafızada güçlendirme, yazıyı kullanma gibi çabalar doğrultusunda o bölgede en aktif uygarlık Sümerler olmuştur. Aztek mitolojisi, Meksika-Aztek uygarlıklarının taşıdığı ritüelleri, gelenekleri içerir.*” Çin mitolojisi hakkında yazılı çok fazla veri olmamasına karşın; yaratılış, tarih ve krallar başlıkları altında bir araya gelmiş mitleri olduğu bilinmektedir (Fiske: 2013, 142-43).

Dede Korkut hikayelerinin orijinal ismi, Oğuzlar Topluluğu Üzerine Dede Korkut Kitabı’dır. Destani halk hikayesi denen bu metnin yazarı belli değildir. Kitabın anlatıcısı olan Dede Korkut’un kendisinin yazar olabileceği düşünülmektedir. “12 hikaye ve bir önsözden meydana gelen eserin, küçük yaştan yiğitlik yapmaya başlayan çocuklar hakkında olduğu ve Doğu Anadolu ile Orta Asya arasında geçtiği belirtilir. 1815 yılına dek varlığından

haberdar olunmadığı, 1916 yılında dünya çapında yayım ve çevirisine başlandığı bilinmektedir.” (Dede Korkut, 2005).

11. yüzyılda ilk Türkçe sözlük, Kaşgarlı Mahmut’un Araplara Türkçe öğretmek amacıyla hazırladığı Divan-ı Lugati’t- Türk (Türk Dilleri Sözlüğü) adıyla hazırlanmıştır ve 7 bin 500 sözcükten oluşmaktadır (Kanmaz: 2013, 95).

Antik Yunan uygarlığından önceki Doğu uygarlıklarında, büyüün din ile karışarak halk üzerinde etkili bir kurum haline geldiğini belirten Adıvar bu etkinin üzerinde durur. “Dinlerin özdeksel yanını oluşturan tören ve ayinler, mitolojik öykülerin ve büyü yöntemlerinin etkisiyle kurulmuş ve bunların yapıldığı yerler, tapınaklar ve rahipler, büyücülükten geçerek ortaya çıkmışlardır.” (Adıvar: 2000, 29). Mitolojik merak, gökbilim, gezegenler, ay ve güneş, yaşamın kaynağı gibi sorular, bu topraklarda bilimin gelişmesine yol açmış, matematik, astronomi, geometri bu şekilde ilerlemiştir. Çin’de, Hint uygarlığında, Mısır’da ve Mezopotamya’da, İran’ın güneyinde, insanlığın inanç, din ve mitoloji üçgeninden sıyrılıp bilginin kaynağını keşfetme çabasına girdiğini söyleyebiliriz.

Mitolojinin bir sözlü kültür geleneği olduğu belirtilmektedir. Ong yaşamışlıklardan yola çıkarak kalıcı bilginin kullanılmaya dair örneklerini şöyle açıklar:

“Yazıdan önce de insanlar, binlerce yıldır resimler çizmektedir. Çeşitli toplumlar, çeşitli kayıt yolları ya da bellek yardımcılarını kullanmışlardır: çubuklar, taş dizileri, İnkalar’ın bir çomağa ip bağlayıp bu iplere başka ipler ekledikleri quipu yöntemi, Kızılderililerin kış sayma takvimleri vb. Ancak elyazısı, sırf belleğe destek aracı değildir. Resimle yazılmış olduğu zamanlarda bile, resmin ötesindedir. Gerçek anlamda yazı olan elyazısı, resimle temsil edilen nesnelerin

görüntüsü değil, birinin söylediği ya da söylediği tasavvur edilen sözcenin temsilidir.” (Ong, 2010: 103).

Söz ile yazı arasındaki süreçte, insanların resme benzeyen işaretler ile kendilerini ifade ettiğini, dilin sözleşmiş halinin böylelikle gündeme geldiğini söyleyebiliriz.

İnsanların yaşadıklarını kayıt altına alma, anlatma ve ifade etme güdüsü olduğu bir gerçektir. Fischer bunu şöyle açıklar: *“Mağaralara yapılan hayvan resimleri avcıya gerçekten bir güven, avına karşı bir üstünlük duygusu vermiştir. Dinsel törenler katı kurallarıyla topluluğun her üyesine toplumsal yaşantı aşılama, bireyi topluluğun bir parçası yapmaya yardım etmiştir. Doğa karşısında güçsüz yaratık insan, gelişirken büyüden büyük destek görmüştür.” (Fischer, 2003:37).*

Eagleton, birçok insanın bağlanmış olduğu büyüsel, mitolojik ya da dinsel öğretilerde emin bir inanış olduğunu belirtir. “İnsan ırkının, sadece birtakım aşkın güçler tarafından kurtarılabilecek ölçüde büyük bir kargaşa içinde olduğuna inanmak yanlış olabilir” (Eagleton: 2005, 33). Bunun ütöpik olduğunu belirten yazar, kesin bir mantık içermek zorunda olmadığını belirtiyor. Dolayısıyla mitolojinin içerdiği gerçek dışı kahramanlık veya yaradılış öyküleri insanları bir araya getiren ve sözlü geleneği devam ettiren bir özelliktedir.

Sözlü yaşanmışlıklara gönderme yapan Ong, “Dünyanın dört bucağından derlenen pek çok atasözünün, tamamen insana özgü konuşma olayının ilk sözlü biçimleri olduğunu, konuşmanın, yazının icadından yüzyıllar sonra da büyüünden bir nebze kaybetmediğini” belirtmiştir (Ong, 2010: 21). Batı kültüründe, antik Yunanlıların geliştirdikleri ve iki bin yıldır Batı kültürünün en geniş kapsamlı çalışma konusunu oluşturmuş hitabet sanatı, bu büyüü sergileyen en önemli örneklerden biridir.

Hitabet sanatı, yani *retorik*, Antik Yunan düşünürlerinden Aristoteles'in Retorik Sanatı'nda değindiği gibi bilimsel bir yazının ürünü olmuş gibi görünse de, aslında konuşmaya gönderme yapan, konuşma sanatının devamıdır.

Sicilyalı retorikçiler ve Atinalı Sofistlerin, konuşmayı sistematize ettiğini belirten Köker'e göre; sorular ve yanıtlar ayrıştırılır, kelimelere düzen verilir, argümantasyon geliştirme cümleleri çözümlenir, çağrışımla akla gelenin yazılış biçimleri ile masalcı ve temsil sanatlarının içinde dolaşan sanatsal sözün farkındalığı dillendirilir. Böylelikle eski Yunan'da düzyazı anlayışının gelişmesine ilk katkı yapılmış ve açtıkları okullarda sayısız öğrenci yetiştirilmiştir (Köker, 2005:159).

2.1.3. Yazının Gelişimi

Modern insanın, zihinsel etkinliğini biçimlendiren ve güçlendiren yazı teknolojisi, tarihin geç buluşlarından biridir. Homo Sapiens (bilen, aklını kullanan insan) anatomik olarak 200 bin yıl önce Afrika'da ortaya çıkmış ve günümüz insanına benzeyen davranışlarına 50 bin yıl önce kavuşmuştur. Bildiğimiz ilk elyazısı veya gerçek yazı İÖ 3500 yıllarında Mezopotamya'da yaşayan Sümerlerin geliştirdiği çiviyazısıdır (Human Origins Initiative:2010).

McNeill, Dünya Tarihi'nde konuya girerken, bilinen tüm yazı biçimlerinin doğrudan ya da dolaylı olarak Sümer yazısından kaynaklanmış olabileceğini belirtir. Öteki yazıları icat eden eski halklar bunu, ancak kimin tanrıya olan borçlarını ödeyip kimin ödemediğini açıklar biçimde yazmaya çabalarken, becerilerinin sırrını ortaya döken Sümer rahiplerinin bu harika yeteneklerinden haberli gezginlerden yazı yazma diye bir olanak bulunduğunu öğrendikten sonra başardığını vurgular (McNeill: 2005, 42).

Dünya üzerinde bilinen ilk yazı Mezopotamya’da geliştirilmiştir. Ponting, yazının öncüllerinin, Obeyt döneminde İ.Ö. 5500-4000’de mühürler ve kil parçaları olarak iki türde bulunduğunu açıklar. İlk gerçek yazı ise Uruk’ta İ.Ö. 3200’lerde Eanna tapınak yapı grubunda bulunmuş bir dizi tablette görülmüştür. Toplumun idari ihtiyaçlarını karşılaması için yazılan ekonomik ve mallara ait kayıtlar, kanunlar, birlikler ve hiyerarşik listelerden oluşan bu tabletler ilk örneklerdir (Ponting: 2011, 91).

Yazının kullanımı daha sonra Mezopotamya’dan İran’daki Elam’a ve Suriye’deki Ebla’ya yayılmıştır.

İnsan konuşa konuşa toplum denilen birliği oluşturduktan çok sonra yazıyı geliştirmiş ve bu gelişim toplumun geneline kısa bir süre içinde yayılmamıştır. Childe, yazı tarihini, Mezopotamya’daki ilk başlangıcından sonraki yıllara dek, dayanıklı oldukları için izleyebildiğimizi belirtir. Böylece yazının ve kent yaşamının gelişimini adım adım bilebiliriz. Dünyada en eski yazılı belgelerin hesaplar ve sözcükler olması Childe’a göre, rastlantısal değildir. Bu gerçekten, Sümer yazısının bulunmasına yol açan gereksinimlerden ortaya çıkmıştır (Childe: 2004, 133).

Böylece yaşamışlıkların sürece nasıl yayıldığını, bilimin ve yazının nasıl ortaya çıktığını uzun vadede görmekteyiz.

İnsanlık tarihinin en önemli buluşlarından biri olan yazı anlaşıldığı üzere ihtiyaçlardan doğmuştur. “Geçmiş Sümer’e dayanan buluşların en önemlisi, söylenen sözcüklerin kayda geçirilmesi yollarının bulunmasıdır.” (McNeill: 2005, 41). Duyguların, düşüncelerin ve sözcüklerin yayılması isteği, insanlık yaşamışlıklarını biriktirdikçe ortaya çıkmıştır. Böylece kaydetme ihtiyacı sözlü olarak doğmuştur.

Yazı, dünyanın dört bir bucağında bağımsız gelişmiştir. Çiviyazısından sonra, İÖ 3000’de ondan etkilenmiş olabilecek Mısır hiyeroglifi, resim ile işaret arasında bir uygulama oluşturduğundan alfabeden biraz uzak

kalmıştır. İÖ 2500 yıllarında Hint ve Pers yazısı kil tablet üzerine ince çubuklarla yazılmıştır. İÖ 1500’lerde Çin hiyeroglifi, İÖ 1200 yılında Minos veya Mikenai B çizgi yazısı, İS 50 yılında Maya ve İS 1400’lü yıllarda Aztek yazısı ilk kullanımlar olarak sıralanabilir (Smith: 1994, 142).

İ.Ö. 1400’lü yıllara tarihlenen 30 kadar kitabenin Sina’da bulunmasıyla, Sami diline ait olduğu düşünülen yazıların bulunduğu kitabeler bulunmuştur. *“Hyeroglife benzeyen ve alfabeyi çağrıştıran 29 işaretten oluşan bu kitabeye ek olarak aynı dönemde Kuzey Suriye Ugarit’te beş farklı yazı bulunmuştur: Mısır hiyeroglifleri, Akad çiviyazısı, Kıbrıs-Minos yazısı, Hitit hiyeroglifleri ve Ugaritçe çiviyazısı alfabesi.”* (Ponting: 2011, 191). Birbirine yakın yazı türleri incelendiğinde, Ugaritçe yazısının, Mezopotamya değil de Mısır’a yakın bir özelliğinin olduğu sonucuna varılmıştır.

Yunan tarihçi Diodorus, Mısır yazısından söz ederken, “tasavvur edilen konunun resmi veya uygulana uygulana hafızada edildiği betimli anlatımıyla soyut kavram ve düşünceleri” ifade ettiklerini söylemektedir (Tekoğlu: 2013, 20). Tekoğlu’na göre, tarih öncesi çağlarda kullanılan simgelerin yazının kökenini hazırlayan unsurların başında geldiği kabul edilebilir.

İlk başlarda hafızaya almak, kayıt tutmak, kuralları belirginleştirmek amaçlarıyla kullanılan yazı, simgelerden ve resimlerden ilham almıştır. Konuşma dilinin türüne göre sözlü gelenekleri sesli halden yazılı hale getirmek amaçlanmıştır. Yazıda kurguya geçiş, yani kurmaca edebiyat yazını, yazının bulunuşundan çok sonra devreye girmiştir.

Sümerler’in uygarlığa en önemli katkıları çiviyazısı sistemini icat etmeleridir. “Tarih Sümer’de Başlar” eserinde Kramer şunlara değinmiştir:

“Yazının icadı ve geliştirilmesi doğrudan doğruya Sümer okullarında başlamıştır. İlk yazılı belgeler en eski Sümer şehri olan

Uruk'ta bulunmuştur. Kil tabletler üzerine bir çeşit resim yazısı ile yazılmış ve adetleri binden fazlaya varan bu belgelerde basit idari ve iktisadi notlar bulunmaktadır. Bunların bir kısmında ise alıştırma ve inceleme amacı ile hazırlanmış olduğu anlaşılan kelime listeleri yazılmıştır. Bu demektir ki İ.Ö. 3 bin yıllarında yazı öğreticileri öğretim kitapları da hazırlamayı düşünmüşlerdir. Sümer Nuh'unun vatanı olan eski Şuruppak kentinde 1902-1903 yıllarında yapılan kazılarda 2500 senelerine tarihlenebilen ve okullarda kullanılacak okul kitabı niteliğinde olan belgeler bulunmuştur.” (Kramer, 1990:1).

Dünyaca ünlü Türkiyeli Sümerolog Muazzez İlmiye Çığ, İstanbul Eski Şark Eserleri MüzesiÇiviyazılı Belgeler Arşivi'nde uzman olarak çalıştığı otuz sene süresince Sümer, Akad ve Hitit tabletlerinden yetmiş bin küsurunu inceleyerek katalogunu çıkarmıştır.

Yapılan kazıların sonucunda, *yazıcıların*, öğrendiklerini uygulamaya geçirebilmiş kişiler oldukları ortaya çıkmıştır. Kramer'e göre, acemi ile usta, saray ve mabet yazıcıları, idari ve kamu yazıcıları gibi çeşitli yazıcılar vardır. Dolayısıyla Sümer uygarlığının genelinde, kazılarda ortaya çıkarılan okul kalıntılarındaki tabletlerden ve sıra düzeneklerinden, bu okulların yazıcı okulları oldukları ve tarihte ilk ve son oldukları bilinmektedir. Okullar eğitim öğretim yeri olmanın yanı sıra aynı zamanda birer yazı merkezi olarak da nitelendirilmiştir. Kopyalama ve yeniden yazma işlemleri buralarda yapılmıştır.

Ong'a göre, yazı bulunur bulunmaz; eski Sümerler'in yasalarını korumak için kullanılmıştır (Ong, 2010: 58). Bu durumu tutucu olarak yorumlayan Ong, yazının kullanımının ilk başlarda, sözlü olarak hafızalarda tutamadıkları önemli bilgileri kalıcı hale getirmek, iktidarın gücünü pekiştirmek amaçlarını taşıdığını düşünmektedir. Boorstin'e göre de, “Yasalar, belgelerde saklanmadan önce belleklerde saklanıyordu. Toplumun kolektif belleği ilk yasal arşivdi.” (Boorstin, 1994: 461).

Çin ve çevresindeki uygarlıklarda da yazının gelişimi büyük yer kaplar ancak yayılarak gelişmemiştir. Çin yazısının, tam anlamıyla özgün olan dünyadaki üç yazıdan biri olduğunu belirten Ponting'e göre, Mezopotamya'daki çiviyazısı ve Mısır ve İndus vadisine uyarlanan Mayaların yazısının da diğer örnekleri oluşturur. *“Çin yazısı, konuma dayalı olan Çin dilinin yapısına çok uygundur; diğer dillerde olduğu gibi gramer ön planda değildir. Her işaret anlamsal bir birimdir, İ.Ö. 2000’li yıllarda sürekli artarak bu işaretler gelişmeye devam etmiştir.”* (Ponting: 2011, 165). Bu nedenle de diğer Batı dillerinin yazımına göre, Çin yazısı bir başarısızlık olarak nitelendirilir.

Sümer öğretmenleri ve edebiyatçılarının sistemli bir filozof veya derin bir düşünür olmadıklarını belirten Kramer, *“Doğa için ve etraflarındaki dünya için iyi bir gözlemciydiler. Profesörlerin pedagojik amaçla yaptıkları bitkiler, hayvanlar, madenler ve taşlara ait listeler, en azından doğal nesnelerin karakteristik görüntülerini ve yaşayan varlıkları çok dikkatli olarak incelediklerinin bir kanıtıdır.”* yorumunda bulunmuştur (Kramer, 1990:113).

Yaşam tarzlarından yola çıkarak yaptıkları bu tartışmalar, edebiyatlarına da yansımıştır. Karşılıklı konuşmayı kapsayan bu tür, karşılıklı iki figürün konuşmasından ve birinin kendi değerlerini yükselterek karşısındakini alçaltmasından oluşmuştur.

Şiirsel yazılar, yazının ilk kullanıldığı zamanlarda, sözlü geleneğin bir devamı niteliğindedir. *“Kelimelerin sözlü kültürde sesle sınırlandırılması, anlatım biçiminin yanı sıra düşünme sürecini de etkiler. Ne anımsayabilirsek, onu biliriz.”* ifadesini kullanmıştır (Ong, 2010: 48). Dolayısıyla, kelimeler ve yazı olmadan, bir şeyi aklımızda tutmak için, sürekli kendimize sesli olarak unutmamamız gerekenleri hatırlatmamız gerekir. Eğer bunu kendi başımıza yapmaktan yoruluyorsak; bir başkasıyla diyaloga geçebiliriz. Sonuçta sözlü kültürde, unutmamak için iletişim şarttır.

Bazı halk deyişlerinin ritmik, tekrarlanabilir ve kısa kelimeli cümlelerden oluşmasının nedeni budur.

Kramer'e göre, bütün bu tartışmalar şiir tarzında yazılmıştır. Çünkü Sümer yazarları, eski günlerin cahil saz şairlerinden kendilerine kalan şiirden beslenmişlerdir. "Kompozisyonlar genellikle tartışmacıların yaradılışlarını anlatan bir mitoloji ile başlar ve birkaç önder tanrının tartışma hakkında verdiği uygun bir kararla sonuçlanır." (Kramer, 1990:113).

Sözlü gelenekten gelen deyişleri yazmak kavramı, Ortaçağa kadar dilden dile geçmiştir. Ortaçağ ve Erasmus devrinden itibaren, en azından Batı'da, yazılı kaynaklardan derlenen deyişlerdir.

2.1.4. Destanlar ve İlk Kitaplar

İlk metinlerin, sözlü geleneğin bir parçası niteliğinde, yazıcılar tarafından birilerine yazdırılmış olanlar olduğunu bir önceki bölümde belirtmiştik. Sözlü kültürün devamı sayılabilecek bu tekli ve çoklu konuşmaların, öykülendirmelerin sonucunda ilk yazılı eserlerin toplum içinden çıkan bağımsız yazarlarca yazılan destanlar olduğu bilinmektedir. İsa'dan sonraki dönemde tariflenen üç büyük dinin kitapları da, İ.S. yıllar içindeki en önemli ilk yazılı denebilecek kaynaklar olmuştur ve böylece yazma kültürü günümüz çağına kadar 2 bin yılı aşkın süre içinde bu şekilde gelmiştir.

Yazının, hafızamızdakileri kalıcı hale getirmek amacıyla kullanılmaya başlandığı, sınıflandırma, not tutma gibi amaçlar taşıdığı ilk zamanlarda, ilk başvuru kaynakları destanlar olmuştur. Yazının bu ilk kullanılışıyla beraber belirli bir kesim, kendi tarihini kendisi yazmaya, daha doğrusu yazdırmaya başlamıştır.

Homeros'un yazımı üzerine Boorstin, matbaanın yayılmasından önce, belleğin doruk noktasına ulaştığı dönemlerde, palyaçolar, şairler, şarkıcılar

doktorlar, avukatlar ve bilim adamlarının çok gelişmiş bir belleğe gereksinimleri olduğunu vurgular. Avrupa'daki ilk büyük epik şairlerin, bellek sanatı aracılığıyla saklanmış, sözlü geleneklerle üretildiğini, İliada ve Odysseia'nın yazı kullanılmadan ağızdan çıkan sözcüklerle ölümsüzleştiğini belirtir (Boorstin, 1994: 460).

Eski çağlardan günümüze dek *İliada ve Odysseia*, Batı kültürünün gelmiş geçmiş dinsel olmayan en üstün, en gerçek ve en coşkulu şiir örnekleri sayılmışlardır. Ong'a göre, "Her devir, daha önceden bahsedilen bu üstünlüğü açıklamak için destanları, kendi devrinin şairlerinin yazdıklarından ya da yazmak istediklerinden daha üstün görme eğilimini göstermiştir." (Ong, 2010: 31). Çünkü destanlarda, ağızdan çıkan ve kulaktan kulağa halkın kendi aralarında anlattıklarıyla yüceltmeye açık hikayeler anlatılmıştır. Dolayısıyla yazıya geçene dek, bu ifadeler her şeyi katmak, abartmak, çıkarıp eklemek mümkündür. Ancak yazıya döküldüğü anda sınırlanabilmişlerdir.

Köker, "Sözlü olanın, şarkılarla, ağıtlarla, masallarla, ninnilerle, manilerle, atışmalarla ve konuşmalarla mutlaka bir aktarımı esas aldığı için, kültürel olarak geleneklerce kuşatıldığını" söylemiştir (Köker, 2005:44).

Dinsel tören ve gelenekler gibi toplumun ortak buluşma ve ortak tarihçelerini oluşturma algıları da bellekle korunmuştur. "Rahipler bunların özel korucuları olmuştur. Bellek araçları olarak şiir ve müziğin yaygın kullanımı, basılı ders kitaplarından önceki günlerde belleğin özel önemini doğrulamaktaydı." (Boorstin, 1994: 461). Toplumu ilgilendiren önemli konuların yazıya geçirilmesinden önce mutlaka dönemin yetkinlerinden onay almak gerekmektedir.

Destanların, köklerini tarihten alan birer halk edebiyatı türü olduğunu söylemek mümkündür. Destan tarih demek değildir, ancak geçmişi bulmak konusunda önemli yardımcılarıdır, efsanelerle değişikliğe uğrayan,

masallarla sosyalleştirilen, nesnel değil ama öznel içeriklerdir (Oğuz Kağan, 5).

Konuşur gibi öykülendirmenin zor tarafı, bu ifadeleri yazılı hale getirmektir. Ong’a göre,

“Her ne kadar Livius’un tarih anlatılarından Dante’nin Comedia’sı ve sonrasına dek çoğu metin önceleri sessizce okunma yerine topluca dinlenen yapıtlar olsa da, bu tür yazılar metnin önemini pekiştirmişlerdir; çünkü gerçek anlamda yazılı bileştirme/kompozisyon, metin şeklinde ortaya çıkmıştır.” (Ong, 2010: 22).

Rönesans döneminden sonra, yazılı metinler, dinsel içerik dışında da içerikler taşımaya başlamıştır. Dante, bunu savunan ilk örnek kişilerden olmuştur. “Dante, dini olmayan metinlerin de derinlikleri olabileceğini savunmuştur. Onun ardından Boccaccio da, şiirin ve edebiyatın, düzlemlere ayrılmış metinlerin çeşitliliğiyle ilerlediğini iddia etmiştir.” (Erkman, 2010:86).

Tarihin en eski yazılı destanı, Sümerler’in günlük yaşamlarını konu alan, kil tabletlerle Akad diliyle yazılmış olan Gılgamış Destanı’dır. Üç ayrı kutsal kitapta da geçen Nuh Tufanı öyküsü, bu destanda da geçmektedir.

Kramer, destana giriş anlamında şunları yazmıştır:

“Sümer’lerin yarattığı edebiyat, İbraniler üzerinde derin etkiler yapmış ve Sümer güzel yazılarının tamamlanması ve çözümündeki heyecan veren bir nesne de, onlarla kutsal edebiyat motifleri arasındaki benzerlik ve paralellik olmuştur. Gerek form gerek kapsam yönünden Tevrat’taki kitapların eski Yakındoğu uygarlıklarının edebiyatı ile oldukça büyük benzerlikleri vardır. Sümerlerle İbranilerdeki edebiyatın paralelliğine en iyi örneği ‘Enki ve Ninhursag’ efsanesi vermektedir. 6 sütunlu bir tablet üzerine 278

satır olarak yazılmış bir şiirdir. İnsanların değil tanrıların rol oynadığı bir cennet efsanesidir.” (Kramer, 1990:122).

Bu hikayedeki cennet fikri ve kaburgadan yaratılma olgusu Tevrat’taki anlatımlar ile benzerlik taşımaktadır. Çiviyazısı edebiyatında, Tevrat ile çok yakın olan ve paralelliği en çok göze çarpan Sümer Nuh’u ile Tufan efsanesini de yine Gılgamış anlatacaktır.

Tufan hikayesinin İbrani yazarlar tarafından yaratılmış olmadığı, Babil Gılgamış Destanı’nın on birinci tableti İngiliz araştırmacılar tarafından keşfedildiğinde ortaya çıkmıştır. “Metnin bu kısmı kırık olmasına rağmen Sümer’lerin evren ve yaratılış bilgileri bakımından önemi büyüktür.” (Kramer, 1990:128).

Mezopotamya’daki Uruk kentinin ünlü Kralı Gılgamış üzerine yazılmış bu destan, serüven, ahlak öğretisi ve trajedi karışımıdır. Destanı oluşturan şiirlerinin çoğunun, İÖ 2.yy’da yazıya dökülmüş olduğu bilinmektedir. Bu şiirler, önceki yüzyıllar boyunca, aynı biçimi korunarak kuşaktan kuşağa aktarılmıştır. “Destanın en az eksik ve düzeltilmiş en son metni, Asur İmparatorluğunun son büyük kralı olan Asurbanipal’ın İÖ 7.yy’da kurduğu kitaplıkta bulunmuştur. Bugün Gılgamış Destanı adını verdiğimiz şiir dizisi de Cihan Hükümdarı ve Asur Kralı Asurbanipal’in sarayında, orijinaline uygun olarak yazılmış ve karşılaştırmalar yapılarak derlenmiş bu metinlerden biridir.” (Gılgamış, 1973:9).

Gılgamış Destanı’nın giriş bölümünde destanın yazım süreciyle ilgili bilgiler bulunmaktadır:

“Karşılaştırma işinin üstünden uzun süre geçmeden, destan kayboldu gitti. Kahramanının adı ise, geçen yüzyılda destan yeniden bulunana kadar unutuldu, ya da biçim değiştirerek tanınmaz hale geldi. Destanın yeniden bulunmasını, meraklı İngilizlere ve şiirin

üzerine yazıldığı tabletleri bir araya getirip kopya etmek ve çevirmek için çabalayan bilim insanlarına borçluyuz.” (Gılgamış, 1973:9).

Yapılan araştırma ve incelemeler sonucunda destanın içindeki Tufan bölümünün, kazıların yapıldığı yıllarda olduğu gibi, bugün de destanın tümü içinde, en az eksik ve en iyi saklanmış bölüm olduğu bilim insanları tarafından da kabul görmüştür.

Kramer Gılgamış Destanı’nın önemini şöyle açıklamıştır:

“Eski zamanda olduğu gibi şimdiki zamanda da halk tarafından beğenilmesinin nedeni Gılgamış Destanı’nın insanların ilgisini çekmesi ve dramatik çarpıcılığı yönünden Babil edebiyatında tek oluşudur. Babil edebi yapıtlarında sahnede genelde tanrılar başta bulunur. Onlar kişilikten çok soyutluk, derin ruhani güçlerden çok kişiye öz bir eylem ile ortaya çıkarlar. Gılgamış’ta durum değişiktir. Bu şiirde sahnenin başı insan, yani seven ve nefret eden ağlayan, sevinen, didinen ve yorulan, ümitlenen ve ümitsizliğe düşen insan Gılgamış’tır.” (Kramer, 1990:159).

Destanlardan devam ettiğimiz sürede, bir sonraki durağın Antik Yunan uygarlığı olduğunu görmekteyiz. Yunan dinini ya da diğer bir deyişle, Yunan mitolojisini, toplumsal belleği incelemek için kutsal bir kitap kullanmaya imkan yoktur. Zira böyle bir kitap yoktur ve zorla kabul ettirilen bir dogma da hiçbir zaman varolmamıştır. Behçet Necatigil’in *100 Soruda Mitology* çalışmasına göre, bu toplum için başlıca kaynaklar, Yunan edebiyat eserleridir. *“Bunların başında Homeros’un, ya da bu adla gösterilen yazarın veya yazarların İliada ve Odyseia adlı eserleri ile Hesiodos’un şiirleri vardır. İÖ 9.yy’da yaşadığı kabul edilen ve kimliği bilinmeyen bu Yunan şairi, derlediği veya yazdığı düşünülen iki büyük destan ile Yunan mitologyası için hem ilk hem de en büyük yazılı kaynakları oluşturmuştur.” (Necatigil, 1978:13).*

Ong’a göre, “*İliada ve Odyseia destanlarının esasen sözlü sanat yapıtları olduğu düşüncesi, destanların kelimesi kelimesine ezberlenmiş olduğu düşüncesini beraberinde getirmiştir. Dize ölçüleri hiç şaşmaz. Bir ozan, biri uzun ikisi kısa heceli, altı ölçülü binlerce dizeden oluşan bir anlatıyı başka türlü nasıl söyleyebilir?*” (Ong, 2010: 76). Halk ozanları, metni ezberlemekten ziyade; sözlü ifadeyi ezberlemişlerdir, böylece akıllarında daha çok kalmıştır. Bu durumda sözlü ifadenin gücünün, yazılıdan daha etkin olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü işin içine vücut dili ve kişisel yaşamışlıklarımızın ezberi de girmiştir.

İliada, Truva Savaşı’nı anlatan, en eski epik şiir yapılarından biri olan ve Türkçe’de birkaç çevirisi bulunabilen bir tarihi eserdir. İliada’nın devamı olarak nitelendirilen Odyseia, Truva Savaşından yenik ayrılan Yunan Odysseus’un macera dolu geri dönüş yolculuğunu konu olarak ele almıştır.

Çakır’a göre; “*İthake Kralı Odysseus, Homeros’un daha sonra yazacağı Odyseia destanının habercisi olur. Ne kadar Tanrılara ve geleneğe bağlı kalsa da; arayış, serüven ve yenilik özlemi İlyada’da başlar; Odyseia’da doruğuna ulaşır. İlyada insanın insana karşı, Odyseia insanın doğaya karşı savaşının destanıdır.*” (Çakır: 2013 a , 268).

Bu destanın dışında, Yunan kültürü içinde İÖ 8.yy’da yaşamış olan şair Hesiodos ise, “İşler ve Günler” ile “Tanrıların Yaradılışı” adlarını taşıyan iki uzun şiiri ile, Yunan mitologyasının, Homeros destanlarından sonra en değerli yazılı belgelerini yazmıştır.

Otantik bir şiir olan *İşler ve Günler*, genel anlamda çiftçi yaşamını anlatmaktadır. Eserde insanın beş çağı anlatılmaktadır. Eserde bazı nasihatlar da bulunmaktadır. Denizcilik, ticaret ve ev işleri gibi konularda da bilgi veren eser sayesinde, günlük yaşama dair izler öğrenilebilmektedir (Hesiodos: 2012). Esere dair detaylar şu şekildedir:

“İşler ve Günler iki ana bölüme ayrılabilir. Toplamının dize sayısı 282’dir. Tam amacını uygulayarak ilk dizesi ile son dizesi arasında sapasağlam bir bağlantı vardır. Ozan, yanlış yollara sapan kardeşini uyarmak, ona doğru yolu çizmek istiyordu, insanların yararı için.” (Hesiodos: 1977, 88).

İlk Yunan kadın şairi olan Sappho İÖ 7. Ve 6. yy’da Midilli adasında yaşamıştır. “Theokritos da İÖ 3.yy başlarında yaşamış ve Bukolika adlı eseriyle pastoral şiirin ilk büyük öncüsü olmuştur. Bu ve diğer şiirlerinde şair, mitosları değerlendirmiştir.” (Necatigil, 1978:13).

Eski Hint destanlarından en önemli iki tanesi *Mahabarata* ve *Ramayana*’dır. Sanskrit diliyle yazılmış olan bu destanlardan Mahabarata, stanza denilen yüz bin kıtadan oluşan dünyanın en uzun şiiridir. İÖ 3-5. yy’lar arasında tek bir kişi tarafından yazılmadığı sanılmaktadır. Ancak 18. yy’da dünya çapında tanınabilmiş ve sadece bir bölümü orijinalinden çevrilebilmiştir. O bölüm de Bagavad Gita’dır (Bagavad Gita: 1995, 4).

Bagavad Gita’nın giriş bölümünde şöyle anlatılmaktadır yazılış fikri:

“Doğu bilgeliğinin en önemli belgelerinden biri olan Bagavad Gita (Kutlu Ezgi) günümüzden yaklaşık 2500 yıl kadar önce ortaya çıkan ve ozan/ermiş Vyasa tarafından söylendiği düşünülen, ünlü Hint destanı Mahabarata’nın içinde yer alan bir bölümdür. Mahabarata, Kurukşetra Krallığını paylaşamayan iki akraba hanedan, Kuravalar ile Pandavalar arasında geçen Büyük Savaşı anlatır. Kuravalar, karmaşayı, Pandavalar ise düzeni simgeler. Bugünkü Delhi’nin kuzeyinde Kurukşetra’da (Kuru alan).karşılaşan iki ordunun savaşını, yaşam, ölüm, ölümsüzlük, sorumluluk gibi sorulara yanıt veren, felsefe düzleminde hem de bir el kitabı olması nedeniyle on sekiz bölümlük Bagavad Gita, uygulama açısından önemli bir yapıttır.” (Bagavad Gita: 1995, 5).

Hint mitolojisinin ilk kaynakları olan Vedalar, aynı zamanda Sanskrit edebiyatının da ilk kaynaklarıdır.

İ.Ö 1500'lere tarihlendirilen bu kitapların en eskisinin Rigveda olduğunu belirten Kaya'ya göre, son Veda olan Atharvaveda diğerlerine göre oldukça yeni bir tarihte oluşturulmuştur. Bilmek eyleminden “bilgi” anlamında türetilmiş olabilecek bu kitaplara *birikimler* adı verilir. Toplam on kitap olduğu tahmin edilen Rigveda, 1028 bölüm şeklinde oluşturulmuştur. Kaya'ya göre adı geçen tanrılar ve tanrıçalar, yaratıklar, Hint mitolojisinin çekirdeğini oluşturabilmektedir (Kaya: 1997, 17).

Gita'nın giriş bölümündeki tanımlamalara göre, Mahabarata destanının bir eşi daha henüz yazılmamıştır. Tamamen insan ruhunun beden içindeki macerasını, mücadelesini, kendini tanıma yolunda verdiği savaşı simgesel olarak anlatılmıştır. Duygusallığın fayda ve çoğunlukla zararları hususunda pek hikmetli bir şekilde ilkeler ifade etmektedir (Bagavad Gita: 2002, sunuş).

Diğer Hint destanı olan Ramayana, Mahabarata'nın tersine bir kişi tarafından yazılmıştır: Halk ozanı Valmiki. Tam kesin olmamakla birlikte İÖ 4-6. yüzyıllar arasında yazıldığı tahmin edilen yedi bölümlük bu destanda da ideal kişi, ideal roller başta olmak üzere törenler, evlilikler, savaşlar gibi toplumsal yaşam anlatılmaktadır. “Prens Rama'nın maceralarını ve yolculuklarını da mercek altına alarak bize Hint kültürü hakkında ayrıntılı fikir vermektedir. Ramayana'nın üç versiyonu vardır ve her seferinde bölümlerde yapılan değişiklikler nedeniyle orijinaline tam anlamıyla sadık kalınmamıştır.” (Narayan: 2006, 23).

Germen mitolojisinde ise *Nibelungen* Destanı (Almanca'da sisin çocuğu anlamına gelir) Ren ya da Tuna nehri bölgelerinde geçen ve 1300'lere doğru kaleme alınan önemli bir epik şiirdir. Destanların ve öykülerin harmanlanarak bir araya getirilmesiyle oluşturulmuş olduğu

bilinmektedir. Orijinalinde 2400 dörtlükten oluşan destan, son versiyonunda 70 sayfaya indirgenerek daha anlaşılır bir hal almıştır (Nibelungen: 7-10).

Destana göre, Germen mitolojisinin baş figürlerinden olan Siegfried'in yaşadıkları konu alınır. Kral Gunther'in, prenses Kriemhild'in Siegfried ile olan ilişkileri ve maceraları, ülke ziyaretleri, savaşlar ve yer isimleri sözlüğü gibi bölümler aracılığıyla yaşananlar detaylandırılır. Goethe bu destan hakkında şöyle der: *"Klasik olanı sağlıklı, romantik olanı ise hastalıklı olarak nitelendiriyorum. Bu açıdan da Nibelungen, Homeros kadar klasiktir."* (Nibelungen: 6).

Türk Destanları, İslamiyet'ten öncekiler ve sonrakiler olmak üzere ikiye ayrılır. İslamiyet'ten önceki destanların başlangıcı Yaratılış destanıdır ve Saka, Hun-Oğuz, Göktürk, Dokuz Oğuz ve On Uygur destanları olarak dörde ayrılır. İslamiyet'ten sonraki destanlar ise daha çok dinin kabul edilmesiyle ilgilidir ve ulusal ve İslami bir özellik taşırlar. Bunlardan bazıları, Battal Gazi, Cengiz Han, Dede Korkut, Manas, Köroğlu olarak sıralanabilir (Oğuz Kağan, 8).

Destanın içindeki ilk bölümlerde Oğuz Kağan şöyle açıklar:

"Hun-Oğuz Destanları arasında yer alan Oğuz Kağan Destanı, ulusal Türk destanlarının en önemlilerindendir. Bu destan, eski kaynaklarda Oğuzname adıyla geçer ve İslamiyet'ten önceki ve sonraki hali olmak üzere iki farklı uyarlanması mevcuttur. Öyle ki; Oğuz Kağan Destanı'nın içeriği ile birleştirilerek yeni destanlar da sonraki süreçlerde yaratılmıştır." (Oğuz Kağan, 10).

Bilinen en eski Türk yazıları Göktürk Yazıtları adını taşıyan, ancak sonrasında Orhun Irmağı'nın kenarında bulundukları için Orhun Yazıtları adını alan yazıtlardır. 8.yüzyıldan kalma olduğu tahmin edilen yazıtlar, ancak 18 yüzyıla doğru dünya tarihinde duyulabilmiştir. Moğol ve Çinli tarihçiler, Rus bilimcilerin de katkısıyla bunu ortaya çıkarmıştır. Orhun

Yazıtları bir hitap metni özelliğindedir. Orhun alfabesi ile Yolluğ Tigin tarafından yazılmıştır (Thomsen: 1893, 189).

8. yüzyılda Arap Abbasi Halifesi Harun Reşid zamanında Bağdat'ta gelişen Arap kültürü, “Binbir Gece Masalları”nı ortaya çıkaran bir olgu olmuştur. Sözle aktarılan bu hikâyeler tek bir eserde derlenmiştir (Binbirgece: 2003). Arapça yazılan ve 12 ciltten oluşan eser, Şehrazad'ın hükümdar kocasına aktardığı öykülerden oluşmaktadır ve 9. Yüzyılda çeşitli dillere çevrilerek yayılmıştır.

1208- 1284 yılları arasında yaşadığı düşünülen sözlü mizahın önemli kaynaklarından Nasreddin Hoca hakkında Evliya Çelebi şöyle der: “Akşehir'de yaşamış El-Mevla Hazret Şeyh Hoca Nasreddin, fazilet sahibi olup, hazırcevap, keramet sahibi, filozof, din ve dünya işlerini birlikte ve eksiksiz yürüten büyük bir zat idi” (Çelebi: 2006, 229). Yazıya geçirilmiş ilk Nasreddin Hoca hikâyesi 1480 tarihli Ebu'l Hayr Rumi'nin Saltukname'sinde bulunmaktadır. Bu nameler sözlü gelenek eserlerinin örnekleri toplanarak 1480 yılında kitap haline getirilmiştir.

1240 – 1321 yılları arasında yaşadığı öngörülen Yunus Emre de, Türk edebiyatı için önemli bir simgedir. Anadolu'nun Moğol istilasına ile çalkalandığı 13. Yüzyılın ikinci yarısında, Mevlana ve Hacı Bektaşî Veli gibi önemli isimlerle birlikte Yunus Emre de mesneviler yoluyla iyiliğe giden yolda öğütler derlemiştir. *Divan* ve *Risaletü'n – Nushiyye* adlı (1307) iki eserinde bunlar toplanmıştır (Hançerlioğlu, 275). Mevlana Celaleddin Muhammed Rumi'nin Tasavvufta Mevlevî yolundaki eserleri Mesneviler'de toplanmıştır (Schimmel: 1993, 193).

2.1.5. Üç Büyük Dinin Kitapları

Bugün dünya nüfusunun yaklaşık yüzde 50'sinden fazlası Ortadoğu kökenli üç büyük dinden birinin izleyicisidir. İnananların, yaşamlarını buna

göre biçimlendirdikleri üç büyük dinin kutsal kitaplarının özgünlüğüne, ‘vahiy’ mi yoksa ‘esin’ mi olduğuna ilişkin dinler ve mezhepler arasında çeşitli tartışma ve anlaşmazlıklar bulunmaktadır.

Şenel, kutsal kitapları şöyle özetler: “Kitabı Mukaddes, Eski Ahid ve Yeni Ahid olmak üzere iki kitaptan oluşur. Eski Ahid, Museviler’in Tevrat’ıdır. Yeni Ahid, Hristiyanlar’ın İncil’idir. Hristiyanlar, her iki kitabı da kabul ederken; Museviler Yeni Ahid’i kabul etmemişlerdir.” (Şenel: 2002, 232).

Tevrat (Eski Ahid) ‘Yasa’ anlamına gelen İbranice ‘Tora’ sözcüğünün Arapçalaştırılmış halidir. Üç ana bölümden oluşur. İlk bölüm Musa Peygamber’in ‘5 Kitabı’dır ve asıl Tevrat’ın bu olduğuna inanılır (Hançerlioğlu, 1984:653).

Sonraki yüzyıllarda çeşitli uygarlıkların tarih sahnesine çıkması, savaşlar ve çeşitli kültürel gelişimlerle birlikte Eski Ahid’in yeni çevirilerinin yapıldığı bilinmektedir.

İncil’in bütünüünün ilk İngilizce metni 1382 yılında John Wycliffe ve öğrencilerince gerçekleştirildi. Günümüzde kullanılan türüne kaynaklık eden metin ise ‘Kral James Versiyonu’ adıyla anılır ve 1611’de Britanya Kralı I. James’in atadığı 54 kişilik bir komisyon tarafından hazırlanmıştır (Britannica, “İncil” maddesi, 370).

İsa Peygamber ve Havarileri’nin dayandığı öğretisi Eski Ahit idi. Dört İncil henüz yazılmadan önce, İsa Peygamber’i bizzat tanımış ve öğretisini dinlemiş olanların ağızdan ağza aktardıkları sözel anlatımlar vardı. Ancak görgü tanıkları kuşağının azalıp tükenmeye başlamasıyla İsa Peygamber’in öğretisinin yazılı duruma getirilmesi gerekliliği doğdu (Bruce, 1973:9-10).

Dört İncil’in dışında resmi Hristiyanlıkça benimsenmeyen İnciller de vardır. Bunlar ‘Apokrif’ (Yunanca: ‘gizlenmiş’) İnciller olarak kabul edilir. En bilinen örnekleri İsa Peygamber’in Havariler’i olan Petrus, Tomas,

Yahuda, İskaryot, Filipus, Yakup ve Barnabas'ın yazdığı öne sürülen İncillerdir (Gündüz: 1998, 38).

Tevrat'ın Yaradılış bölümünden örnek vermek gerekirse;

“Yaradılış, bir metin olmasına karşın, sözlü anlatım biçiminin rahatlıkla seçilebileceği, eklemeli anlatış özelliğine güzel bir örnektir. Aslı İbranice'den çevrildikten sonra, sözlü kültür mirası ağırlıklı bir dönemde Douay'in Latince'den İngilizce'ye yaptığı çeviri, metnin sözlü eklemeli anlatımını korumaktadır.” (Ong, 2010: 53).

Orijinal metinde “ve” ile başlayan cümleler dikkat çekerken; çeviri sırasında bu cümleler eritilerek birleştirilmiş ve yazı dili sağlanmıştır. Böylece konuşur gibi başlanan cümleler, başlı başına birer yazılı cümle metni haline getirilmiştir.

Yaradılış efsanelerinin din kitapları üzerinde büyük etkisi olduğunu belirten İlmiye Çığ, Kuran'ın en önemli bilgi kaynağını Tevrat olarak gördüğünü belirtir.

“Kuran'ın yazılışında siyasi ve sosyal bir amaç var bunu unutmamak gerek ancak Tevrat'taki birtakım olaylar, dönemin koşullarına uydurularak, bazen de hiç değiştirilmeden Kuran'a aktarılmıştır. Tevrat'ın yazılışında da öncelikle Sümerlerden yani Mezopotamya kültüründen etkiler olduğunu, çeşitli olayların yazılışındaki benzerlikler üzerinden görebiliriz.” (Çığ, 2006). Çığ bu ifadesiyle kutsal kitapların öyküleştirelmiş efsanelere değindiğini belirtmiştir.

Hristiyanlar, kilise ayinlerinde İncil'i yüksek sesle okumaktadırlar. Çünkü Tanrı'nın insanlara yazdığına değil; konuştuğuna inanılmaktadır. Kur'an-ı Kerim için de Müslümanlar arasında aynı gelenek vardır; nitekim Kur'an metni, “Oku” sözcüğü ile başlar. Bu da sözün içselleştirici gücünün, ayinlerin ve duaların ayrılmaz bir parçası olduğunu göstermektedir.

Kuran ile ilgili çeşitli tarihi kaynaklara ve İslam inancına göre, Muhammed Peygamber gelen vahyi önce ezberlemiş, sonra vahyi yazmakla görevli kâtiplere yazdırmıştır. 600'lü yılların ilk yarısında Arabistan'da yazı için deri, hurma dalları, yassı taşlar, tahta levhalar, deve ve koyunların kürek kemikleri gibi malzemeler kullanılıyordu. Yazıya geçirilen Kuran (sözcük anlamında 'okumak' demektir) (Hançerlioğlu, 1984:267) parçaları korunuyor, yazmak isteyen Müslümanlar'a verilerek çoğaltılması sağlanıyordu. O dönemde Arabistan'da okuma yazma bilenlerin sayısı çok az olduğundan, Kuran daha çok ezberleme yoluyla öğreniliyordu.

Vahiy, inanışa göre Muhammed Peygamber'in yaşamının son günlerine kadar sürdüğünden parça parça yazıya geçirilmiş olmakla birlikte, bir kitap durumuna getirilmemişti. Peygamber'in 632 yılındaki ölümünden sonra, ilk halife Ebubekir'in döneminde metinleri korumak için Kuran'ın kitaplaştırılması gerekliliği ortaya çıktı. Ebubekir'in görevlendirdiği kâtiplerden Zeyd bin Sabit, çeşitli malzemeler üzerine yazılmış tüm metinleri bir araya getirerek 633 yılında Kuran'ı ilk kez kitaplaştırdı (Nelson: 1985).

Medine'nin, Muhammed Peygamber'in yaşamının ayrıntılarının incelendiği ilk yer olmasına değinen McNeill, "Tanrısal esinle dile getirdiği sözlerin, ölümünden birkaç yıl sonra burada derlenip özenle sıraya konduğunu, böylece Kuran'ın, Müslümanlar için dinsel yetkenin son kaynağı haline geldiğini" belirtir (McNeill: 2005, 341).

Ortadoğu'da kitabın öncelikle dinsel bir karakteri olduğunu belirten Labarre, "Kuran'ın, Ortadoğu kitap tarihi içinde çok önemli bir yeri olduğunu" belirtir (Labarre: 2012, 51). Geleneksel olarak önce kopya edildiğini, sonra ezberlendiğini belirten yazara göre, Arapça'nın örneklerinden biri olarak 19.yy'a kadar kaligrafik olarak kullanıldığını söyler.

Halife Osman'ın öldüğü sırada elinde tuttuğu Kuran, bugün Topkapı Sarayı'nın 'Kutsal Emanetler' bölümünde bulunmaktadır.

2.1.6. İlk Kütüphaneler

Tıpkı yazının ilk kullanıldığı bölgenin Sümer toprakları olması gibi; kitapların korunması, saklanması ve kütüphaneleşmenin de çoğunlukla Sümerler'de olduğu görülür. Çünkü çok fazla sayıdaki belgenin yazıldıktan sonra korunması gerekmektedir.

Casson, konuyla ilgili olarak şöyle der: *“İlk kütüphanelerin, Sümerler'deki tapınaklarda, ilk yazı örneklerinin, kil tabletlerin korunması bağlamında arşivlendiğini söyleyebiliriz. Bu arşivler, çoğunlukla ticari yazışmaları saklamak ve önemli gelişmeleri tarihe not etmek amacıyla düzenlenmiştir.”* (Casson: 2002, 3).

İÖ 3000-2500 yıllarında Mezopotamya'da çivi ve Mısır'da hiyeroglif yazıları, piktografik yazının gelişmesi ile biçimlenmiş, gelişmiş ve yazılı belgelerin gittikçe artmasına neden olmuştur. “Bu yazılı belgeler, artan ekonomik ve kültürel ilişkilerin sonucu olarak çoğalınca, onların korunup saklanmalarını gerektiren arşiv ve kütüphanelerin ortaya çıkması zorunlu olmuştur.” (Yıldız, 1985: 8). Böylelikle kütüphanecilik kavramı doğmuştur.

Önceleri kitaplar, herkese ulaşamadığı için belirli bir zümrenin elinde toplanıp korunabilmiştir. Sonraları kitaplarla birlikte koruma yöntemleri ve mekanizmaları da halkın arasına karışmış ve kütüphaneler de halka açılmıştır.

Kramer, ilk Sümer kitaplarının saklanış aşamalarını şöyle anlatır:

“University Museum'da saklanan tabletlere göre, 6,5 cm uzunluğunda, 4 cm. genişliğinde ve çok iyi durumda eski bir Sümer kitap listesi bulunmaktadır. Bu küçük tabletin üzerine gayet ince

ve ufak yazı ile tam 62 edebi yapıtın adı yazılmıştır. İlk 40 ismi gruplara ayırmış ve her grup arasına bir çizgi çekilmiştir. Geride kalan 22 satır 9 ve 13 satır olarak ayrılmıştır. Bu listede isimleri bulunan metinlerden en az 24 tanesi ya parça halinde veya tamam olarak tespit edilmiştir.” (Kramer, 1990:195).

Yazıcının bu kataloglardaki sıralamayı hangi amaçla yaptığı belli değildir. Bu iki katalogun bir rehber olarak yapılışındaki amaçlar farklı olarak düşünülebilir.

Sümer ve Asur tabletlerinin uzun zaman saklanabilmesi için çeşitli yöntemler düşünülmüştür. “Asur krallarının kütüphanesini ve arşivlerini oluşturan 22 bin tablet Ninova’da keşfedilmiştir. Sümerlerde, Babillerde ve Asurlularda başka önemli kütüphaneler olduğu da bilinmektedir.” (Labarre: 2012,13). Kopya atölyeleriyle beraber kitapçılık başlı başına bir iş olmuştur.

Asur kütüphanelerinin evrensel değil ama ulusal bazda kütüphaneler olduğu söylenebilir. Yazının keşfedilmesiyle birlikte kitapların saklanması mantığı da hemen uygulanmaya başlanmıştır. Özellikle ilk kitap biriktirilen yerlerde bolca Sümer dilinde kaynak rulolar olduğu görülmektedir (Barnes, 2005: 64).

Kütüphanelerin ilk başta sınıflandırma amacıyla, daha sonraları da manastır ve tapınak içindeki kitapları saklamak amacıyla kullanıldığını söyleyebiliriz. “Eski devletlerin teokratik yapısına bağlı olarak, eski Mısır kütüphaneleri tapınaklarda yer almıştır. Bu devrede tapınaklar sosyal hayatın bütününe içine almıştır. Her kutsal yerin bir kütüphane ve bir okulu vardır. Bunlara tablet evi, mühür evi gibi adlar verilmiştir.” (Yıldız, 1985:8).

Mısır ve Mezopotamya’da yapılan bazı kazılar ve tarihi kayıtlar, İÖ 2400 yılında yaşamış bir Mısırlı’nın ‘kitaplar evinin sahibi’ unvanını taşıdığını göstermiştir. “Bu Mısırlı’nın Eski Krallık döneminde 4.

Hanedanlığın son kralı Shepseskaf olduğu tahmin edilmektedir.” (Öcal, 1971: 262).

Bugünkü Halep/ Suriye sınırları içinde yapılan kazılar sonucunda İ.Ö. 2300’lü yıllara ait olduğu tahmin edilen yaklaşık 20 bin tablet bulunmuştur. 3 metreye 4 metre büyüklüğündeki bu odanın içinde zeytinyağı, tarımsal maddeler ve hayvansal korumalarla saklanmış bu tabletler, duvarlara dayanmış tahta raflarda yer alıyordu. Çoğunlukla Sümer diliyle yazılmış kitaplarda, yiyecekler, hayvanlar, coğrafya konuları yer alıyordu. Böylelikle ilk kütüphanecilik örneklerinden biriyle karşılaşmıştır (Casson, 2002: 3).

Asur ve Babil’lilerin mabed ve saray kütüphaneleri ve koleksiyonları da çeşitli kazılarla ortaya çıkarılmıştır. Kitaplar 16x24 cm boyunda ve üzerlerinde çivi yazısı ile yazılmış metinler bulunan 24 bin kil tabletlerdir. Bunlar British Museum’a götürülmüştür.

Asurluların kütüphaneciliği hakkında Yıldız, Asur şehrindeki kazılarda Anu-Adad Tapınağının güneybatısında çok sayıda tablet yer aldığını vurgular. Bu kütüphane veya devlet arşivi Babilce orijinal metinler ve onların Asurca kopyalarından oluşmaktadır. Çalışmalar sonucunda kitapların konularına göre seri numaralara bölündüğü ve seri adları konulduğu tahmin edilmektedir. Belli bir tableten sonra gelen diğer tabletin ilk satırı, tabletin seri numarası, bu kopyaya örnek olan orijinali hakkındaki yazı ve sahibinin adı dahil çeşitli bilgiler derlenmiş görünmektedir. Yıldız’a göre, bütün bunlar tableten kolayca yararlanabilme açısından önemlidir (Yıldız, 1985:16).

Hemen hemen çoğu uygarlıkta halka açık kütüphaneler ve kitaplıklar mevcuttur. Pierre Bourdieu, “Her ne kadar kütüphanelerde halka açık yazsa da; bunun uygulamaya yönelik olarak her zaman gerçekliğini koruyamadığını belirtir.” (Darnton: 2012, 17).

Antik dönemdeki kütüphanelerde görülen bu durum üzerine günümüzde ancak yorum yapabiliyoruz. Maddi ve manevi olarak zenginliğe sahip belirli bir sınıfın etkisi altındaki kütüphanelerde bile kitap iktidarının yaşandığı görülmüştür.

Hititler ile ilgili olarak çalışmalara değinirken; C.W. Ceram, Eski Doğu dillerinin ve yazılarının çoğunluğunda okumanın başlı başına bir olay olduğunu belirtir. Geçen yüzyılın arkeologlarının üzerlerinde çok çalışıp ortaya çıkardıkları taş yazıtlar, kil tabletler, mühürler, tahtadan kitaplar ve papirüsler, yazara göre, toprağın altından çıkan sayısız belgenin karşılığıdır (Ceram: 2011, 60).

Bu yazı örnekleri Boğazköy'deki kitaplıklarda saklanarak günümüze kadar gelmiştir.

Klasik Devir'de filozofların, şairlerin, felsefe okullarının da özel kütüphaneleri olmuştur. Plato ve Aristo'nun da zengin koleksiyonları vardır. Helenistik dönemde Krallık kütüphaneleri dikkat çekmektedir.

“İskenderiye Kitaplığı, 1. Ptolemy tarafından İÖ 3. yüzyılda kurulmuştur. 1. Ptolemy, Mısır'ın İskenderiye kenti valisiydi. 1. Ptolemy ya da Büyük İskender'in kendisi, dünyadaki tüm bilgilerin bir araya getirileceği bir kitaplık kurmak istemişlerdi. Kitaplık düşüncesi yeni değildi, ancak tüm bilgileri toplama girişimi oldukça iddialıydı. İskenderiye o çağda kültürlerin kaynaştığı bir yer olarak bu işe çok uygundu.” (Erkman, 2010:74).

İskenderiye Kütüphanesi, kendinden önceki kütüphanelerden farklı olarak, birden fazla yerden toplanan kitaplardan oluşuyordu. Büyüklüğü, edebi anlamda kitapların sınıflandırılma yöntemleriyle dizilmesi ve halka açık olması da diğer avantajlarıydı. Çeşitli büyüklüklerde salonlardan oluşan yapısı, sütun dizisi şeklindeydi ve arkasında odaları vardı. Böylece kendi içinde düzenli ve planlı bir oluşuma sahiptir (Casson, 2002: 34).

Dünyanın ilk ve en önemli kitaplık/kütüphanelerinden olan tarihi İskenderiye Kitaplığı hakkında Erkman şu bilgileri verir:

“Merkez kitaplıkta kopyalama, çeviri gibi işlerde çalışan pek çok bilim insanı bulunuyordu. Büyük bir olasılıkla, duvarları güvercinlik gibi kafeslerle örülü bir mekandı. Bu kafeslere el yazması rulolar konuyordu. Her rulo, keten ya da deri bir kılıfın içinde saklanıyordu (farelerden ve nemden korumak için). Kitaplıkta, Eski Yunan metinlerinin yanı sıra farklı kültürlere ait her türlü kitap da vardı, bunların arasında Budist metinleri, Eski İran dinlerine ait yazmaları, Eski Mısır metinlerini sayabiliriz.” (Erkman, 2010:74).

Kitapların yapılması yani kopya edilmesi, okuma gibi kutsal sayılmıştır ve katiplerin yazı odası manastırların da olağan bir parçası olmuştur. Bazı açılardan onlar, yazılı basın dönemindeki yayımcılardan çok daha özgürce kitap basmışlardır. Elbette yayın listeleri tutuculuk ve dogmalarla sınırlandırılmıştır ama telif hakkına ilişkin bir yasa yoktur ve bundan ötürü de yazarlara telif ücretleri ödenmemiştir. “Bunun yerine kitap, edebi çalışmaların, kutsal yazılarla onların yorumcularının, Antik Yunan ve Roma klasiklerinin süregelmeleri ve kamuya duyurulması için gerekli olan bir araç olarak sayılmıştır.” (Boorstin, 1994: 470).

İskenderiye Kütüphanesi’nde yapılan çalışmaları şu şekilde sıralayabiliriz: *“Toplanmış malzemeyi gruplara ayırmak, ayrılan yazmaların yazarlarını belirlemek, eleştiriler yapmak, imla kurallarına göre tek olan yazmaları çoğaltmak, aşınmış olanları aslına uygun tamir etmek, yabancı dillerdeki kitapları çevirmek, bibliyografya yapmak, bu işlemlerin sonucunda da yazmaların kataloglarını hazırlamak.”* (Yıldız, 1985:102). Bu bilgiler ışığında kütüphanenin, günümüzdeki yayınevi mantığına yakın bir şekilde çeviri yapmak, editörlük yapmak, düzeltme yapmak gibi görevlerin yanı sıra günümüz kütüphaneciliğindeki sınıflandırma mantığına da sahip olduğunu görüyoruz.

Tarihi kazıların her ne kadar genellikle Batılı bilim insanları tarafından yapıldığı görülse de; yaşamın tarihinin Doğu'dan kaynaklandığını aktaran MacLeod, İskenderiye Kütüphanesi'nin kendi duruşuyla bunu kanıtladığını söyler. Ona göre, büyük İskenderiye Kütüphanesi, içinde biraz mit biraz tarih barındıran bir geçmişe sahiptir. Komutanların, bilgiyi ve tarihi saklamanın kendilerine güç getireceğini ve büyüklüklerini kanıtlayacağını düşünmeleri nedeniyle bu kütüphane bu kadar önem taşımaktadır. Bu da yazara göre politikanın, kültürden, bilgiden ve toplumdaki ayrı olmadığının bir göstergesi olarak nitelendirilebilir (MacLeod, 2005: 2).

İskenderiye Kütüphanesi, İÖ 47'de Sezar'ın askerleri İskenderiyeliler'le savaşırken kısmen yanmıştır, İS 391'de de Bizans imparatoru Theodosius'un emriyle tamamen yakılıp yok edilmiştir (Öcal, 1971:263). Bu kütüphanenin kendinden önceki kütüphanelerden farklı olmasının ana nedeninin, İskenderiye okulu gibi bilim yapılan mekanlarla işbirliği içinde çalışarak, uygulamalı verilerin toplaması, evrensel bilginin toplanmasına katkı sağlaması olduğunu söyleyebiliriz.

İskenderiye Kütüphanesi'nin bir rakibi de Bergama Kütüphanesi olarak kabul edilir. "Bergama'daki Athena tapınağının, şehre hakim bir tepede dört salonu olan bir kütüphane bulunduğu bilinmektedir. Romalı Antonius, yakılan İskenderiye kütüphanesinin yerine geçmek üzere Bergama kütüphanesindeki kitapları sahiplenmiştir." (Casson: 2002, 48).

Bergama Kütüphanesi, pek çok eserin yorumlanmasına neden olmuştur. Kütüphane sayesinde Yunan nesrinin bir okulu kurulmuştur. Roma'da daha sonraları Tiberius, Vespasian ve Domitian tarafından da kütüphaneler kurulmuştur. Fakat tarihteki en büyük Roma Kütüphanesi imparator Trajan tarafından kurulan Ulpina Kütüphanesi idi (Casson: 2002, 50).

Helenistik dönemde, Krallık kütüphanelerinin dışında bir de Gymnasion kütüphaneleri bulunmaktadır. Jimnastik okulu anlamına gelen bu eğitim tesislerinde beden ve spor eğitiminin yanı sıra felsefe ve konuşma dersleri de verilmiştir. *“Filozof ve hatiplerin ders verdiği, taş basamaklı sütunlu galeriler ve yapılan çalışmalar için bir de kütüphane bulunmuştur. Bu gymnasionlar, Helenistik çağdan itibaren şehir halkının eğitiminin yapıldığı kütüphaneler olarak kullanılmıştır.”* (Yıldız, 1985:161). Görüldüğü gibi, kitabın çoğaltılmasından itibaren, birer kitap evi olarak hizmet veren kütüphaneler, ilk günden itibaren büyük saygınlık görmüş, kaybı savaşlara mal olmuş, büyük hükümdarların toplumu ileri götürmek amacıyla sağlama almak istemelerine yol açmıştır.

Roma kütüphaneleri arasında Efes Kütüphanesi de çok ünlüdür. *“İÖ 110 yılında Polemaeanus tarafından kurulan kütüphane, dört yanı sütun ve heykellerle süslü, tabanı mermer bir salondur. Tomarlar, duvarların içerisindeki oyuklara yerleştirilmişti. Büyük salonda ilahi Minerva’nın bir heykeli vardı.”* (Öcal, 1971:264).

Belli başlı kütüphanelerin genellikle manastırlarda yer alması dışında, kralların veya önemli bazı kişilerin de özel kütüphaneleri bulunuyordu. *“Bu özel koleksiyonlar kalıcı değildi, çoğunlukla manastır kütüphaneleri zenginleşmeye devam ediyordu. Kütüphane içerikleri dinsel bir cemaatin pratik ihtiyaçlarına denk düşüyordu, din dışı literatür az yer kaplıyordu.”* (Labarre: 2012, 38).

Rönesans devrinde, Antik Yunan, Roma, hatta Doğu ve Bizans yazmaları, büyük bir çabayla toplanmaya başlandı. Halka açık genel kitaplıkların yeniden kurulduğu görüldü. *“İtalya’daki Vatikan Kütüphanesi ve ilk devlet kütüphanesi olarak tarihe geçen Paris Fransa’daki Nationale Biblioteque (Ulusal Kütüphane) bu sıralarda kurulmuştu. Rönesans kütüphanelerinin içi manastırdan farksızdı. Yüksek rahlelerin üzerinde kitaplar duruyordu.”* (Thompson: 1939).

Basılan kitaplar, belleğin yeni deposu olmuştu. Ciltli elyazması sayfalarından oluşan kitaplar uzun elyazması ruloların yerine geçtiğinde, yazılı bir kaynağa bakmak çok daha kolaylaşmıştı. 12. yy'dan sonra belleğin eski rolünü yavaş yavaş yitirmeye başladığını belirten Boorstin, kitapları saklamak üzere şöyle yazar:

“Kitaplara bölüm başlıklarını içeren sayfalarla sayfa numaraları konulmasıyla işler daha da kolaylaşmıştı. 16.yy’a doğru bazı kitaplarda olduğu gibi, kitaplara ‘içindekiler’ sayfası da eklendiğinde belleğin tek temel başarısı bunları alfabe sırasıyla hatırlamaktı. 18.yy’ın sonundan önce kitabın sonuna alfabetik bir şekilde düzenlenmiş bir indeks koymak iyice yaygınlaşmıştı. Bellek teknolojisinden hiçbir zaman tümüyle vazgeçilmemekle birlikte belleğin rolü azalıyordu. Belleğin olağanüstü başarıları artık yalnızca bir gösteri niteliğine bürünüyordu.” (Boorstin, 1994: 463).

İki bin yıl önce kitapla tanışan Çin’de, tahta tabletlerle, deri ya da ipek ile saklandığı belirtilen kitapların bir kısmı yok olmuştur. “Kâğıdın yaygın olarak kullanıldığı bölgede Hint ve Japon etkileri de görülmektedir. Doğu uygarlığında şehirlerde yüzlerce kitapçının ve kitaplığın bulunduğu bilinmektedir.” (Labarre: 2012, 52).

Halka açık ilk büyük İslam Kütüphanesi, Abbasi halifelerinden Memun’un Bağdat’ta kurduğu, Dar al Hikme (Hikmet evi) adlı kütüphanedir. *“Bu kütüphane, Memun’un Bizans’tan getirdiği yazmalarla çok zenginleşmiştir. İkinci olarak Kahire’de Mısır Fatımilerine ilişkin olan ve pek çok değerli eseri kapsayan kütüphaneyi görüyoruz. Bu kütüphanedeki kitapların, büyük çoğunluğu matematik ve astronomi gibi uygulamalı bilimlere ilişkindi. Üçüncü büyük ve genel İslam Kütüphanesi, Kurtuba Emevileri’nindi.”* Bu da 11. yy’da ortadan kalkmıştır (Öcal: 1971).

Orta Asya’da, Karahoça ve Turfan kazılarında, 30 bin kadar yazma ortaya çıkarılmıştır. İslamiyet’ten sonra Gazneliler süresince Gazneli Mahmut’un büyük bir saray kütüphanesi olduğu bilinir. Anadolu Selçuklularında da Konya civarında 60 bin kadar yazma günümüze ulaşmıştır (Kanmaz: 2013, 217).

Osmanlılar’da ilk kütüphaneyi, Orhan Bey’in İznik’te, komutanlarından Lala Şahin’in Bursa’da kurdukları medreselerde görüyoruz. Fatih de, Eski Saray’da İstanbul’un ilk saray kütüphanesini tesis etmiştir (Veenhof: 1986).

Genellikle bir medrese bünyesinde kurulan Osmanlı dönemi kütüphaneleri, İznik’ten sonra İstanbul’da Ayasofya yakınlarında açılmıştır. Bunu Zeyrek Camisi’ndeki, Eyüp Sultan (*ilk vakıf kütüphanesi*) ve Fatih külliyelerindeki medrese ve kütüphaneler izlemiştir (Kanmaz: 2013, 218). Amasya, Edirne, Bursa, Taşköprü, Yozgat, Manisa ve Trabzon da sırasıyla diğer medrese kütüphanelerinin kurulduğu iller olmuştur.

Günümüzde artık çeşitli yöntemlerle birçok kütüphane oluşturulabilmektedir. Öncelikle bilginin yayılması, paylaşılması amacıyla yardım kuruluşlarınca başlatılan kitap toplama kampanyaları gitgide yerini özel kitaplıklara ve geniş çaplı kütüphanelere bırakmıştır. Belediyelerin, üniversitelerin ve okulların kamusal olarak açtıkları birçok kütüphane önce dünyada sonra Türkiye’de hizmet vermeye başlamıştır.

“Doctor Who” dizisinden (ABD, 2012) örnek vermek gerekirse; “Kütüphanede Sessizlik bölümünde kâğıda basılı kitapların, elektronik muadilleriyle birlikte mevcut olduğu diğer bir karma evren örneği sergilenir.” (Ryan: 2012, 19). Tamamen dijital yayıncılık eserleri olan kitapların bulunduğu bu kütüphanede, eski kitaplar birer tarihi eser olarak durmaktadır ama halen dokunulmayacak kadar kıymetli, pahalı ve halka uzaktırlar.

Kütüphanelere yeterince önem verilmiyor oluşunun eleştirisi, sinema filmlerine de konu olmuştur. Örneğin 1980 döneminde sürgünlerin yaşandığı yıllarda kütüphanesi olan ama içinde bir tek kitabın ve memurun bulunmadığı bir köye sürülen kütüphane memurunu konu alan “Vizontele Tuuba” filmi (yön. Yılmaz Erdoğan, 2003) müdür olarak atanmasından sonra ancak kütüphaneyi kitapla donatmaya başlayan bu memurun trajikomik hikayesini konu alır.

Türkiye Yayıncılar Birliği başkanı Kocatürk’e göre, gelişmiş bir sosyal devlet, okuma alışkanlığının gelişmesi, yaygın şekilde sınıf ve okul kütüphaneleri, halk kütüphanelerinin, üniversite kütüphanelerinin olmasıyla kendini ifade etmelidir. Kocatürk, resmi verilere dayanarak, bugün Türkiye’de 1200 kütüphane olduğunu, bu sayının Almanya’da 14 bine yakın olduğunu belirtmiştir (Kocatürk: 2013). 900 öğrenci sayısına ulaşan her okula bir kitaplık ya da kütüphane kurulması gerekirken, bu Türkiye’de ne yazık ki uygulanamıyor.

Türkiye’nin en büyük kütüphanesi kabul edilen İstanbul’daki Atatürk Kitaplığı, 1924 yılında kurulmuştur ve 300 binin üzerinde kitaba sahip bir koleksiyonu vardır.

Türkiye’nin en büyük ilk 10 kütüphanesi şunlardır (Hürriyet:2007):

- Atatürk Kitaplığı – İstanbul
- İSAM (İslam Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi) –İstanbul
- Milli Kütüphane –Ankara
- Beyazıt Devlet Kütüphanesi–İstanbul
- Bilkent Üniversitesi Kütüphanesi – Ankara
- Sermet Çifter Yapı Kredi Yayınları Kitaplığı- İstanbul
- Alman Arkeoloji Enstitüsü Kütüphanesi –İstanbul
- Milli Kütüphane –İzmir
- İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Kütüphanesi –İstanbul

- Atatürk İl Kütüphanesi –İzmir
- Süleymaniye Kütüphanesi - İstanbul

1946 yılında fikri ortaya atılan ve 1980 başında Ankara'daki binasına taşınan Milli Kütüphane arşivinde, toplam yazılı ve süreli, dijital kaynaklar olmak üzere 3 milyona yakın eser bulunmaktadır ve öğrenciler ile akademisyenlerle, kamu görevlilerine açıktır. Diğer kişilerin üyeliği söz konusudur (Milli Kütüphane, broşür: 2013).

Türkiye'nin ilk devlet kütüphanesi olan Beyazıt Devlet Kütüphanesi, 1884 yılında kurulmuştur.

İstanbul ve Türkiye'nin tek kadın eserleri kütüphanesi olma özelliğini taşıyan Kadın Eserleri Kütüphanesi de bu anlamda bir ilktir. *“Kadınların geçmişini iyi tanımak, bu bilgileri bugünün araştırmacılarına derli toplu bir şekilde sunmak ve bugünün yazılı belgelerini de gelecek nesiller için saklamak”* amacıyla kurulan kütüphane, kadın girişimcilerin desteğiyle 1989 yılında faaliyete geçmiştir (Kadın Eserleri Kütüphanesi sayfası: 2013).

Çocuk kütüphaneleri, gençlik kütüphaneleri, belediye ve üniversite kütüphaneleri, yayınevlerinin kütüphaneleri, kadın eserleri kütüphaneleri, alışveriş merkezlerinin kütüphaneleri gibi merkezlerin yanı sıra, sokaklarda kurulan seyyar ve merkezi açık kütüphaneler de bulunmaktadır.

2013 yılının Haziran ayında, Taksim Gezi Parkı'nın yıkılmaması adına başlayan toplumsal protesto gösterileri sırasında, parkın içinde yaşam alanının yaratılması sırasında, bir de kütüphane kurulmuştur. “300 kitap bağışıyla kurulan Gezi Kütüphanesi, günlerce kitap değiş tokuşuna ev sahipliği yapmış, etrafı açık tuğlalarla örülen kütüphane gençler tarafından inşa edilmiş ve halkın kullanımına açılmıştır.”(Aygündüz: 2013). Olayların ardından kapatılmak zorunda kalınan kütüphanedeki kitapların çoğu arbede sırasında zarar görmüş ve dağıtılmıştır. Dolayısıyla günümüzde

kütüphanelerin, herkesin yararlanabileceği bir kaynak olması arzusu halen gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır.

2.2. YAZININ İCADINDAN MATBAANIN İCADINA KADAR OLAN SÜREÇTE SÖZLÜ KÜLTÜR VE YAZININ ETKİLERİ

Matbaa icat edilmeden önce, insanların yazı yazmak için her türlü araç gereci kullandığını, metinleri elle yazdıklarını biliyoruz.

Çoğaltma işleminin de kısıtlı sayıda olduğunu, elleriyle kopyaları çıkardıklarını bir önceki bölümde anlatmıştık. Matbaadan önce kullanılan malzemelerin teknik ilerleyişine biraz değinmek gerekiyor. Elyazmasına ek olarak, matbaadan önceki yazı işleyişinin genel adının basımcılık olduğunu söyleyebiliriz.

Labarre, matbaadan önceki dönemde kitaba “antik kitap” lakabını takarak, antik dönemde her kitabın kendine özgü olduğunu belirtir. Kendisine göre, bunun nedeni çok sayıda ve özdeş nüshayı istendiği kadar üretebilecek bir yönteminin varolmamasıdır. Bu durum metinlerin aktarımında sorun yaratmakta ve bir eserin çeşitli kopyalarında birbirinden farklı görünüm belirebilmektedir (Labarre: 2012, 17).

Kâğıt bulununcaya dek, insanoğlu duygu ve düşüncesini saptamak için eline ne geçerse onun üstüne yazmıştır. Bunlar; taşlar, kil, mum, kurşun ve hatta fildişi tabletler; koyunların köprücük kemikleri, ağaç kabukları, hayvan derileri, kumaş parçaları olarak sayılabilir ve uzun süre yazı gereci olarak kullanıldığı bilinir.

Uygarlık ilerledikçe yazı araçları gelişmiştir. İÖ 6. yüzyıl başlarında mensur edebiyatın meydana çıkmasıyla yazı için, kitap haline gelebilecek yeni maddelere ihtiyaç duyulduğunu belirten Öcal’a göre, kil, tahta ve

balmumu tabletlerin yerini papirüs, parşömen ve kâğıt almıştır. *Stylus* (Mısırlıların, yaş kil tablet üzerine yazmak için kullandıkları sivri kalem) ise yerini tüy, çelik, altın, tükenmez ve dolmakalem türlerine bırakmıştır (Öcal: 1971, 39).

Kitapların yazılması için kuşkusuz özel kalem kullanmak gerekmektedir.

Papirüs ve parşömen üzerine yazı yazmak için, günümüzde kullanılan kaleme benzeyen, yontulmuş ve Batı’da 12. yy’a kadar kullanılan *calamus* adı verilen kalemler kullanılmıştır. Kartal, karga gibi hayvanların tüylerinin yanı sıra en tercih edilen tüy kaz tüyü olarak tarihe geçmiştir (Yıldız: 1985, 34).

Tarihe en önemli buluşlardan biri olarak geçen yazı, “yumuşak kil üzerine bir kamış parçasının sivriltilmiş ucuyla işaretler konarak gerçekleştirildi. Eğer kalıcı bir kayıt isteniyorsa, üzerine işaret basılmış yumuşak kil tabletin kızgın bir fırına konmasıyla, oldukça dayanıklı bir belge kolaylıkla elde edilebiliyordu.” (McNeill: 2005, 41). Bu yöntemle kalıcı hale gelen tabletler, günümüze kadar ulaşabilmiş ve araştırmalara ev sahipliği yapmıştır.

İlk kez İ.Ö. 4. yy’da kırmızı ve siyah olarak kullanılan mürekkep, kelime anlamı olarak birkaç maddeden yapılmış manasına gelir. Yazı yazmak ve basmak veya yazı kalemi ile resim yapmak için kullanılan çeşitli renk ve koyuluktaki mayilere verilen addır. Öcal’a göre, Çinliler ve Mısırlılar mürekkebi ilk kez İÖ 2500 yılında kullanmışlardır. Romalılar balmumu levhalar üzerine sivri demir kalemlerle yazılar yazarken, mürekkeple de parşömen üzerine yazı yazmışlardır (Öcal: 1971, 53).

Çin’de mürekkebin ilk kullanımına dair örnekler vardır. Boorstin bunu şöyle açıklar:

“Çinlilerde basımcılık dürtüsü bilgiyi yaymak için değil, kutsal görüntü ya da kutsal metinlerin tam kopyasını çıkarmak ve bunlardan alabildiğine yararlanmak amacını gütmüştür. Tahta üzerine oyulmuş işlemelerden kumaşlara yansıyan görüntüleri yapmak eski bir halk sanatıydı. 3. yy’da Çinliler bu tahta kalıplardan açık seçik görüntüler veren bir mürekkebi geliştirmişlerdi. Yanan yağlardan ya da tahta parçalarından gelen kandil isini topladılar ve bir tüpün içine koydular ve bu nesne siyah bir sıvıya dönüştü. İşte biz bu siyah sıvıya Hint mürekkebi diyoruz, ama Fransızlar da daha sonra bir şekilde bu sıvıya Çin mürekkebi demişlerdir.” (Boorstin: 1994, 475).

Eski Önasya’da kil tabletlerinden sonra, Eskiçağ kütüphanelerinde en çok kullanılan kitap malzemesi *papirüs* olmuştur. İÖ 3. yy’dan itibaren Mısır’da Nil vadisinde yetiştirilen ve papirüs adı verilen bu bitki, uzun süre kullanılmıştır. 3-6 m. uzunlukta olan bitkinin sapları ince dilimlere ayrılmıştır. Yıldız, kesilen tabaka halindeki liflerin birbiri üzerine gelecek şekilde yanısıra ile yatay ve dikey olarak konulduğuna değinir: “*Bunların birbirini tutması için Nil suyu ile ıslatılma ve yapışma işlemi yapılmıştır. Daha sonra kurutulan tabakalar preslenmiştir. Bu arada yaprakların yükseklikleri eğer birbirinden farklıysa alt ve üst uçlarından kesilerek ciltlenmiştir. Bu parçaların yan yana eklenmesiyle rulo elde edilmiştir.*” (Yıldız: 1985, 22).

Papirüs kitap, genellikle rulo şeklindeydi. Papirüs kâğıt, yapraklar halinde satılıyordu. Yazı ile dolan her yaprak, bir önce yazılmış olana soldan sağa yapıştırılarak rulo elde ediliyordu. Bu rulolar üzerine yazı yazmak oldukça güç ve yorucu idi. Bu nedenle ayrı yapraklara yazıp, bunları sonradan birleştirmek yoluna gidiliyordu. Öcal’a göre eski devre ilişkin bir kitap, bükülü olarak saklanan ve açılarak okunan uzun papirüs rulosundan ibaretti. “Papirüs kitabını günümüz kitabıyla karşılaştırdığımızda, bir düzeltme yapmak, metindeki kısımları

karşılaştırmak veya belirtilen bir satırı bulmak için bütün bir rulonun açılması gerektiğini ve bunun oldukça zor olduğunu görürüz.” (Öcal:1971, 68).

Labarre’e göre en eski papirüsler üçüncü bin yılın ortasında görülmektedir. Ancak papirüs kullanımının daha eski olduğunu düşünen hiyeroglifler de vardır. Mısır’da kitabın temel malzemesi papirüs olurken, Yunan ve Roma’da yayılmış, 11.yy’da azalmıştır. Günümüzde eskilerinin bulunması ise 1962’yi bulur. (Labarre: 2012, 15).

Papirüsten sonra Antikçağ’da en çok kullanılan yazı malzemesi, koyun keçi ve dana derilerinden yapılan parşömen olmuştur. “İskenderiye’de Kral Ptolemius’un Bergama’ya gelecek papirüs üzerine ambargo koyması nedeniyle, Bergama’da yazı malzemesi olarak deri kullanılmaya başlanmıştır.” (Yıldız: 1985, 25).

Parşömen tabakalarının katlanıp kenarlarının kesilerek forma yapılmasına parşömen *codex* deniyordu.

“Ağaç kabuğu anlamına gelen codex, ikili, üçlü, dörtlü olarak adlandırılabilirdi. Kendinden önceki rulo kitaplara göre farkı, derinin her iki yüzüne de yazı yazılabilecek şekilde hazırlanması ve sonradan bunun defter şekline konulması olmuştur. Böylece aynı sayıdaki yaprağa daha çok yazı yazılabiliyordu. Parşömen, tabakalar şeklinde (folyo) kesilince tüylü tarafına çizgi çiziliyordu. Fazla sivri olmayan bir gereçle çizilen bu çizgiler, derinin diğer yüzünden de görülebiliyordu. Yapraklar katlanarak defter şekli verilirken, derinin tüylü ve tüysüz kısımlarının yüz yüze gelmesine dikkat ediliyordu. Yazı, papirüste olduğu gibi sütunlar halinde yazılıyordu.” (Öcal:1971, 69).

İlk başlarda yazının bir temsiliyet olduğunu söyleyen H.G. Wells, resim yazının bu şekilde doğduğunu söyler: “Kil üzerine küçük değneklerle yazılan Mezopotamya’da resimlerçok geçmeden tanınmaz hale geldi.

Sümerler'in yazmak için kullandıkları küçük değnekler köşeli işaretler meydana getirdiklerinden bu yazıya çivi yazısı denir.” (Wells: 2006, 60). Böylece yapılan resimler artık örneklerine benzememeye başlayınca ilk yazı örneklerine geçilmiş oldu.

Tüm eski yazı sistemlerinin resim-yazıdan doğduğunu belirten Labarre, “Sümer çivi yazısı, Mezopotamya çiviyazısı, Mısır hiyeroglifleri, Girit-Minos, Hitit yazıları, Çin şekilleri gibi örneklerin bu şekilde doğduğunu söyler.” (Labarre: 2012, 11). Böylece sözün resimleştğini sonra da yazılaştığını ifade eder. Kitaplaşma süreci ise düşüncelerden bağımsız başka bir oluşumdur.

Aslında kâğıt matbaacılıktan bağımsız bir üretim dalıdır. Tarihi geçmişi de oldukça eskidir. Kâğıdın İÖ 2.yy'da Çin'de ilk kez kullanılmaya başlandığı tahmin edilmektedir. Çin'deki ilk kullanımı ipek üzerinedir. Avrupa'daki kullanımının ise ilk olarak bez türünde olduğu bilinmektedir. Sonrasında 13. yy'da Avrupa'da yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Öcal'a göre kâğıdın yolculuğu tüm dünyaya yayılmıştır:

“Asya, Avrupa ve diğer kıtalarda kumaş üzerine her çağda yazı yazıldığı bilinir. Çinliler İÖ 213 yıllarında kâğıt yapmak için ipek kumaşından yararlanmaktaydı. Kâğıt, Çin'den Orta Asya'ya ve İran'a kervan yolunu izleyerek gelmiştir. Avrupa, 8. ve 9. yüzyıllar boyunca, artık papirüs yapılmadığı için kâğıt bulma sıkıntısı yaşarken, Yakın Doğu'da, kâğıt bolluğu yaşanmaktaydı.” (Öcal:1971, 75).

İlk çağda fazla kâğıt olmadığını belirten Wells, kâğıdın Çin icadı olduğunu ve Batı dünyasına ancak 9.yy'da ulaştığını söyler. “Kâğıt malzemesi parşömeden ve uç uca birleştirilmiş papirüs parçalarından ibarettir. Tomarlar halinde muhafaza edildiklerinden açılmaları kolay olmazdı. İşte bu yüzden kitap formatına dönüştürülemedi.” (Wells:

2006, 113).Kâğıdın önemi bu şekilde vurgulanmıştır. Bu nedenle kâğıdın ve matbaanın bulunuşundan sonra kitabın seyri değişmiştir.

Avrupa’da ticaretin önemli bir gelişme gösterdiği 1270’li yıllarda kâğıt üretimine geçildiği görülmektedir. Geray, bu önemli gelişmenin örneklerini belli nedenlerle açıklar. Kredi belgeleri, ticari anlaşmalar ve banknotlar kâğıda yapılmaya başlanmıştır. Kâğıdın yaygınlaşması, parşömene dayalı kırsal manastır eğitiminin egemenliğinin yerini kentlerin, kentlerdeki katedrallerin ve üniversitelerin almasına yardımcı olmuştur. Yine bu gelişme sayesinde Latin dilindeki eğitime dayanan manastır eğitimiyle halk dili arasında önemli bir ayrılık ortaya çıkmış ve iki farklı dil kullanılır olmuştur(Geray: 2003, 11).

13. yy’ın sonlarında üniversitelerin kurulmaya başlanmasıyla; kitap çoğaltan meslek kuruluşları kurulmaya başlanmıştır. 14. ve 15. yüzyılda kitap sanatında olduğu gibi, kitapların kapsadığı konularda ve şekillerde de değişmeler görülür. Bunlar tarih ve roman gibi yazma kitaplardır.

McLuhan’a göre; matbaadan önce yazarlık, büyük ölçüde bir mozaik yapma işiydi.

“Kitabın kısımlarının düzenlenişi çoğu zaman kolektif bir yazıcılık işi olmakla kalmıyordu, aynı zamanda kütüphaneciler ve kitapların kullanıcıları da bunların kompozisyonunda önemli bir rol oynuyordu, çünkü yalnızca birkaç sayfa tutan küçük kitaplar ancak içeriği karışık ciltler içinde yer alabiliyordu.” (McLuhan: 2001, 189).

Matbaanın bulunuşundan önce kullanılan yazma eser, herhangi bir yazı malzemesi üzerine, insan eliyle yazılmış kitaplara verilen addır. Bu devre kadar bir kitabın yazılması, kopya edilerek çoğaltılması, başlı başına bir iş ve sanattı. Bu değerli varlıklar, sadece bir tek kopyanın dayanıklılığı, üstün bir zevk sahibinin bu kopyayı bir yerden bulup çıkarması, önce kalemle

sonra basım yolu ile çoğalttırıp kültür varlığımıza kazandırması şeklinde kurtarılabilmişlerdir.

Öcal, Ortaçağda kitapların elle yazıldığı ve çoğaltıldığı yerler yine manastırlar olduğunu belirtir. Katiplerin çalıştığı yerlerin, genellikle ayrı bir binada geniş bir özel bölme olduğunu belirten Öcal'a göre, yazıevlerine o kilisenin büyük memurları hariç herkesin girmesi yasaklanmıştı. Böylece katiplerin çalışmasının kesintisiz olarak devamı sağlanmak istenmiştir. Bir memurun görevi ise, parşömen, kalem ucu, mürekkep, çakı-bıçak, biz ve cetvelleri sağlamaktır(Öcal:1971, 86).

Ortaçağ yazmaları, toplu bir çalışmanın ürünüdürler. Gerek yazı, gerek süsleme olarak bir yazma kitap, birçok sanatçının elinden geçerek tamamlanıyordu. Bu devirde özellikle yazmaların ciltlenme işi ise apayrı ve çok gelişmiş bir sanat koluydu.

İstilar sonucu değişim yaşandığını belirten Labarre'a göre "kitap, bir şehir ürünüdür, çünkü şehir hem entelektüel hem maddi mübadelelerin ayrıcalıklı yeridir. Kitaba dair ne arz ne talep vardır, elyazmalarının üretim ve dağıtımında ticari bir örgütlenme yoktur." (Labarre: 2012, 40). Entellektüel yaşamın manastırlarla sınırlı olduğunu belirtir ve bu nedenle kitap, manastıra özgüdür. Şehirlerin canlanması, üretimin ve dağıtımın artmasıyla kitap da paylaşılmaya başlanır.

Ortaçağın sonunda kâğıt yapımı ve ticareti Batının eline geçtiğinden; Türklere de kâğıdın Batıdan geldiği bilinmektedir. "Kâğıdın bulunuşuyla birlikte, elyazması kitaplarda büyük ölçüde artış olmuştur. Maliyet fiyatları düşmüştür. Böylece kitap, kısıtlı sayıdaki varlıklı kişilerin süs malı olmaktan çıkıp, geniş kitlelerin okuma aracı olma haline gelmiştir." (Öcal:1971, 69).

Kitap, herkesin ulaşabileceği bir nitelikte değildir. Pahalı bir nesne olması ve maliyetinin oluşu, sürecin zahmetli olması nedeniyle, okuma

yazmanın da olmadığı düşünöldüğünde; varlıklı seçkinlerin sahip olduğu bir mal olarak görölmüşür. Kabacalı, kitaplardan nasıl yararlanıldığını şöyle özetlemektedir:

“Medrese öğrencileri bile öğrenimleri için gereken kitapları edinememektedir. Sahaflar (kitapçılar) ulema hizmetinde esnaf olarak nitelenmektedir. Kitaptan yararlanmak isteyenler, medreselerde, cami ve tekkelerde kurulan kitap dolaplarından, daha sonra vakıf yoluyla oluşturulan kütüphanelerden yararlanmak zorundadır.” (Kabacalı:2000, 6).

Bilimin yayılması için böyle zahmetli bir kitaba ulaşma yönteminin olması oldukça düşöndürücüdür. Bu nedenle matbaadan önce bilgiye ulaşmanın oldukça zor olduğunu söyleyebiliriz. Hiç kuşkusuz matbaa icat edilene dek, insanlar onun eksikliğinin farkında olmamıştır. Ancak icat gerçekleşitkten sonra eski yöntemlerin yetersizliği anlaşılabilmişir. Bu durum, tüm teknolojik gelişmeler için geçerlidir.

2.3.YAZININ İCADININ KÜLTÜREL, SOSYAL, EKONOMİK, SİYASAL SONUÇLARI

İnsan tarihinin ekonomik, politik ve kültürel anlamda ilerleyişi Marx ve Engels’in belirtmiş olduğu gibi, toplumun materyalist bir tabakalandırılışına dayanmaktadır. “Ekonomik temel, bir milletin içerisinde yaşadığı teknik kalıplar ve ideal, mantıksal üstyapıyı, bireylerin davranışlarını ve düşöncelerini belirlemektedir” (Adler: 2010, 24). Buradan

hareketle fiziksel şartlar sonucu iletişimi ve ticareti kolaylaştıran yazının, bireylerin toplumsallaşmasında önemli bir temel oluşturduğunu söyleyebiliriz.

Üretimin basit evrensel kökenine en başından inmenin zor olduğunu belirten Marx, “Üretim, mutlaka toplumsal evrenin belirli bir evresindeki üretimdir” der (Althusser:2002, 238). Dolayısıyla bireyselden yola çıkan bir üretim tarihte mümkün değildir. Üretim denilen soyutlaştırılmış olgu, mutlaka bireylerin toplum içinde biraraya getirerek oluşturabileceği bir şeydir.

Yazının ilk kez kullanıldığı Sümer topraklarında belirli bir azınlık ancak okumayı başarabiliyordu. Tacirlerin, memurların ve bölgeler arası işlere katılan öteki kişilerin konuşacakları ortak bir dile gerek duyuluyordu.

“İ.Ö. 1300’den önce yazıda yapılan kökten basitleştirme, okuma yazma öğrenimini kolaylaştırdı. Bu değişiklikler, Sina’dan Toros Dağları’na uzanan Doğu Akdeniz kıyıları boyunca yoğunlaşmıştır. Hiyeroglif ve çiviyazısının ortaya çıktığı Mısır ve Mezopotamya, bu alfabetik yöntemlerin geliştirildiği bölgeler olmuştur.” (McNeill: 2005, 103).

Sümer tapınaklarında ve Babil’de hayvancılık ve ticaret ilişkilerinin yürütülmesinde halk ve gelirlerin yürütülmesinde söz sahibi olan rahipler arasında hesap ilişkilerinin yürütülmesi gerektiğini belirten Childe yazının önemine şu şekilde değinir:

“Rahip, Tanrının alışverişinin, kazancının izini yitirmemek için kendi belleğine güvenemezdi ya da kendi buluşları yeterli olamazdı. Tutulan kayıtların herkes tarafından ortak bir dille anlaşılması gerekirdi. Kısacası, sosyal bir yöntem olan yazı, kökende tapınak hesaplarını tutmak için geliştirilmiştir.” (Childe: 2004, 131).

Yazının, uygarlığın nedeni olmadığını ama derinden etkilediğini belirten Ponting, “Toplum tabakalarının daha fazla güç ve kontrol doğrultusunda eğilimlerini güçlendirdiğini” belirtir (Ponting: 2011, 88). Devlet, bu sayede elit tabaka ile birlik olup halkın çoğunu kontrol altında tutabilmeyi başarmıştır. Yazının; elit tabaka arasında bir birlikteliğe ve sınırlı bir kültürel uygarlığa yol açtığı söylenebilir.

Tarım ürünlerinin değiş tokuşu ve üretim artışı ticareti hızlandırırken sonuçlarından bazıları şunlardır: “Ticaret araçlarını koruyan askerler, alışverişleri kaydeden yazıcılar ve resmi görevliler; beden emeği ile çalışan kesimlerin üzerinde yeni bir sınıf oluşturmuştur. Yazı ve matematik bu sınıfın egemenliğindedir.” (Aydoğan: 2013, 44). Dolayısıyla zihin emeğiyle çalışanlar ile beden emeği ile çalışanlar arasında bir sınıf ayrımı olmasına neden olmuştur diyebiliriz.

Yazı sanatı, Sümer’de olduğu gibi her yerde kentsel ekonominin gereksinimleri sonucu doğmuştur. Yazının bulunuş kökenine inen araştırmalara değinen Gordon Childe, “yazının ilk önce manevi ihtiyaçtan çok; ticari ve iş ilişkilerini geliştirmek amacıyla kullanıldığını, günümüzde ise, o dönem hakkında bilgi sahibi olabilmek için kullandığımızı” belirtir (Childe: 2004, 134).

Mısır’da bulunan tek bir nehrin iletişimi kolaylaştıran çok güzel bir su yolu olduğunu vurgulayan Thomson’ın da değindiği gibi, su, iletişimi ve su kanalları aracılığıyla ticareti arttıran bir etken olmuştur (Thomson: 1997, 80). Ticari ilişkilerin yürütülmesini sağlayan yazı, bunun kalıcı olarak sağlanması durumunda kentleşmeyi ve nüfus artışını da beraberinde getirmiştir.

Yazının, eski dünyada, uygarlık denilen gelişmeyi meydana getiren unsurlardan biri olduğunu belirten Gelb, “şehir yapılarının ve kültür

birikimlerinin oluşmasını yazının sağladığını” vurgulamıştır (Gelb: 1963, 221).

Yazılı belgelerin elde edilebilmesi toplumsal istikrarın artmasını sağlamıştır. “Çünkü hafızalara değil yazılı belgelere güvenilerek mutabakat sağlanır hale gelmiştir, bu da toplumsal örgütlenmeyi beraberinde getirmiştir.” (Parsons: 1966, 27).

Örneğin Sümerler’de yazının icadının, ekilebilecek toprak alanlarını çoğalttığını belirten Dudley’e göre, yazı, nüfus artışına yol açmıştır. “Yöneticiler ile onlar için çalışanlar arasındaki bilgi akışı düzensizliklerinin azalması, yeni bilgi sisteminin yerleşmesini sağlamıştır. Bu sistemle, sulama kanalı şebekeleri gibi büyük bayındırlık projelerine olanak sağlanarak, faaliyetleri yürütebilecek bireylerin sayısı çoğalmıştır.” (Dudley:1997, 54).

Bilgi ağının artışı ve yeni yazı teknolojisi, Sümer toplumu başta olmak üzere benzer toplulukların belli kaynaklardan daha fazla besin sağlamanın yolunu açmıştır. Bu da topluluklar arasındaki nüfusa ve büyümeye bağlı toprak dağılımının ve sınırların paylaşımının değişmesine de yol açmıştır.

İnsan dilinin belirginleşmesini yazının sağladığını söyleyen Lazar’a göre, yazının sonuçlarından bazıları şunlardır:

“Yazı, bilgiyi biriktirmekte, en güvenilir biçimde saklamakta ve ihtiyaç duyulduğunda geri vermektedir.

Kuşkulu durumlarda, bilginin tanıklığına başvurma olanağı sunmakla yetinmemekte; aynı zamanda onları korumaktadır.

Yazılı anlatımı zaman ve mekanda yaymaktadır.

İletiler yazılı metinlerle somutlanmaktadır.

Yazılı metin, içeriğin yeniden üretimiyle isteğe bağlı olarak çoğaltılabilmektedir.

Geleceğe ilişkin olaylardan önceden haberdar olunması ve düzenli biçimde algılanması olanağını doğurmaktadır.

Kişilerin bizzat gidemeyeceği yerlere yazıyla iletiler gönderebilme olanağı bulur.

Resmi yazışmaların artmasını sağlamıştır.

Bilgilerin biraraya getirildiği kütüphaneleri, zihinsel teknoloji mekanlarına da yazı dönüştürmüştür.

Bilimsel gelişmeler için temel bir dayanaktır.” (Lazar:2001, 82-3).

Yazı, matbaa ve kitle iletişim gibi tarihsel unsurların her biri yüksek vergi oranları ile daha büyük devletlerin oluşumuna yol açmıştır. Böyle bir değişim merkezi bir yenilik olarak gösterilebilir. Bu tür yenilikler, ilk şehirlerin, ulus devletlerin doğmasına neden olduklarından tarihteki belirleyici güçlerden birisi olmuştur.

Yazılı bilgi üretme, depolama ve dağıtma maliyetleri, kent yaşamının merkezileşme düzeyini de arttırmıştır. “Yazı ilk kez, bilgi kullanımında uzmanlaşmış bir işçi kategorisinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Hiyerarşik olarak yapılanmış bu seçkinler, ilk bürokratlar olmuştur.” (Dudley: 1997, 54). Böylelikle yazının, ilk toplumsal örgütlenmeden ticari ilişkilere; ulus-devlet mantığının ilk tohumlarının atılmasından kentleşme ve nüfus artışına uzanan geniş bir yelpazeye hizmet ettiğini söyleyebiliriz.

Marx’ın, doğa üzerindeki kontrolün giderek artmasını insanlık tarihi olarak belirtmesine iki farklı boyut eklendiğini belirten Hobsbawm, bunlardan birinin neolitik devrim, diğerinin ise modern teknoloji devrimi olduğunu ifade eder. “*Gordon Childe’in tarımı, metalurjiyi, şehirleri, sınıfları ve yazıyı ifade ettiği ilk devrim neolitik devrimdir. Modern bilimin, teknolojinin ve ekonominin ön plana çıktığı devrim de ikinci bir devrimdir. Birincisi, dünyanın her yönünde gelişmişken; ikincisi sadece Avrupa*

merkezli olmuştur.” (Hobsbawm: 1999, 343). Bu da insanlık tarihinin Doğu’daki gelişiminin ilk aşamasından sonraki süreçlerin tek bir merkezde toplanmasına neden olmuştur.

Tarımın, ticaretin, kentleşmenin, ilk teknik uygulamaların ve yazının örneklerinin görüldüğü Doğu’daki devrim, yazının bu toplumlar üzerine ışık gibi doğmasına neden olmuştur. Hobsbawm’ın da belirttiği gibi sadece bu bölgede doğup uygarlıkları geliştiren yazı, buradan tüm dünyaya yayılıp dağılarak uygarlaşma, ticaret ilişkileri, kentleşme, nüfus artışı, hukukun bellek gereksinimi olmadan belgelerle sağlanması gibi birçok hayatsal ve toplumsal gelişime neden olmuştur.

Harfleri keşfettiği düşünülen Mısırlı Thoth’un icadına karşılık Mısır Kralı Thamus şu yaklaşımda bulunmuştur:

“Sizin bu buluşunuz bilim insanlarının ruhlarında unutkanlık yaratacaktır; çünkü artık belleklerini kullanmaya gerek duymayacaklar, yazılı karakterlere güvenecekler ve kendilerini hatırlamayacaklardır. Keşfettiğiniz bu olgu, belleğe bir yardım niteliğinde asla değildir. Siz gerçeği değil, gerçeğin yalnızca bir benzerini sunuyorsunuz. İnsanlar birçok şey duyacaklar ama hiçbir şey öğrenemeyeceklerdir. Bilim insanı gibi görünecekler fakat aslında hiçbirşey bilmeyeceklerdir. Onlar gerçek olmadan zeka gösterisi yapan sıkıcı insanlar olacaklardır.” (Boorstin, 1994: 463).

Bellek yani hafıza üzerinden bireyleri ve toplumları yücelten zihnimizin bir oyunu olarak da kimilerince nitelendirilen yazı kültürü, icadından itibaren böylece artık sözün ikinci kopyası olarak tanımlanmıştır. Herkese yazı yazdırılmamasının nedeni de budur.

Yazının sadece icadının yeterli olmadığını; onu kullanıp yazacak kişilerin de yetiştirilmesinin önemli olduğunu belirten İlmiye Çığ’a göre, “Eski zaman yazarlarının ve alimlerin insan hayatı ve sağlığıyla ilgili notlar

olarak tıbbın başlangıcını da kurduklarını” belirtmiştir (Çığ: 2003, 43). Bulunan tabletlerde, çeşitli hastalıklarda kullanılacak ilaçların kullanılışını gösteren reçetelerin olduğunu ve hatta bugün tıbbın sembolü olan birbirine sarılmış iki yılanın kökeninin bile Sümerlerden geldiğini söyler.

Tarih kavramının, deneyimin teorik hali olduğunu belirten Simmel’e göre, “Tarihsel gerçeklik üzerine düşünürken; tarihin, geçmişi yansıtması gerekirken; aslında onun kopyasını çıkarttığını” söyler (Simmel: 2009, 31). Bunu yaparken, içeriğin stilize edildiğini belirten yazara göre aslında sanattaki gerçeklik de böylesine büyük bir hatadır. Tarihin malzemesinin aslında zihnin kendisi olması gerekirken; Kant’ın da deyimiyle, insan, doğadan aldığı yapıyı kendisi bozarak; bu doğallığı da hiçe saymaktadır. Yazı da, buna neden olan üretim biçimlerinden birisidir diyebiliriz.

Yazının bulunuşunun bellek yitimine yol açtığı kesin ve nettir. İlk önceleri ticari ilişkileri belgelemek ve hukuksal anlamda bir netlik sağlanmasını oluşturmak için kullanılan yazı, bireysel başlayarak toplumsal olarak da bellek yitimine yol açmıştır. Artık yazının varlığına güvenen insanlık, kendi zihnini boşaltarak, kalem ve kâğıda ne yazılıyorsa ona güvenmeye başlamıştır. Bu noktada söz uçar, yazı kalır ifadesinin de ne kadar doğru olduğu bir kez daha ortaya çıkmaktadır: “Verba volant, scripta manent”.

Adler’e göre; “Belleğin ve değerlendirme yeteneğinin fonksiyonları, çevreye uyma zorunluluğu ile belirlenmiştir. Hatıralar olmasaydı, gelecek için herhangi bir önlem alma imkanı olmayacaktı. Bütün hatıraların bilinçdışı bir amacı olduğu sonucunu çıkarabiliriz.” (Adler: 2010, 43). Belleğimizdekileri kendi zihnimiz dışında, başkalarının da yazdıkları üzerinden oluşturduğumuz sürece, toplumsallaşan ve benliğimizi yitiren bir konuma bile gelebiliriz.

Böylece yazıdan önceki bellek toplumu ile başlayan bilginin macerası, yazının bulunuşu ile devam etmiş ve çeşitli yöntemler değişse de, özde yazı kültürü ve yazarlık kavramı oluşmuştur. Her ne kadar ilk başlarda yazıcılar ve köleler aracılığıyla söylenmek istenen bilgi belirli bir zümre altında gerçekleşse de; ilerleyen zamanlarda yazının özgürleştirdiği; ancak asıl olanın sözü metne bağlamak olduğu görülmüştür.

3.MATBAANIN İCADI VE İZLEYEN DEĞİŞİM SÜREÇLERİ

14. yüzyıl ve özellikle onu takip eden 15. yüzyıl içinde yaşanan önemli gelişmeler, dünyanın gidişatı üzerinde önemli izler bırakmıştır.

Amerika'nın bulunuşu (1492) Ümit Burnu'nun dolaşılması (1488) gelişmekte olan burjuvaziye yeni bir alan açmıştır.

“Doğu Hindistan ve Çin pazarları, Amerika'nın sömürgeleştirilmesi, sömürgelerle ticaret, değişim araçlarındaki ve genellikle metaldaki artış, ticarete, denizciliğe, sanayiye, o zamana değin görülmemiş ölçüde bir hız kazandırmış ve böylece sendelemekte olan feodal toplumdaki devrimci öğeye hızlı bir gelişme sağlamıştır.” (Marx: 2005, 121).

Köken bakımından basımcılık ya da basım, Batı ve Doğu için değişik anlamlar taşımaktadır. Avrupa'da basımcılığın yükselişi metalden yapılmış hareketli türde basım, yani matbaacılık ya da basım sanatı anlamına geliyordu. *“Gerek Çin'de ve gerekse Çin kültürüyle yoğrulmuş diğer Asya ülkelerinde kalıp halinde basma çok önemli bir keşif olmuş ve basımın yükselişi ya tahta kalıplarla yapılan basma ya da silografi anlamına gelmişti. Dolayısıyla Batı'daki basımcılığı kesinlikle Doğu'daki basımcılıkla karıştırmamalı ve bu konuda genelleme yaparken de dikkatli olmalıyız.”* (Boorstin:1994, 475).

Gutenberg'in matbaayı icadından önce dünyanın birçok yerinde çeşitli basım yöntemleri kullanılmaktaydı. Bunlar daha çok, basım yoluyla görüntü çıkarmak üzerineydi. Basımcılığın tarihine ilişkin görüşlerin gerçeğe en yakını, 8. yüzyılda Asya'da başladığı yolundadır. *“Basımcılıktaki en önemli buluş, dizgi sırasında yer değiştirebilen harflerin kullanılması olmuştur. Bu buluşun tarihi ise 11. yüzyıl ortalarına kadar gitmektedir. Çinlilerin ilkin*

balçıktan, sonra kalaydan, daha sonra tahtadan harfler yaptıkları öne sürülmüştür.” (Kabacalı:2000, 3).

Matbaanın, Doğu’da ilk kez kullanılıp Batı’da daha etkin kullanılmasının nedenlerinden bir ticaretin Avrupa’da yaygın olan su yolları aracılığıyla gelişmesi, yaygınlaşması olarak açıklanabilir. Derebeylik sisteminin çökmeye başlaması, kentlerin gelişimi, ticaretin burjuva kesimi aracılığıyla yaygınlaşması gibi nedenlerle ticarete köklü değişimler yaşanmıştır. Yapılacak bilimsel buluşların, reformların öncesinde matbaa da bu şekilde kendi yolunu çizmiştir. Edebi ve bilimsel çalışmaların yanı sıra, önce Katolik sonra Protestan dini metinler de peş peşe basılmayı beklemektedir.

Ortaçağ toplumlarındaki değişmezlik ve katılık, yazılı kültürün belirli bir seçkin azınlığın tekelinde bulunmasından ileri geliyordu. Düşüncelerin yayılmaya başlamasıyla, basım insan iletişimini ve toplumsal yaşamı etkileyen bir unsur olmuştur.

3. 1. MATBAANIN GELİŞİM SÜRECİ

Matbaa, yazılı kültürün basılması, çoğaltılması ve aynı ürünün kopya edilmesi bakımından insanlığın gerçekleştirdiği en önemli icatlardan biridir. Yazının bireysel varoluştan çıkıp kitleselleşmesi anlamında da bir iltir.

Aslında matbaa tabii ki bir anda bulunmamıştır. Elyazması kitapların, ilk çağlarda geleneksel amatöryöntemlerle yazılmaya çalışılması, kâğıt yerine kullanılan türlü malzemeler, kalem yerine kullanılan çeşit çeşit ince uçlar, boyalar derken, ilk yazılar yazılmıştır. Matbaadan bir önceki aşama olarak kabul edilen basım kavramı, görüntülerin aynısının yansıtılması olarak tanımlanmış ve çeşitli basım türleriyle gelişme sağlanmıştır.

Matbaanın kullanılmasından önce, elle yapılan kitap yazımı ve kopyalanması, bu işi yapan kişileri önemli ve yapılan işi de biricik kılmıştır. Matbaa ile birlikte işin yapılma oranı, hızı, kalitesi değişiklik göstermiş ve belki kişilerin işini basitleştirmiştir. Üretilen metnin/yazının biricikliği ve tek seferde yazılıp saklanması özelliği ortadan kalkarak, istediğimiz sayıda defalarca basılması kavramı ortaya çıkmıştır. Böylece eserin biricikliği ortadan kalkmış, tekrarlanabilir bir sürece girilmiştir. Kimi sosyal bilimcilere göre bu bir eleştiri noktasıyken; kimi kültür ve toplumbilimcilerine göre de kitabın ve bilginin yayılmasının temeli olmuş; böylece okuryazarlık ve bilginlik artmıştır.

Tıpkı bugün bilgisayarın da matbaanın işini kolaylaştırması ve teknik olarak onu gölgede bırakması gibi matbaa da, elyazması kültürünün ötesine geçerek yeni bir çığır açmıştır diyebiliriz.

Bu bölümde matbaanın icadıyla birlikte değişen ekonomik, toplumsal, siyasal ve kültürel süreçleri ele alacağız. Ancak bundan önce, matbaanın icadına kadar nasıl bir kültürel ortamın geliştiğini inceleyeceğiz.

İnsan eliyle yazılan ya da çizilen sembollerin mekanik araçlarla çoğaltılması fikri aslında çok eskidir. Ancak, 14.yy sonlarına gelmeden Avrupalılar bu tekniği bütün bir metin için kullanmaya başladı.

Basım yöntemlerinden birisi olan iksilografi (tahta kalıpla resim basım tekniği) ile orijinal suret ya da karakterlerin aksi tahtaya kazınıyordu. Bu yolla, ikinci ve daha çok kopyanın maliyeti çarpıcı biçimde azalmıştı. Metalografi olarak bilinen başka bir teknikte, karakterleri kil ya da kurşun gibi yumuşak maddelerin üzerine işlemek için metal kalıplar kullanıldı, levhaların bir belge için kullanılması bu yöntemi pahalı yapıyordu (Dudley: 1997, 170).

Oymabasım tekniği, bir tahta parçasını kabartma bir deseni ortaya çıkartacak şekilde yontmaktan ibaretti. “Dışta kalan bölüm mürekkeplenir,

sonra üzerine kâğıt kapatılır ve kâğıdın arka yüzüne bir balya at kılı sürterek pres yapılır. Bu teknik, Mısır’da 4.yy’da, Batı’da ise 12. ya da 13.yy’da özellikle kumaş basımlarda kullanılmıştır.” (Labarre: 2012, 55).

Oymabasım tekniğinin elverişli olmaması, yeni teknikleri gündeme getirmiştir. En önemli buluşlardan biri de hareketli harfler yöntemi olmuştur.

“Yöntem, çok sert bir metal parça üzerine her bir tipografik işareti kazıktan, sonra da daha az sert bir metal anakalıp içerisinde bu parçayı oymaktan, ardından bu anakalıbı bir anakalıp içine yerleştirip, kurşun, kalay ve antimon karışımını dökerek seri halde eritmekten ibarettir” (Labarre: 2012, 57).

Böylece izi ters çıkan harfler, metalik sertlikte olur ve bir arada durmaları sağlanmış olur.

Matbaanın ilk kez nerede tam anlamıyla kullanıldığı herkesin hem fikir olduğu bir gerçeklik değildir. Kâğıdın, basımın ve kitabın aslında ilk kez Uzakdoğu’da denendiği görüşleri, tıpkı uygarlığın gelişimine paralel olması gibi sözde bir bilgi olarak tarihe geçmektedir. Dünyada matbaanın ilk kullanımı Almanya’nın Mainz kentinde gerçekleşmiş sayılsa da; matbaanın özü olan hareketli harf sisteminin aletin kendisi olmadan ilk kez bir Koreli Budist öğretisi kitabında kullanıldığı söylenmektedir.

Unesco’nun 2001 yılında kabul etmesi üzerine, 1377 yılında basıldığı belirtilen Jikji adlı eserin, dünyanın ilk gerçek hareketli basım harfli kitabı olduğu gerçekliği bakidir (Kyong-Hee, 2013 - Unesco, 2009).

Johann Fust adında bir girişimcinin sermaye koymasıyla, Johann Gutenberg’in 1455 yılında matbaayı icat ettiği bilgileri tarihteki gizemini korur. Hatta Fust ve oğlunun bu işe devam ettiği ancak Gutenberg’in tarihi kayıtlardan silindiğini belirten izler vardır. Bundan dokuz sene sonra da

William Caxton'ın Westminster'da matbaayı kullanıp geliştirdiği belirtilir (Johns:1998, 329).

Günümüzde ticari amaçlı basımcılıkta temel olarak tipo basım, tiftdruk, rotogravür ve ofset basım teknikleri kullanılır. Gutenberg'in geliştirdiği yöntemeye dayanan tipo tekniğinde, klişelerdeki mürekkeplenmiş görüntünün basılacak yüzeye aktarılmasında mekanik basınçtan yararlanılır.

Basım eyleminin detayları şu şekilde sıralanabilir:

“İlk tipo basım makineleri, harflerin yerleştirildiği bir yatak ile, mürekkeplenmiş harflerin üzerine yerleştirilen kâğıda basınç uygulayan bir aygıttan oluşur. Tipo basım makinelerinin başlıca üç modeli vardır: Küçük basım işlerinde kullanılan merdaneli cendere; yatağa yerleştirilen klişenin kâğıt takılı basım merdanesi üzerinde gidip geldiği kâğıt beslemeli bobin kâğıt üzerine basım yapan ve genellikle ürünü katlanmış olarak çıkartacak biçimde donatılmış olan rotatif makine. Bu makinelerin gelişmesi, 19.yy'da Avrupa ve Kuzey Amerika'da, büyük okur kitleleri olan gazetelerin hızla çoğalmasına yol açmıştır.” (Britannica: “printing”, 375).

Tiftdruk yöntemi, kabartmalı klişelerin kullanıldığı basım tekniklerinin tersine, mürekkebin çeşitli derinliklerde oyulmuş gözlerden aktarılmasına dayalı bir çukur basım (intaglio) işlemidir. Gözlerdeki mürekkep daha sonra basım uygulanarak kâğıda geçirilir. Basımı yapılmış kâğıt bir kurutucunun üstünden ya da içinden geçirilerek uçucu çözücünden arındırılır ve katlama aygıtına gönderilir. Çok üniteli tiftdruk makineleri, bir derginin bütünü ya da bölümlerini çok hızlı bir biçimde ve çok renkli basabilir (Çobanlı: 2013).

Ofset makinelerinde kullanılan kalıplarda basım alanları ile öteki alanlar girinti ve çıkıntılarla değil, mürekkeplenebilme özellikleriyle birbirinden ayrılır. Mürekkeplenmiş görüntü, kalıp kazanından kauçuk kazanına, oradan da basım kazanı ile kauçuk kazanın arasından geçen

kâğıda aktarılır. Çoğunlukla kâğıdın her iki yüzüne de basım yapan web ofset makinelerinde kâğıt, iki kauçuk silindirin arasında geçtiği için ayrıca bir basım merdanesine gerek kalmaz. Genellikle kalıp maliyetlerinin düşük ve basım hızının yüksek olması nedeniyle ofset tekniği, dünyada kısa sürede tipo basımın yerini alarak hızla yaygınlaşmıştır (Çobanlı: 2013).

Analog basım yöntemleriyle hazırlanan kitabın bu süreçleri meşakkatli olduğundan, ofset basımdan önceki dönemde günümüzdeki kadar hızlı ve çok sayıda kitap basılamamıştır. Dolayısıyla bu yöntemlerin çeşitliliği, yaygınlaşması ve hızlanması, kitap yayıncılığı politikalarını da kesin bir itina ile etkilemiştir.

3.1.1. Doğu Toplumlarında Matbaaya Yönelik Çalışmalar

Ünlü tarihçi Hobsbawm, Doğu Asya'dan Mısır'a uzanan bölgeyi yüksek kültürler kuşağı olarak adlandırır. Moğollar ile Mançuryalıların egemenliğindeki Çin'in, Orta Asya'dan gelen fetihçi işgalcilerinin saldırılarına maruz kalan İran'ın bu işgallere karşın, kendi bölgelerinde hep yüksek kültür fenerleri olduklarını vurgular. Firavunlar, Babilliler, Yunanlar, Romalılar, Araplar ya da Türkler; kimin egemenliğinde olursa olsun, Mısır da, Mezopotamya da kendi bölgelerinin kültür merkezleri olma konumunda kalmışlardır (Hobsbawm: 1999, 339).

Thomson, madenlerin kullanımı, takvim ve yazı dahil Yunan uygarlığının teknik temelini, Yunanların kendilerince yaratılmadığını, fakat Yakındoğu'nun daha eski uygarlıklarından alındığını iddia eder. Uzakdoğu'da Çin'den daha eski uygarlık yokken yazara göre; Çinliler bu uygarlığın temel özelliklerini herhangi bir dış kaynağa borçlu olmadan kullanmışlardır (Thomson: 1997, 68).

Basım tekniği prensiplerinin ilk kez Uzakdoğu'da uygulandığı bilinmektedir. 590'lı yıllarda Çin'de, ağaç oyma tekniği ile ilk kez basımın denendiği görülmüştür. Öcal, basım sahasındaki ilk buluşların Uzakdoğu'ya ait olduğunu; "Çin, Kore ve Japonya'da kullanılan bronz harfli matbaaların süreklilik sağlayamadığını, klişe basım denemelerinden sonra asıl Batı'da geliştirildiğini" (Öcal:1971, 136) belirtir.

Çinlilerin matbaayı çok erken tanıdığını, Korelilerin keşfinin de aynı ölçüde bilindiğini ama her ikisinin de insanlık için bir büyük adım olamadığını belirten kaynaklar vardır. *"Onların harfleri çok dayanıksız ve son derece fazla sayıdadır; harflere değil sözcüklere benzediklerinden Batı'nın alfabe yazılarına uyarlanmaları zor olmuştur."* Bu keşfi çürüten bir başka yaklaşım da, matbaanın Doğudan Batıya gelme ihtimali durumunda, neden kâğıtla beraber gelmediği üzerinedir (Labarre: 2012, 61).

Harflerin yeniden kullanılmasına olanak sağlayacak, sembollerini ayrı ayrı oyma yöntemi, Çin'de ve Kore'de 14.yy'da kullanılmaya başlanmıştı. Ancak büyük Çince harflere uygun olan hareketli tahta malzeme, Batı alfabesi için uygun değildi (Butler:1940, 71).

Batı'daki basımcılık kavramı ile Doğu'daki basımcılık kavramının farklılıklar barındırdığı bilinmektedir. Avrupa'da metalden yapılmış hareketli türde bir basım söz konusuysa; Çin merkezli Asya ülkelerindeki basımda tahta kalıplar ve silografi etkin olmuştur. Doğu'da denenilen ilk basım örneklerinin, görüntünün kopyalanmasına dayanması ve yöntemlerin tam uygulanmaması nedeniyle, günümüzde anladığımız anlamda matbaacılık olduğunu söyleyemeyiz.

Budist manastırları resimlerin çoğaltılmasının yollarını denemeye başlamıştır. Keşişler resimleri taştan oyarak, bundan lastik kalıplar alıp, mühür yapmışlar, kâğıt, ipek ve sıva duvarlara kalıp çıkarmaya çalışmışlardır. Küçük tahta saplı mühürlerle ilkel tahta basma

kalıplarıyaptılar. Masaya oyulmuş yüzeyi yukarı gelecek şekilde düz koyabilmek için sapını çıkardılar. Bir kâğıt parçasının mürekkepli kalıbın üzerine yatırılmasıyla, büyük hale getirilmiştir (Boorstin:1994, 476).

Bugünkü Kore anlamına denk gelen Goryeo’da 1377 yılında, Koreli Budistlerin bastığı tahmin edilen *Jikji* adlı eser, günümüzde Zen öğretisine sahip Buda rahiplerinin Antolojisi olarak çeviri karşılığını bulmuştur. Hareketli basımın ilk örneği olan eser, 2001 yılında Unesco tarafından dünyanın en eski metal hareketli basımıyla basılmış kitabı ilan edilmiştir (Unesco, 2011).

Heungdeok Tapınağı’nda basılmış olan eser, ilginç bir şekilde bugün kayıplara karışmış durumdadır. Sadece son sayfalarından birkaç örnek, bugün Fransa Ulusal Kütüphanesi’nde sergilenmektedir. 1901 yılında Kore’de araştırma yapan bilginler tarafından keşfedilmiş ve 1972 yılındaki fuarda tanıtımı yapılmıştır (Kwak, 2005).

Labarre’e göre, hareketli harf yöntemi Kore’de daha başarılı olmuştur. “Kamusal güçler, metinlerin dağıtımını üstlenmiştir. 1403’te Kral Htai Tjong 100 bin harflik bir oyun döktürmüştür. Uygurlar da 1300’lere doğru hareketli harf denemiştir.” (Labarre: 2012, 50). Doğu uygarlıklarındaki denemeler, dünya çapında kalıcı olamamıştır.

Diğer yandan kültür ve bilginin bu şekilde Avrupalılaştırılmasının yapıbozuma uğratılmasında Edward Said’in “Oryantalizm” eseri, “Doğu’nun sadece bilgi bakımından değil, iktidar açısından da emperyalizm ve sömürgeciliğin kurumlarında, söyleminde yazılı olan bir nesne olarak doğuşunun analizini sunar.” (Morley-Robins: 1997, 217).

McLuhan, matbaanın basım farkını ve Batı’yla kıyaslanmasını şöyle açıklar:

“Hareketli matbaa harfleri kullanarak basımcılığın daha erken fonetik alfabe teknolojisine yakından bağlı olması, Gutenberg’i

önceleyen bütün bu yüzyılların araştırılmasının temel nedeni olmuştur. Fonetik yazı, vazgeçilmez bir ön hazırlayıcıydı. Çin ideogramik yazısı, basım teknolojisinin gelişimine karşı tam bir engel oluşturdu. Yazılarını alfabetik hale getirmeye çalışan Çinliler bugün fonetik alfabenin uygulanabilmesi için sözcük yapılarını çok heceli olarak bölmeleri gerektiğini de görüyorlar. Bu durum üzerinde düşünmek, bizim önce alfabetik yazı, ardından matbaanın, Batı dünyasında kişiler arası ilişkiler ile içsel ve dışsal işlevlerin analitik ayrımına neden yol açtığını anlamamıza yardım eder.” (McLuhan: 2001, 215).

Dolayısıyla alfabetik yazı ve bu dizilişe göre uygulanan matbaa, dünya literatüründe ve genel iletişimsel eylemlerde yer alabilmek için çok önemli ve birincil bir gerekliliktir.

Çin’de ve ardından Kore’de ahşap kalıp sonrasında hareket edebilir harfleri kullanma üzerine çalışmalar yapıldıysa da; başarılı olamamışlardır. Ekonomik ve toplumsal basımlar nedeniyle tahta kalıplar, hareketli kalıplara göre tercih nedeni olmuştur. Aynı şekilde Japonya’da da hareketli harfler başarıyla denenmiş ve uzun süre kullanılmış olmasına karşın; yine ekonomik ve toplumsal nedenlerle yarıda bırakılmıştır. Gutenberg’in Avrupa’da kullandığı tipte harf parçalarını çoğaltabilen bir döküm bulamamışlardır. Gutenberg’den yarım yüzyıl öncesine kadar bu yöntemleri deneyen ama devamını getiremeyen Uzakdoğu, matbaa konusundaki ilerlemesini burada yarım bırakmak zorunda kalmıştır (Daniels: 1996, 3).

Okuryazarlar ülkesi ve öğrenimin yaşam kaynağı olarak kutsandığı Çin’in, iki bin yıl önce kitapla tanıştığı tahmin edilmektedir:

O dönemden kalma kemik ya da kabuklu hayvan parçaları üzerinde yapılan çalışmalarda 2500 karakter sayılmıştır. Dikey tahtalarla temsil edilen kitapların bağlanması yer kaplıyordu. 105 yılında Ts’ai Louen’e

atfedilen kâğıdın icadıyla, ipek sadece lüks için kullanılır olmuştur. Bilinen en eski metin Kai Yüan Tsa Bao'nun yedi sayfasıdır ve ilk basılı kitap da, oymabasım tekniğiyle basılmış bir kâğıt rulosu olan Mücevher Sutrası'dır. 1045 yılına doğru demirci Pi Cheng'in hareketli harfleri imal etmeyi başarması, tekniğin gelişmesi için yeterli olmamıştır. Çin harflerinin çokluğu, mürekkebin metal ile basıma uygun olmayışı, kaligrafiyi tercih etmeleri gibi nedenler bunda etken olmuşlardır (Labarre: 2012, 50).

Doğu Asya'da basımcılığın Çin odaklı olduğu söylenebilir. 8.yy'da Japonya'da da bazı örnekler görülmeye başlanmıştır. Yaklaşık bin yıl basımın ne olduğunun sunumunun yapılması hazırlıklarıyla geçmiştir. Kumaş basımsının örnekleri, Çin'in yanı sıra Hindistan ve Budist metinlerinden de görülmüştür. Bunlardan etkiler doğrultusunda Japonya'ya örnekler gelmiştir (Kornicki:2001, 112).

Çin'de ahşap blokların yöntem olarak kullanılması aslında portatif taşınabilirliği sağlasa da; alfabenin biçimsel olarak zor oluşu, bu yöntemin ardından gelen oymacılığın Batı ile eş zamanlı gelişmemesine neden olmuştur (Brokaw: 2005, 9).

16.yüzyılda, her ne kadar Avrupa'da basımcılık daha gelişmiş olsa da, toplumsal çalkantılar nedeniyle insanlar arasında kitap okuyucuğu yaygın değildi. Oysa Çin'de gitgide büyüyen ve o dönemde pik yapan nüfus artışı, eğitime olan ihtiyaç vb nedenlerle kitap ticareti çok daha yaygın durumdadır (Wang: 2008, 122).

19.yüzyılın sonuna kadar Japon basım yöntemi olarak oymacılık kullanılmıştır. 1600 yılından öncesine dair blok basım dışında nelerin kullanıldığına dair çok az bilgi mevcuttur. Basımın ticarileştirilmesiyle, elyazmasından basılı eserlere geçiş arasındaki yöntemler de bilinmeye başlanmıştır.

Japon basımcılığında basımdan önce yazının temiz bir kopyasının çıkarılmasına *hanshita* adı verilmiştir. Basım bloklarının kullanımı sırasında bu ilk kopya genellikle yok oluyordu. Dolayısıyla ilk kopyanın önemi yüksektir (Kornicki:2001, 47). Blok basım yönteminin kullanım zorluklarından birine bu da örnek gösterilebilir.

Japonya ve Kore'deki hareketli harf denemeleri de Çin alfabesiyle yapılmıştır. Harflerin teker teker dökülerek basımın ortaya çıkması 1000'li yılları bulmuştur. Sonrasında Mısır'da da gelen yayılmacılar sonucunda 9. ve 10. yy'da Arapça metinlerin basıldığı bilinmektedir. Basım tekniklerinin Çin'de ilerleyememesinin nedenlerinden biri olarak, 80 bin karakteri gerektiren ideogram ile Çin el yazısının ayırık harflerin seri şekilde kullanılmasına uygun olmaması gösterilmektedir. Oysa Avrupa'daki yazı karakterleri, sınırlı sayıdaki soyut sembolden oluşmaktadır; dolayısıyla ayırık harf kullanımına daha uygundur (Fischer: 2001, 30).

Japon uygarlığında da kitabın basımına ilişkin bazı bilgiler şöyledir:

“Tokugawa döneminde Ming ve Qing'in bazı çalışmaları, kabusebori adı verilen bir tür blok basım yöntemiyle basılıyordu. Blok basıma bir başka örnek de, 1668 yılında Kyoto'da 60 cilt olarak basılan ve tamamen Japon tarzına sahip kitaplar olarak gösterilebilir.”(Kornicki: 2001, 49). Basım yöntemi gereği her metinden bir kopya daha çıkarılıyordu, çünkü ilk kopya, basım sırasında yanıp gidiyordu.

Arap alfabesinin basıma uyarlanması da hiç kolay olmamıştır. Latin harflerinin uyumu, kaligrafik geçmişten kopmayı, tipografiye geçişi getirirken; Uzak Doğu'daki Arap tipografisinin sunumu ve kabulü Latince gibi olamamıştır. Bu nedenle alfabenin yatkın olmaması, teknik ve estetik gelişmeleri minimal düzeyde bırakmıştır (Hsu:2004, 195).

3.1.2. Batı ToplumlarındaMatbaaya Yönelik Çalışmalar

Batı’da matbaanın icadı için sadece Gutenberg’in adının geçmesi, bu çalışma için eksik olabilir. O dönem peşpeşe birçok çalışma yapan isimler olmuştur. Tarihi kayıtlara resmi bilgilerin geçirilmesinde sıkıntılar olduğundan, soru işaretleri oluşmuştur. Gutenberg’den önce birkaç kez hareketli harflerle basım tekniğinin kullanıldığı yönünde araştırmalar çıkmıştır. Ancak bilim insanları, sonradan yapılan çalışmalarla, bunu Batı’da ilk kez Gutenberg’in eserinde gördüklerini belirtmişlerdir.

Gutenberg’den önce yine Almanya çevresinde yapılan çalışmalarda, 1430’lu yıllarda Hollandalı Laurens Janszoon Coster’in, Haarlem’de, portatif tahta harflerle ilk denemeleri yapmış olabileceği üzerinde durulmuştur (Butler:1940, 71).

Matbaa makinasının yani tipografinin keşfi sonrasında birçok kaynağa göre Johann Gensfleisch Laden’e (1394-1469)yani Gutenberg’e atfedilmiştir. 14.yy sonlarında kuyumcu olarak Mainz’da yetişen Gutenberg, mesleğini diğer tekniklerle birleştirerek icadını tamamlama fırsatı bulmuştur. Bazı bilgilere göre, Coster’ın çırağından bazı teknikleri öğrendiği de söylenmektedir (Kabacalı: 2000, 3).

O dönemde kayıtlara, matbaayı Gutenberg’in bulduğuna dair geçen bir bilgi yazılı olarak mevcut değildir. Haarlem, Strasbourg, Paris, Venedik gibi belli başlı şehirlerde, kendi yazdıkları veya sonradan basım çeşitleriyle taklit ettikleri metinleri, ilk matbaa icadı gibi gösteren birçok kişi olmuştur. Gutenberg ise yöntemi kendisinin geliştirdiğini kanıtlayan bir bilgiyi hırsla tanıtmaya ihtiyacı taşımadığından bu kişilerle mücadele etmemiştir. Çok uzun yıllar sonra, kullanılan malzemelerin içeriği anlaşıldığında; ancak adı tarihe geçebilmiştir (Johns, 1998: 330).

Diğer bir basım tekniği kullandığı öne sürülen kişinin adı ise Waldvogel’dir. “Bir kuyumcu olduğu, yapay yolla yazma sanatını bildiği ve

bunu öğretmek için beş kişiyle işbirliği yaptığı, hatta metale yazan tipografi benzeri bir malzemesinin olduğu bilinmekte ama hiçbir eseri bulunmamaktadır.” (Labarre: 2012, 61).

Gutenberg, yaşamının neredeyse 20 yılını bu hareketli harf basımını icat etme arzusuna adanmıştı, ortağı Fust’tan birçok kere borç para almak ve malzeme satın almaya harcamak durumunda kalmıştır. *“Tam da ilk bastıkları kitap olan İncil’i ellerine aldıkları günlerde Fust ve iş arkadaşı Peter Schöffer, Gutenberg’e dava açarak borcunu olduğunu öne sürmüşlerdir. Çok zor durumda kalan Gutenberg, çaresiz suçlu bulunarak elindeki basımlar ve basım makinaları alınmıştır.”* (Rees:2006, 12). Ancak yıllar sonra basılan eserlerin üzerinde yanlış isim yazdığı ve asıl basanın Gutenberg olduğu tarihe geçebilmiştir.

Gutenberg’den önce Avrupa’daki basımcılık, basımla görüntü çıkarmak üzerine kurulu kalmıştır. Boorstin’e göre, “Gutenberg’in amacı, basma işleminden çok; her harf için metal matbaa harflerini çoğaltmanın bir yolunu bulmak olmuştur. Kuyumculuk işiyle uğraştığı için de metal dökümcülüğü gibi bir yeteneğinin olması işine yaramıştır.” (Boorstin:1994, 487).

Mainz’da yerel esnaf, kendi el sanatıyla işini yapan ancak kent zenginleri kadar zengin olmayan bir sınıftı. Okul odalarındaki veya kamusal alanlardaki bilginlerin odalarındaki kitaplara üst sınıftan sonra ancak bu işçi sınıfı ulaşabiliyordu. Gutenberg de gençliğinden itibaren, bu alanlara giriyor ancak kitapların değerli olması nedeniyle masalara zincirli durmaları nedeniyle sadece okuyup çıkabiliyordu (Rees:2006, 27).

Gutenberg’in buluşunun başlıca öğeleri, *“karakterlerin döküleceği dışı kalıplardan (matris).oluşan bir kalıp; bir karakter döküm alaşımı; üzüm sıkma, kâğıt yapma ve cilt makinelerinin belirli parçalarının bir araya getirilmesiyle elde edilen bir basım makinesi ve yağlı bir basım mürekkebi*

olmuştur.” (Britannica, “printing” maddesi, 130). Bu öğelerden hiçbiri o güne kadar Uzakdoğu’daki basımcılık denemelerinde kullanılmamıştır.

Yöntemin detayları şu şekildedir: Kabartılarak işlenen tek bir harf, bir pirinç levhaya bastırılıp nüfuz ettirildiğinde, harfin tersinin oyulmuşu ya da matriksi (dişi kalıp) elde edilebilmektedir. Bu matrikse kurşun dökülerek istenilen sayıda harf elde edilmiştir. Bir kelimenin içinde ve satırlarda düzgün olarak duracak yeni harflerin, döküm malzemesini, parmak uçlarıyla tutulacak uzunlukta dökülmesi gerekmiştir (Steinberg:1955, 27).

15.yüzyılda basılan bir kitaba “incunabula” adı verilmiştir. Hareketli harflerin basım yöntemi olarak kullanılmasıyla birlikte, bugün kitap basım anlayışına benzer bir yöntemle basılmışlardır. Bir tür kodeks biçimindedirler, sayfalar bir tür tel ile bir arada durmakta ve bir kapağa sahip olmaktadır.

Manguel, Okumanın Tarihi’nde, gravürcü ve değerli taş kesicisi Gutenberg’in, resim basmak için kullanılan tahta kalıplar yerine tekrar kullanılabilir matbaa harflerini kestiğini, sürat ve randımanı arttırmanın böylece ilk kez Gutenberg tarafından mümkün kılındığını yazar. Harflerin yüzeylerini oluşturmak için metal prizmalar, şarap yapımcılığı ile kitap ciltlemesinde kullanılan iki makinenin özelliklerini birleştiren bir basım makinesi; yağ bazlı mürekkep gibi ekipmanlar da ilk kez kullanılmıştır (Manguel:2004, 162).

“42 Satırlı İncil” yani diğer adıyla *Gutenberg İncil’i*, Gutenberg’in birçok denemesinden sonra ortaya çıkmış basım makinesi ürünü olan ilk eserdir. 1450 yılından hemen sonra basıldığı tahmin edilir. Halen Teksas Üniversitesi kalıcı sergiler bölümünde Gutenberg İncillerinden bir tanesini görmek mümkündür. Eser hakkında bazı bilgiler şöyledir:

“Gutenberg’in eseri de yaşamı gibi yeterince bilinmemektedir. Geleneksel olarak basılı kitapların ilki kabul edilen bir Kutsal

Kitaptır ve matbaanın ilk dönemlerindeki diğer kutsal kitaplardan ayırt etmek için sayfa başına 42 satırlı denmiştir. Yaklaşık bir sayfadan oluşan, 290 adet farklı tipografik karakter ya da işaret kullanan, kusursuz bir hazırlık, mizanpaj ve doğruluk taşıyan bu eserden önce, Astronomi Takvimi, Günah Bağışlama Mektupları gibi kitapçıklar da mevcuttur.” (Labarre: 2012, 60).

1461 yılında *Der Ackermann aus Bohmen* adlı kitap, Almanya’da Albrecht Pfister tarafından basılan ilk kitap, dünyada da 3.kitap olmuştur.

Bu yeni sanat ve iş kolu, kısa zamanda Avrupa’nın her tarafına hızla yayılmıştır. Bunun nedenlerinin başında, 15. yüzyılda Avrupa’nın her yerinde kâğıdın yapılmaya başlanmış olması gelmektedir. Öcal’a göre, “Gutenberg’in doğduğu şehir olan Mainz’in 1462’deki iç savaşta yağma ve istila edilmesinin de rolü büyüktür. Çünkü matbaacılar dünya çapında yaygınlaşırken, bu buluşu da yanlarında götürmüşlerdir.” (Öcal:1971, 69).

15.yy sonunda matbaanın Avrupa’dan hızla yayıldığı böylece kanıtlanıyordu. 250’den fazla Avrupa şehrinde matbaa bulunuyordu ve Kuzey Almanya’dan yola çıkan teknik 15.yy’da beş İskandinav şehrine girebilmiştir. İtalya, matbaanın doğmasına neden olamadı ama gelişimine gayet uygun bir entelektüel ve ticari örgütlenmeye sahipti; kısa zamanda 80 şehre yayıldı. Fransız şehirlerinin üç büyüğü başta olmak üzere 40 kadarında matbaa konumlanmıştı. İber yarımadasında 32 şehirde, İngiliz sınırlarında ise 4 şehirde matbaa görülmüştür. Moskova, Filipinler, Meksika, Japonya gibi Avrupa dışındaki yerlerde 1500’ün ikinci yarısında görülen matbaa, en geç 1821’de Yunanistan’a ulaşmıştır(Labarre: 2012, 64).

Latin Amerika’da basımcılığın ilk geliştiği yer İspanyol kolonisi döneminde Meksika, ardından Küba, Brezilya ve Peru olmuştur. Matbaa, Mexico City’ye ilk kez 1539 yılında, Lima’ya 1581 yılında, Guetamala’ya 1660 yılında getirilmiştir. 1700’lü yıllarda ise Paraguay’da geliştirilmiştir

(Calvo:2009, 138). Latin Amerika'nın geneline yayılması ve kullanımının yaygınlaşması 18.yy'ı bulmuştur.

1640 yılında Kuzey Amerika'da basılan ilk kitap ise Bay Psalm Book adını taşımaktadır. 1798'de Rusya'nın bugünkü Osette adını taşıyan kentinde ilk kitap basılmıştır. 17. Ve 18. Yüzyıllarda dünyanın en uç köşelerine kadar yayılmaya devam eden basılı kitap kültürü, ancak 1900'lü yılların başında Avustralya'da kendini gösterebilmiştir (Kelly: 2008, 68).

15.yy'daki kitap üretimi, yaklaşık tahminlerden yola çıkarak, yaklaşık 20 milyon nüshadan 30, 35 bin basım olarak değerlendirilebilir; Avrupa o dönemde 100 milyondan fazla basım görmemişti. 16.yy'da toplam üretim 150 bin ila 200 bin basım arasındadır; bu da yaklaşık 200 milyon nüsha demektir. Bu basımların 45 bini Almanya'da, 26 bini İngiltere'de, 3500'ü Polonya'daydı." (Labarre: 2012, 77).

3. 2. MATBAANIN İCADINDAN SONRA YAŞANAN EKONOMİK VE POLİTİK DEĞİŞİMLER

Ulaşım ve iletişim alanının ele geçirilmesiyle, iktidarına güç katan burjuvazinin, modernleşmeden etkilendiğini belirten Marx, sonraki süreçte de işçi toplumunun iletişim sayesinde birbiriyle örgütlenmeye gireceğini iddia eder (Marx-Engels:1999, 54). Dolayısıyla tekniklerin ve üretim ilişkilerinin ne kadar gelişirse gelişsin, kimin elinde olduğuyla birebir ilişkisi olduğunun altını çizmek gerekir.

Matbaa bazı bilim insanlarına göre, paylaşılan söylem diyalogunu, ambalajlı enformasyona, taşınabilir bir mala çevirmiştir. McLuhana'a göre, matbaa, Shakespeare'in mal olarak ele aldığı dile ve insanı algılamasına bir

vurgu ya da eğilim getirir. “*Malların birörnek ve yinelenebilir olmasına değin, bir maddenin fiyatı, pazarlığa ve ayarlamalara bağlıydı kitabın birörnekliği ve yinelenebilirliği, yalnız modern pazarları değil, okuryazarlığı ve sanayiden ayrılmaz nitelikteki fiyat sistemini de yaratmıştır.*” (McLuhan: 2001, 231).

Bir yandan perspektifin keşfi, diğer yandan mekaniğin keşfi matbaanın icadı ile birleşince Köker’e göre, Rönesans’ın edebi ün ve entelektüel mülkiyet sahipleri, ortaçağ çoğulculuğu yerine türdeşlik ve makineleşmeyi yaratmıştır. Basılarak taşınabilir ve kolay ulaşılabilir olan kitap, yeni bireysellik kültürünü dolaşıma sokmuştur (Köker:2005, 63). Matbaanın yalnızca bireyi değil, iki yüz yıl içinde ulusal birörnekliği ve devlet merkeziliğini yaratmakla kalmayıp, devlete karşı muhalefeti de yarattığını edebi, tarihi ve toplumsal metinler yardımıyla ileri süren yazar, bilinçli yaşamı yalnız görsel bilgi içinde kavrayan basılı kültürün bireyi kendine yabancılaştırdığını iddia eder.

3.2.1. Elyazmalarından Basılı Ürünlere Ekonomik Değişimler

İktidarın bir güç göstergesi olarak kullandığı bilginin yayılması, elyazması döneminde, bilgiyi yazdırmanın elindeydi. Oysa basılı ürünlere geçişle birlikte, bir bilgi tıpkıbasım olarak birçok yere dağıtılabilecek konuma gelmişti. Bu da, Avrupa’da ilk önce Kilisenin karşı çıktığı bir oluşum olmuştur. Çünkü Kilise, yeni ve sorgulayan bilginin kendi tekeli dışında yayılmasını istemiyordu. Sadece Avrupa’daki Ortaçağ kiliseleri değil; dünya çapındaki herhangi otoriter bir uygarlık da bunu istemezdi. Karanlık dönemin bitmesinin arifesinde, basılı eser yeniliği, yeni bir çağın başlangıcının habercisi niteliğindeydi.

Boorstin, kitabın ve yazının gelişmesinde matbaanın rolüne dair ilk izlenimleri şöyle açıklar:

“Matbaanın ilk yüzyılın “doğal” yazı sanatını uygulayan yayıncılarla yeni “yapay” yazı sanatını uygulayan basımcılar rekabete girmişlerdi. Matbaa yazıcıları piyasadan hemen silinmemişlerdi. Matbaanın keşfinden sonra çok sayıda elyazması kitap da varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Yazıcılar parasal güçleri yeten kişiler için lüks ciltler hazırlamaya başlamışlardır. Böylece yeni bir ticaret alanı da doğmuştur.” (Boorstin:1994, 492).

Önceleri her iki yazı tekniğini uygulayan taraf için de verimli bir iş alanı gibi gözükse de; bir süre sonra işler aynı şekilde yürümemeye başlamıştır. Yazılmış kitapların işini yürütmek, matbaa tarafından basılan kitaplara göre daha zahmetli ve pahalı bir hal aldığından tercih edilmemeye başlanmıştır. Önceleri yazıcılar buna karşı çıksalar da, karşılık bulamayınca matbaacılarla işbirliği yapmaya karar vermişlerdir.

Antik edebiyatın restorasyonu, matbaayı tercihli bir aygıt olarak gören hümanizmanın temel kaygısıydı.

Tipograflar, Ortaçağın korumuş olduğu klasik metinleri yayarken, Hümanizma el yazmaları arasından bir seçim yaparak metin eleştirisi denen olguyu gündeme getirir. Aynı zamanda matbaa bilgili kitleye hümanistlerin geçmişten bulup çıkardıkları eski metinleri ortaya çıkartır ve bütün temel Latince eserler yayılmış olur.Hümanistlerin prensi Erasmus’un eserinden çok ilgi görenlerin kutsal kitap üzerine olan çalışmalar değil de; pedagojik ya da dilbilgisel eserlerin olması kayda değerdir (Labarre: 2012, 81).

Matbaa ile birlikte yazının bulunmasından bu yana ilk kez okuma malzemeleri böyle kolay ve bol üretilebilmiştir. “Dünyanın sonu geldi türünden sözlere karşın; Gutenberg ve onun izinden gidenler, yazıcıların taklidini yapmaya devam etmişlerdir. On altıncı yüzyıl, hem basılı sözcüğün hem de en büyük elyazmalarının yüzyılı olmuştur.” (Manguel:2004, 164).

Matbaacılar da, eski elyazması kitapların kıymetini bildiklerinden; basılan kitaplara sanki elyazmasıymış gibi süslemelerle ekler yapmışlardır.

Öcal, matbaadan sonra kitapların görünüşünün nasıl değiştiğini şöyle özetler:

“Matbaanın bulunuşundan sonra kitap çoğaldı, raflarda yatık yerine dikine yan yana koymak gerekti. Önceleri kitap kapağının üzerine veya bir deri şeride yazılan kitap adlarına, artık gerek duyulmadı. Kitabın adını cildin sırtına yazmak yolu denendi. Ayrıca tozlandığını göstermemek için kitabın üç kenarı yaldızlandı. 18. yüzyıldan sonra el cilt sanatı yerini hızla gelişen basımevi tekniklerine bıraktı. Kısa zamanda ucuza yapılan bu işler, her kitap için uzun boylu bir uğraşı gerektirmiyordu.” (Öcal:1971, 117).

Matbaa insanı ile elyazması kültürü insanı arasındaki fark, neredeyse okuryazar olmayan ile okuryazar arasındaki fark kadar büyüktür. “Gutenberg teknolojisinin unsurları yeni değildi ama bu unsurlar 15.yy’da bir araya geldikleri zaman, toplumların belirleyiciliğine dair bir hızlanma yaşanmasına neden oldu.” (McLuhan: 2001, 130).

Thomas Carlyle, Gutenberg’in ‘42 Satırlı Kitabı Mukaddes’i basmasından üç yüz yıl sonra şöyle demiştir: “Kiralık askerleri dağıtıp kralların ve senatoların işine son vererek yeni ve demokratik bir dünya yaratılmıştır.” (Boorstin:1994, 493). Bu cümledeki vurgudan da anlaşılacağı üzere; matbaadan önce kitapların, bir başkasının demesiyle yazıcılar tarafından yazılmasına son verilerek; matbaa sayesinde herkesin kendi çabasıyla kitap bastırması gündeme gelmiştir. Bu da, dünya tarihinde eşi görülmemiş bir yenilik olarak tarihteki yerini almıştır.

Elyazması kültürünün yapamadığı ama matbaanın yaptığı bir şey varsa; o da bireysel tanınmanın eserle birlikte anılmaya başlamasıdır. Eserlerin yazarlarının kim olduğu artık bilinebilmektedir. Oysa önceden

böyle bir hak talep edilemiyordu çünkü kalıcı bir yazı söz konusu olmadığından; yazan ile okuyan arasında hiçbir fark görülüyordu.

McLuhan'a göre, yazarla ve onların gerçek kimliğiyle ilgilenenin sadece tüketici yönelişli bir kültür olması tuftur. Elyazması kültürü üretici yönelişlidir, neredeyse bütünüyle bir 'kendin yap' kültürüdür ve doğal olarak malzemenin kaynaklarından çok, konuyla ilgisine ve kullanışlığına bakar(McLuhan:2001, 187).

Dolayısıyla matbaa ile birlikte yazarlık kavramının parladığını söyleyebiliriz. Öncesinde, kimin neyi yazdığı bilinmezken; artık kalıcı bir metin yazılıp kopyalanabiliyor ve altına yazarın adı yazılabiliyordu. Bu, okuryazarlık kavramının da gelişmesine neden olmuştur.

Basılı kitabın ilk müşterisi elyazması müşterisi olmuştur. Bunlar okuma bilen ya da kitaba ihtiyacı olan insanlardı. Yine de matbaa sayesinde daha çok sayıda kitap edinebildiler ve kütüphaneler daha geniş ve daha çeşitli bir hal aldı. Kitabın sıradanlaşması kitlesinin de genişlemesine yol açtı. *Saatler* kitabı, yaygınlaşmanın örneği olmuştur(Labarre: 2012,94).

Yeni dünyada kitaplar, sözceden çok nesneye benziyorlardı. Elyazması devrinde kitap, konuşma anında ortaya çıkan sözlü yapıt, bir sözce olma niteliğini henüz kaybetmemiş, henüz nesneleşmemiştir. Matbaayla birlikte, bildiğimiz kapak sayfaları çıkmıştır. Kapak sayfası bir etikettir. Kitabı bir nesne ya da şeye dönüştürür (Ong:2010, 149).

Matbaanın içselleştirilmesiyle kitap, Ong'a göre, bilimsel, kurgusal vb bilgiyi içeren bir nesne olarak algılanmaya başladı. Basılı her kitap görsel açıdan bir diğerrinin aynısıdır. "Basılı bir yapıtın iki nüshası aynı şeyi söylemekle kalmaz, nesne olarak da birbirinin eşidir" (Ong:2010, 150).Böylece matbaadan önce her bir kitabın yazımından içeriğine birbirinden farklı olması ortadan kalkmış; kitap da modern bir pazar ürünü

haline gelmiştir, çünkü akımı takip eden bir içerik ve biçim nesnesi olmuştur.

McLuhan, elyazması kitaba göre basılmış kitabın insanı daha etkilemesinin ardından en önemli nedenlerden birinin; iki boyutlu olması olduğunu söyler: “İnsanların ve malzemelerin türdeşleştirilmesi, Gutenberg çağının büyük projesine, gelmiş geçmiş bütün zamanların veya teknolojilerin tanık olmadığı kadar büyük bir zenginlik ve güç kaynağına dönüşecektir” (McLuhan:2001, 181).

Basımcılık sonucunda, kitabı ellerine alan insanlar, tüm harflerin aynı olduğunu ve hatta bir kitabın aynısından bir tane daha bire bir kopyalanabileceğini görmüşlerdir. Yazıcılar tarafından tek tek elle yapılan ve ister istemez insan ürünü olduğu için hataya açık olabilen bu durum, matbaa ile sona ermiştir. Bu, gerçekten de bir devrimdir.

Kitabın elyazmasıyken, biricik ve bir kerelik olma özelliği, matbaa ile birlikte sona ermiştir. Kitapların matbaadan önce; “yazıldığı” değil de, “hazırlanmış” söyleyebiliriz. Çünkü var olanlar üzerinden bilgiler bir araya getiriliyordu; kimse yeni bir bilginin altına imza atmaya kolay kolay yanaşmıyordu. Bu durum, kitapların yayılmasını da engelliyordu. Oysa matbaadan sonra, aynılanan ve sayıları çoğalan kitapları pazarlamak da ticaret ahalisinin işine gelmiştir.

McLuhan, tektipleşen ve çoğalan bu basım anlayışının, kitabın içeriği ve yazarın kendisi bakımından olumsuz yanları olabileceğini ancak bunu kökten yanlış olarak ele almamak gerektiğini kutsal kitaplar üzerinden şöyle belirtir: “*Kutsal yazıların hiçbirisi, Gutenberg’den önceki yüzyıllar boyunca birörneklik ve türdeşlik özelliği taşımamıştır. Tipografinin insan duyarlılığının her evresinde beslediği, her şeyden çok, 16.yy’dan itibaren sanatları, bilimleri, sanayiye ve siyaseti istila etmeye başlayan türdeşlik kavramı oldu*”(McLuhan:2001, 191).

Matbaanın getirdiği yeni teknoloji ile bir yazının yeniden üretim maliyetleri üç yüz kat azalmıştır. Böylece 1450 yılında, fazla sayıdaki yazılı dokümanın ucuz ve doğru biçimde çoğaltılması, teknik ve ekonomik olarak rasyonel hale gelmiştir (Eisenstein:1979, 46).

3.2.2. Basılı Ürünlerin Politik ve Kültürel Yansımaları

Matbaanın sonuçlarından önemli bir tanesi de basılı ürünlerin çoğaltılabilir olurken, aynı zamanda kültürel yayılmaya ve tekrarlanabilirliğe yol açması olmuştur.

Sanat ürünlerinin teknikle buluşmasını Marx şöyle değerlendirir:

“Akhilleus (Homeros’un söz ettiği Yunan savaşçısı)barutla ve kurşunla bağdaşabilir mi? Ya da İlyada basınla hatta matbaa makinesi ile bağdaşabilir mi? Türkü, destan mitolojinin ilham perileri, mürettibin aletleri karşısında zorunlu olarak yok olmazlar mı, epik şiirin gerekli koşulları ortadan kalkmaz mı?” (Marx: 2011, 280).

Basım tekniğinin gelişmesinden önce tamamlanan edebi veya edebiyat dışı eserlerin asla bu teknikten etkilenmemesi gerektiği üzerinde duran Marx’ın bu değişinden çıkan anlam, her çağın ve toplumun kendi teknolojisini yarattığı şeklindedir.

“Tekniğin Olanaklarıyla Yeniden Üretilebildiği Çağda Sanat Yapıtı” adlı makalesi, teknoloji ve sanat yapıtı konusunda adeta bir külte dönüşmüş olan Walter Benjamin, sanat yapıtının yeniden üretilmesi durumunda, kitlesel hale geldiğini, bu nedenle içeriğinin değiştiğini belirtir. Benjamin’e göre, teknik çoğaltım, gerçek yapıt karşısında elle çoğaltıma göre daha bağımsızdır. Makinenin, objektifin insanda olmayan yeteneklerini ön plana

çıkardığını belirten yazara göre, teknik yolla yeniden üretim, sanat yapıtının kopyasını çok değişik konum ve ortamlara taşıyor; görüntüler, metinler, tahmin edilmeyecek yerlere gidiyordu(Benjamin: 2004, 46).

Böylece yapıtın gerçekliği zarar görerek, tarihsel duruşu gelenekten kopup başka bir yapıya dönüşüyor denilebilir.

Harvey, Benjamin'inbu makalesine göndermede bulunur:“*Kitap ve imgelerin yeniden üretilmesi, yayılması ve kitlese alıcı ve seyirci gruplarına satılması olanağını yaratan teknolojik değişim, sanatçıların varoluşunun maddi koşullarını ve buna bağlı olarak da toplumsal ve politik rollerini köklü bir değişikliğe uğratmıştır.*” (Harvey: 2003, 37).

Matbaacılığın Avrupa'da hızla yayılıp gelişmesi, kitap için yepyeni bir gelişme evresinin başlangıcı olmuştur. Her şeyden önce kitap çok ucuzladı. Dolayısıyla çoğaltılıp genelleşerek geniş halk kitlelerinin malı oldu. Bu durum, batıl inançların yıkılmasını, siyasal ve toplumsal yeni bir devrin doğmasını sağladı. Bu, yeni bir duyuş, yeni bir düşünüş ve yeni bir görüş olarak tanımlanan Rönesans hareketidir. Günümüze gelen bu hareketin yayılmasında, matbaanın rolü büyüktür. Matbaa, her gün yayınladığı kitaplarla, halkın eline, o zamana değin içinde yüzdüğü olumsuz basımlardan onu kurtaracak, ona yolunu gösterecek meşaleler vermiş oluyordu. Ancak kitap sayesinde ki, birçok basımcı rejimler yıkıldı, kökleşmiş yanlışlıklar düzeltildi. Artık halk, her çeşit bilgiyi bu sağlam kaynaklardan, kitaplardan alarak, yüzyılların ve elle kitap çoğaltanların birbiri üstüne yükledikleri yanlışlardan kurtuldu.

13.yy'ın entelektüel yaşamını etkileyen iki önemli gelişme, Haçlı Seferleri ve dilenci tarikatları oldu. Haçlılar, Arap dünyası ile Ortaçağ Batı'sını birleştirmiştir. “*Tercümeler sayesinde, Yunan Antikçağı'nın yazarlarıyla ve Aristoteles ile tanışıldı ve bu da felsefi düşüncenin gelişimi üzerinde zengin sonuçlar doğurdu.*” (Labarre: 2012, 43).

Erkman'a göre, "Avrupa'da yaşanan değişimlere paralel olan matbaanın bulunuşu; edebiyatı da etkilemiştir" (Erkman:2010, 87). Kilise baskısı nedeniyle onaylanmayan tiyatro oyunları, farklı roman türlerinin ortaya çıkması gibi gelişmeler, matbaanın ışığında gerçekleşmiştir.

Erkman bu süreci şöyle değerlendirir:

"Ticaretin gelişmesiyle, derebeyliklerin yıkılması, büyük kentlerin ortaya çıkışı, şövalyeliğin bitmesiyle şövalyelerin yer yer gezgin eşkıyalara dönüşmesi kendi parodilerini yaratmalarına; Don Kişot'un ortaya çıkmasına neden olmuştur. 16.yy'dan başlayarak matbaa ile birlikte okumaya olan ilgi, okuma yazma bilme oranı artmıştır. Önemli bir gelişme de, cam ve ayna yapımındaki ilerlemelerdir. Bu durum insanların kendi özel mekanlarını yaratmasına neden oluyor. İnsanlar kendi özel mekanlarına çekilip, kitaplarını içlerinden okuyabiliyorlar." (Erkman:2010, 114).

1800'lerde modernleşen yaşamla birlikte, kitabın etkisiyle yaşanan bazı değişimler de önemli rol oynamıştır: *"Örneğin aydınlatmanın değişimi, mobilyaların konumlanmasının değişmesi ya da bir günün nasıl geçirildiğiyle ilgili (çalışma ve serbest zaman saatlerinin değişmesi gibi).uygulamaların yenilenmesi."* (Burke: 2004,61).

Şehirlerin gelişiminin, kitaplara yeni bir müşteri kitlesi sağladığını belirten Labarre'e göre, *"Prens sarayları yaygınlaşıyor, üst düzey memur ve yargıçlardan oluşan bir dünya kuruluyordu, ticaret yoluyla zenginleşmiş bir burjuvazi kendini gösteriyordu. Bu kesimlerin hepsinin de (hukuksal, dini vs.). kitaba ihtiyacı vardı."* (Labarre: 2012, 41).

17. ve 18. yüzyıllarda matbaaların neredeyse hepsi kitapçı-matbaacı idiler. Bunlar için değişme usülü değerli literatürün basılmasını hızlandırmıştır. Otuz yıl Savaşları yüzünden Almanya'da kâğıt ve basım kötüleşince, Hollandalılar kendi iyi kâğıtlı ve doğru basımlı kitaplarını 1/3

ve ¼ oranında değiştiryordı. Değiştirme alışverişinin, aldatmaca veya değersiz kitap yazılması gibi aksak yönleri olduğu için kısa süre sonra bu uygulamayı birçok kurum bıraktı (Öcal:1971, 183).

Erkman 17.yy'dan itibaren yaşanan değişikliklere değinir:

“18.yy’a aydınlık sıfatının kazandırılmasıyla beraber, gerçeğe yüz çevrilir gibi görünerek, güncel sorunlar işlenmeye başlar. Amaç okuru yalnızca eğlendirmek değil, haksız yanlış fikirleri vererek okuru aydınlatmaktır. İnsanı kötüye eğilimli bir yaratık olarak gören 17.yy kötümserdi. 18.yy ise iyiye doğru bir ilerlemeye, daha mutlu bir yaşamın gerçekleşebileceğine inanır, iyimserdir. Yapıtların tutarlığı başarılı karakterler betimlemeleriyle ölçülmez. Kişiler salt bir tutkuyu, bir huyu canlandıran tipler olmaktan çıkarılarak, ortamın koşullandırıldığı varlıklar diye tanıtılır.” (Erkman:2010, 129).

Peter Burke’ye göre, kitap, Rönesans ile birlikte bilginin en önemli simgesi olmuştur. *“Basım tekniğinin gelişmesi ile birlikte, artık bilgi herkes tarafından eşit düzeyde ulaşılabilen bir kaynak olmuştur. Bunun iyi olduğu kadar kötü yanları da vardır. Bilgi standartlaşmıştır. İncisi, aynı bilginin farklı dillerde basılması ve farklı gözlerle yeniden çoğaltılması, bir cümleye veya fikre, farklı gözlerle nasıl bakıldığını göstermiştir ve bu da kuşkuculuğu doğurmuştur.”* (Burke:1999, 149).

Matbaanın devlet tarafından getirildiğini belirten Oskay, aynı devletin daha alt kademelerindeki görevlileri sayılabilecek yazıcılar kesiminin baskısı ile matbaaya yakınlaşmayan bir toplum profili sergilendiğini belirtmiştir. (Oskay: 2008, 199) Avrupa’da 17. Yüzyıldan sonra yaşanan değişim süreciyle birlikte matbaanın olumlu yanları da görölmeye başlanmıştır.

Basılı eserler ile birlikte kitapların ucuzlamaya başladığını da belirten Oskay, kitlelerin de etkisiyle işçi sınıfının daha okuryazar ve genel kültüre meraklı bir hale geldiğinin altını çizerek, Sadece kendi mesleklerinin eğitimi için değil, yaşama dair de bilgiler edinmek için okur hale gelmişlerdir. (Oskay: 2008, 200)

Matbaa, başlangıçta yazı ve resimlerin kâğıda geçmesini sağlayan pek ilkel bir araçtı. Sözü edilen teknolojik ve kültürel atılımların gerçekleşmesine katkıda bulunurken, kendi gelişmesinin yolunu da açmış oldu. Basımevi artık çağdaş yaşamın ve çağdaş toplumların onsuz olunmaz bir parçası, çağdaş uygarlığın başlıca öğelerinden biridir. Hatta basım ve sanayi ayrımı yaparak, iki sanayi dalıdır demek gerekir.

3. 3. MATBAANIN İCADINDAN SONRA YAŞANAN SOSYAL VE KÜLTÜREL DEĞİŞİMLER

Daha önceleri okuma, hep bir arada ve birinin yüksek sesle okumasıyla gerçekleşen bir şeyken, şimdi tek başına yapılan bir işlem haline geliyor, böylece herkes okuduğu şey hakkında kişisel düşünce geliştirebiliyor. “Kilisenin buna hiç sıcak bakmamasıyla beraber, yavaş yavaş kişisel günlük tutmalar başlıyor. Bunlar bireyselliğe atılan ilk adımlar oluyor.” (Manguel, 2004:98).

Tipografinin toplumda bireyciliğin ve kendini ifade etmenin aracı ve fırsatı olması gerektiği, bugün çok açık değildir; özel mülkiyet, mahremiyet ve pek çok kapanma biçimi ile ilgili alışkanlıkları beslemenin aracı olduğu ise, belki daha açıktır. Ama en açık olanı, basılı yayının şöhret ve sürekli belleğin dolaysız aracı olduğu gerçeğidir. McLuhan’a göre, “*modern sinemaya değin, dünyada özel bir imgenin, basılı kitaba eşdeğer şekilde yayınlanmasının hiçbir yolu bulunmuyordu. Elyazması kültürü bu bakımdan*

hiçbir büyük fikir geliştirmedir. Ama matbaa bunu yaptı” (McLuhan: 2001, 186).

Bilgiyi satmak fikri, en azından Platon’un bu uygulamalarından dolayı sofistleri eleştirmesi kadar eskidir. Bilginin bir mülkiyet konusu olduğunu Cicero formülleştirmiştir. Kesinlik yerine olasılıkların gündemde olmasını tercih etmiştir.

“Ortaçağlarda derleme, düşünsel mülkiyet duygusunun zayıfladığını göstererek saygınlamış, ama 13.yy’da bilginin satılamayacak bir Tanrı armağanı olduğu yolundaki geleneksel yasa anlayışına karşı, öğretmenlere emeklerinin karşılığının ödenmesi gerektiği gibi yeni bir ilke çıkmıştır.” Rönesans’ta düşünsel sahipliği tanımlama güçlüğüne karşın, fikir çalma tartışmaları çoğalmıştır. 17.yy’a gelindiğinde bu tartışmalar basılı olarak yapılmaya başlanmıştır (Burke: 2004, 150).

Kalabalıkların toplumsal hayattaki yerlerinin artışındaki en büyük etmenin yeni üretim teknolojisindeki sürekli yenileşme potansiyeli olduğunu belirten Oskay, bunun zorunlu bir yenileşme olduğunu ifade eder. “Rekabet, teknolojinin sürekli yenilenmesini gerektiriyordu. Bu durum üretim araçlarının sahibi olan kesime yeni bir olanak, yeni bir yükümlülük getirmişti.” (Oskay: 1999, 103).

Matbaadan önce bir metin, onu sözlü kültürden getiren kişilerce derlenip kaleme alınırken; şimdi artık yazarı belli olan bir şekilde basılıp çoğaltılabiliyordu, bu da bir eserin her seferinde içeriğinin değişmesinin önüne engel olmuştur. Artık yazılan bir yazı, yıllarca hiç değiştirilmeden aynı şekilde aynı kelimelerle basılıp çoğaltılabilecekti. Bu da kitap ticaretinin, kitabın meta olarak pazarlanmasının ve sanayi devriminin şafağında kapitalizmin içinde düşünülebilecek gelişmelerden biri olmuştur.

Basımevinde dizilip basılmış metinler, McLuhan’a göre, görme biçimimize belirli tek bir mantık benimsetmektedir. Yazıda dış gerçeklik

birbirinden ayrık, bölük bölük edilmiş çeşitli birimler arasında satır boyunca ve bir doğru biçiminde dizilmişlerdir. Oysa insanın dış gerçekliği, bütün olarak; tek bir duyu organımızla değil, birkaç duyu organımızla algılanan bir şeydir. Yazılı kültüre geçiş, McLuhan’a göre, bu nedenle, *“dış gerçekliğini kendisi adına ve bütün duyu organlarıyla algılayan insandan; sadece gözü ile algıladığı simgelerden edindiği enformasyon aracılığıyla “bilebilen” insana geçiş olmuştur. Bu, sözsel kültürde bir arada yaşayan insanlardan oluşan kabile toplumunun yitirilmesi, kabile yaşamının dağılması, bireysel insanın oluşması demektir.”* (Oskay:2000, 223).

Matbaanın bulunuşu, Avrupa merkezli yaşanacak aydınlanma devrimlerinin ve büyük keşiflerin öncesinde, toplumların içinde bulundukları sosyal, kültürel ve ekonomik duruma hem bir tepki hem de bir ilk adım olarak yorumlanmıştır. Yaşanan dinsel bunalım, sonradan Protestan reformuna yerini bırakacaktır. Busüreçte kilise baskısının önüne geçilmesinde, düşüncelerin özgürce basılmaya başlanması etkin rol oynamıştır.

3.3.1. Dilin Toplumsallaşması Süreci

16.yy süresince yazılanların ana dillere çevrilmesi ve ortak bir dil birliği ile imla hatalarının düzeltilmesi uğraşları yapılmıştır (Hirsch:1974, 135). Ulusların ana dillerine göre basım yapmaya başlayan matbaacıların ve yayıncıların da etkisiyle okuryazarlık artmaya başlamıştır.

Kelimeleri, insanlararası etkileşimden kaynaklanan ses dünyasındaki köklerinden koparıp görsel yüzeye kapatan ve bilginin yönlendirilmesi için görsel yüzeyi başka biçimlerde de kullanan matbaa, *“insanların bilinç ve bilinçdışı kaynaklarını giderek daha nesnemi, kişisellikten uzak ve dinsel açıdan tarafsız görmelerine yol açmıştır. Matbaa, aynı zamanda zihnin,*

sahip olduğu şeyleri hareketsiz bir zihinsel mekanda korunuyormuş gibi algılamasına da yol açmıştır.” (Ong: 2010, 156).

Soylular ve Kilise, toprak üzerindeki egemenliklerini sürdürmek için feodal toplumun değişmesini istemiyordu. Galileie Galileo’nun evrenin ve yaradılışın Kutsal Kitabın ve Kilisenin anlattığı gibi oluşmadığını kanıtlayan çalışmalarının halk tarafından duyulmamasını istemeleri bundandı (Oskay:1999, 97). Tüccarlar ise bu bilgileri öğrenmek istiyordu; çünkü ancak bu şekilde yolculukları kolaylaşabilirdi. Kilise, yaklaşan burjuvaziyi de karşısına almak istemediği için bilgiyi kabul etmemekle birlikte kendi tekelinde tutmak arzusundaydı. Tüccarlar, Oskay’ın da değindiği gibi çözümü kimseye teslim olmadan kendi hayatlarını değiştirmekte buldu. Kralların, prenslerin ve din adamlarının insan üzerindeki etkisi yerini, insanın kendi üzerindeki keşfine bıraktı.

18.yy’da Avrupa’da gerçekliğe benzeme anlayışı değişmeye başlar. *“Artık genel geçer, mutlak doğruların yerini bireyin ve toplumsal yapının belirlediği konumlar alır. Edebiyat, insanın değişmez doğasını, belli tiplerin mutlak niteliklerini değil, bireyi ve bireyin serüvenini anlatır. Bunu yaparken de eleştirel ve eğiticidir. Ancak bu eğiticilik artık örnek kahraman yaratmayı bırakmıştır. Daha çok toplumsal davranışları, önyargıları eleştirir.” (Erkman:2010, 126).*

Kitaplardaki bilgiler de kilisenin, monarkların tekelinden çıkmıştı. Bilgi, yalnızca kilisenin ve prenslerin egemenliğini pekiştirmek için değil, sıradan insanların refahını, sağlık koşullarını iyileştirmek için de kullanılıyordu. Üretim süreçlerinde daha verimli biçimde istihdam edilebilmeleri, daha çok kazanmaları için gereken değişimlerin yolu açılmıştı (Oskay:1999, 103). Yeni üretim süreçleri de, toplumsal hayattaki duruşu etkileyen önemli atılımlardan biri olmuştur.

Alfabenin yayılmasından kaynaklanan standartlaşma, bilginin demokratikleşmesini ve çözümleyici düşüncenin gelişmesini yerleştirmiştir. Yavaş yavaş da olsa, algı, düşünme ve öğrenme süreci yayılmaya başlamıştır. Basım, bireysel ruhu cesaretlendirip yazınsallaştırarak özgür bir düşüncenin üretilmesine fırsat vermiştir (Lazar: 2001, 84).

Kalıcılığı beraberinde getiren basım kültürü, dil kavramının da sözcüklerin yapısı gibi dikkate değer bulunmasına neden olmuştur. Tarihsel olması nedeniyle edebiyat, dilin toplumsal gelişiminin belirli bir biçiminin kesin kanıtıdır. Bu tanım çerçevesinde toplumsal ve kültürel ilişkiler konusunda önemli çalışmalar yapılmıştır.

Bu ilişkiler, en çok matbaanın desteklediği yeni dil teknolojilerinde belirgindir. En temel değişimler, elektronik iletme, konuşmanın kaydedilmesi, imgelerin konuşma içersinde elektronik olarak oluşturulması ve iletilmesidir. Bütün bu yeni araçların hiçbirisi Williams’a göre matbaanın yerini alamaz ve hatta matbaanın özgül önemini bile azaltamaz, ama bu araçlar yalnızca basit birer ek ya da matbaanın seçeneği değildirler (Williams: 2001, 46).

McLuhan’a göre, “*Gutenberg tipografisi dünyayı doldurdukça, insan sesi kısıldı, susturuldu. İnsanlar, tüketiciler olarak sessizce ve edilgince okumaya başladılar. Mimar ve heykel sanatları da kurudu. Edebiyatta yalnızca geri kalmış sözel alanlardan gelen kimseler, dile bir tınlama aşılayabildiler.*” (McLuhan: 2001, 349).

Sembolik etkileşim kuramının kurucularından Mead’e göre insanın toplumsallaşmasında çok önemli bir kavram onun bir dili kullanmasıdır. Sembolik etkileşim de zaten dil aracılığıyla etkileşimde bulunmaktır. Dil sembollerden oluşur ve insanın düşünce sisteminin en önemli parçasıdır. Mead’e göre dil de toplumsallaşma yoluyla öğrenilir, hatta insanın bilinci, düşünce sistemi de bir toplumsal üründür (Çağlar: 2011).

Roland Barthes, Saussure'ün dilbilim üzerine yaptığı çalışmaları ileri boyuta taşımıştır. Yapısalcılıkla postmodernizm arasında gidip gelen Barthes, dilin göstergeler aracılığıyla birer anlam bütünleri haline geldiklerini vurgulayarak, dile farklı bir boyut getirmiştir (Altun: 2013). Böylece dilin toplumsal bir süreç haine gelmesinin altını çizen bilim insanları arasına kendisi de eklenmiştir. Okuma sürecinin kişiden kişiye göre farklılık gösterebileceğini vurgulayan Barthes, anlamı okuyan kişinin yarattığını belirtir.

3.3.2. Bellek Yitimi Süreci ve Sonuçları

Matbaanın, bireylerin ve toplumların yaşamına girmesiyle, düşüncenin ifadesi ve yayılması ile toplumların ilerlemesi anlamında köklü değişiklikler olmuştur. Yazının bulunuşuyla sözlü kültüre dönük karşılaştırmalar yapan eleştirel sosyal bilimciler, matbaanın bulunuşuyla bu ayrımı iyice derinleştirmişlerdir.

Teknolojinin, her alanda olduğu gibi bu alanda da, iyi yanları olduğu kadar dezavantajlı yanları da vardır. Her ne kadar insanlar elle yazı yazmaktan, başkalarının sözlerini yazıcılar aracılığıyla yazdırmaktan kurtuldularsa da; bu kez de bireyselleşme ve standartlaşma ile karşı karşıya kaldılar. Bir kere hatırlanmak için yazılar bilgiler, destanlar, kutsal yazılar, kurallar artık belleği aşmıştır. Bu konuların dışında insanlar gündelik yaşamlarını da konu edinen satırları kaleme almaya başlamışlardır. Bu aslında bilginin yayılıp eşit paylaşılmasına neden olması bakımından olumlu bir gelişmedir. Ama bazı eleştirel sosyalelimcilere göre yazılı teknik, sözlü anlatımın katbekat önüne geçmiştir. Bu da insan zihnini, makineye ve tekörnekli çoğaltıma mahkum etmiştir.

Modernizm, faşizm ve komünizm koşullarında kültüre ilişkin değerlendirmeleri farklılık göstermekle birlikte, W. Benjamin ile T.

Adorno'nun mekanik yeniden üretim çağında sanat ve kültür endüstrisi üzerine yapıtlarına ivme kazandıran konular bellek ile zamansallık olmuştu. “Onların döneminden bu yana, siyaseti ve kültürü en temel yollardan etkileyen medya teknolojilerindeki gelişme, bellek ile bellek yitimi konularının önemini daha da arttırdı.” (Huyssen:1999, 15).

Burjuvazinin gelişmiş kapitalizmde matbaayı en önemli araçlardan biri kılarak egemenliğini tam kurmasıyla birlikte, hikaye anlatıcılığını tehdit eden ve onun eriyip gitmesine yarayan enformasyon, geçmişin mucizevi bilgisine kapalı, şimdinin içine gömülmüş, kendisi için anlaşılabilirlik ve anında doğrulanabilirlik iddiası taşımaktadır. Her biri, bir ortak insani deneyimin anlatısı olan ayrıntılar yok sayılarak, sadece makul olan dayatılmakta, kesinlik taleplerine yanıt veriyormuş gibi gözükerek deneyimin hikaye anlatıcılığının anlatıyla buluşmasına engel olunmaktadır. Bu yeni iletişim biçimi, deneyimin dilsizleşmesine neden olarak hikaye anlatımını yerinden etmiştir.

Hikâye anlatıcılığı; toplumsal bir bilgi aktarımı sürecinin öyküleşmesidir. Benjamin'in kullandığı bu kavrama göre, bu aktarma süreci toplumsal bir süreçtir. Kamusal alan gibi ilişki kurmayı gerektiren bu süreç, teknolojileşme ile birlikte geleneklerin sürdürülebilirliğini geçersiz kılmaya başlamıştır. Benjamin'e göre, modernleşme ile birlikte bu aktarımın yerine doğan kavramın adı enformasyon ağı olmuştur (Sütçü: 2013, 76).

Benjamin, bilginin yazılı olarak kitaplaşmasıyla birlikte toplumsal bilgi aktarımının yerini, bireysel okumalara bıraktığını, böylece bireyselleşmenin de gündeme geldiğini vurgulamıştır (Hall: 2010).

Reform hareketlerinden sonra yaşanan göç dalgasında, eyaletler birliğinde matbaanın da mutlaka etkisi olmuştur.

Göç edenlerin çoğu meslekleri ya da dinleri sayesinde ana dilde basılı mesajlara dayalı yeni iletişim teknolojilerine hakimdiler. Modern dönem

öncesi Avrupa’da, Latince ana diline sahip yazılı ve sözlü mesajlar bileşimi, kilise iletişim açısından çok daha etkili olan matbaaya dayalı hale gelmiştir. Böylece yeni bir bilgi ağı geliştirmişlerdir (Dudley: 1997, 183).

Bir kolektif bilinç topluluğu olarak ulus devletin doğuşuna 18.yy’dan önce rastlanmamış diyebiliriz ama matbaanın bunda da biraz etkisi olduğunu söyleyebiliriz. “Matbaanın yayılmasının etkisiyle standartlaştırılmış ana diller yüzyılın ikinci yarısında görülmeye başlanmıştır.” (McLuhan:2001, 235). Ulusların ortak bir kültürü paylaşmasının yollarından biri olan ortak dil, matbaa ile yaygınlaşacak gücü bulmuştur.

İletişimdeki yeniliklerin ve buluşların telgraf, telefon ile devam etmesi, kalıcı kayıt makinalarının, basım makinalarının da önünü açmıştır. “*Bir silah fabrikasına sahip olan Remington’ın basım makinesi ve daktilo imal etmeye başlamasıyla, ünlü Remington daktilolarının da temeli atılmıştır.*” (Beeching:1974, 32).El yazısına oranla daha düzgün yazılı materyal çıkaran daktilo da, böylelikle yazın dünyasına dahil olmuştur.

Zihnin mahkumiyetine eleştirel bir bakışla değinen yazarlardan biri olan Boorstin, matbaa-bellek ilişkisini şöyle özetler:

“*Gutenberg’den sonra bir zamanlar bellek tarafından yönetilen günlük yaşam artık basılmış, matbaadan çıkmış sayfalarca yönetilecekti. Elyazması kitapların yerine matbaada basılmış kitapların hem taşınması ve okunması kolay, hem de halka daha fazla açıldı. Yazar tarafından yazıldıktan sonra basıma verilen herhangi bir yapıttan basımcılar, düzeltmelerin yanı sıra basılmış sayfalara ulaşabilen herkesin haberi olmaktaydı. Artık herkes tüm bilgileri belleğinde depolamasına gerek kalmadan, örneğin; gramer koşullarını, Cicero’nun nutuklarını, teoloji ve kilise yasalarıyla*

ahlak kurallarını rahatlıkla inceleyebilecek düzeye gelmişti.”

(Boorstin:1994, 462).

Dolayısıyla artık insan zihni, yaşamıyla ve çevresiyle ilgili bilgileri, ayrıntıları belleğinde depolamaya çalışmak zorunda olmayacaktı. Ama aynı zamanda da çoğaltılan bilgi ne ise ona uyum sağlamak zorunda kalacaktı.

Çakır’a göre, *“Bellek yitimine kaçınılmaz bir şekilde yol açan belirleyici bir başka etmen de kitle iletişim araçlarının haberi, bilgiyi, reklamı ya da yeni her türden iletiyi tutarlıktan yoksunlaştırıp atomlaştırarak, parçalayıp dağıtarak sunması, bunu basat iletişim tarzına dönüştürmüş olmasıdır.”* Modern dönemle birlikte öğeleri arasında bütünlük ve tutarlılık olan bir iletişim biçimi olan öyküleme, öykü anlatma, bir iletişim biçimi olmaktan çıkmıştır (Çakır: 2013 a, 42).

Matbaacılıktan sonraki yüzyıllarda bilgi teknolojileri tüketilerek yerine bilgi teknolojisinin yozlaşması gelmiştir. *“20. yy’ın sonlarına doğru da belleğe olan ilgi, ifade güçlüğü, amnezi, histeri, hipnotizma ve elbette psikanalize olan ilgiyle yer değiştirdi. Bellek sanatlarına yönelik pedagojik ilgi sürekli olarak bir sosyal evrim olarak tanımlanan öğrenme sanatlarına olan ilgiyle yer değiştirdi.”* (Boorstin:1994, 464). Çünkü belleğimizi kullanma ihtiyacı, yazı kültürüyle birlikte azalıp hatta yok oldukça; insanlar bu kez unutma, hafıza, zihin ve beyin yönetimi vs gibi hastalıklarla uğraşır oldular. Bu de beraberinde, doğal olmayan yapay bir sürece girilmesine neden olmuştur.

Sözlü kültürdeki ağızdan çıkan anlamın dille aynı olması durumu, yazılı kültürde söz konusu değildir. Bunu bir önceki bölümde incelemiştik. Yazılı basım kitaplar, ağızdan çıkan sözlerden sonra bir ya da daha fazla değişikliğe uğrayabilmektedir. Dolayısıyla edebiyat kavramı da matbaadan sonra köklü değişimlere uğramıştır.

Yeniler geldikçe tarihi süreç anlamını kaybeder, geçmiş bellekten silinir. Belleksizleşme, unutma eğilimi o kadar yaygın bir sorundur ki; günümüzün sözde enformasyon toplumu, bellek ve tarih bilgisi açısından sözlü kültüre dayalı toplumların çok çok gerisinde bulunmaktadır (Çakır: 2013 a, 41). Matbaadan sonra yazılı bilginin belleği etkilemesi söz konusuysa; günümüzde ise artık yazılı bilginin de önüne geçen bir enformatik bilgi söz konusudur.

Matbaa kültürlerinde, bir kelimenin çeşitli metinlerdeki farklı kullanım ve anlamlarının derlendiği sözlükler yaratılmıştır. Ong’a göre, “böylece kelimelerin bugünkü anlamlarıyla pek ilgisi olmayan kat kat anlamlar kazanmış olduğunu biliyoruz. Sözlü kültürdeyse elbette sözlükler yoktur ve pek az anlam uyumsuzluğu vardır.” (Ong:2010, 63). Konuşurken, cümle içindeki o kelimenin ifadesi, gidişattan anlaşıldığından o anki anlamın dışında bir şey anlaşılma ihtimali yok denecek kadar azdır.

Matbaanın, ilk yazılı kültür devrimi olması nedeniyle dilin aktarımında ciddi farklılıklar olmuştur. Ancak bunun da ötesinde 20. yy’da yaşanacak elektronik devrimin, kapitalizm ve edebiyat ilişkisinde nasıl değişimlere yol açacağını ileriki bölümlerde ele alacağız.

Matbaa kültüründe, kelimeler, konuşma esnasında olduğu gibi canlı olmadıkları için, yazar tarafından “ölü” olarak nitelendirilmiştir. Sözler, konuşmadaki gibi vurguları ve sesleri vermediğinden; matbaaya bağımlı okuyucular kelimeleri daha düz olarak algırlar; bu da onlar için bir ruhun kalmamasına neden olur.

Genel anlamıyla basımcılık, düşüncenin yaygınlaşmasına destek olmuştur. Felsefi eserler, edebiyat eserleri, ders müfredatları, anayasalar, hukuki kavramlar, belgeler, medya ürünleri gibi tüm eserler 16.yüzyıldan günümüze dek matbaa sayesinde çoğaltılıp okunabilir hale getirilebilmiştir.

Yazılı kültürde bir dönemeç olan matbaa, ileriki dönemlerde yerini teknolojik devrime bıraktığında; bu kez de kendisi eski bir gelenek olarak kalmıştır. Bilgisayar teknolojisinin getirdiği yenilikleri, tartışmaları ve kitaba dair alıp götürdüğü izleri sonraki bölümlerde inceleyeceğiz.

3.4. YAYINEVLERİNİN GELİŞİM SÜRECİ

Telif hakkının henüz gelişmediği, ancak kitabı kimin yazdığının bilindiği, insanların topluluk içinde yaşamaları sonucunda birbirine güvendikleri bir ortam oluşmuştur. Yıldız'a göre, *“Kitabın yayınlanması demek, onun kopya edilmesi, afişlenmesi ve satışa çıkartılmasıdır. Ancak yazarlar para kazanmıyordu, telif hakları yoktu. Bazı yazarlar eserlerini yayımlamak için bizzat kitabın masraflarını karşılamıştır.”* (Yıldız, 1985:37).

Boorstin, Ortaçağ bilim insanlarının kutsal bir metni okurken yazarına oldukça kayıtsız kalabildiğini belirtir. Bir kitabı kopya eden yazarların diğer yazarlardan da bir şeyler aldıklarında bu aldıklarını alıntı başlığı altında göstermek gibi bir kaygıları hiç olmamıştır. El yazması kitaplar çağında anonimlik, teknoloji, tutuculuk ve sağduyu zorunlu kılınan değerler olmuştur (Boorstin, 1994: 471).

Amatör yayıncılık ve yazarlık serüveni böylece başlamıştır. Ancak teknoloji ilerlemediği için yazılan satırları, kâğıtları silmek gibi bir durum söz konusu değildir.

Pahalı olan yazı malzemelerini değerlendirmek amacıyla üzerine yazılı olan eski metinler siliniyor, yerine yenileri yazılıyordu. Yıldız'a göre, balmumunun örneğin bir levhadan silinmesi için yüzey çakı ile kazınmış ve üstüne yazılar yazılmıştır. Bu durumda levha *palimpsestyani* silinmiş olur.

Ancak papirüs kırılır olduğundan onu silip yeniden yazmak zordu. Yazı ıslak süngerle silinerek yeniden kullanılmıştır. Kazınmış metinlerin bazıları daha sonra okunabilmeleri adına kimyasal maddelerle araştırılıyordu (Yıldız, 1985:37).

Yazar, yazıcı, öğrenci, yayıncı, kitapçı olmanın hiç de kolay olmadığı, bunun için belirli bir eğitim ve sınıf birikiminin gerektiği belirtilmiştir. İlerleyen zamanlarda, Ortaçağ üniversitelerinden diploma alabilmek için bu üniversitelerde dört yıl boyunca gramer, dini yasalar, mantık ve Eski Roma çalışmalarının Latincelerinin okunması gerektiğini belirten Boorstin, Arapça ve Yunanca olan; Aristoteles ve diğer yazarlardan alınmış bazı bölümlerin Latince çevirileri aracılığıyla öğrenildiğini vurgular (Boorstin, 1994: 468).

Basımın edebiyat literatürüne girmesiyle, yayıncılık faaliyetleri bir çatı altında yapılır olmuştur. Bir matbaanın bulunduğu her yer bir kitabın basılabileceği bir ortamken; ticaretin kitap dünyasına girmesiyle, bu işi özel olarak yapan kurumlar çıkmıştır. Kitabın ticarileşmesi, yayınevlerinin varlığını gerektirmiştir.

Bir matbaanın kitapları basması için, bu kuruma bir yerden talep gelmesi gerekmektedir. Bu taleple arz dengesini sağlayan, basan ve okuyan arasında bir köprü niteliği gören, işin maddi ve manevi yükünü almayı iş haline getiren kurum ise yayıncı tarafı olmuştur.

3.4.1. Matbaadan Yayınevine Geçiş

Edebiyat ve müzik birikiminin veya bir bilginin üretim aşamasının gerçekleştirilmesine *yayıncılık* adı verilmektedir (Shatzkin: 1982, 297)Yayıncı, yayıncılık kuruluşunun sahibi olabileceği gibi; yayın işini yapan bireysel kişi anlamına da gelebilir. Yayıncılık, günümüzden ilk çıktığı

noktalara bakıldığında, ticari bir amaçla gelişmiştir diyebiliriz. Ticari olmasaydı; ilk yüzyıllardaki gibi dost meclislerinde hediye olarak dağıtılarak kalırdı kitaplar.

Matbaanın icadıyla birlikte çoğaltma tekniklerinin ortaya çıkması, kitapların hazırlandığı yayınevi mekanlarını da gündeme getirmiştir. Yeri geldiğinde yazarın eserini tamamladığı, kitabın basılıp çoğaltıldığı, yeri geldiğinde kitabın dağıtım ve sevkiyatının yapıldığı yayınevleri, kitabın evi lakabını almıştır.

Bir kitabın üretilmesi için yapılan hazırlık aşamaları, matbaa ile birlikte daha fazla önem taşır hale gelmiştir. İlk dönem basım evlerinin en küçüklerinde bile metni yazan, kopyasını çıkaran ve basan çalışanlar bulunmak durumundaydı. Bu da kitabın basıldığı yer olan *basımevi* adının gündeme gelmesine neden olmuştur.

Matbaanın yayılması, onu eski kitap meslekleriyle iletişime geçirdi: kopyacılar (artık yazar deniliyordu).tezhipçiler, kitapçılar, elyazmalarının imalat ve ticaretinden basılı kitap ticaretine adım adım geçtiler. Bu meslekler üniversite şehirlerinde örgütlüydü ve onların vesayetine girdiler. Diğer şehirlerde kitapçılar ya eski yazarlardı ya da sattıkları çeşitli mallar arasında kitabın önemli bir yer almaya başladığı çerçilerdi(Labarre: 2012,87).

Kutsal meselelerin anlatılmasından sonra yazarlık kavramının gelişmesiyle eskiçağda kitapçılık yayılmaya başladı. Yazarlar, yazdıkları kitapları ilk önce yakın çevresi ile paylaşmıştır. Yıldız buna değinerek; *“İÖ 1.yy boyunca eserlerin halka okunması için yayımcıların, edebiyat amatörlerinin bir araya geldiğini; dinleyicilerden eleştirileri aldıklarını” belirtmiştir*”(Yıldız, 1985:35). Yazarların dostlarına bu davetleri *codicilli* denilen özel mektuplarla gönderdiği; gerektiğinde sütunlara afişler asıldığı, yabancılara anonslar yapıldığı bilinmektedir.

Başlangıçta matbaacı ile kitapçı arasındaki ayrım net değildi. Bazı kitapçılar kendileri için matbaacılar çalıştırıyor olsa da, matbaacılar kendi imal ettikleri kitapları kendileri satıyordu ve meslektaşlarına verdikleri kitapların karşılığında genellikle para değil; kendi dükkânlarında sattıkları başka kitaplar alıyorlardı (Labarre: 2012, 87). Döküm ve ciltleme işi de matbaacının yanında yapılıyordu.

Her tür kitabın birden çok basımı olması geniş bir seçenek alanı sağlıyordu. O güne değin yayınevlerini daha iyi ve daha güzel kitaplar basmaya zorlamış, halktan daha çok ilgi görmeye yönlendirmiş olan rekabet, giderek bozulan kalitede kitaplar üretilmesine neden oldu. 16.yy sonundan başlayarak kitap basanlar okuryazar işine yöneldiler denebilir. Manguel'e göre, *“zengin olanlar mal varlıklarını hazır pazarda yaptılar: Eski kitapların yeniden basımları, geleneksel dini kitaplar ve her şeyin üstünde de kilise babaları tarafından kaleme alınmış kitaplar. Kimileri de okul kitapları pazarına yönelip, ders notları, dilbilgisi elkitapları ve alfabe sayfaları ürettiler.”* (Manguel: 2004, 167).

İlk basılı kitap satıcıları, kendileri için ticaretin iyi olduğu yerlerde yerleştiler, bu yerler birinci derecede canlı, hareketli şehirler oldu. Büyük kitapevlerinin yanı sıra küçük ticaret evleri de oluşmaya başladı. Kitap satıcılarının yanı sıra ciltçiler de satış işleriyle uğraşıyordu. Kitap satıcılarına, 15.yüzyılda yeni yeni kitaplarla mağazalarını doldurmayı sağlayan, merkezi yerlerde panayırlar kuruldu (Öcal:1971, 18).

Matbaacının temel olarak mali sorun yaşadığı gibi bir gerçek vardır. Malzemenin oluşumu, hammadde satın alımı önemli mali kaynak ister. Başarılı bir fon sağlayıcının işletme risklerini üstlenmesi, inisiyatif alması, ticareti ve imalatı destekleyen ve satışı yapabilecek olan yapısı yayıncılık mesleğinin doğmasını sağlamıştır (Labarre: 2012, 88).

Burke, yayıncılığın gelişmesinden söz ederken; kitap yayımlama işinin daha 15.yy'da basımcılığa para koyan işadamlarının ilgisini çeken bir ticaret haline geldiğini belirtir. Basımcılık her tür bilginin ticarileşmesini teşvik etmiştir. Basımcılığın icat edilmesinin önemli bir sonucu, girişimcileri bilgiyi yayma sürecine, Aydınlanma işletmeciliğine dahiletmeleri olmuştur. Yazara göre, basımcılar artık sık sık klasik metinlerin yeni basımlarını, çevirileri ve başvuru kitaplarını sipariş ediyorlardı. Aynı konuda farklı yapıtların yayımlanması sıradanlaşırken, yeni basılan kitapta bir dizin bulunduğunun ya da daha doğru bilgi olduğunun iddia edilmesigibi atışmalar,basımcılar arasında rekabetin oluşmasına neden olmuştur (Burke: 2004, 160).

Kitabın basımının kolaylaştırılması, usta teknisyenler ve iyi tacirler olmakla yetinmeyen, dahası fazla zihinsel faaliyetlere katılmayı bilen ve kendileri de alim olan matbaacı ve yayıncıların etkin faaliyetiyle mümkün olmuştur. Basel'de Erasmus'un dostu ve yayıncısı Froben, Venedik'te Aldo Manuzio, Paris'te Henri Estienne ve oğlu Robert bunlardan bazılarıdır. Astronom Regiomontanus, matematikçi Appianus, mimar Androuet du Cerceau da kendi eserlerini basan kişiler olmuştur (Labarre: 2012, 83).

15.yy'da kitap yayıncıları, Ortaçağ düşüncesine umulmadık bir yaygınlık kazandırdılar; ama her şeyi basmadılar ve ticari ölçütlere bağlı olarak bir seçme yapmak zorunda kaldılar. Üretimlerini satmayı ve kâr elde etmeyi dert edindiklerinden, müşterilerinin çoğunu ilgilendirebilecek eserler arıyorlardı ve tercihleri, 15.yy insanların zevk ve kaygılarının belki de deforme edici prizmasından geçerek Ortaçağ düşüncesini ortaya koymaktadır (Labarre: 2012, 80).

Yayıncılığın, ticari olması gibi temel ilk işlevinin yanı sıra, ikinci en önemli işlevi, yasal yönünün olmasıdır. Bir eseri, yazarı ile birlikte basmaya karar veren bir kuruluş, tarihin ilk aşamalarından itibaren bunun yasal hakkını ve tüm üretim sürecinin sorumluluğunu da kabul etmiş sayılır.

Aynı metnin tekrar bir başkası tarafından yazılıp çoğaltılmasını engelleyen bir yöntem ilk başlarda yoktu. Büyük karmaşalar yaşanması sonucunda yayıncılar, kamu otoritelerinden böyle bir ayrıcalık istemek zorunda kaldılar. 16.yy başında bazı piskoposların etkisiyle yayıncılar korunma altına alındı ancak kitaplardaki fikirlerin Ortodoksluğa destek vermemesi kiliseyi rahatsız etti(Labarre: 2012,91). Sonrasındaki liberal ve reformcu dönemlerde yasaklar ve ayrıcalıklar demokratik hale getirildi.

16.yüzyıl sonlarında Fransa'da büyük yapıtların yayınlanması için kurulan yayım birliklerini, ilk kez açılan bir de sendika takip etmiştir. *“1879'da mektup ve paket dağılımını kolaylaştırmak için kurulan dünya posta birliği, kitap ticaretinin de hızla gelişmesinde rol oynamıştır. Birinci Dünya Savaşı'nda kitap ticareti azalmış, cephe kitabeveleri kurulmuştur. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra da Alman kitapçılığını geliştirmek adına 1946 yılında Köln'de bir kitapçılık okulu bile açılmıştır.”* (Öcal:1971, 189).

14 Temmuz 1866 tarihinde, eser hakkının yazarın ölümünden elli yıl sonrasına kadar uzanan bir dönem içinde mirasçılara ait olduğu, daha sonra kamusal alana ait olduğu hükme bağlandı, bu dönem son iki savaşın süresine denk düşen yıl boyunca artmıştır. Yazarlık hakkının uluslararası olarak korunması 1866 Berne ve 1952 Cenevre sözleşmeleriyle gerçekleşti ve sözleşmeler Paris'te 1971 yılında yeniden düzenlendi(Labarre: 2012,93). Sözleşmelere halen katılmamış ülkeler bulunmaktadır.

Türkiye Yayıncılar Birliği başkanı Kocatürk, matbaacılığın eski yöntemleri ile yeni yöntemlerini kıyasladığında zorluklarla karşılaşıldığını belirtmiştir. *“1980 öncesi dönemde yayıncı sayısı çok azdı ve entertip basım çok zahmetli bir iş olduğu için en çok on bin kitap basılabilirdi. Basım yapmayacak, satmayacak kitap yayıncılar tarafından basılmazdı. İrili ufaklı şehirlerde ve kasabalarda toplam 10 bin ila 20 bin arası kitabın olduğu ve okuma alışkanlığının çok daha yüksek olduğu zamanlardı.”* (Kocatürk: 2013).

Matbaa deneyimlerini aktaran yayıncı yazar obanlı ise bilgisayarın benzeri olan ‘Entertip’ denilen devasa daktilonun bir odayı kaplayan boyutuyla, metnin tekrar yazılmasına yaradığını vurgular. Her basılan tuş, ‘matris’ adı verilen harf kalıplarının bulunduğu bir sistemi hareketi geçirirdi. Daha sonra o satır, bir erimiş kurşun kalıbından çıkmış sıcak ama çok kısa sürede sertleşecek bir kurşun bloğuna, bir mekanik kol vasıtasıyla basılır; bir başka mekanik kol kurşun satırı alır dizgicinin hemen yanındaki bir platforma bırakırdı (Çobanlı: 2013).

Kitabın entertipteki dizgisi bittikten sonra istiflenen 7-8 kilo ağırlığındaki sayfa blokları özenle bir el merdanesi aracılığıyla mürekkeplenerek kâğıda kopyası çıkartılacak şekilde son halini alır. Kontrol amacıyla yazara gönderilen metinde bulunan olası hataların tekrar düzeltilmesi için tüm bir sayfanın yeniden yazılması gerekmektedir.

Uzun yıllar, basımı yapılacak metinlerin matrislerinin metalden dökülerek hazırlanması nedeniyle harfleri tek tek dökerek dizen monotip ve satır halinde dökerek dizen linotip makineleri kullanılmıştır. Günümüzde dizgide sıcak metal kullanma yöntemi artık terk edilerek, çok hızlı optik yöntemlerin kullanıldığı bilgisayarlı dizgi aşamasına geçilmiştir.

Remzi Kitabevi Genel Yayın Koordinatörü Öner Ciravoğlu, yayıncılık deneyimiyle ilgili değerlendirmede bulunmuştur:

“Yayıncılık aslında kendisine, yazılı kâğıt üzerinde okunan bir gelenek oluşturmuştur. O bakımdan bu basılı malzemeyi, en çabuk nasıl sağlayabiliriz yönündeki araştırmalar yayıncıların rehberi olmuştur. Eskiden bu işler kurşun harflerle yapılıyordu ve sağlığa oldukça zararlıydı. Otomatik makinelerin, bilgisayarın işin içine girmesiyle, basım süreci hızlandı ve daha bilimsel bir hal aldı. Ayrıca gelişen ofset teknikleriyle baskı aşaması da hızlandı. Hatta şu anda malzemeyi bilgisayar aracılığıyla yolladığımızda, hemen baskıya geçilebiliyor.

*Görsel malzeme olarak fotoğrafları da, internet üzerinden yolladığımızda karşı taraf basıma girebiliyor.”*Ciravoğlu’na göre, bunlar, yayıncılığın hızlanması ve bilimsel olması açısından çok yararlı gelişmeler olmuştur (Ciravoğlu: 2012)

3.4.2. İlk Yayınevleri

Akademik yayıncılık yapan dünyanın en büyük yayınevlerinden biri olan Cambridge University Press, dünyanın en eski basım ve yayın evi olarak kabul edilmektedir. Üniversite bünyesinde 8.Henry tarafından 1534 yılında kurulan yayınevi ilk kitabını 1584 yılında basmıştır (Macalister: 2009).

15.yy’da yaşamış önemli bir kişilik olan Aldus Manutius, Venedik’te Aldine Basımevi adını verdiği bir basımevini kurarak, ilklerden olmuştur. O dönemde bir basımevinde gerekli olan tüm işlerin yapılmasını sağlayan kişilerin yetenekli kişilerden seçilmesi önemli bir koşuldu (Shaw:2009, 223). Köklü basımevlerinin çoğunda bilgin ve alimlerin çalışmış olduğu görülür.

Manutius, yanında birlikte çalıştığı Francesco Griffio ile bugün kullandığımız italik yazı türünü basım dünyasına kazandıran kişiliklerden olmuştur (Fletcher:1995, 26). Basel’de yaşayan Johann Froben de basım sırasında kendi tarzını yaratan ve dönemin ünlü bilginlerini çalıştıran önemli basımevi sahiplerinden biri olmuştur (Hellinga:2009, 212).

1491 yılında kendi yayınevini kuran Johann Froben, birlikte çalıştığı ünlü basımcılardan Johann Amerbach’tan ilham alarak bu işe girmiştir. Amerbach’ın önemi ise Gotik ve İtalyan yazım türü yerine Roman türünü deneyen ilk isim olmasıdır. Froben ayrıca Erasmus ve Martin Luther ile de

kitap alışverişi ve basım işi yapıyordu; bu nedenle kısa sürede ünü Avrupa'ya yayılmıştır (Chisholm: 1924, 11).

Bütün Avrupa'da büyük kitapçı aileleri farklı şehirlerde işletmeler kurmaya başlamıştır. Floransa'da Guinta'lar, Augsburg'ta Rynmann'lar, Viyana'da Alantsee kardeşler bunlardan bazılarıdır. Nuremberg'te matbaacı olan Anton Koberger, döneminin önde gelen isimlerindendi, atölyesinde yüzlerce insan çalışıyor ve 24 matbaa makinesi bulunuyordu. Lyon'da adından ilk kez söz ettiren Barthelémy Buyer de bir matbaacı çalıştırarak birçok kitap şubesi kurmuştur. 1500 adet yayın hazırlayan Jean Petit de öne çıkan kişilerden olmuştur(Labarre: 2012,88).

1724 yılında, Londra'da kendi yayınevi olan Longman'ı kuran Thomas Longman, dünyanın şu anda bile en önemli yayınevlerinden birini kurduğunun belki de farkında değildi. 1844 yılında, yine İngiltere'nin kuzeyinde Samuel Pearson ve oğlu küçük bir şirket olarak kendi adlarını taşıyan Pearson PLC yayınevini kurdu ve eğitim yayınevlerinin en büyüğü olarak tarihe geçtiler (Pearson: 2013).

Dünyanın köklü yayınevlerinden Hachette, ilk adıyla Little, Brown and Company olarak 1837 yılında kurularak tarihe geçmiştir (Hachette: 2013).

Bugün Harper Collins adını taşıyan ve ABD'nin en büyük altı yayınevinden olan Harper&Brothersyayınevi ise 1817'de kurulmuştur (Neyfakh: 2008).

1840'lardan sonra İngiltere'nin sanayi devrimiyle kendisini ticarete göstermesinin ardından Almanya, Hollanda, Fransa gibi ülkelerde de ticaret yaygınlaşmaya başlamıştır. Samuel Fischer ve Bernhard Tauchnitz Almanya'da, George Putnam ve Houghton Mifflin ABD'de ticareti yoğunlaştıran basımcılardan olmuştur (Finkelstein:2009, 331). 1830'dan sonra da bu kez ABD, kitap ticaretinde İngiltere'yi geçmiş, elindeki teknik

ve iletişimsel mekanizmaları ondan daha iyi kullanır hale gelmiş ve piyasayı çalışanlarıyla birlikte çok büyütülmüştür.

1843 yılında kurulan Macmillan Yayınevi de, yine bugün ABD'nin en büyük altı yayınevinden bir tanesi olarak tarihe geçmiştir. Şu an dünyanın 41 ülkesinde temsilciliği bulunmaktadır (Macmillan: 2013).

Türkiye topraklarının ilk ve en eski yayınevi 1895 yılında kurulmuş olan Maarif Yayınevi'dir. Bugün de halen Cağaloğlu'nda faaliyetlerini sürdüren yayınevini kitapçı Hacı Kasım Efendi kurmuş ve bastığı Saatli Maarif takvimleriyle ün salmıştır (Kanmaz: 2013, 118).

Türkiye İstatistik Kurumu, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Yayımcı Meslek Birlikleri Federasyonu, Milli Eğitim Bakanlığı ve Türkiye Yayıncılar Birliğinin ortak çalışmaları sonucu 2012 yılı verilere göre, günümüzde Türkiye'de 1811 yayınevi, 6000 kitabevi bulunmaktadır(Türk.Yay.Bir: 2012).

Gutenberg'in icadıyla başlayan bu bölümü, Gutenberg Projesi ile bitirelim. Kitapların basılarak çoğaltılmasını sağlayan Gutenberg'den adını alan bu oluşum, 1971 yılında bir kamusal kütüphane oluşturmak amacıyla kurulmuştur. Dünyanın en eski dijital kütüphanesi olan proje dahilinde, bugün milyonlarca kamusal erişimin mümkün olduğu kitap varolmakta ve her geçen gün daha da büyümektedir (Gutenberg.org: 2013).

3.5. 16.YÜZYIL SÜRECİNDE MODERNLEŞME ÖNCESİ YAŞANAN GELİŞMELER

Basımcılığın keşfi ve gelişmesinin ardından, kitaplar çoğaltılmaya, yeni yazarlar yeni kitaplar yazmaya başladı. Ancak bu, herkesin kitapları okuyacağı, daha doğrusu okuyabileceği anlamına gelmemiştir. Dünyadaki

ekonomik, toplumsal ve sanatsal gelişmelerin paralelinde, birey-toplum ilişkisi değişiklikler göstermiş, dinin ve kilisenin etkisi tartışılır olmuş, savaşların, yıkımların kaybettirdiği değerlerin yerine yeni değerlerin gelmeye başlaması gibi olaylar sonucunda bireyler ve toplumlar yaşamışlıkların farklılığını yaşamıştır.

Basımdaki gelişmelerin topluma anında nüfus etmediğini belirten Steinberg'e göre, *“Matbaanın keşfini izleyen yüzyılın ilk üç çeyreğinde, Avrupalıların yaşamında birebir bir değişiklik hemen hiç olmamıştır. Halk ne yazıldığına kolayca öğrenebilecek duruma gelmeliydi. Ancak ilk basılanların çoğu Latince idi ve herkes bu dili konuşamıyordu.”* (Steinberg, 81). Dolayısıyla öncelikle dilde ortak bir karara varılması gerekiyordu.

Oskay, 16. Yüzyıldaki haberleşme gelişmelerine şöyle değinir:

“16.yy’ın ortalarında İtalyan kent devletlerindeki tüccarlar için Suriye limanlarından ya da Orta Avrupa’daki müşterilerinden haber alabilmek çok pahalı bir işti. Kısa bir mektubun maliyeti, kendi ağırlığındaki altından kat kat pahalıydı. Denizlerdeki yolculukta gündelik ortalama hız Homeros çağından beri iki kat artabilmiş, heroik çağın küçük gemilerinden sonraki Grek ve Roma dünyasındaki hızlar ise aşılamamıştı.” (Oskay:1999, 95).

16.yüzyıl başlarında Makyavelli, siyasetin dünyevi bir iktidar mücadelesi olduğunu; iktidarın Tanrısal irade ile açıklanmasına gerek bulunmadığını yeni gelişmeler sayesinde yazabilmişti. *“Sanat ve bilimdeki gelişmelerin arkasında Monark olmak isteyenbüyük prensler, vergi gelirlerini arttırmak için soyluların ayrıcalıklarını kaldırıp tüccarlara yaklaşmaktaydı. Bu işbirliği sonucu mallar ucuza, uzak diyarlara gidebiliyordu.”* (Oskay:1999, 100). Paranın insanların yaşamlarını değiştirdiğini belirten Oskay’ın da dediği gibi; sıradan insan artık resim,

öykü ve siyaset alanında kendi yaşam öykülerini anlatarak etkin hale gelmeye başlamıştır.

Prens adlı ünlü eserinde, Makyavelli (1469-1527) kilisenin dini değerlerini yüceltmeden, kendi fikirleri doğrultusunda ilk kez politik bir eser yazılmasına ön ayak olmuş olsa da; hükümdarın gerektiği zaman dini de alet olarak kullanması gerektiğini belirtmiştir. Kendinden sonra gelen birçok filozof ve yazar, onun laik duruşunu ön plana çıkarmaya çalışsa da, iktidar uğruna her yolun mubah olduğunu belirten düşünce yapısı zihinlere kazınmıştır.

14.yy'dan 16.yy sonlarına kadar, Batı Avrupalılar yalnız okyanusların ötesindeki ülkeleri keşifle yetinmemiş, edebiyat, sanat ve düşünce alanlarında da önemli ilerlemeler kaydetmiştir. Tanilli, Rönesans hareketinin Antik Yunan sanatına dönmek ve köklerini orada bulmak, dinsel konularda bile insanı merkez almak, dünya gerçeklerini değerlendirmek gibi amaçları olduğunu belirtir. “Bunlar Ortaçağ düşüncesinin zıddıdır. Rönesans, modernleşmenin öncüsü olduğu kadar, Ortaçağla modern dünya arasında da bir köprüdür.” (Tanilli:1981, 54).

Basımcılık, 16.yy'ın başından beri elyazmalarını elinde bulunduran Katolik Kilisesi bilgi ağını devre dışı bırakmıştır. Okuma bilen herkes, yüzyıl öncesinde elde edebileceği bilgiden daha fazlasına ulaşabilir hale gelmişti. Konuşulan dilin yazılı biçimleri standart hale geldiğinden, matbaa yoluyla okuryazarlık, birer ideoloji gündeme getirir olmuştur (Dudley: 1997, 173).

1517'de Doğu Almanya Wittenberg Üniversitesi'nde ilahiyatçı olan Martin Luther, kilisenin çeşitli uygulamalarını eleştiren 95 Latince tez yayınladı. Eleştirileri kısa zamanda geniş yankı uyandırdı, iki ay içinde ana dillere çevrilerek basıldı ve matbaanın da etkisiyle tüm Avrupa'ya dağıtıldı (Eisenstein:1979, 307).

Luther, sonrasında biri ilahiyatçılara yönelik Latince ve diğeri Alman prenslerini hedefleyen Almanca iki yeni belge yayınladı. İki yıl sonra Şövalyeler Savaşı'nda bir grup küçük soylu, Almanya'da kilisenin dünyevi iktidarına meydan okudu. Bu olayın etkisi yüzyılın ortasına kadar sürdü (Smith: 2007, 201).

Reformun, hem Protestan Avrupa'da, hem de Katolik toplumlarda dolaylı olarak da olsa büyük bir iz bıraktığı bir gerçektir.

“Kilise büyük ölçüde sözlü iletişim ağını kullandığından, Protestan yazarlar ve halk basılı materyaller yoluyla doğrudan ilişki kurmaya başlamıştır. 1530'da Fransız ilahiyatçı Jean Calvin, Kitabı Mukaddes'in yorumuna başka bir yaklaşım önermiştir. Luther ve Calvin, mevcut ideolojiye hücum etmenin temel aracı olarak, dillerin giderek standartlaşan yeni biçimlerini tercih ettiler ve yayıncılık endüstrisine ve eğitim alanlarına bazı sınırlamalar getirdiler.” (Dudley: 1997, 175).

Özellikle Fransa'da yeni fikirlerin gelişimi belli nedenlere bağlanmıştır: “Erasmus'un başını çektiği grubun kutsal kitap fikirlerinin ve hümanizmanın yayılması (ön Reform), Lutherci yazıların yayılmasında payı olan kitapçılık mesleğinde Almanların ve yabancı yayıncıların varlığı” (Labarre: 2012,84) gibi temel nedenlere ek olarak matbaanın tüm bunların başını çekiyor olması kayda değerdir.

Kilisenin, kendi inançlarından ödün vermeyen yapısı, bilginin, kitapların yasaklanmasını da beraberinde getirmiştir. Kilisenin Katolik inanca bağlı insanların okumalarında sakınca gördüğü yazarlar ve kitapları Vatikan'daki *Index Librorum Prohibitorum*'da ciltler dolusu listeler halinde saklanmaktadır (Dursun: 2005, 24). 17. ve 18. yy'da kilise tarafından edebi eserlerden yasaklı olan bazıları şunlardır:

- Stendhal'in 1828 tarihli bütün aşk romanları

- Victor Hugo'nun 1834 tarihli Sefiller'i ve Notre Dame'ın Kamburu
- Honore de Balzac'ın 1841 tarihli bütün aşk hikayeleri
- Alexander Dumas'nın 1863 tarihli bütün aşk romanları
- Gustave Flaubert'in 1864 tarihli Madame Bovary'si Edebiyat dışı olan yasaklı kitaplardan bazıları ise şunlardır:
- Rene Descartes'ın 1668 tarihli felsefe üzerine bütün çalışmaları
- Montaigne'in 1676 tarihli Denemeler'i
- Spinoza'nın 1690 tarihli bütün yapıtları
- John Locke'un 1734 tarihli İnsanı Anlamak Üzerine adlı eseri

Okumadan korkan yalnızca baskıcı hükümetler değildir. Manguel'e göre, okurlar okul bahçelerinde ve devlet dairelerinde de hapishanelerdeki kadar horlanır. *“Okurlar topluluğu hemen her yerde, kazandıkları otoritelerine ve görünür güçlerine dayalı, şüpheli bir nam salmıştır. Bir okur ve kitap arasındaki ilişki bilge ve üretken olarak tanınır ama aynı zamanda da özel ve başkalarından ayırıcı olarak nitelenir.”*Okuyucu ile kitap arasındaki ilişki, dışarıdaki güçler tarafından bakıldığında ötekileşmiş bir kültürün de göstergesi sayılabilir (Manguel: 2004, 36).

Oskay, özellikle Batı toplumlarında 15. Yüzyıldan itibaren düşünce alanında büyük değişikliklerin oluşmaya başladığını belirtir. Dante'nin eserlerinde kendisinin başından geçmiş kadar benimsediği bir dille öykülendirmeler yapmasıyla başlayan bu yeni çağın akılcı yönü, 19.yüzyıla kadar bu şekilde gelişerek devam etmiştir. Bunların temelinde ekonomik gelişmelerin büyük katkısının olduğunu belirten Oskay, “canlı ve zengin bir maddi hayatın var olduğunu” vurgulamıştır. (Oskay: 2008, 31)

Kitle iletişiminin; Luther ve diğer din adamlarının kutsal kitabı halkın anlayabileceği bir dile çevrilmesi sayesinde başladığını belirten Oskay'a göre, Batılı insanın bu büyük mücadelesinin başlangıcında, o dönemin düşünürlerinin ve yazarlarının da birlikte hareket etmesinin payı olmuştur.

4. MODERNLEŞME SÜRECİ VE KİTAP YAYINCILIĞI

Kitap da, dünyanın değişmesiyle birlikte değişen bir görüntüye ve içeriğe sahip olmaya başlamıştır. Kitapların, bilginin, fikirlerin yaygınlaşmaya başlaması modern yeni dünya ile birlikte daha görünür bir hal almıştır.

Kitap halen pahalı bir değerdir modernleşme sürecinde; ancak eskisi kadar kuytu köşelerde değil; artık insanların okumayı merak ettikleri bir dünyanın içindedir. Aydınlanmanın getirdiği Avrupa'daki büyük değişimle birlikte, Doğu ve Batı birbiriyle ilişkilerini devam ettirmiş, matbaanın sonraki yüzyıllardaki olumlu etkileri yaygınlık, ucuzluk, ulaşılabilirlik, tekrarlanabilirlik sağlayarak insanların karşısına çıkmıştır (Weel:2009, 354).

Kitap ticaretinin, cep serilerinin başlamasıyla kitap yaygınlaşmış, bir ticaret nesnesi olma yolunda yol almış ancak sanayi devrimine dek fiyatlarında bir ucuzlama görülmemiştir. İnsanlar modernleşmenin etkisiyle evlerinin dekorlarını, eşyalarını değiştirmeye başlarken, kitapları da bu durumun bir parçası olarak değerlendirmişler; evlerine aynaları, camları, aydınlatmaları yerleştirirken, kitapları da dekorun bir parçası olarak modernleştirmişlerdir. Bu da fikirlerin özgürleşmesiyle birlikte, insanların bireysel kültürler yaratmaya başladığını; sanatın ve edebiyatın da bunun birer parçası olduğunu fark eder hale gelmişlerdir.

4.1. MODERNLEŞME SÜRECİNİN TEMEL ÖZELLİKLERİ

Modernlik, on yedinci yüzyılda Avrupa'da başlayan ve sonraları hemen hemen tüm dünyayı etkisi altına alan toplumsal yaşam ve örgütlenme

biçimlerinin toplamıdır. (Giddens: 2004, 11) Bu tanım, modernliği belirli bir çıkış noktası dönemiyle ilişkilendiren bir yaklaşımdır. Giddens, bu süreçle birlikte ortaya çıkan yeni oluşumların, tarzların, yaşamın her alanına nüfus ettiğini ve geleneksel toplum düzeninden tamamen farklı bağımsız yeni bir oluşum olduğunu belirtir.

Modernite kavramıyla birlikte gelenekselliğin gündeminde kalan güzellik ve kahramanlık kavramlarını eleştiren Baudelaire ise, modernliği içten veya dıştan algılamak yerine kendi gündemlerimizi oluşturmamız gerektiğini belirtir. (Baudelaire: 2004, 193)

İdeoloji kavramını irdeleyen Eagleton ise, muhalif bir ideolojist yaklaşımın içinde mutlaka modernlik kokusu olduğunu aktarır. Ahlaki yaşamda bireyciliğe karşı durmanın modernlik olduğunu belirten Eagleton, liberal ve kapitalist düşüncenin eleştirisinin içinde de bu kavramın olduğunu belirtir. (Eagleton: 2005, 24)

Modernlik terimini, modern dünyayı doğuran değişimlerin hepsini – düşünsel, toplumsal ve politik- kapsamlı bir şekilde tarif etmek üzere kullanan Kumar, bu kavramın kökeninin Latince *modo* yani “son zamanda, şimdilerde” anlamından geldiğini belirtir. (Kumar: 2004, 88) 5.yüzyılın sonunda Antik kelimesinin karşıtı olarak kullanılmasıyla geliştiğini, Hristiyan Ortaçağların bir icadı olduğunu iddia eden Kumar, modernleşmenin eski dünyaya karşıt olarak gelişen bir olgu olduğunu söyler.

Modernliğin, Batı’nın gelişimine paralel olarak; Antik Yunan ile başlayan, karanlık çağlar ile devam eden, Rönesans ve Aydınlanmayı yaşayan ve liberal devletle son bulan; aklın belirlediği bir süreç olduğunu söyleyebiliriz.

16. yüzyıldan sonra ilk kez kullanılmaya başlanan modernite kavramı, toplumdaki düşünce ve örgütlenme biçimlerinin değişmesiyle birlikte,

Aydınlanma Çağına, Fransız Devrimine ve ekonomik olarak da Sanayi Devrimine paralel olarak gelişmiş ve algılanmıştır.

Bitmeyen çağdaşlaşma olgusu olarak algılanan modernlik, “Ortaçağ’daki Batılı derebeylik sisteminin çözülmesi ile birlikte gelişmiş, tüccarların burjuvaziye, serflerin işçilere, loncaların atölyelere evrilmesiyle yeni bir düzen ortaya çıkarmıştır.” Çakır’a göre, kentleşmenin yenilenmesi, nüfusun artması, pazarların özel mülkiyetle birlikte büyümesi, sermayeye dayalı kapitalist bir burjuva toplumunu beraberinde getirmiştir. (Çakır: 2013 a, 10)

Aydınlanma çağının düşünürleri çağa damgalarını vurmuştur. *“Aristokratik kalıntıların, yasaların ve kurumların değişmesiyle, hukuksal ve siyasal bir düzen kuruluyordu. Demokratik parlamenter görüşler savunulmaya başlandı. Laik, bilimsel kültür ile yetişmiş olan düşünürler yeni bir dünya görüşü etrafında birleşiyordu.”* (Şenel: 2004, 334).

Zaman kavramının doğanın boyunduruğu altından çıkarılarak insancıllaştırıldığını belirten Kumar’a göre, eski çağ gelenekselliği geride kalmış ve yeni bir düzlem başlamıştır. (Kumar: 2004, 90)

Geleneksel toplumlardan farklı olarak modern toplumlarda bilgi alanının sürekli bir değişim içinde olduğunu belirten Çakır’a göre, toplumun her alanında sürekli gelişme gösteren krizler söz konusudur. “İnsan, geleneksel, ahlaki ve dinsel değerlere bağlılıktan giderek uzaklaşarak, nesnel, yaratıcı ve rasyonel bir temele dayanmaya başlamıştır.” (Çakır: 2013 a, 11) Modern toplumun birincil ve en önemli kuralı sürekli değişim ve hız kavramıyla paralellik taşımasıdır.

Hobsbawm, son 200 yılın modern toplumlarında da kendilerine özgü gelenek biçimlerinin üretilmeye başlandığını belirtir. (Hobsbawm: 2006, 6) Değişimin kontrolünü kendi elinde bulundurmak isteyen insan, resmi değil ama toplumsal irade aracılığıyla bunu yapar hale gelmiştir.

İlerleme ve yol alma gibi kavramların, belli bir tarihsel çizgiselliği öngördüğünü belirtir Erkman. *“Tarihsel çizgisellik, düz bir çizgi üzerinde akan zaman boyutu içinde sürekli daha iyiye doğru giden bir tarihsel akış demektir. Aydınlanma öncesi düşünürler, insanın karşısına kaderi, değişmezliği, bireyin denetleyemediği olguları koyarken, Aydınlanma insana, bireye verilen değeri pekiştirir.”* (Erkman:2010, 122).

Aydınlanma adı verilen dönemin başlangıcı için kimi araştırmacılar Descartes’ı (1596-1650) kimi Kant’ı (1724-1804) kimi de Rönesans’ı önerir. Ki Rönesans, birçok alanda gerçekleşmiş olup, 14. ila 17. Yüzyıllar arasında açık olan bir yelpazedir. Ancak tabi bizi ilgilendiren yönüyle, kâğıdın ulaşılabilir olmaya başlaması ve matbaanın icadıyla birlikte, bilginin yaygınlaşması, Rönesans’ı daha da belirgin hale getirmiştir.

Erkman’a göre, Avrupa, 17. ve 18.yy’lardan başlayarak büyük bir ekonomik, siyasi, bilimsel ve kültürel değişimden geçmiştir. Kültür ve bilim alanında kalırsak, Aydınlanmayı tetikleyen önemli süreçlerin başında, Copernicus (1473-1543) ve Galilei (1564-1642) gibi bilginlerin fiziksel dünyamıza getirdikleri yeni bakışların yer aldığını söyleyebiliriz (Erkman:2010, 113).

Habermas’ın modernite projesi olarak andığı olgu ise 18.yy’da belirecekti. Bu proje, Aydınlanma düşünürlerinin ‘nesnel bilimi, evrensel ahlak ile hukuku ve kendi ayakları üzerinde duran sanatı, kendi iç mantıkları temelinde geliştirme’ konusunda gösterdikleri olağanüstü bir düşünsel çabadan ibarettir. Amaç, özgür ve yaratıcı biçimde çalışan çok sayıda bireyin katkıda bulunduğu bir bilgi birikimini, insanlığın özgürleşmesi ve günlük yaşamın zenginleşmesi yolunda kullanmaktı (Harvey: 2003, 25).

Modern felsefe ekolünün öncülerinden Jean Jacques Rousseau’nun 18.yüzyılda halkın demokratik yollarla temsil edilmesine olan inancıyla, bireycilikten uzak bir modernite anlayışına yakın olduğunu belirten Berman,

“toplum sözleşmesi” düşüncesiyle bunu kanıtladığını vurgular (Berman:1994, 13). Bu da, modernleşmeyi destekler bir görüştür.

Toplumun ekonomik gelişiminin kökeninde, 18.yy mitlerinin etkisine değinen Althusser, “Gelişmiş kapitalist toplumlarda, üretimin toplumsal karakterini en fazla geliştirmiş toplumlar oldukları için; bireyin üstündeki üretim etkisinin had safhada olduğunu” belirtir (Althusser:2002, 239).

Aydınlanmanın dayanağı olan akıl, bilinç, insanın akıl yoluyla doğruyu ve iyiyi bulması gibi düşünceler kuşkusuz ekonomiyi, üretim ilişkilerini, yani altyapıyı değil, tersine kültürü ve üstyapıyı öne çıkaran görüşlerdir. Erkman’a göre, Aydınlanma ve sonrası, bu üstyapısal kurumları, insanın davranışları açısından, belirleyici saymıştır. “Artık dünyayı bilme, insanın başarabileceği bir şeydir. Bilme, bilgi edinebilme ve tanıma ile ilgili olarak insanların farklı dönemlerde geliştirdikleri kuramlara bilgi kuramı (epistemoloji).diyoruz. Aydınlanma, bilgi kuramı paradigmasında büyük bir değişime yol açmıştır. Bu değişim de edebiyata yönelik düşünceleri etkilemiştir.” (Erkman:2010, 123).

Bütün bu değişimde Batıdaki iktisadi gelişmenin doğan kapitalizmin ortaya çıkardığı yeni bir sınıfın, yani burjuvazinin yaşam anlayışı ve yaşayışının büyük payı vardır. “Zenginlik ve refah, yaşama tutkuyla bağlılığı, zevk içinde yaşamayı, maddenin güzelliğine önem vermeyi doğurmuştur.” Bunun edebiyat ve sanatı da etkilediğini belirten Tanilli’ye göre Rönesans İspanyası’nın, Don Kişot’u (1605) yazan Cervantes’i (1547-1616) yetiştirmesi, kendisinin dünya edebiyatında ölümsüzleşmesine neden olmuştur (Tanilli:1981, 56). Modern Batı edebiyatının ilk kurgu romanlarından olan Don Kişot, gerçekte mizahı karıştıran yapısıyla eleştirel ve akıcı bir eser niteliğindedir.

Teknolojinin de gelişmesiyle modern toplum görüşünün yerleştirilmeye başlandığını belirten Oskay, okuryazarlığın ve bilgilenmenin

de artmasıyla devletin halk karşısında baskıcı olamadığını, halkın ön planda kaldığını belirtmiştir(Oskay: 2008, 32). Bu da, Fransız Devrimi sonrasında başlayan ulus devlet sürecine paralel Rousseau'nun, Voltaire'in, Diderot'un toplumsallaşma gerçekçiliğiyle yakından ilgilidir. Sıradan insan da artık hem gerçek hayatta, hem romanlarda aklıyla, vicdanıyla tek başına ayakta durabilmekte ve modern toplum içinde örgütlenerek varolabilmektedir.

4.1.1. Ekonomik Özellikler

Tarihsel değişimlerden söz ederken, kronolojik sıralamaların değil, toplumun yeni bir yöne gidişine neden olan dönemeçlerin önemli olduğunu vurgulayan Hobsbawm'a göre, modernleşme ya da sanayileşme gibi kavramlar ön planda olan kavramlardır. Tarihsel bakımdan ham olan kavramların ön planda olmasının nedenlerinden biri de, etkilerinin büyük olması nedeniyle her kesim tarafından farkındalığa yol açmalarıyla ilgilidir (Hobsbawm: 1999, 136).

Buhar ve makineleşmenin; manüfaktürün talebi karşılayamadığı anda devreye girdiğini belirten Marx ve Engels; sanayi üretiminin bu şekilde başladığını belirtir: “Modern büyük sanayi ile birlikte, sanayi orta kesiminin yerini de endüstri milyonerleri almıştır. Büyük sanayi sayesinde; dünya pazarı, ticarete, gemiciliğe, kara ulaşımına ölçsüz bir gelişme sağlamıştır.” (Marx-Engels:1999, 48). Bu durumun burjuvaziyi de olumlu etkilediğini vurgulayan Marx, üretim ve değişim tarzlarındaki değişimlerin; burjuvaziyi yükselttiğini belirtir.

Pazarların durmadan genişlemesinin, talep artışıyla paralel olduğunu belirten Marx'a göre, imalat artık yetmiyordu: “Bunun üzerine buhar ve makine sanayi üretiminde devrime yol açtı. İmalatın yerini dev büyüklüğünde çağdaş sanayi, orta sınıfın yerini sanayi milyonerleri, bütün

sanayi orduları önderlerinin yerini çağdaş burjuvalar aldı.” (Marx: 2005, 121).

Modernite, Marx’ta şöyle karşılığını bulur: *“Üretimin sürekli olarak değişikliğe uğratılması, sosyal koşulların aralıksız alt üst edilmesi, sonu gelmez kargaşa, burjuva çağını önceki çağlardan ayıran özelliklerdir. Bütün durağan ilişkiler, yillanmış önyargılar ve fikirlerle birlikte yıkılır gider. Elle tutulur, gözle görülür ne varsa yoğa karışır.”*(aktaran Çakır: 2013 a, 12) Bu ifadeden esinlenen Marshall Berman da, katı olan her şeyin buharlaştığını, bu modern kapitalist süreçle birlikte dillendirmiş olur.

Modernliğin, 18. Yüzyılın sonlarına doğru, İngiliz Sanayi Devriminin ortaya çıkışıyla birlikte maddi bir biçime büründüğünü belirten Kumar, bunun nedenini gelişimin patlayıcılığına bağlar. Ekonomik evrimin çok hızlı gerçekleşmesi nedeniyle devrim adıyla anıldığını belirten Kumar’a göre, bu öylesine büyük bir kavram olarak algılandı ki, neredeyse dünya, sanayi öncesi ve sonrası olarak ikiye ayrılarak incelenmeye başlandı. (Kumar: 2004, 104)

Böylece modernlik, genellikle sanayi ile ilişkilendirilen bir kavrama dönüşmüştür. Batı’nın modern bir lider olması fikri, ekonomisinin güçlenmesiyle bağlantılandırılmıştır. Sanayi teknolojisi ve ticari kapitalizm, Batı’nın şekil vermesiyle devletleri ve kurumları güçlü kılan bir gösterge olmuştur. Mallar, buhar, çelik sanayi, silahlar, gemiler bunun ortaya çıkmasında rol oynayan çok önemli gelişmeler olmuştur.

Modern kapitalist ekonomilerde basın yayın, kayıt endüstrisi kurumları globalleşmenin etkisiyle sosyal ve ekonomik örgütlenmenin öğeleri olmuşlar; kitle iletişim araçlarının profesyonel olarak çalıştırdığı sanatçı entelektüeller gündeme gelmiştir (Williams: 1993, 55). Yayınevlerinin de içinde bulunduğu bu piyasa şirketlerinde, tanıtım yoluyla piyasa işler hale

gelmiş, sosyal-ekonomik ve politik alanda bu kültür tüketicileri belirleyici hale gelmiştir.

Modern kapitalizmin ağırbaşlı teknokratik dünyasının, yarı dinsel inançları hükümsüz kıldığını belirten Eagleton'a göre, bu süreçte toplumun akıl ve bilim ile başlayan değişim serüveni ekonomik yansımalarla da kendini gösterir (Eagleton: 2005, 22).

Modernlik olgusu genellikle sadece Batı ile birlikte anılan bir kavramdır:

“Batı toplum bilimi, modernleşmeyi, 17. Yy Avrupa’sının entelektüel ve kültürel dünyasından 1945 sonrası ABD’sine kadar uzanan, çizgisel bir ekonomik ve toplumsal dönüşüm olarak anlamıştır. Japonya’nın ekonomik bir süper güç olarak ortaya çıkmasını bu modelle bağdaştıramaz. Şimdi Batı’nın Japonya’dan bir şeyler öğrenmesi, rekabet ortamının oluşması gibi olgular uğruna kendini Doğululaştırması gerekir ki bunu asla yapmaz.”

Robins’e göre, Doğu toplumlarının en Doğulusu olan Japonya, Batı’nın sözde merkezîyetini sorgulayarak, kendi modernliğini yapmıştır aslında. Aydınlanma ile birlikte Batı’nın kendi içinde bir tür sömürgeleştirme yarattığı iddiaları da gündeme gelmektedir. Japonya, Batı ekonomisini solladıkça, tüm toplumlardan daha (post) modern hale gelmektedir (Morley- Robins: 1997, 216).

Emeğin ürettiği nesne, yani kendi ürünü, şimdi onun karşısına yabancı bir varlık, üreticiden bağımsız bir güç olarak dikilmektedir. Emeğin ürünü, bir nesnede cisimleşen ve fiziksel bir şeye dönüşen emektir; bu ürün emeğin nesneleşmesidir. İşin yapılması, siyasal ekonomi alanında işçinin bozulması olarak, nesneleşme bir yitim ve nesneye köle olma olarak, mal edinme de yabancılaşma olarak belirir (Marx: 2005, 165).

Belki de dünyanın bu yüzyıla dek gördüğü en fazla üretim –ve aynı zamanda tüketim- bu yüzyılda gerçekleşmiştir. Modernleşme ile birlikte artan bu düşünce üretimi ve dağılımı, teknolojik gelişmelerin de ilerlemesiyle her geçen gün hız kazanmıştır. Bu gücün farkında olan ekonomi politik güçler ise, bu süreçleri nasıl kendi taraflarına çevirebileceklerini düşünmeye başlamışlardır.

4.1.2. Politik Özellikler

Modernliğin bütün genel kuramları diğer tarihsel olarak yeni olguların bilgilendirici varlığını kaydetmeyi de ister. Bu olgular modernizasyon ve teknoloji; malın maddeleştirilmesi, para soyutlaması ve işaretler sistemi üzerindeki etkileri; okuyan insanların toplumsal diyalektiği; kitle kültürünün ortaya çıkışı, fizik öznenin fiziksel sınır sistemi üzerindeki yeni biçimlerinin cisimleşmesidir (Jameson: 1993, 44).

Bacon, dünyayı fazlasıyla değiştiren ve modern zamanlar yaratan, matbaa, barutlu silah ve pusula gibi üç önemli gelişmeden söz eder. Ona göre, bu üç şey, dünyanın görünüşünü ve durumunu değiştiren olgulardır. Edebiyatta, savaşta ve denizcilikte ve diğer sayısız olayda görülen neticeler, bundan kaynaklanır. Öyke ki; hiçbir imparatorluk, hiçbir mezhep ya da yıldız, bu mekanik keşiflerden daha fazla güç ve etki yaratmamıştır (Kumar: 2004, 97)

Modernlik, sadece toplumsal alanda değil, ekonomik ve kültürel alanlarda da sürekli değişimin ve krizlerin, çıkmazların göstergesi olmuş ve her toplum modernliği kendi içinde işler hale gelmiştir.

On yedinci yüzyıldan beri yeni bir bilincin eşiğinde olan Avrupa, Hobsbawm’a göre, üç temel üzerine kurulmuştur: “*Birincisi, devletin dış politikalarının, devlet aklı diye tanımlanan, dinsel inançtan uzak çıkarlara göre belirlendiği uluslar arası bir devlet sistemine bürünmesidir. İkincisi,*

bilimsel çalışmalarla araştırmaların dahil olduğu entelektüel faaliyetleri kapsayan modern bilimden meydana gelmesidir. Üçüncüsü de, halkın girebileceği üniversitelerin, kütüphanelerin, müzelerin vs. olduğu kültür ve ideolojiye dayalı bir şehir modelinin görülmesidir.” (Hobsbawm: 1999, 342).

Doğa,kendi kendine,hiçbir makine, lokomotif, demiryolu, elektrikli telgraf ve benzeri şeyleri yapamaz. Bunlar insan çalışmasının ürünleri olup, doğal maddelerin insanın Doğa üzerinde egemen olmasını ya da Doğa içindeki etkinliklerinin araçlarına dönüştürülmelerini anlatır. Bunlar insan eliyle yaratılmış olup insan zihninin araçlarıdır; bunlar bilginin maddeleşmiş gücüdürler. Sabit sermayenin gelişmesi, genel toplumsal bilginin ne ölçüde doğrudan bir üretim gücü olduğunu ve böylece toplumsal yaşam sürecinin koşullarının ne ölçüde genel zekanın denetimi altına alındığını ve ona uygun olarak yeniden kurulduğunu göstermektedir. Aynı gelişme, üretimin toplumsal koşullarının yalnız bilgi biçiminde değil, ama aynı zamanda toplumsal yaşamın ve gerçek yaşam sürecinin doğrudan araçları olarak da ne ölçüde üretildiklerini göstermektedir (Marx: 2005, 86).

Coğrafi ayrımları yok eden telgraf ve telefonla birlikte ulus devlet, enformasyon üretimi, yeniden üretimi, toplanması, biriktirilmesi ve denetlenmesi üzerinde edindiği, iktidarın sağladığı yönetsel bütünlük ile kendinden öncekilerden farklılaşmıştır. Farklılaşma, enformasyonu denetleme ve biriktirme yoluyla gözetimin, otoriteyi yoğunlaştırmasında açıkça görülmektedir. Gözetim yeteneklerinin artışı yanında, ordu ve polis gücü gibi devlet tekeliindeki şiddet araçlarının teknolojik gelişmeler sayesinde artan etkinliği ulus devletin temel belirleyenleridir (Başaran:2000, 21).

Telgrafın bulunmasıyla gazetelerin yerelden ulusal niteliğe büründüğünü belirten Geray, elektrik enerjisinin makinelere uygulanması, demiryollarının hızlanması, matbaaların el gücünden çıkarak elektrikle

alışır hale gelmesi gibi olguların kitlesel okuyuculuk için uygun bir ortam yarattığını belirtir (Geray: 2003, 45).

Büyük Avrupa keşiflerine değinen McNeill şöyle yorum yapar:

“İnsanların yaşadığı her yerden toplanan yeni beceriler ve bilgiler, Avrupa teknolojisinin ve kültürünün zenginleşmesi ve genişlemesi yolunda yararlanacağı kaynakları oluşturdu. Karşılarına çıkan her şeyi merakla incelemelerine, diğer toplulukların araç ve gereçlerinde hoşlarına giden şeyleri benimsemeye hazır bir tutum takındılar. Bu tutum da, hayran olunacak bir sonuç yarattı.” (McNeill: 2005, 475).

“Buhar makinesinin 1750’lerde uygulanmasıyla birlikte trenlerin çalışmaya başlaması, büyük gemilerle malların taşınması ticarete önemli bir patlamaya yol açmıştır. 1840’larda buhar enerjisinin kullanılmasıyla üretimin makineleşmesi gündeme gelmiştir.” (Geray:2003, 45). Bu da malları daha ucuza daha çok üretmeye neden olmuş, yeni pazarların kontrol edilememesi kitlesel iletişimi doğurmuştur. Telgrafın bulunması bu anlamda iletişimi kolaylaştıran bir yöntem olmuştur.

Kapitalist modernlik ile anılan Marx, günümüzde her şeyin kendi karşısına gebe gibi görüldüğünü belirtmiştir. Maddi ilerlemenin yanı başında manevi yoksulluk, bilimsel ilerlemenin yanı başında kitlelerin cehaleti, insanların köleleştirilmesinin doğanın fethine eşlik etmesi buna örnektir. Berman, bu çatışmalarla ilgili şu sözlere başvurur: “*Modern olmanın anti-modern olmak anlamına geldiğini söyleyebiliriz. Marx ve Dostoyevski’nin yaşadığı dönemden bugüne dek, modern dünyanın taşıdığı potansiyelleri, onun en elle tutulur gerçekliklerinin bazılarından nefret etmeksizin ve bunlarla savaşmaksızın kavramak ve benimsemek imkansız olmuştur.*” (Kumar: 2004, 115)

Modern dünyanın başarılar kadar başarısızlıkları da beraberinde getirdiği bir gerçektir. Yozlaşma ve çöküş de bu sürecin beraberinde kendini göstermeye başlamıştır.

Modern toplumda, günlük hayatta kurumlar, şirketler, sigortalar, ajanslar tarafından kuşatıldığımızı belirten Çakır, insanın iradesinin abartılı bir şekilde yok edilmeye başlandığını vurgular (Çakır: 2013 a, 235). Eğitim, güvenlik, sağlık gibi alanların, devlet otoritesi ile birleşerek, maddi ve manevi olarak bireyleri tüketen bir hal aldığı ortaya çıkmaktadır. Modern insan, modernliğin içinde kaybolmaya yüz tutmuş, akıl ile başlayan süreçte kendi değişim ve istikrarsızlığının kölesi olan bir bireye dönüşmeye başlamıştır. Bu da, sürekli değişimin ve kararsızlığın bir sonucu olmuştur.

4.1.3. Kültürel Özellikler

Bütün modernist yapıtlara sinen genel bir iniş çıkış ve değişim bilincinin ötesinde; teknolojinin, hız ve hareketin, makinenin ve fabrika sisteminin büyüdü bir etkisi vardır. Günlük hayata akın akın giren yeni metaların yarattığı bu büyülenme, geniş bir yelpaze üzerinden, kimi sanatçıda ret, kiminde taklit, kiminde ise ütöpik olanaklar konusunda spekülasyon biçimini alan bir dizi estetik karşılığı kışkırtmaktadır (Harvey: 2003, 37).

Temsil biçimlerinin belleğe dayandığını belirten Huyssen'e göre, bazı kitle iletişim araçları insanda şimdi oluyormuş güdüsü yaratsa da, aslında temsil olduğu için hep sonradan gelir. Belleğin kendisi ise bilinçaltında hep asıl olanı ister.

Yazı kültürüyle başlayan bellek yitimi tartışmaları, eserlerin tekrar üretilmesi, taklitlerin, metalaşmanın başlamasıyla benzerliğin yaratıcılığı öldürmesi gibi olayların ardından günümüz modernliğinde gerçekten belleğin zavallılaşması aşamasına gelmiştir. Geleneklerin tekrar yapay bir

şekilde inşa edilmeye çalışılmasıyla, “ulus devletlere meşruluk kazandırma ve sanayi devriminin güçlüklerini yaşayan çatışma içindeki toplumlara kültürel tutarlılık kazandırma” gibi işlevler tekrar canlandırılmaya başlanmıştır. (Huyssen: 1999, 19)

Modern kapitalist ekonomilerde; basın yayın, sinema, radyo, televizyon kurumları, küreselleşmenin de etkisiyle sosyal ve ekonomik örgütlenmenin öğeleri olmuşlar; kitle iletişim araçlarının çalıştırdığı profesyonel sanatçı ve entelektüel ilişkisi de, 20. yy insanların tipik ilişkisi haline gelmiştir. Kültürel üretimi düzenleyen yayınevleri, film şirketleri vs gibi piyasa şirketlerinde tipik işletme istihdamı koşulları oluşmuştur (Williams: 1993, 55).

Kitabın, matbaa ile birlikte yaygınlaşması, seçkin kitlelerin elinden kurtulması ve belirli kişilerce belirli bilgilerin yazdırılmasından vazgeçilmesi sonucu, her birey birer okur olmuştur. Bu da, iktidarların bazen hoşuna gitmemiştir. 19.yy sonrasında sanayileşme, metalaşma ve yabancılaşma sonuçlarında bilginin güç olması iktidarların elinden bireyin eline geçmiştir. Bu da okuryazar olunmasının, başkaldırıya neden olacağı korkusuyla bazı iktidarları ürkütmüştür.

Aynen tekrarlanabilir görsel ifadeyi, bir matbaa, hurufattan oluşan dizgiyi bastığı gibi rahatlıkla basıp çoğaltabilirdi. “Karışık ve uzun gelişim süreçlerini, güç anlaşılan nesneleri uygun kelimelerle anlatma olanağından yoksun antik ve Ortaçağ yazarlarının betimlemeleri, matbaadan sonra başlayıp, Endüstri Devrimiyle eşzamanlı gelişen Romantizm akımıyla olgunlaşan betimlemelerle boy ölçüşemez.” (Ong:2010, 151).

Modern sanayileşmenin ABD’de, gökdelenler, köprüler, tüneller, uydular, haberleşme ve seyahat çeşitliliği olarak karşımıza çıkmasından etkilenen yazar H.G. Wells, bunları modernliğin birer simgesi olarak ele almıştır: “Bunlardan yeni türde bir kurmacayı, yani bilimkurguyu, bizim

zamanımıza dair ve zamanımıza seslenen bir kurmacayı yaratmıştır” (Kumar: 2004, 105). Bilimkurgu ve onun tutundurduğu popüler ilerleme imgesi açısından, sanayi medeniyetinin harikalarıyla dolu olmayan bir gelecek görülmemektedir.

Kapitalizmin sanatın gelişmesini engellediğini belirten Fischer’e göre, özel hayatı süslemek ya da iyi bir yatırım yapmak için kapitalizm, sanatı destekler. Büyüyen bir sınıf olan burjuvazi, kendi sınıfını destekleyen bir sanatçı gördüğü zaman destekler. Burjuvazinin ilk dönemleri olan Rönesans sürecinde, prenslerin de işbirliği yapmasıyla, yeni sanatçılar için yeni bir özgür dönem doğmuştur (Fischer: 2003, 52). Yazarlığın da içinde bulunduğu sanat dalları için aydınlık bir önü açıklık söz konusu olmuştur. Fransız Devrimi süreci de bu görüşü desteklemeye devam etmiştir.

“Modern biçimiyle ilk kez Fransız Devrimi zamanında ortaya çıkan müze (Louvre), üç yüzyıllık eskilerle modernler kavgasının ayrıcalıklı kurumsal mekanı niteliğini kazanmıştır.” İlerleme anlayışı ile birlikte gelenek ile ulusun arasında bir bağdaştırıcı faktör olarak kültürel meşruluğun simgesi olduğunu belirten Huyssen’e göre, modernlikten postmodernliğe geçişte, müzenin kendisi şaşırtıcı bir dönüşüme uğramıştır (Huyssen: 1999, 26). Müzeler, devletlerin kurumsal temsilcileri iken, içerik ve fiziksel yapı bağlamında estetik bir kitle iletişim aracı ve seyirlik bir toplumsal başvuru göstergesine dönüşmüşlerdir.

Aslında geleneğin korunduğu resmi kurumlar olan müzeler, önlerine “modern” sıfatının eklenmesiyle, adeta kendilerini resmi geçmişten ve tarihten günümüze taşıyan kurumlar haline gelmişlerdir.

Sinemada da, modern sıfatını taşıyan Charlie Chaplin’in 1936 yapımı Modern Zamanlar (Modern Times) filmi, eleştirel noktalara parmak basmıştır. Her ne kadar 1930’lardaki sanayi sıkıntısı dönemini anlatsa da, tüm zamanlar bağlamında modernliğin bir tür eleştirisi sayılabilecek bir eser

olmuştur. İtalya ve Almanya’da o dönemde yasaklanan film, Avrupa’nın kalanında büyük beğeni kazanmıştır.

Sanayileşme ile birlikte, yaratıcılık yerine insan ilişkilerinin tamamen maddileşmesi gündeme gelmiştir. İşbölümü, parçalanma, uzmanlaşma, toplumsal bağların gölgelenmesi, bireyin artan bir yalnızlığa itilmesi ve yadsınması demek olan tam gelişmiş bir kapitalist döneme girilmiştir. Bu değerlerin üstünlüğü nedeniyle sanat da bir meta parçası haline gelmiştir.

4.1.3.1 Okuryazarlığın Gelişimi ve Artan Okullaşma

Okumak, başlangıcından itibaren zor bir uğraş olmuştur. İlk yazı örneklerinin anlaşılabilmesi için çeşitli okullara gidilmesi, uzun zamanlar harcanması, işaretlerin ezberlenmesi, algılanması gerekmektedir. Gordon Childe şöyle örnek verir: *“Doğu tarihinde, yazıcılar oldukça sınırlı bir sınıftı, tıpkı Ortaçağ memurları gibi. Okuyucu sınıfının çok küçük bir azınlık olduğu, kalabalığın okur yazar olmadığı varsayımını kabul edebiliriz.”* (Childe: 2004, 135). Okuryazarlık, bu süreçte bilginin kapısını açan bir anahtar olarak değil; varsıllık ve üst düzeyde konum edinme yolu olarak değer kazanmıştı.

Manguel’e göre, okumanın tarihi kronolojisi siyasal tarih gibi değildir:

“Kendisi için okumanın çok değerli bir imtiyaz olduğu Sümerli yazıcının sorumluluk duygusu, New York ya da Santiago’da oturan günümüz okurundan çok daha fazlaydı çünkü bir yasa maddesi ya da bir hesap onun kişisel yorumuna dayanıyordu. Bu tarihin geçmişi önümüzde, Ray Bradbury’nin Fahrenheit 451 adlı yapıtının son sayfasındaki “kitapların kâğıtta değil akılda saklandığı” şeklindeki,

gelecekle ilgili uyarıcı tasvirinde yatmaktadır.” (Manguel: 2004, 38).

Bilimkurgu edebiyatının, Jules Verne ve H.G. Wells ile birlikte üç büyük isminden biri kabul edilen ABD’li yazar Ray Bradbury’nin en ünlü yapıtı Fahrenheit 451’de kitap okumanın yasak olduğu ve suç sayıldığı bir gelecek dünyası tasvir edilir. Evinde kitap bulunduranlar en ağır cezaya çarptırılarak evleri yakılır. Sinemaya da uyarlanan yapıtın en son bölümünde kitap sevdalılarının kentlerin dışında “gerilla tarzı” bir yaşam seçtiklerini görürüz. Çocuk, genç, yaşlı, kadın, erkek herkesin elinde farklı bir kitap vardır, yüksek sesle kitaplar ezberlenmekte; böylelikle kitabın yeryüzünden yok edilmesinin önüne geçmek ve sonraki kuşaklara aktarmak istenmektedir.

Basılan kitap sayısının artmasıyla birlikte, okuyucu çok ve çabuk kitap okumak için kendince yeni taktikler geliştirmek zorunda kalmıştır. Örneğin sayfaları atlayarak ya da belirli bölümleri okuyarak ya da içindekilerden bakıp ilgi alanına göre sadece birkaç yeri okuyarak gibi. Böylece tüm kitabı baştan sona okumak zorunda kalınmayacaktır. Bu hızın artması da, nitelikli okumayı tartışılır hale getirmiştir.

Topluma okuma yazmanın yayılmasının yolunun eğitimden geçtiğini belirten Dudley, ilk önce öğrencileri yetiştirmek gerektiğini belirtmiştir. *“Önce öğretmenlerin eğitilmesi gerektiğinden ve üst sınıfın dışında üretim faaliyetlerinden bağımsız olarak yeni beceriler geliştirecek yeterli zamana sahip olanların büyük çoğunluğunu çocuklar oluşturduğundan; toplumda yetişkin çoğunluğun okuryazar hale gelmesi oldukça uzun bir süreç gerektiriyordu.”* (Dudley: 1997, 172).

Modernleşmenin sağlanmasının yollarından biri olarak görülen okuryazarlık; medya ve teknoloji transferi yoluyla, günümüzde halen gelişmiş dünyanın kültürünü, az gelişmiş ülkelere benimsetmeye

çalışmaktadır (Aydoğan: 2013, 87). Böylece modern değerler ve bilgi yer değiştirerek, modernleşme sağlanmaktadır.

15.yy'da matbaanın icadıyla kitabın okunulabilirliği gündeme gelmiş, 18.yy'a gelindiğinde ise sürekli bir artış sağlanmıştır. Bu kadar fazla sayıda kitap basımı söz konusuken; bunların ne kadarının okunabildiği, bölümün başında da değindiğimiz gibi bir bilinmeyendir. Burke, zanaatkar ve köylüler üzerinde ne gibi bir etkisinin olduğunu tartışır:

“19. Yüzyılın ortalarında göreceli olarak güvenilir istatistiklerin hükümetler tarafından toplanmasından önce okuryazarlık oranını ölçmek mümkün değildir. Tarihçiler genellikle vasiyetnamelerde, evlilik kayıtları ve sözleşmelerinde, vergi hükümetleri gibi diğer resmi belgelerde veya 1642'deki İngiliz parlamentosuna sadakat yemini teminatı gibi olaylarda, imzaların işaretlere oranıyla uğraşmak zorunda kalarak okuryazarlığı ölçmeye çalışmışlardır(Burke :1996, 282).

Bu tür kanıtları kullanarak tarihçiler, yeniçağ başında Avrupa'nın okuryazarlık seviyesinin sonucuna vardılar. “1500 yılına göre 1800 yılında sözkonusu insanların okuryazarlık oranları daha yüksekti; zanaatkarlar köylülere göre, erkekler kadınlara göre, Protestanlar Katoliklere göre, Batı Avrupalılar Doğu Avrupalılara göre daha çok okuryazardı” (Burke :1996, 282). İskandinavlar, Hollandalılar ve Britanyalılar – tüm Avrupa Protestanları- yeniçağ başında Avrupa'daki en yüksek okuryazarlık oranına sahip topluluklardı.

Reformların gündeme gelmesiyle, Martin Luther, eğitimin yararlarını hararetle savunurken “İyi okullar hayattaki tüm doğru davranışların çiçek açtığı bir ağaçtır ve ağaçların çürümesi durumunda dinde ve tüm sanat kollarında körelme kaçınılmazdır” ifadesiyle okulların ve okumanın sivil

hayatta büyük bir aydınlık kaynağı olduğu düşüncesini yaymaya çalışmıştır (Smith:2007, 218).

Bazı yerel yöneticiler ile Calvin geleneğini savunan kiliselerin ortak işbirliği sonucunda, özel ilköğretim kurumlarından bazılarının kontrolü ele alınmıştır (Zumthor:1990, 122). Reformcuların, okuryazarlığı arttırmaya yönelik yeni ana dil çalışmaları karşısında Katolik kiliselerinin Latinceyi ve sözlü gelenekleri kullanmaya yönelik çabaları arasındaki çatışmalar sonucunda bölgelere ayrılarak, okuryazarlık farklılıkları gündeme gelmiştir.

Dindarlar okuma yazma öğreniminin gerekliliğine daha çok inanıyordu, çünkü bunu günahlardan arınma yolunda bir basamak olarak görüyorlardı. *“İngiltere’de 1560 ve 1640 yılları arasında dindarlar tarafından yaptırılan birçok okulla güçlendirilen ve özendirilen bir eğitim devrimi yaşandı ve Pazar okullarının artışına paralel olarak 18.yüzyıl sonlarında okuryazarlık oranında önemli artışlar oldu. İncil’in yaygınlaştırılması yasası uyarınca Galler’deki büyük Pazar şehirlerine okullar kuran Püritenler’in gezici okulları sayesinde 18.yüzyılda okuryazarlık taşraya girdi”* (Burke:1996, 284). İsveç ve Fransa’da da benzer şekilde kilise kaynaklı adımlar atılmıştır.

Avrupa öğrenme ve öğretme devriminin en önemli kişilerinden biri, modern okulun kuramcısı John Comenius’tur. Ders kitaplarını icat etmiştir. Bu kitaplar onun için aslında birer araçtır. Comenius’un amacı evrensel okuryazarlıktır, motivasyonu da dinden kaynaklanmıştır. Okul ve öğretimin kapitalist ötesi toplum için, bilgi toplumu için geçerli olan gerçeklere cevap verebilmesinin birinci şartı, yüksek düzeyde evrensel okuryazarlıktır. *“Bilgiyi hem içerik, hem de süreç olarak aktaran okullara, yüksek düzeyde eğitim almış insanlara, öğretimi okulun tekelinde bırakmayan anlayışlara, herkese ulaşan bir sisteme de ayrıca ihtiyaç vardır”*(Drucker:1993, 276).

Batı’da okul birkaç yüzyıl önce de bir teknoloji devriminden geçmiştir. O da basılı kitapların ortaya çıkmasıyla gerçekleşmiştir. Bundan çıkan ilk sonuç Drucker’a göre, yeni teknolojiyi ve öğretim biçimini benimsemenin, ulusal ve kültürel başarı için de, ekonomik rekabet edebilirlik için de şart olduğudur. *“16.yy’da Batı’nın liderliğe doğru yönelmesinin ana nedeni, okullarını yeni teknoloji ve basılı kitapların çevresinde yeniden düzenlemesidir. Uzakdoğu ve İslam topraklarında ise geri kalınmasının nedeni, kitaplardan uzak kalınması olmuştur”*(Drucker:1993, 272).

McLuhan, okuryazarlığın karşılığının ne kadarının algılanması gerektiğine değinir: *“15.yy’a kadar kitap, yazıcının bir ürünüdür. Batı dünyasında kitabın tarihinin ancak üçte biri tipografiktir.”* (McLuhan: 2001, 107). Dolayısıyla okuryazarlık, kitabın tarihiyle paralel düşündüğümüzde, serüveninin üçte biri tipografik olan bir kavramdır. Yazar, burada okuryazar olunmaması durumunda bireylerin ve toplumların sözlü kültür üzerinden ilerlediklerini vurgular. Okuryazar olan-olmayan ayrımı üzerinden aslında sözlü kültür-yazılı kültür karşılaştırması yapılabilmektedir. Bu durumda, yazılı kültüre bağlı insanın, yazının her an kölesi olabileceği; çünkü kendi içinden gelen düşünceleri yönlendirmesine izin verdiği tartışılmaktadır.

Zaman içindeki değişimlere göre oranları Burke şu ifadelerle verir:

“1500-1600 yılları arasında İtalya’nın bazı bölgeleri ve İngiltere’deki okuryazarlık oranında büyük artışlar oldu. Fransa ve İngiltere’de ise, 1800’lere doğru yüzde 50’ler civarında bir okuryazarlık vardı. Okuryazarlık oranındaki bu artış, eğitim olanaklarının giderek artan biçimde yaygınlaşmasının sonucuydu ve bu da halk kültürü reformu hareketinin bir parçasıydı. Laik düşünceli reformcular, eğitimin yoksulları bilinçlendirerek, konumlarından hoşnutsuzluğa iteceğinden ve yaşadıkları toprakları terk etmeye özendireceğinden korkmuşlardı.” (Burke:1996, 283).

Matbaanın kullanılmaya başlanması, kâğıdın yaygınlaşması tabi ki okuryazarlığı arttıran bir olgu olmuştur. Bunun sonrasında sanayi devrimi de sürece etkisi olmuştur. Ayrıca bazı değerlendirmelere göre, kutsal kitapların bireysel bir sesle okunması ihtiyacı da, kişileri okuma öğrenmeye yöneltmiş olabilir.

“Okuryazarlığın tamamen yayılmadığı kimi toplumlarda, okuma heveslilerini metnin sakıncalarından koruyacak bir çeşit hocanın okurla metin arasında aracılık etmesi öngörülmüştür. Böylece kitleler metinlerin içsel bir dini değer taşıdığını hissederler. Benzer şekilde, mektup ya da dilekçe yazmak için de yazıcı tutulurdu.” (Ong: 2010, 114). Dolayısıyla okuryazarlık olmadan da yazının boyutunun farkına varılmış ve buna göre araçlar ortaya çıkmıştır.

Okuma yazma bilmek, zanaatkarlar ve köylüler için kitap okumayı hemen kolaylaştırmıyordu. Burke, yaşanan sorunları şöyle özetler:

“İlk sorun taşrada yaşayan çoğunluk için fiziki ulaşım"dır. Kitaplar ve afişler gibi diğer basılı materyaller panayırlardan veya gezgin balad şarkıcılarından ya da seyyar satıcılardan alınabiliyordu. Yanlarında taşıdıkları kitaplar modern anlamdaki gerçek kitaplardansa, küçük, genellikle 32, 24 veya 8 sayfalık masal kitapçıklarından oluşuyordu. İkinci sorun ulaşımın ekonomik boyutudur. Kâğıdın, kitap üretim maliyetinin içinde tuttuğu oranın bugüne göre çok daha yüksek olduğu bir dönemde, ucuz olan kitaplar küçük olan kitaplardı.” (Burke :1996, 285).

Son sorun ise dil bakımından yaşanan sorundur. Bu kitaplarda kullanılan dil çoğunlukla basit, sözcük haznesi göreceli olarak dar ve cümle yapıları sadedir. Ciddi dille ilgili sorunlar genellikle düşük okuryazarlık oranına sahip Güney İtalya veya Doğu Avrupa gibi, kitapların basıldığı büyük şehirlere uzak bölgelerde çıkmış olabilir.

Şehirleşmenin artmasının okuma yazma oranını arttırdığını belirten Geray, okuma yazma oranının artmasının da iletişim araçlarına açılmayı arttırdığını, iletişim araçlarının açık kalmasının da daha geniş ekonomik katılım ve siyasal katılım gibi sonuçları beraberinde getirdiğini vurgular (Geray:2003, 58).

Okuryazarlık, aydın bireyi kapalı bir sisteme dönüştürmüş ve görünüm ile gerçeklik arasında, bilinç akışı gibi keşiflerle sona erdirilecek olan bir uçurum yaratmıştı.” (McLuhan: 2001, 388).

Manguel’e göre, okuma eylemi tüm duyuların katıldığı, manevi ve fiziksel bir bağ kurar: *“Gözler sayfadan sözcükleri tanır; burun kâğıdın tanıdık kokusunu duyar, tutkalın, mürekkebin, karton ya da derinin kokularını alır; eller kâğıdın kaba ya da yumuşak kenarına, cildin sertliğine ya da yumuşaklığına dokunur. Parmaklar dile değince tadını bile alabilir.”* Fiziksel olarak kitaba sahip olmak kimi zaman, düşünsel kavrama ile eşanlamlı hale gelebilir. Sahip olmak, kütüphanelerde de mahkemelerde olduğu gibi yasaların onda dokuzudur (Manguel: 2004, 285).

Batıdaki okuma tarihine dair üç belirgin değişiklik baş gösterir: “1. Yüksek sesle okumadan sessiz okumaya geçiş, 2. Toplu okumadan bireysel okumaya geçiş, 3. Yavaş ya da yoğunlaşmış yakın okumadan hızlı ya da yüzeysel okumaya geçiş.” (Burke:1994, 60). Buna 18.yüzyılın okuma devrimi adı da verilebilir.

Kitapların okurları ile olan ilişkisi, kullanıcılar ile nesneler arasındaki diğer ilişkilerden farklı değerlendirilir. Kitaplar kullanıcıları üzerinde başka hiçbir gerecin yaratamadığı boyutta karmaşık bir simgesellik yaratırlar. Manguel’e göre, 18.yy Rusya’sında yalnızca kitap sahibi olmak bile belirli bir sosyal konumun ve düşünsel zenginliğin göstergesidir. Günümüzde de iç mimarlar odalara raflar dolusu kitap koyarak, ya da kütüphane etkisi bırakan duvar kâğıtları önererek, mekana seçkin bir hava kazandırmaya

çalışmaktadır. Televizyondaki talk show'cular arka plana konacak kitaplıkların dekora akıllı bir hava verdiğine inanmaktadırlar(Manguel: 2004, 254). Bu da kitabın artık ticarileşmesiyle birlikte, okuryazarlığı sağlamasının yanı sıra, bir meta, bir simge, bir rol veya bir araç haline dönüştüğünün de işareti olmuştur denilebilir.

4.1.3.2. Kitle İletişim Araçlarının Gelişimi ve

Kültürel Dönüşümler

Kitle iletişiminde iletilerimizin nasıl algılanacağı ve toplumun değişik kesimlerinden ne gibi yanıtlar getireceğini düşünürken toplumdaki temel değer ve kurumların etrafında örgütlenmiş bir kanaat ikliminin yapacağı etkileri de düşünmek gerekmektedir. “Bu kanaat iklimi, günümüzde aşırı katılımcı ve durağan bir ideolojik yapılanma içinde değil; şaşırtıcı derecede çelişkin öğeleri içinde barındıracak bir ideolojik yapılanma içinde varlığını sürdürebilmektedir.” (Oskay: 1999, 75).

Matbaanın bulunuşu ve ilk gazetelerin ortaya çıkmasıyla kitlelere ulaşmanın önü açılmış olmuştur. Okuryazarlığın artmasıyla bir ulusal iletişim ağına ait olmanın kazançları çoğalmış, böylelikle bireylerin devlete vergi verme arzusu da artmıştır (Dudley: 1997, 259). Böylelikle kitle iletişimi toplumun idaresini de kolaylaştırır hale gelmiştir.

Kitleye iletim süreçlerinin neler olduğu ve kitabın rolü üzerine John Fiske şunları belirtir:

“İletiyi kanal aracılığıyla aktarabilecek bir sinyale dönüştüren teknik ya da fiziksel nesneye araç denir. Kitaplar başta olmak üzere, resimler, yazılar, fotoğraflar vb araçlar, temsili araçlara girmektedir. Bir tür metin yaratmak için kültürel ve estetik uzlaşımları kullanan sayısız araç vardır. Bunlar temsilidir, yaratıcıdır. Metin oluşturulması sonucu, iletişimciden

bağımsız varolabilirler. Bu araçlar iletişim ürünleri üretirler.” (Fiske:2003, 36).

Aslında McLuhan, kitap gibi yazılı iletişim araçlarını doğrudan iletişim sürecine etkin olarak katılma olanağı olmayan kaynaklar olarak görür.

McLuhan’a göre, eski çağlardaki ideografik yazı gibi, içinden kişinin diline uygun olarak hece yapısını anlamalamaya çalıştığı yazı türü, iletişime aktif katılabileceği bir yazı türüyken; yeni basım türleriyle birlikte bilgi hazır bir şekilde kitapta kişinin önüne gelmektedir. Bu da yazara göre, kişinin demokratik ve interaktif olarak iletişim sürecine katılmasını engellemektedir (Oskay: 2008, 12).

Ünsal Oskay, McLuhan’ın kitabın bu yapısı yerine televizyonu daha demokratik ve interaktif bir iletişim aracı olarak görmesini eleştirmektedir. Kitle iletişim araçları haline gelen aygıtlar yerine, ne kadar seçkinci ve bireysel olsa da, kitapları okumanın, bilgilenmenin her zaman daha kıymetli olduğunu vurgulamaktadır Oskay.

Roman, eskiden karmaşadan yana iken, kitle iletişim araçları ile yayılan basit ve çabuk yanıtlar içinde, sözleri giderek daha az duyulmaya; günün baskın eğilimi olan güncellik ağır basmaya başlamıştır. Geçmiş yerine bugün önemsenerek, güncel bir ürün olarak kalmasına çalışılmaktadır (Kundera: 2002, 90). Kundera’ya göre, gerçek bir roman olması için, dünyanın gelişmesine karşı bir şey gerçekleştirmesi gerekmektedir.

İletişimciden bağımsız olan romanın da içinde bulunduğu kitle iletişim ürünleri, belirli kodlar içerir ve kodların nasıl algılanmaları gerektiği çeşitli iletişim bilimcilerine göre farklılık gösterir. Kodun nasıl kitlelere iletiliğiyle ilgili olarak ilk önce dile bakan Saussure, ikincil olarak bu sistemin göndermede bulunduğu gerçeklikle nasıl ilişkilendirildiği üzerinde durdu ama bu sistemin okurla ve onun sosyo kültürel konumuyla nasıl ilişkilendirildiğine hemen hemen hiç bakmadı. *“Bir cümlemin inşa*

edilebileceği karmaşık yollarla ve cümlelerin biçiminin cümlelerin anlamını nasıl belirlediğiyle ilgilendi ama aynı cümlelerin farklı konumlardaki farklı insanlara farklı anlamlar taşıyabileceği gerçeği üzerinde çok az durdu. Diğer bir deyişle anlamın yazar/okur ve metin arasında bir müzakere süreci olduğunu tasavvur edemedi.” (Fiske:2003, 115).

Bu müzakereli, etkileşimci anlam düşüncesinin çözümlenebileceği sistemli bir modeli geliştiren kişi, Saussure’ün takipçisi olan Roland Barthes’dı. Barthes’ın kuramının merkezinde anlamlandırmanın iki düzeyi düşüncesi yatmaktaydı: “Düz anlam ve yan anlam.” (Fiske:2003, 115). Düz anlam, farklı dokunuşlarla bile aynı anlamı verirken; yan anlam, kullanıcının duygusal ya da kültürel dokunuşlarıyla anlamı değiştirebilmektedir.

Yapısalcılığın görevi dünyanın ne olduğunu değil, insanların bu dünyayı nasıl anlamlandırdıklarını keşfetmektir. Bu düşünce, Rönesans’tan beri batı düşüncesine egemen olan bilimsel akılcılıkla çelişmektedir. “Levi-Strauss bilimsel ve yaban düşünme yollarını birbirinden ayırır.” (Fiske:2003, 152). Bilimsel düşünce doğayı parçalara bölerek incelerken; yaban düşünme bütünü anlamaya çalışır. Böylece bilimsellik dışı denilen konuları da içine alabilir. Anamlara anlam yükleyerek, onları üretildikleri kültürlere göre değerlendirir Strauss.

Dil çalışmalarının gelişiminde Marksizmi ilgilendiren iki kilit konu, dilin bir etkinlik olarak ele alınması ve dil tarihinin araştırılmasıdır. “Dilin bir etkinlik olarak ele alınması 18.yy’da, kültür kavramının gelişimindeki temel öge olan insanın kendi toplumunu kendisi yaratması görüşüne ilişkin olarak gelişti.” (Williams:1990, 22).

İnsanlar toplumla bağlarını sürdürmek için gazete, radyo ve televizyon kullanma eğilimindeydiler, “kitap ve filmleri ise bir süre de olsa gerçeklikten kaçış için kullanıyorlardı. İyi eğitim alanlar basılı iletişim

araçları kullanırken, düşük seviyede eğitim alanlar elektronik ve görsel kitle iletişim araçlarına yönelme eğilimindeydiler. Kişinin kendisini anlamayı geliştirmede en çok kullanılan kitle iletişim aracı kitaptı.” (Fiske:2003, 37).

Ünsal Oskay, kitle iletişiminin kaynakları üzerine şöyle değinir:

“Kitle iletişiminde ilk farklılık kaynağın tek bir kişi değil; bir kuruluş oluşudur. Buna kurumlaşmış kişilik dememiz daha aydınlatıcı olacaktır. Muhabirleri, redaktörleri, sermaye terkihi, toplumun belirli kesimleri ile olan bağlar ve yakınlıklar, kullanılan teknolojinin düzeyi, kurumun kendi içindeki mesleki etik’inin ve tecimselleşmenin derecesi ile oluşur bu kurumlaşmış kişilik. Bu öğelerin değişikliklerine göre gazeteler birbirinden ayrı kişiliklere sahip görünürler. Belirli bir gazetenin yazarı, muhabiri, başyazarı olmak da bu işi yapan tek kişiye kurumsallaşmış bir kişilik kazandırır. Yazar, o gazete sayesinde yazardır. Öneminin bir bölümü, ardındaki kuruluştan gelir.” (Oskay:1999, 47).

Kitle iletişiminin adı üzerinde kitle kaynaklı bir iletişime kaynak olması, üretilenin kitleleşmesi anlamına gelmesi olarak yorumlanabilir.

Yazının medya içinde kullanılmasıyla tek yönlü iletişimden iki yönlü iletişime geçildiğini belirten Ong’a göre; medya modellenmiş iletişime özenmek, yazının koşullandırdığı bir arzudur. *“Birincisi, yazı kültüründe konuşma, özellikle bilgi aktarımı işlevini görür; halbuki sözlü kültürde konuşma, daha ziyade birine bir şey yapma, bir edimden ibarettir. İkincisi, herhangi bir yazılı metin, ilk bakışta, metin yazılırken gerçek bir alıcının bulunmadığı, tek yönlü bilgi ileten bir kâğıt parçasıdır. Fakat gerek yazarken gerekse konuşurken bir alıcının bulunması şarttır, yoksa metin de yazılamaz. Bu durumda tek başına kaleme sarılan yazar, kurmaca insanlar yaratır. Yazar için alıcı yoktur.”* (Ong:2010, 207).

Kendi sorunlarını, yaşadıklarını bir başkasında görünce duygusal rahatlama yaşayan kitlelere değinen Oskay, “Okuyucusuna, izleyicisine ne

istiyorsa onu veren gazete yönetiminin okuyucusu artmaktadır. Buna başarılı yayın politikası denmektedir. Reklam verenler de bu kritere göre medya seçmektedir.” (Oskay: 1999, 84).ifadesini kullanmıştır. Aynı durum tabi ki kitap kültürü için de geçerlidir.

Oskay’a göre, kitap kitle iletişim araçlarından biridir. Kitap okumak, televizyon seyretmekten çok daha zor olduğu için, yazara göre televizyonun daha demokratik bir iletişim aracı olduğunu söyleyenler olsa da; düşünmemizi arttırdığı için, daha demokratik olan kitaptır. Kitaba duyulan ilgi bir anlamda çok artmış görünürken; diğer yandan ise, toplum hayatındaki eski yerini yitirir görünmektedir(Oskay: 1999, 87). Bazı yayıncılık ataklarının tutmasının ise, hafif kitapların piyasaya hakim olmasından kaynaklandığını belirtmektedir.

Ortaçağın kiliseleri yerine günümüzde televizyonun bir afyon malzemesi olduğu eleştirel sosyal bilimciler tarafından sıklıkla dile getirilmektedir. İnternetin, akıllı telefonların yaygınlaşmasıyla sosyal ağlar ve sosyal medya ise yüzyılın son çeyreğinde televizyonun yerine geçmiştir. Çünkü televizyondaki sınırlı haber alımı ve taraflı sahiplik anlayışı yerine sosyal mecrada bireysel haber yayımı demokratik ve özgür bir şekilde mümkündür.

Kitle iletişiminin ve tekniklerinin modern örnekleri Rusya’da yoğun görülmüştür. *“Tekniklerin bu bölgeye geç gelmiş olması, Rusya’yı uç önlemler alacak kadar dış baskıya sokmuştur. Lenin de milyonlarca kişiye aynı anda tek bir mesajı vermenin yolu olarak film, gazete vs gibi kitle iletişim araçlarını kullanmıştır.”* (Dudley: 1997, 277). Böylece hiyerarşinin birey üzerindeki etkisinin izlenmesi, ona ülkenin bütünlüğünü sağlayacak tüm bilgiyi vermiş olmuştur.

Görsel ve yazılı medyanın devlet, sermaye arasında yaygınca kullanıldığı yıllardır aşıkardır. Oysa interaktif sosyal mecralarda bu bireyler

tarafından engellenmekte, birey, istediği başlığı kendi iradesiyle takip edebilmektedir. Kitap gibi temel iletişim araçlarından biri olan yazılı eserler ise bu iki alan arasında kalmıştır diyebiliriz. Yayıncılığın özgür olmaya yakın olduğu toplumlarda, bireyler kendi iradeleriyle istediklerini okuyabilmektedirler. Bu da, kitabın, demokratik olan kitle iletişim araçlarından biri olduğunu gösterme şansını doğurmaktadır.

4.1.3.3. Modernleşme Sürecinde Yaşanan

Sanatsal Değişimler

Dünyanın değişimine paralel olarak sanat dallarında da ihtiyaç duyulan değişim modernizm olarak adlandırılmıştır. Eskiye reddeden, yeni içerik ve biçimler arayışına yöneltilen sanat nesnelerinin benzeri edebiyatta da görülmüştür. Edebi olarak gerçekçi türlerin ve gündelik konuların geride kaldığı bir döneme girilmiştir. Resim, heykel, mimarinin yanı sıra edebiyatta da yazarlar gerçek dışı, hayal ürünü veya farklı denebilecek konu ve karakter arayışına girmişlerdir. Bu da kitabın pazarlanmasını gündeme getirmiştir.

Modern insanın içindeki pazarlanması olanaksız herşeyin basım altına alınmaya başlandığı geçen yüzyıldan beri insanın özgün olan yanları yaşanan reel hayatta ortadan kalkmış, bu nedenle burjuva ekonomik gelişmesinin başlangıcında insanın kazanmaya başladığı olarak gerçekleşmemiş, gelişmenin kısıtlı kalması yüzünden, insan kendini bir birey yapacak insansal potansiyellerini gerçekleştirmekten alıkonulmuştur. Nasıl bir toplumsal yaşam içinde nasıl bir mutluluğun aranması gerektiği konusunda aydınlanmanın önüne hegemonik ideolojiyi oluşturacak bir sıra kültürel düzenlemeler dikilip aydınlanma engellendiği için egemen insan konumundakiler ile bağımlı konumdakiler arasında gerçek bir iletişimin

olmayışının yanı sıra, bireyselleşebilmenin reel yolları ve biçimleri de çarpık görünümlere sokulmuştur (Oskay:2000, 114).

Bütün bağları bir yana iten, bir yandan kendini burjuva düzeninin düşmanı sayarken, bir yandan da –bilinçli olmadan- burjuvaların “pazar için üretim” ilkesini tanıyan “özgür” yazar, ilk olarak Romantizmle birlikte ortaya çıktı. Burjuva değerlerine romantikçe karşı çıkışları, sonunda onları derbeder bir yaşayışa iten özgürlük kaygıları bu yazarların eserlerini en suçladıkları bir şey durumuna, pazara sürülen “meta” durumuna soktu.” (Fischer:2003, 56).

Benjamin, 20.yüzyılın ilk çeyreğinde sanatın geçirdiği derin değişimleri betimlemek üzere *aura*’nın (hale) kaybolması mefhumunu kullanır ve bu kaybı, röprodüksiyon tekniklerindeki değişimlerle açıklamaya çalışır (Bürger: 2004, 71). Benjamin’e göre, *aura*’nın varolabilmesi için biriciklik ve sahicilik gerekir; oysa röprodüksiyon üzerine kurulu bir sanatta bunlar geçerli olamaz. Dolayısıyla tekrar üretilen eserlerde gerçeklik duygusu kaybolma ile karşı karşıyadır.

Benjamin, yeniden üretilen sanat eserlerinin birçok sanat dalında görüldüğünü belirtir. Öncelikle basım çeşitliliğinin artmasıyla, gazete, fotoğraf, resim ve en çok da sinema alanında bu örneklerin görüldüğünü iddia eder. Shakespeare, Rembrandt, Beethoven gibi isimlerin sinema ile tekrar dirileceğini, izleyiciyi bir resim tablosundan daha çok etkileyeceğini belirtir (Benjamin: 2004, 55). Sovyet sinemasında, kurgu (montaj) kullanımı nedeniyle gerçekliğin farklı şekilde yansıtıldığını, dolayısıyla yeniden üretilen eserin daha az yozlaştığını vurgulayan Benjamin, sanatın diğer dallarında olduğu gibi, en önemli noktanın birey üzerindeki etkilenme gücü olduğunu belirtir.

Biçimin de en az hatta belki daha fazla önemsenmeye başlanmasıyla kitap da modernleşmiştir. Popüler kültür kavramının da modernleşme ile

birlikte piyasada oluřtuđunu dűřűnűrsek, kitabın ve yazılı bilginin, edebiyatın da bu bağlamda nesneleřtiđini sűyleyebiliriz. Modernleřme ile birlikte tűm sanat dallarında gűrűlen meta iřleyiři, kitap yayıncılıđı ve edebiyat alanlarında da kendini gűstermiřtir.

Ayrıca star sisteminin olmaması nedeniyle de, Sovyet sinemasının daha az yozlařmıř ve daha az kűltűrel benzerliđe uđramıř bir tarz olduđunu belirten Benjamin'e gűre, kitlelerin sinema ile bűyűlenerek gerček yařamın acılarını unuttuklarını, űzellikle yalnızlařan ve yoksullařan modern insanın kurtuluřunun burada yattıđını belirtir (Benjamin: 2004, 67).

Biçimsel ve soyut gűrme biçimlerini iřleyerek de olsa modernitenin, gűrsel savunma mekanizmalarını rasyonelize etmeyi bařardıđını belirten Robins'e gűre, teknolojik olarak yayılan gűrűntűnűn anlamlı yanları vardır. "Çevremize mesafe koymanın, dűnyayla dođrudan bağlantı kurmanın űrkűtűcűlűđűnden kendimizi uzak tutmanın, tecrit etmenin űzel olarak modern bir yolu biçiminde geliřmiřtir." (Robins: 1999, 33) Yeni imaj teknolojileri artık modernin de utesinde postmodern olarak algılanmakta ve kiřiler ile iletiřim arasındaki bağlar çok ince bir dayanakla tutunmaktadır. Teknolojik araçlar sayesinde her geçen gűn dűnyayla bađımızı daha çok koparmakta ve gerčekliđin ađırlıđından kaçarak hayalgűcűne sıđınılmaktadır.

űzellikle sanayi devriminden sonra ekonomik, teknik, bilimsel deđiřimle, akır'a gűre, sanat kitle iletiřim aracı olmaktan çıkmıřtır:

"İletiřim sűreci, sanat yapıtı ve sanatçı içeriksel ve biçimsel anlamda kűklű yıkımlar yařamıř, hiřbir sanat formu bu sűrecin dıřında kalamamıř, bu konudaki tartıřmalara pazar, kitleler, satıř, yatırım aracı, dűřűk beđeni gibi kavramlar eklenmiřtir. Bunlara neden olan geliřmeler, Martin Jay'in ifade ettiđi gibi, sanatın aperatif bir

yiyeceğe, bir kültür süsüne dönüşmesine neden olan modernizasyon sürecinden kaynaklanmıştır.” (Çakır: 2013 b, 148)

Üretimin ve iletişimin değişmesiyle sanatın yanı sıra sanatçı da değişimden nasibini almış, kurallar bütününde hareket etmek zorunda kalmıştır. Yeni basın ve yayın sanayi, sanatçıları, başarı, ilgi çekmek ve satış yapmak gibi yeni ölçütlere uymak zorunda bırakmıştır.

Üretilen eserlerin metalaşmasının yanı sıra, üretileni nesneleştiren kitabın basım aşaması da değişimden nasibini almıştır. Matbaa gibi, yazılı eseri binlerce tıpkı basım olarak çoğaltabilen bir icat da, modern kültüre çok uyuyordu.

Manguel’e göre, kitaplar kılıktan kılığa girdiler:

“İnsanın cebine sokabileceği kitaplar, dost görünümlü kitaplar, okurun çok değişik yerlerde okuyabileceğini hissettiği kitaplar; manastırın ya da kütüphanenin dışında garip karşılanmayacak kitaplar çeşitlidir. 17.yy’da sokak satıcıları oktava boy denilen kitapçıklar ve baladlar satarlardı. Böylelikle tek bir tabaka kâğıttan on altı sayfa çıkabiliyordu. 18.yy’da okurların daha fazla ayrıntı istemesinden mi kaynaklanır bilinmez, tabakaları on iki yerden katlayıp, yirmi dört sayfa yapar oldular. Bizim tanışımız karton ciltli kapak çok sonraları ortaya çıktı. İngiltere Yayıncılar Derneği, kitap satıcıları birliği, pazarlama şirketleri, yazarlar birliği, kraliyet sistemi ve tek cildi otuz beş şilinklik yeni romanların başlangıcı olan Victoria dönemi, karton ciltli kitapların doğuşuna da tanık oldu.” (Manguel: 2004,170).

Matbaa, modern topluma damgasını vuran özel hayat anlayışının gelişmesindeki başlıca unsurlardan biridir. Matbaa sayesinde elyazması kitaplardan çok daha ufak ve taşınabilir kitaplar basıldığı için, okurun kalabalıktan uzak, kitabıyla baş başa bir köşeye çekilebileceği ve zamanla

tamamen sessiz okuma alışkanlığını kazanacağı ruhsal ortam da ortaya çıkmıştır (Ong:2010, 155).

4.2. MODERN TOPLUMA İLİŞKİN KURAMLAR

4.2.1 Kitle Toplumu, Kültür Endüstrisi Kuramı ve Gösteri Toplumu Kuramı

Yığınların kente çıkagelmesinin habercisi olduğu yeni toplumun doğasında, 19.yy'ın son yirmi yılında görülen kitle toplumu ve onun doğal sonucu olan kitlesel yayma araçları sorunsalı vardır. *“Medya yönetiminde okuyucu tiplerinin geliştirilmesi, ilk 19.yy'ın son on yılında, ABD’de kadın dergilerinin yaratılmasıyla birlikte olmuş ve bunlar yirmili yıllarda fordizmle mükemmelleşmişse de, kitle iletişiminin ussallaşmasında olasılık düşüncesinin açığa çıkmasını görmek için otuzlu yılları beklemek gerekecektir.”* (Mattelart:2003, 18).

İngiliz kültür ve iletişim kuramcısı Raymond Williams'ın *kitle insanı ve kitle toplumu* gibi kavramları, çağdaş toplumlarda insanın kendisinden başka herkesi ifade etmek için kullanıldığı aşağılayıcı bir seslenme sayan betimlemesi, ustaca, önemli bir sorunu göz ardı edivermektedir: *“Kitle toplumu ve kitle kültürü olgusu, bireysel psikolojik boyutta oluşan bir bakış tarzı sorunu olmayıp, buradaki söz konusu homojenleştirme işleminin sisteme uygun bir sonucudur. Melville bu duruma direnen bir yazar olmuştur denebilir.”* (Oskay:2000, 116).

Belli başlı modern iletişim dizgeleri ileri kapitalist toplumlarda artık o kadar kilit kurumlar haline gelmişlerdir ki endüstriyel üretim ve dağıtım kurumlarına gösterilen ilginin en azından baştan onlara da gösterilmesi gerekir. Özgül sınıf yapılarının yerini alan ve onu tarafsızlaştıran “yığın” kavramı, gerçek toplumsal durumları ve ilişkileri karşılayan toplumsal bilinç

aşamaları ve karmaşık denetim ve birleşme ilişkilerini tarafsızlaştıran ve onun yerini alan yönlendirme kavramı söz konusudur (Williams:1990, 108).

McLuhan, kitlelere göre şekillenmesi öngörülen sanat anlayışı için şunları der:

“Piyasa toplumu kendisini tanımlarken, edebiyat, tüketici malı rolüne kayd. Algılama kılavuzu olarak rolü tersine çevrilen sanat, uygun görülen bir hoşluğa ya da ambalaja dönüştü. Kitle piyasasının yönlendiricileri sanatçı üstünde basım kurdukça, yalıtılmış durumdaki sanatçı, düzen ve başarı aracı olarak sanatın ve tasarımın yaşamsal rolü ile ilgili yeni kehanetlerde bulunmayı başardı. Geriye dönüp bakıldığında, mallarda olduğu kadar güzellikte de bir dünya düzeni aracı yaratmanın sorumluluğunun kitlesel piyasa dönemine ait olduğunu kabul etmek gerekebilir.”
(McLuhan: 2001, 383).

19.yy’da ve 20.yy’ın ilk yarısında çok yaygın olan kitle kültürü kavramı, yerini giderek popüler kültür kavramına bırakmış gibidir. Oysa içerik olarak kitle kültürünün yaygın tanımlanma biçimlerine daha çok benzemektedir. “Kitle kültürü içerik olarak popüler kültür kavramı adında toplanmış gibi görünmektedir. Bu nedenle yeni kavramlar ortaya çıkmıştır (Çakır: 2013 a, 322).” Frankfurt Okulu düşünürleri, kitle kültürü kavramı yerine kültür endüstrisi kavramını geliştirmişlerdir.

1923 yılında Toplumsal Araştırma Enstitüsü’nün bir parçası olarak Almanya’da kurulan Frankfurt Okulu, modernitenin doğurduğu tüketim mekanizmalarını ve kapitalizmin sonucu olan meta üretimlerini; Marksizmden farklı olarak eleştirel teori ile ürettikleri kendi kavramlarıyla sorgulamışlardır.

“Modern demokrasinin yeni aracı olan medyanın, toplumu düzenleyen bir mekanizma olarak geliştiği bir dönemde, okul buna karşı çıkarak bu yeni

kültürel üretim araçlarını sorgulamıştır.” (Mattelart:2003, 58). Kültürün geleceği konusunda endişe duyarak, bu üretim ve dağıtım araçlarının gelişmesiyle meydana çıkan sonuçları incelemişlerdir.

Adorno ile birlikte eleştirel kuram içinde çalışan ilk isimlerden biri de Max Horkheimer olmuştur. İkili, 1944-45 yıllarında ‘*Aydınlanmanın Diyalektiği*’ adlı kitabı kaleme almışlardır. ‘Kitle kültürü’ kavramını, düşsel bir kendiliğinden popülerlik imasında bulunduğu için reddedip; ‘Kültür Endüstrisi’ kavramını literatüre kazandırmışlardır. Adorno ve Horkheimer’a göre, Kültür Endüstrisi, rasyonelleşmiş dünyanın işlemesine yardımcı olmak için vardır. 19. yüzyılın yüksek kültürü ve çağdaş avangardları, kendi toplumlarının duygusal yoksulluğunu dürüstçe protesto ettikleri yerde, kültür endüstrisi, insanları dolaysız biçimde kandıran ama vaat ettiğini yerine getirmeyen sahte tatminlerin dağıtımını yapmaktadır (Lunn:1995, 201). Kültür endüstrisi kavramının, içeriğini karşılayan ve dolduran bir karşılığı olmasına karşın; ikilinin yaklaşımına yeni göndermeler yapan bir diğer isim ve belki de en önemlisi yine okulun içinde yer alan bir düşünür olan Walter Benjamin’dir.

Benjamin ve Adorno’nun bakış açıları arasındaki karşıtlık, modernizm konusunda değil; kapitalist toplumdaki avangard ve ticari “kitle” sanatının tarihsel anlamları üzerinde merkezlenmiştir (Lunn:1995, 189). 1933 yılında kaleme aldığı ‘*Tekniğin Olanaklarıyla Yeniden Üretilbildiği Çağda Sanat Yapıtı*’ adlı makalesinde, Benjamin, özellikle yeniden üretim ilkesinin tapınma olarak adlandırdığı eski bir sanat anlayışını nasıl artık geçersiz kıldığını belirtmiştir. Benjamin’e göre sorun, bir kültürel verinin yeniden üretilebilirliğinde görülmektedir.

Benjamin, bu önemli makalesinde şöyle devam etmektedir:

“Burada varlığı son bulan şey, özel atmosfer kavramıyla özetlenebilir ve şöyle denebilir: Sanat yapıtının teknik yoldan

yeniden üretilebildiği çağda gücünü yitiren, yapının özel atmosferi olmaktadır. Bu olgu bir belirti niteliği taşımakta ve anlamı salt sanatın alanıyla sınırlı kalmamaktadır. Yeniden-üretim tekniği, yeniden-üretilmiş olanı geleneğin alanından koparıp almaktadır. Bu yeniden-üretilmiş çöğaltarak, onun bir defaya özgü varlığının yerine, yine onun bu kez kitlesel varlığını geçirmektedir. Ve yeniden-üretilmiş olanın, alımlayıcıya bulunduğu konumda seslenmesine izin vermekle, üretilmiş olanı güncelleştirmektedir. Bu iki süreç, gelenek yoluyla aktarılmış olanın dev bir sarsıntı geçirmesine yol açmaktadır – bu gelenek sarsıntısı, şu andaki bunalımın öteki yüzünü ve insanlığın yenilenişini dile getirmektedir.” (Benjamin:2004, 55).

Sözü edilen süreçler, günümüzdeki kitle devinimleriyle çok yakından bağlantılıdır. Özellikle 20. yüzyılda ivme yapan medyanın, kitlelere bu süreçleri yayma hızı ve yaygınlık başarısı, özgün eserlerin azalmasına neden olmuştur diyebiliriz. Bu da Benjamin’i tamamen olmasa bile; modern tarih ve sanat-kitle ilişkisi hakkında muhalif bir isim yapmıştır.

Öncesinde kralın ya da kilisenin buyruklarının dayatıcı gücünün etkisinde bulunan insan; günümüzde kültür endüstrisi tarafından yönlendirilmektedir (Aydoğan: 2013, 11). Özellikle sanayi toplumuna geçişten sonra insanın düş kurmasının olanaksızlaştığını Oskay’dan aktaran Aydoğan, düşlerin kurulabilmesi durumunda bile toplumsal sınırların ötesine gidemediğini vurgular.

Frankfurt Okulu’nun altmışlı yıllardaki en parlak siması kuşkusuz Herbert Marcuse olmuştur. Öylesine ki; 1968 Mayıs’ında 3M olarak anılan Marx, Mao ve Marcuse kadrosunda yerini almıştır (Mattelart:2003, 64). Modernizmi akli araçsallaştırma, akli dogmalardan kurtarıırken aklın kendisini dogmaya çevirmesi bağlamında eleştirmiştir. Yine kültür endüstrisi bağlamında, kapitalist topluma yoğun eleştirilerde bulunmuş,

kapitalizmin tüm bireyleri birbirine benzeterek bireyi *tek boyutlu* kıldığını iddia etmiştir.

Marcuse'un 1964 yılında kaleme aldığı "*Tek Boyutlu İnsan*", dönemin ideolojik savaşında doğrudan etkili olmuştur. Kentsoylu kültürün ve uygarlığın, aynı zamanda da işçi sınıfının tarihsel oluşumlarının uzlaşmaz eleştirmeni olan Marcuse, siyasal egemenliğin yeni biçimlerinin içyüzünü açığa çıkarmak istemektedir. Ona göre, teknoloji ve bilim tarafından giderek daha fazla biçimlenen bir dünyanın ussallık görünümünün altında, bireyi özgürleştirmek yerine onu köleleştiren bir toplumsal örgütlenme modelinin us dışılığı vardır. Teknik ussallık ve araçsal us söylem ve düşünceyi, nesne ile görevini, gerçek ile görünüşü, öz ile var oluşu birbirlerine uyduran bir tek boyuta indirgemişlerdir (Mattelart:2003, 65). Bu *tek boyutlu toplum*, eleştirel düşünce alanını ortadan kaldırmıştır. Yapıtın en çarpıcı bölümlerinden biri *tek boyutlu dil* ile ilgilidir ve medyadaki söyleme geniş göndermeler yapmaktadır.

Adorno, Mart 1936'da, Benjamin'e yazdığı mektupta şöyle der: "*Ne kişisel duruşumuzu korumak ve burjuva romantizminin içinde kitleselleşmeyi reddetmek; ne de proletaryanın yetkisine anarşistçe inanmak çözüm değildir. Bununla yetinip sanat yapıtının özgün olacağına inanmak yanlış olacaktır. Bu seçeneklerin hiçbirisi, diğeri uğruna feda edilecek bir çözüm anlayışına sahip değildir.*" (Adorno:1991, 253). Bu satırlar, aslında Adorno'nun, özgün bir sanat yapıtının kitleselleşme karşısında ulaşabileceği çözümleri bildiğini ama uygulamanın umutsuz olacağını öngördüğünü gösteriyor.

Kültür kuramını Horkheimer ilk kez *Aydınlanmanın Diyalektiği*'nde ele almıştır:

"Kapitalizmde bütün üretim piyasa içindir. Mallar, insan ihtiyaçlarını karşılamak için değil, kar elde etmek için

üretilmektedir. Kapitalist ekonomide, kullanımdan ziyade mübadele için üretim evrensel olmalıdır. Bu da tüm şeylerin benzer olmasını gerektirmektedir. Aldatıcı evrensellik, kültür endüstrisi sanatını getirir. Eğlence, geç kapitalizm koşullarında, çalışmanın uzantısıdır. Çünkü makineleşme, insanın boş zamanı üzerinde o kadar büyük bir güce sahiptir ki, eğlence metalarının üretimini öyle temelden belirler ki, kitle kültürü deneyimleri, emek süreçlerinin kopyalarından başka bir şey değildir.” (Adorno:1991, 253).

Kültürün ticari yanı, kültür ve gündelik yaşama yansıması arasında bir farklılık yaratmaktadır. Estetik Biçim, bu dönüşümsel süreç içinde içerik ile birlikte değişime uğrayabilir. Bu, bağımsız ifadenin de ölmesine neden olur. Dolayısıyla tüm açılardan bakıldığında, kültür ve ampirik gerçeklik arasındaki sınırların biraz daha belirsizleştiği görülür (Adorno:1991, 53).

Adorno ve Horkheimer’ın 1947 yılında yayınladığı Aydınlanmanın Diyalektiği eserinde, ilk kez kullanılan *kültür endüstrisi* kavramı, öncesinde “*kitle kültürü*” ifadesinin açıklamasını beraberinde getirmiştir. Bu kavram, tutucu kuramcılardakendiliğinden yükselen bir kültüre gönderme yapar. Oysa kültür endüstrisi kuramında kitleler belirleyici değildir, kültür endüstrisi bu kitle kültürünü üretir. Kültür endüstrisi, eski ve geleneksel olanı yeni bir kimliğe taşır. Tüm dalları ve branşlarıyla, kitleleri yeni bir tüketim yapmaları gerektiğine ikna etmeye çalışır. Bu kavramı çok da edebi bir dille algılamamak gerekir; standartlaştırılan metalar olarak söylemek de mümkündür (Adorno:1991, 85).

Daha iyisini üretmek adına teknolojiyi geliştiren fikriyatın asıl mantığı, aslında yeni krizler yaratmaya yol açabilmektedir bazen. Sanatın birçok dalında bu tekniklerin yeni kimlikler yarattığını görmek mümkündür. Öznenin kendisiyle birebir bir bağ kuran bu teknikler, içsel mantığı ele geçirme arzusunda olabilir. Mekanik üretim yapmaya başladığında ise, dışsal mantığı dönüştürebilir pekala (Adorno:1991, 110).

Piyasada tutunamayan bir karşılığa denk gelen ilgi alanları, kendi ideolojisi içinde kaybolup gidebilir. Bir süre sonra öyle bir aşamaya gelinir ki; ürün, kendi tanıtımını kendi yapar hale gelir. Dil ve edebiyat içinde yaratılan bazı karakterler de bir süre sonra birer meta (mal) haline gelerek sürecin bir parçası olurlar. Her şeyden öte, kültür endüstrisinin kendi ontolojisi vardır. Geç 17.yüzyıl ve erken 18. yüzyıl İngiliz romanlarına baktığımızda, bir “aynılık” olduğunu görürüz. Sadece prototipin izin verdiği ölçüde bir değişim görülmüştür iskelete bakıldığında (Adorno:1991, 113).

Kitle kültürü ile birlikte işleyen bir dre Popüler Kültür vardır. Mutlu’ya göre, “popüler kültür bir toplumda geniş bir şekilde paylaşılan inançları, pratikleri ve bunların örgütlendiği nesneleri dile getirir.” (Mutlu, 2005: 313).

Popüler kültür, Oskay’ın açıkladığı gibi sanayileşme öncesi toplumlarda ve çok gelişmiş ülkelerde olmak üzere ikiye ayrılır:

“Sanayi kapitalizminden önceki toplumlarda popüler kültür, sistemin yönetme ve hükmetme mekanizmalarının yeterince gelişkin olmamasından; kültürel ve siyasal denetimin tek tip bir kültürü yayamamasından, devlet bürokrasisinin açık denetimi sağlayacak kadar etkin olmamasından kaynaklanır. İkinci tür popüler kültür, homojenleşmeye karşı tepkilerin tüketimi düşürdüğü ve bu nedenle muhalif kültüre izin verilmesinin kaçınılmaz olduğu çok gelişmiş ülkelerde yaşanan şeklidir ve kitle kültürü ile iç içe yaşar.” (Çakır: 2013 b, 23).

İlk tür popüler kültüre örnek olarak, merkeze uzak halkın kültürel alanlarda kendi masallarını oluşturmaları örnek gösterilebilir. İkinci tür popüler kültüre örnek olarak ise, çizgi romanlar, popüler romanlar, müzik ve TV yapımları gösterilebilir.

Guy Debord, 1967 yılında yazdığı ünlü *Gösteri Toplumu* adlı kitabında, gösteriyi, popüler kültürün temel belirleyicisi olarak tanımlar. Gösteri imajların dinmeyen yeniden üretimi olarak, dünya görüntülerini hep yeniden üretir. Kültürü popülerleştirirken, onu bir gösteriye dönüştürür. Gösteri kendini bizzat toplum olarak, toplumun bir parçası olarak sunar (Çakır: 2013 a, 338).

Kellner'ın yorumladığı gibi Guy Debord için gösteri aynı zamanda, uzlaştırma ve politik vasıfları devre dışı bırakma, kaldırma aracıdır. Toplumsal aktörleri devre dışı bırakır, onların en yaratıcı, en insancıl ve en güçlü yanlarını hayatın dışında tutar, bir anlamda elenmelerine neden olur. Gösteri, ayırma, tembellik kavramlarıyla yakından ilgilidir. Kişi, gösterilerin uyumlu bir izleyeni ve tüketicisine dönüşürken kendi hayatını yaşamaya yabancılaşır (Kellner: 2008, 22).

Gösteri Toplumu'ndan alıntılanan bazı önemli kısımlar şu şekildedir:

“Gösteri, bir imgeler bütünü değildir, ancak insanlar arasında imgeler aracılığıyla kurulan bir toplumsal ilişkidir.

Gösteri, imgelerle ilgili kitlesel yayım tekniklerinin ürünü olan gösterim dünyasının kötüye kullanımı değil; nesneleştirilmiş bir dünya görüşüdür.

Gösterinin dağıtıcısı olan toplum az gelişmiş bölgelere yalnızca ekonomik üstünlüğü ile değil; gösteri toplumu egemenliği ile hakim olur.

Modern topluma gösterinin pırıltılı oyalamaları ardında dünya çapında egemen olan bayağılaştırma etkinliği, gelişmiş meta tüketiminin seçimlik rolleri ve nesneleri sözde çoğalttığı her yerde ona egemendir.” (Mattelart: 2003, 75)

Kitlenin kültürel gelişim sürecinin birey üzerinde etkisi olduğunu vurgulayan Sigmund Freud'a göreyse, “bireyin bilinç ve bilinçdışı

durumlarında, kitlenin kültürel gelişim süreci ve bireyin gelişim süreci birbirine ayrılmaz bağlarla bağlanmıştır.” (Freud:1999, 95). Bu nedenle toplum içindeki üstbenlik dışavurumları, bireyde olduğundan daha kolay fark edilebilir.

4.2.2. Endüstri Toplumu Kuramı

Kimi düşünörlere göre modernleşme sonrası süreç, Endüstri Toplumunu yaratmıştır. Bu kurama göre, Endüstri toplumu, kuramcılarının farklı algılayabildikleri bir modeldir. Modernizmin ve kapitalizmin bir bileşkesi olarak algılanan tür modele göre, endüstri toplumu, sanayi sonrası toplumla benzerlikler göstermektedir. Ulus devletleşme sürecinde üretimin ticarileştiğı bir kavrama denk gelmektedir. Kentleşmenin ve tüketim toplumunun da yükseldiğı görölmektedir.

Diğer yönüyle ise endüstri toplumu, hizmetleşmenin toplum içinde yayıldığı, teorik bilginin önem kazandığı, uzman ve profesyonel işbilir kitlenin arttığı, yeni bir bilgiye bağı çalışan sınıfın ortaya çıktığı da bir model olarak algılanabilir. Bu yönüyle de aslında sanayi sonrası toplum kuramından ayrılmaktadır.

Kitlesele üretimin gündeme gelmesiyle, teknolojinin uygarlığa yayılması endüstriyi beraberinde getirmiştir. Batı’da Endüstri Devrimini takiben tarım toplumunun yerini modern öncesi veya endüstri öncesi toplumlar almıştır. Bilgi ve teknolojiyle birlikte desteklenerek daha güçlü hale gelen endüstri toplumu, geleneksel toplum yapısının karşıtı olarak da algılanabilmektedir (Arthur: 1990, 93).

Endüstri toplumu döneminde toprağın yerine sermaye malları, yani makineler geçmiştir. Mekanik düşünce ve teknolojinin ürünü olarak sanayi, toplumun temeli olmuştur. Sanayileşmenin, sermaye üzerinden makineleşmenin bir sonucu olduğunu belirten Erkan’a göre, endüstri

toplumlarında sermayenin sahibi sosyal sınıflardır ve aristokrasi yerine onlar bu süreci yönetirler (Erkan: 2000, 143).

Tarihçiler arasında farklı görüşler olsa da, Hobsbawm gibi isimlerin de kabul ettiği görüşe göre, Endüstri Devrimi, yeni manifaktür sürecine geçişle birlikte, 1760'larda başlayıp 1830'lara kadar sürmüştür. El yapımı yerine makineli üretime geçiş başlamış, su ve buhar gücünün etkisiyle yeni kimyasallarla birlikte demir üretim süreci söz konusu olmuştur. Büyük Britanya'da başlayarak, Batı Avrupa'ya ve oradan da ABD'ye sıçramıştır (Lucas: 2002, 110).

Tekstil, metalürji, cam, kâğıt, gaz gibi gelişmelerin kullanılmasıyla birlikte, kanallar ve demiryollarının yapımı hızlanmıştır. Yemek, giyim, tüketim gibi alanlarda işçi sınıfının gündeme gelmesi etkili olmuştur ve yeni iş alanları yaratılmıştır. Nüfus artışının patlamasıyla, fabrikalarda işçileşme süreci artmış ve kentleşme yoğunlaşmıştır (Berg: 2002, 25).

İşin, insanın, insan gücünün, kentleşmenin ve yaşam tarzının; ardından hatta sanat ve edebiyatta görülen yenileşmelerin olumlu etkilerinin yanı sıra, tüketim kültürünün gelişmesi de; endüstri sonrasında görülmeye başlanmıştır.

Endüstrileşmenin bir ayrım noktasına geldiğini 1980'lerde belirten ve bir "risk toplumu" yaratıldığını Giddens ile birlikte öne süren Alman sosyolog Ulrich Beck'e göre, radyoaktivite, kirlilik ve hatta işsizlik gibi riskler, küreselleşmenin olumsuz sonuçlarıdır (Marga: 2009).

Bugün toplum bilimlerinin karşılık vermesi gereken ve bizi modernliğin de ötesine götüren bir dönemin başında bulunduğumuz ileri sürülmektedir. Bu geçiş dönemini adlandırmak için Giddens, göz kamaştırıcı çeşitlilikte terimler ileri sürmüştür: *"Bunlardan birkaçı bilgi toplumu ya da tüketim toplumu gibi kesinlikle yeni bir toplumsal sistemin çıkışına işaret ederken; çoğunluğu ise postmodernizm, endüstri sonrası*

toplumu, kapitalizm sonrası ve bunun gibi dönemin kapandığını vurgulayan ifadelerdir. Tartışmaların bazıları, özellikle de maddi ürünlerin üretimine dayalı bir sistemden bilgiyi merkeze alan bir diğerine doğru ilerlediğimizi ileri sürer.” (Giddens:2004, 12).

Yeni toplumda bilginin yerini Bozkurt şöyle açıklar:

“Endüstri toplumu, malların üretimi için makinelerin ve insanların koordinasyonuna dayanır. Oysa yeni toplum bilgi etrafında örgütlenmektedir. Bilgi her toplum için gereklidir; bilgi güçtür; ancak enformasyon/bilgi toplumunda bilgi aynı zamanda toplumun temel eksenidir. Yeni toplumda teorik bilgiyi piyasada ürünlere ve hizmetlere başarılı şekilde dönüştürenler ile eğitim ve araştırma-geliştirme harcamalarına en çok yatırımı yapan işletmeler ya da toplumlar başarılı olacaktır.” (Bozkurt:1993, 27).

Endüstriyalizmin ana karakteristiğinin cansız maddi güç kaynaklarının mal üretiminde kullanımı olduğunu belirten Giddens; makinelerin bu üretim sürecinde merkezi rol oynadığını belirtir. “Endüstriyalizm, insan etkinliğinin, makinelerin, hammadde ve ürün girdi ve çıktılarının eşgüdümü için üretimin belli kurallara göre toplumsal örgütlenmesini öngörür. Bu kavram yalnızca iş ortamını değil; ulaşım, iletişim ve gündelik ev yaşamını da etkiler.” (Giddens:2004, 62).

Endüstri devriminden sonra, insanla insan ve insanla nesneler arasındaki ilişki biçimlerinin değiştiğini belirten Çakır’a göre, “artık okul, aile, kilise gibi kurumlara söyleyecek çok az şey kalmıştır; yeni bilgi ve yeni tür uyumlandırıcılar gerekli olmuştur. Yüzyılın ilk yarısına kadar yeni toplumun gereksinimleri kitle iletişim araçları yoluyla karşılanmıştır.”(Çakır: 2013b. 25). Yaygın kitleyi etkileyen en önemli güç o zaman telgraf, telefon, radyo ve tabi ki televizyonken; interneti de son yıllarda unutmamak gerekir.

Endüstri devriminden sonra üretimin ve tüketimin kitlesel boyutlara ulaşması ile birlikte toplumun her alanında yaşanan köklü dönüşümler, insanla insan ve insanla nesneler arasındaki ilişkileri de eskisinden çok farklı boyutlara ve biçimlere doğru dönüştürmüştür; eğitim kurumlarının, dini kurumların ve ailenin bireye söyleyecek şeyi giderek azalmıştır.

4.2.3 Postmodern Toplum Kuramı

Postmodernizm kavramı, modernizmin topluma algılattığı modern düşünce örneklerini eleştiren, modernizm-sonrası anlamına gelen bir akımdır. Post yapısalcılık ve yapı sökümleri gibi 20. Yüzyıla ait yeni kavramlar ile birlikte de kullanılabilmektedir.

Postmodern kavramı ilk kez 1870'lerde, bir Fransız empresyonist resim tablosu hakkında, çağın ötesinde yorumunu yapan John Watkins Chapman tarafından kullanılmıştır (Thomson: 1914, 733). Thomson, çalışmasında bunun yanı sıra, modern sanatın ve toplumsal duruşun eleştirilmesi olduğu kadar; din ve geleneklerin tekrar yorumlanması anlamını da taşıdığını vurgular.

Lyotard'a göre, özellikle 2.Dünya Savaşı'ndan sonra 1950'lerde, Avrupa'nın yeniden şekillenişinin tamamlanmasıyla birlikte bu kavram oluşmuştur. Sanatın yanı sıra modernizmle çatışan bu kavram, politik olarak, sanayi sonrası toplumdan postmodern topluma geçişi ifade eder (Lyotard: 1984).

Lyotard, *Postmodern Durum: Bilgi Üzerine bir Rapor* adlı çalışmasında, postmodernizm teriminin tanımını net bir şekilde yapmaya çalışır. Ona göre, bu kavram, "meta-anlatılara yönelik bir şüphe" meselesidir. Meta-anlatılar, tüm bilgilerimizi tek bir çerçeveye oturtacak öykülerdir (Lyotard: 2012, 298).

Sanat, edebiyat gibi ana akımların yanı sıra, şehir planlamacılığı, mimari gibi alanlarda da kullanılan bir terim haline gelmiştir.

“Frankfurt Okulu’nun erken dönem temsilcilerinden Adorno, postmodernizmi öngörmüştür. Bunun çok karamsar bir Aydınlanma okuması olduğunu düşünen ikinci kuşak eleştirel kuram düşünürü Jürgen Habermas ise, modernlik projesinin henüz tamamlanmadığını öne sürmüştür.” (Hall:1995, 113). Ayrıca Habermas ve günümüz eleştirel teorisyen kuşağı, postmodern teorisinin büyük bölümünü bir irrasyonizm türü olarak niteleyip reddetmiştir (Kellner:1998, 51). Henüz postmodernizmin adı telaffuz edilmeden, Adorno modern dünya eleştirisi yapmakta ve kültürel boyutun gittiği noktayı endişeyle izlemekte ve sonuçlarını yorumlamaktadır.

Giddens ise modernliğin radikalleşmesinin bir sonucu olarak değerlendirir postmodernizmi. Dolayısıyla bu tür düşünürlere göre, postmodernizm aslında modernizmin bitmemiş halidir ve modernliğin eleştirisiyle birlikte şekil değiştirerek devam etmektedir.

Postmodernizm, toplum içindeki sosyal, ekonomik ve politik pratiklerin bir taklidi olarak görülebilir. Birçok postmodern romanda, bir ortak varoluş mekanında durmakla birlikte aralarında iletişimsiz bir ötekilik duygusunun hakim olduğu farklı dünyaların üst üste gelmesi, dışlanmayla, yoksulluğun yalıtılmasıyla bilinçsiz bir ilişki içindedir (Harvey: 2003, 135).

Sanatta postmodernizmin yanı sıra teorik anlamda da postmodernizm incelenmektedir. Dilbilimci Ferdinand de Saussure (1857-1913)anlamın köklerini dilbilim çalışmalarıyla araştırarak, dilin her şeyden önemli olduğunu vurgulamış; yapısalcılık üzerine yoğunlaşmıştır (Saussure: 2012, 223).

Batılı toplumların (ABD, Batı ve Orta Avrupa). 2. Dünya Savaşı’ndan sonraki süreçte önemli oranda apolitik toplumun oluşmasıyla geride kaldığı

dönem, postmodern dönem olarak da adlandırılmaktadır. McChesney, bu yeni dönemi “devletin geleneksel fiziki şiddete eskisi kadar yaygın biçimlerde başvurma gereksinimi duymadığı; onun yerine ustaca kurulan tekniklerle bellek yitiminin araçları olarak enformasyon ve iletişim teknolojilerinin birleştirdiği bir dönem” olarak kurgulamaktadır. (McChesney: 2003, 201).

Postmodernizm, modernizmden aldığı mirası, sürekli yenilenen dünya ideolojileri ile sürdürmeye devam etmektedir. Modern sonrası her yeni akım, her yeni toplumsal görüş adeta postmodernizm içinde hapsolabilmektedir ya da özgürleşebilmektedir. 1950’lerden sonra komünizmin pratik olarak gündemden düşmesiyle, yeni ideolojilere ve bugün ağ toplumu fikrine de sahip çıkan postmodernizm, adeta toplumsal bir paralellik aşamasına gelmiştir.

David Harvey, postmodernizmin hangi öğelerden oluştuğunu şu şekilde belirtir. “*Genel geçerlilik iddiası taşıyan önermelerin (teoriler, üst-anlatılar, evrensel üsluplar) reddedilmesi; (dil oyunlarında, ilgi kaynaklarında ya da bilimsel topluluklarda) çoğulculuğun ve parçalanmanın kabul edilmesi; farklılığın vurgulanması ve son olarak da, her şeyin geçici olduğunun ruhsuzca ve alaycı bir şekilde kabul edilmesi.*” Harvey burada aslında postmodernizmin, gündelik yaşamın değişen tarihsel coğrafyasına, bilgi üretimine, kültürel üretime ve politikaya karşı öznenin aldığı belli bir tavrı yansıttığını vurgular (Harvey: 1993, 56).

Harvey’e göre, kültürel ve düşünsel üretim dünyası sermaye dolanımıyla öylesine içiçe geçmiştir ki (sanat piyasası, kitap ticareti ve müzik sanayi), artık bu türden faaliyetleri, doğrudan kâr arayışının bir yansıması olarak görmek hiç de anlamlı değildir.

19. yüzyılda demiryollarının, telgrafın ve günlük basının gelişinin, 1. Dünya Savaşı öncesinde radyonun gelişiminin, büyük kartellerin ortaya

çıkışı ve ticaret imparatorluklarının parçalanması ile birlikte, kendi kimliğimizin elimizden alınmaya başladığını iddia eden Harvey, toplumsal yaşamın zaman-mekân koordinatlarının dağıldığını vurgulamıştır. Postmodernizm ona göre, bu kimliksizleşme ile zaman-mekân sıkışması çevresinde kurulan geniş kapsamlı bir önermeler dizisidir.

Postmodernizmin eskiye oranla yeniyi yaratabilme bağlamında mutlaka özgür yanları olduğunu belirten Harvey, daha çok olumsuz yanları olduğunu iddia eder: *“Dar anlamda girişimcilikle ve parasal değerlerle bu kadar sıkı fıkı olması; kültürel üretim, borsanın bir şubesinden başka bir şey değilmişçesine, geçici olan şeylere bu denli sıkı sıkıya bağlanması; sanki gerçek tarih ve coğrafya, çoğu kez en ağır şartlar altında yaşanan ve yitirilen hayatların mücadelesi değil de, süpermarket raflarındaki metaforlarmışçasına, tarih ve coğrafyayı birkaç fikir ve görüntü uğruna talan etmesi.”* Sonuçta postmodernizm, ona göre kültür mirasıyla alay eden; yitik geçmişten dem vurup, nostalji pazarı yaratan; dar kapsamlı bir yerellik politikasına saplanan ve ruhları satan bir uzlaşmazlıklar toplamıdır. (Harvey: 1993, 56).

4.2.4. Sanayi Sonrası Toplumu Kuramı

Çağdaş kapitalizmin temellerinin baştan aşağı sanayileşmesi ve pazar sisteminin dünya ölçüsünde örgütlenmesi şeklinde atıldığı 19.yy’dan önce, yaşamın gerçekten tarihsel olarak anlaşılması önkoşulları henüz tamamlanmış değildi. Bu yüzden daha önce insanla kader ya da doğa arasında bir çatışkı şeklinde anlaşılan şey, ancak 19.yyda, Lukacs’ın gerçekçilik adını verdiği şeyin katıksız insani ve toplumsal kategorileri içinde anlatılabilir (Jameson:2006, 169).

Günümüz toplumuna ilişkin olarak, 1960'lı ve 1970'li yılların başında bazı sosyologlar, sanayi sonrası toplum kuramı yaftasını yakıştırdıkları bir görüş geliştirdi. Bu görüşün en tanınmış yandaşı Daniel Bell'dir. Kendisi, yeni bir topluma, sanayi toplumunun daha önceki tarım toplumundan olduğu denli farklı bir yeni topluma, rahatsızlık yaratması muhtemel bir geçişe hazırlanılması gerektiğini belirtti.

Daniel Bell, "Sanayi Sonrası Toplumun Gelişi" adlı kitabında, bir toplumsal öngörü yapmak istediğini iddia eder. Yeni bir profesyonel ve teknik sınıfın ortaya çıktığını; bunların da işinin esas olarak "bilgiyi koordine etmek" olduğunu söyler. Bu ayırıcı bir özelliktir. Sanayi toplumu, insanlarla makinelerin malların üretimi amacıyla bir araya getirilip, koordine edilmesidir. Buna karşın sanayi sonrası toplum toplumsal kontrol, yenilik ve değişimin yönünün belirlenmesi amacıyla bilgi merkezde olacak şekilde örgütlenmiş bir toplum olacaktır (Taşdemir:2009, 301).

Fischer, sanayi sonrası toplum ile birlikte metalaşmanın gündeme gelmesini şöyle değerlendirir:

"Kapitalist çağda kendini oldukça garip bir durumda buldu sanatçı. Kapitalizm her şeyi "meta"a çevirdi. Önceleri zanaatçı belli bir alıcının ısmarladığı işe göre çalışırdı. Kapitalist düzendeki meta üreticisi ise bugün bilinmeyen bir alıcı için çalışıyor. Meta üretimi her yere yayılıyor, işbölümünün artması, işin parçalara bölünmesi, ekonomik güçlerin belirsizliği; bütün bunlar insanlar arasındaki dolaysız ilişkileri ortadan kaldırıyor, insanın toplumsal gerçeklere ve kendisine gittikçe artan bir yabancılaşma duymasını zorunlu kılıyor. Böyle bir dünyada sanat bir meta, sanatçı da meta üreticisi olmuştur." (Fischer:2003, 49).

Sanayi sonrası toplumla birlikte tartışılması gündeme gelen konulardan bazıları şunlardır: Ekonomi kavramı, malların üretiminden; hizmet

sektörünün oluşmasına doğru kaymıştır. Bilgi, kapitalist bir değer haline gelerek, insan kapitali haline gelerek metalaşmıştır. Ekonomiye büyütebilmek uğruna; fikir alış verişi tüketim haline gelmiştir. Otomasyon ve küreselleşme süreciyle birlikte, mavi yakalıların hüküm sürdüğü ekonominin önemi yitirmeye başlanarak; yaratıcı uzman sınıf profesyonelleri ön plana çıkmıştır. Örneğin, bilişim uzmanları veya bilim insanları gibi alanların yanı sıra, oyun teorileri, davranış ekonomisi, sibernetik, enformasyon teorileri gibi alanlar göz kamaştırıcı alanlar olarak popülerleşmiştir (Targ: 1976, 470).

Drucker, enformasyonun da artık kapitalizmin ayaklarından biri olduğundan söz eder:

“Dünya ekonomisi bir piyasa ekonomisi olarak eğer halen kapitalistse, artık enformasyon kapitalizmi söz konusudur. Ekonominin merkezine yerleşmiş olan sanayiler artık, bilgi ve enformasyonun üretimi ve dağıtımıyla ilgilidir, mallarla değil. İlaç, telekomünikasyon, bilgisayar, yazılım gibi enformasyonu üretilip dağıtan sanayiler vardır. Bir de ticari amaca yönelik olmadığı halde bilgi üretilip uygulayanlar, yani eğitim ve sağlık bakım hizmetleri gibileri vardır. Bunlar, bilgiye dayalı ticari kurumlardan daha hızlı büyümüşlerdir.” (Drucker:1993, 254).

Sanayileşme ve kapitalizmin meta üretimi sonucu 19.yy’da gelişen sanayi kapitalizmi, 20.yy’da yerini enformasyon kapitalizmine bırakmaya başlamıştır diyebiliriz, çünkü artık bilgi de bir metadır ve kapitalizmin çeşitli araçlarla tüketmemizi istediği bir kavram haline gelmiştir. Bu da kuram boyutuna yansımıştır.

4.2.5 Enformasyon Toplumu Kuramı

Avrupa kurumları, yeni biçimler ve süreçler geliştirerek bu iki eğilime ayak uydurmaya çalışmaktadır. Böylece yeni bir kurumsal ağ devleti inşa

edilmeye çalışılmaktadır. Enformasyon çağının getirimleri olan küreselleşme, kimlik ve ulus devletin krizi, sadece bu bölgeye değil tüm dünyanın şekillenmesine de yön verecek gibi görünmektedir. “Küreselleşmenin ikinci önemli boyutu, askeri ve ekonomik yapılanmaların kalbinde yer alan enformasyon teknolojisidir.” (Castells: 2006, 462). Avrupa’nın kültürel ve enformatik olarak birleşmeye çalışması, ABD ve Japonya’nın gelişen teknolojik ve enformatik hızına bir cevap niteliğinde yorumlanabilmektedir.

Enformasyonun metalaşması, kapitalizm kadar eskidir. Hükümetlerin nüfus hakkında sistemli olarak toplanmış enformasyon kullanmaları eski tarihtir (özellikle eski Roma ve Çin tarihi). Bilginin iddialarına kuşkuyla yaklaşmak ise, en azından eski Yunan filozofu Elisli Pyrrhon’a kadar geri gider (Burke: 2004, 2).

Söylemsel bir uygulama tarafından düzenli bir biçimde oluşturulmuş ve bilime yer vermekle zorunlu olarak yükümlü bulunmadıkları halde, bir bilimin kuruluşu için gerekli olan elemanların bu toplamına bilgi adı verilebilir. Bilgi, öznenin söyleminde kendileriyle ilgili bulunduğu nesnelerden söz etmek için kendisinde pozisyon alabildiği alandır da. Bilgi, kavramların ortaya çıktıkları, tanımlandıkları, uygulandıkları ve dönüştükleri alandır da. Sonunda bilgi, söylem tarafından gösterilmiş kullanım ve uyum olanaklarıyla tanımlanır (Foucault:1999, 233).

Tarımsal toplumdan sanayi toplumuna ve oradan da enformasyon toplumuna geçildiğini belirten Oskay, eski çağlardaki iş bölümü geleneğinin yine bu toplumda da bir şekilde sürdürüldüğünü belirtir: “Günümüzde basın, okullar, kilise, moda endüstrisi, bilinç endüstrisinin çeşitli dalları, iş organizasyonu bilgileri, sosyal psikoloji gibi dallar geçmişten günümüze uzayan dalların bir başka türüdür.” (Oskay: 2008, 76). Bu süreçlerin dışarıdan kolay görüldüğünü; ama belirli bir sanayi birikimi ve teknoloji bilginliği olmayan toplumlarda bunun eksik algılanabileceğini belirtir.

Bunları yaşamış Batı toplumlarında geçmiş ve gelecek arasında bilgi dolu bir köprü kurulurken; Türkiye gibi arada kalmış bir toplumda bunun Aztekler gibi yaşandığını belirtiyor Oskay.

Erken yeniçağ, Gutenberg’le Diderot, bir başka deyişle Almanya’da 1450 yılı dolaylarında seyyar harflerle basımevinin icadından 1750’de Encyclopedie’nin yayımlanmaya başlaması arasındaki yüzyıllar olarak tanımlanacaktır. *“Encyclopedie, zamanında var olan enformasyonun bir toplaması olduğu kadar, bilgi siyaset ve iktisadının da canlı bir gösterimiydi. Bu yeni aracın önemi, bilgiyi daha geniş kitlelere yaymakla ve görece özel, hatta gizli bilgileri kamusal alana açmakla sınırlı kalmamıştır. Basım, farklı bilgiler arasındaki etkileşimi de kolaylaştırmıştır. Başka yerdeki insanların aynı metinleri okumalarını ya da aynı imgeleri incelemelerini olanaklı kılarak bilgiyi standartlaştırmıştır.”* (Burke: 2004, 11).

Endüstri toplumundan enformasyon toplumuna yöneliş, teknolojinin giderek ucuzlaması ve yaygınlaşmasıyla birlikte, kitle üretimi ve kitle haberleşmesinin çözülüşüne de yol açmıştır. Diğer taraftan bireyin konumunun güçlendiği de görülmektedir (Bozkurt:1997, 31).

Endüstriyalizmin en önemli etkilerinden biri Giddens’a göre, iletişim teknolojilerinin biçim değiştirmesi olmuştur.

“Bu, küreselleşmenin, çeşitli kuramsal boyutlardan her birinin arkasında yatan ve kültürel küreselleşme olarak anılabilecek ileri bir boyutunu işaret eder. Mekanize iletişim teknolojileri, mekanik basım tekniklerinin Avrupa’da ilk kez kullanılmasından bu yana görülmeyen bir biçimde, küreselleşmenin bütün yönlerini dramatik bir biçimde etkilemiştir.” (Giddens:2004, 80).

Binyıl dönümündeki Avrupa, bu anlamıyla karmaşık bir yapı görüntüsü sergilemektedir. Birleşme sürecinin iç dinamikleri başka bir yapı

şekillendirmektedir. Kısa süre önce enformasyon çağına damgasını vuran iki makro eğilim tarafından şaşırtılmış, desteklenmiş ve meydan okunmuştur: Ekonomi, teknoloji ve iletişimin küreselleşmesi ile buna paralel olarak anlam kaynağı olarak kimliğin onaylanmasıdır (Castells:2006, 448).

Enformasyon ekonomisi kavramının çıkışı şu şekilde özetlenebilir:

“McLuhan’ın elektronik iletişim teknolojisinin endüstrileşmemiş tüm bölgeleri ilerlemeye iten gücü ve izleyenleri katılımcı kılan özelliğine vurgu yapılarak ortaya attığı elektronik çağ ve küresel köy kavramları, Masuda’nın küresel enformasyon toplumu ve Bell’in endüstri sonrası yeni toplumsal düzen kavramları, 1980’lerde enformasyon toplumu tartışmalarının zeminini oluşturmuştur. Tüm bu kavramlaştırmalar, teknolojik gelişmelerin şekillendirdiği modern toplumlarda bilgi ve enformasyonun önemine işaret etmektedir.” (Başaran:2000, 35).

Daha önceki sanayi sonrası toplum kuramıyla yenileri arasındaki en büyük süreklilik, günümüz toplumunu ‘enformasyon toplumu’ olarak nitelendiren görüşte ortaya çıkmaktadır. *“Daniel Bell’in sanayi sonrası toplum fikri, gelecekteki toplumun en önemli görünümü – değer kaynağı, büyümenin kaynağı- olarak kuramsal bilgiyi öne çıkarır. Şimdi yeni toplum, enformasyonu edinme, işlemekten geçirme ve dağıtma konusundaki yeni metotlarıyla tanımlanmakta ve adlandırılmaktadır.”* (Kumar:2004, 15).

Enformasyon toplumu, standartlaşmanın, merkeziyetçiliğin, fabrika düzeninin ortadan kalktığı, sürekli ve hızlı değişimin egemen olduğu toplum biçimidir. *“Toplumun kitle olmaktan çıkmasıyla insanların ihtiyaçları dolayısıyla siyasal talepleri de değişmektedir, daha çok talep yağmaktadır. Enformasyon toplumunda egemen demokrasi, mozaik demokrasi ya da katılımcı demokrasidir.”* (Bozkurt:1993, 33).

Savaşın ürünü olan ve iletişim makinelerine dayanan enformasyon kavramı Mattelart'lara göre, kesin olarak ölçülebilir simge statüsünü kazanır. Böylece enformasyon, kavramların disiplinler arasında özgürce dolanımını sağlayan güçlü bir değişim birimi haline gelir (Mattelart:2003, 46).

Burke'ye göre, bilgiyi enformasyondan ayırmak gerekir. "Enformasyon terimi görece çığ, özgül ve pratik olanı anlatmak için kullanılmaktadır. Bilgi ise pişmiş, işlenmiş ya da düşünce ile sistemleştirilmiş olan anlamına gelir." (Burke: 2004, 12). Günümüzde artık bilgi çağı söylemleri yerini enformasyona bırakmıştır, çünkü bilgi artık kısıtlı kalmış, enformasyon ise birden fazla içeriği kapsayan bir kavram haline gelmiştir.

Güçdemir, enformasyon ve bilgi sözcüklerinin genelde birbirleri ile karıştırıldığını belirtir: "*Aralarında çok önemli farklar vardır. İnsan birçok enformasyonu alarak bilgiye dönüştürür. İletişim ve teknolojik gelişmeler sonucunda bireyler enformasyon bombardımanında kalmaktadır.*" (Güçdemir: 2012, 7). Önemli olanın bilgiye çevrilecek enformasyonu bireyin nerede bulacağını bilmesi olduğunu söyleyen yazar, günümüzde bunun çok çeşitli yolları olduğunu belirtmektedir.

Giddens, enformasyon akışının hızlandığına değinir:

"İlerleme, modernliğin döngüsellliği ortaya çıktıkça içeriği boşalmış bir duruma gelir ve yatay düzlemde, tek bir dünya içinde yaşamaya ilişkin günlük enformasyon akışı kimi zaman ezici bir nitelik alabilir. Ancak bu, kültürel parçalanmanın ya da bireyin herhangi bir merkezi bulunmayan bir göstergeler dünyasında çözülmüş olmasının dışavurumu değildir. Bu durum, nesnellik ve küresel toplumsal örgütlenmenin eşzamanlı olarak dönüşmesi sürecidir." (Giddens:2004, 176).

Enformasyon kavramı konusundaki büyük iddialar, 1940'lı yılların sonunda ve 1950'lerin başında denetim ve iletişim teknolojisinde – enformasyon teknolojisinde ya da popüler kısaltılmış tabiriyle IT'de sağlanan belli büyük dönüşümlerden gelişmiştir. *“Enformasyonun yalnızca bir kavram olarak değil, bir ideoloji olarak doğuşu, bilgisayarın gelişimiyle kopmaz bir biçimde bağlantılıdır. Bu gelişim, savaş yıllarının ve savaş sonrasının hemen peşinden gelen dönemin bir başarısıdır.”* (Kumar:2004, 20). Bugün bilgi teknolojisi de yerini bilişim teknolojisine (BT) bırakmıştır. Bilgisayar tabanlı bilişim sistemlerinin yazılım ve donanımının tasarlanıp uygulanması, bilginin önüne geçmiştir.

McChesney ile çalışan Meiksins Wood'a göre, medya patronlarının ve devletin belirlediği ahlâk ilkeleri çerçevesinde yönetilen medya şiddeti, enformasyon çağının tepe noktasıdır. *“Küreselleştiği iddia edilen yani sınıfsal çatışmaların minimize olduğu ve ideolojilerin yerini toplumsal konsensüslerin aldığı iddia edilen dünyayı tanımlamakta kullanılan enformasyon çağında ilgilenilmesi gereken tek şey kapitalizmdir.”* (McChesney: 2003, 65).

Enformasyon toplumunun sonuçlarından biri de ev merkezli toplumdur. *“Bütün bir büyük iş dünyasının çıkarlarınca yönlendirilen enformasyon teknolojisi, gitgide ev temelli tüketimin hizmetine sokuldu.”* (Kumar:2004, 188). Bankacılık, sağlık, eğitim, sigortacılık, mimari, reklamcılık, muhasebecilik, avukatlık gibi birçok meslek artık evlerden yürütülebilecek hale gelmiştir. Yayıncılık sektörü de bunun en önemli örneklerinden biridir.

Mattelart, enformasyon sektörlerinin gelişmeye başlaması üzerine 1977'de, ABD hükümetinin isteğiyle, enformasyon ekonomisinin Amerikan toplumu üzerindeki etkinliğini ölçen bir rapor yayınladığını söyler: *“1966'dan itibaren işgücünün %47'si enformasyon alanında bulunmaktadır.* Porat, enformasyonu üç temel sınıfa böler. Parayla, sigortayla, muhasebeyle

ilgili, veri tabanlarında ve bankalarında depolanmış her enformasyon; (kültür endüstrilerinin ürünleriyle beslenen).kültürel enformasyon; bilgi enformasyonu ya da tüm know-how (bröve, yönetim, danışmanlık vs.).” (Mattelart, 101). Bilgi endüstrisi başlığı altında toplanan tüm enformasyon etkinlikleri bu sahanın içindedir diyebiliriz.

4.2.6. Ağ Toplumu ve Gözetim Toplumu

Günümüzde, bilginin, sanayileşmenin bir parçası olmasıyla birlikte, artık toplum kuramlarının adı ağ toplumuna kadar varmıştır. Son yüzyılın popüler kavramlarından olan enformasyon toplumu terimi yerini bugün artık mobil iletişim şebekeleriyle birlikte ağ toplumuna bırakmıştır.

Mattelart’lar ağ toplumunda gözetlenmenin mümkün olduğundan söz ederler: *“Yasaklardan, duvarlardan, aşama düzenlerinden ve bölünmelerden, iletişim bozukluklarından oluşan abluka disiplini ve çok sayıda ve birbirleriyle kesişen gözetim tekniklerinden, esnek işlevsel denetim yöntemlerinden, gözetimi bireyin denetiminin gözü altında olmayı içselleştirilmesiyle gerçekleştiren aygıtlardan oluşan mekanizma disiplini günümüz disipline denk gelir.”* (Mattelart: 2003, 77)

Mattelart’lara göre, 1970’li yıllar haber üretimini yöneten endüstriyel mekanizmalar, kitle kültürü, uluslar arası akış ve iletişim dengesizlikleri açısından tarihi bir dönüm noktasıdır (Mattelart: 2001, 87).

Küresel iletişim grup ve ağlarının kuruluşuyla beraber ulusal iletişimin kökten biçimde kurallardan arındırılması gerekmiştir. Bu grup ve ağlar daha çok büyük endüstri ülkelerine yerleşmiş olsa da, başka aktörler de görsel işitsel pazarda yerini almıştır. “Çin ve Hindistan’daki büyük kentsel bölgelerin küresel gruplarının uydu alanları tarafından ilhakı da önemlidir.

80’li yıllarda başlayan tekelleşme dalgası, sonraki 10 yılda bilginin sayısallaşmasını gündeme taşımıştır.” Yazara göre, sinema, kablo, telefon ve iletişim gruplarının tek elde toplanmasından sonra, görsel işitsel sistemlerin kuralsızlaşması da bu sürecin bir başka sonucu olmuştur (Mattelart: 2001, 105).

Fernard Braudel’in ekonomi evreni düşüncesinden yola çıkan Mattelart, uluslararası işbölümüyle iç içe geçmiş ağların, uzamı hiyerarşiyeye göre biçimlendirdiğini ve merkezlerle çevreler arasında gittikçe büyüyen bir kutuplaşmaya götürdüğünü anımsatır (Mattelart: 2001, 116).

Braudel, ekonomi evreni tabiriyle, kapitalizmin yönettiği bu tarihin aslında insanlığın tarihi olduğunu belirtmişti. Feodal toplumdan sanayileşmiş topluma geçilmesiyle birlikte, yeni bir uzun soluklu yaşam biçimine geçildiğini belirten Braudel’e göre, maddi yaşam insanları da etkisi altına almıştır. (Braudel: 2013, 18)

Giddens, elektronik medyanın çıkışıyla birlikte bu sürece geçişi şöyle özetler:

“Modernliğin sağladığı yer değişimi kavramı, küreselleşmiş kültür ve enformasyon ortamlarına girmekle ilgilidir. Gizleme ve açığa çıkarmanın sınırları değişmiştir; çünkü şimdiye kadar birbirinden oldukça ayrı etkinlikler aynı kamusal alanlarda yan yana getirilmektedir. Hiçbirimiz yaşadığımız yerden binlerce mil uzaklıktaki olaylara, eylemlere ve fiziksel ortamların görüntülerine yabancı değiliz. Elektronik medyanın ortaya çıkışı, kuşkusuz ki yer değiştirmenin bu yönlerini vurgulamış bulunmaktadır; çünkü çok uzakta olan bir şeyin aynı anda burada da olmasını sağlarlar.” (Giddens:2004, 140).

Mekanik çağda tek yanlı olan enformasyon konumlanması yerine, “elektronik çağda üretim sürecinde yer alan sanayi kuruluşlarının kendi iç

bünyelerinde olduğu kadar, birbirleri arasında ve üretim sürecindeki kuruluşlar ile toplumsal sistemler arasında (örneğin ekonomik sistem ile eğitim sistemi arasında) çift yanlı bir enformasyon akışına, yani destek yankıya geçmek gerekmiştir.” (Oskay:2000, 213).

Castells, kendisine enformasyon çağıyla ilgili sorulan sorulara, artık günümüz çağının enformatik değil ağ toplumu ile ilgili olduğunu söylediğini belirtiyor: *“Bu süreç tamamen, insanlarla örülecek yeni bir ağ toplumu ile bağlantılıdır. Bu, toplumun teknolojisi, belkemiği ve kültürüdür. Bu artık, yeni dünyayı tamamen farklı bir pencereden görmek demektir. Bu nedenlerle, süreci aynılaştırmaya kalkmak, 19. Ve 20. Yüzyıllardaki gibi kapitalistleşmekten başka bir şey değildir.”* (Castells: 2000, 6). Castells, bu duruşuyla, artık teknolojinin ve bilginin, insanı gözetlediği değil; insanın ona üstünlük kurduğu yeni bir ağ sisteminden söz etmektedir.

Castells’in “ağ girişimi” olarak tanımladığı, teknoloji, üretim ve piyasaların iç içe geçtiği bir modelde, çokuluslu şirketler ve orta düzeydeki firmaların tam anlamıyla ağlar oluşturmalarını başlatmıştır. Dolayısıyla enformasyon teknolojisinin küreselleşmesi, Avrupa ile ABD ve Japonya’ya karşı karşıya getirmek yerine bu güçlerin oluşumlarını birleştirmeye çalışmaktadır. Avrupa, bu gücünü korumak için çokkültürlü bir emek göçü topluluğu yerine daha kolay yönetilebilen homojen bir kültürü istemektedir. Ama küreselleşme ve iletişim medyasının karşılıklı bağımlılığı, Avrupa kültür, kimlik ve enformasyonunu büyük ölçüde ulus-devletten bağımsız yeniden şekillendirmiştir.

Dünyayı saran ve her eve dünyayı getiren internet teknolojisini ağa benzeten Güçdemir, “İnternetin en önemli özelliklerinden birinin giderek ucuzlaması olduğunu” belirtir (Güçdemir: 2012, 25). Böylece artık çok daha fazla kişinin ulaşabileceği, özgür ve demokratik bir bilgi platformu oluşturulmuştur.

Enformasyonun sardığı toplumsal duruşta, önemli olan aile değil; bireydir, bireyi özgürleştirmek ve güçlendirmektir. *“Küresel iletişim ağlarına bağlanmış olan bilgisayarın nihai vaadi, bütün bir bilgi ve enformasyon dünyasını bireyin ellerine bırakmaktır. Enformasyon mallarının gitgide minyatürleşmesi, portatifleşmesi ve ucuzlaması, hiç değilse ilke olarak her bireyin kendisini enformasyon ağlarının ortasına yerleştirmesini mümkün kılmaktadır.”* (Kumar:2004, 190).

Castells, ağ toplumunun da aşamaları olduğunu; yüzyılın başında bilgisayar ve internet üzerine kurulu olan bir ağ toplumu varken; artık mobil şebeke üzerinden işleyen mobil bir ağ toplumu olduğunu belirtir (Castells: 2006 b, 340).

Yüzyıllardır bilginin gücünü elinde bulunduran iktidarlarca gözetlenen özne, bugün artık elektronik, internet ve mobil ağ yollarıyla çok daha kolay gözetlenebilir hale gelmiştir.

Denetimin başlıca araçlarından biri olan ve sosyal bilimlerde sistematik izleme olarak tanımlanan gözetim olgusu, her ne kadar enformasyon teknolojilerinde ortaya çıkan gelişmelere paralel olsa da inanılmaz bir devinim yaşamıştır. Özellikle 11 Eylül olayları sonrasında bireysel mahremiyetlerin ihlaline yol açan denetimin, gündelik yaşamdaki pratikleri ilk çağlara, toplumsal ve felsefi alandaki kökenleri ise 18. Yüzyıla kadar uzanır (Bozkurt: 2000, 72).

Bentham on sekizinci yüzyılda modern ve seküler toplumlardaki iktidar/güç ilişkilerinin sosyo-ekonomik ve politikanalizini panoptikon metaforuyla yaparken; iki yüzyıl sonra bu görüşlerden yola çıkan Foucault panoptikon kavramını yeniden şekillendirir (Dolgun: 2004).

Foucault, burada disiplini bir güç simgesi olarak görür. Bir hapisane ortamı örneğinden yola çıkarak, sürekli gözlenen bir tutuklunun, her zaman

bilginin öznesi olduğunu; ama asla karşılıklı iletişimin özne tarafı olamayacağını vurgular. Şöyle devam eder:

“Gözetlenebilir bir alanda olduğunu bilen kişi, basım altında olduğuna akıl yürüttüğü için ona göre davranır. Güce sahip iktidarın kendi üzerinde oynamasını kabul eder. Kişi artık hem kendisidir, hem de olunmasını istedikleri kişidir.” (Foucault: 1995, 198).

Foucault, bu sistemin sadece hapishanelerde değil, okullarda, hastanelerde veya çalışanlar üzerinde de hemen her yerde kullanılabileceğini iddia eder.

Bu iki disiplinden söz eden Foucault’nun yanı sıra Althusser ise, devletin ideolojik aygıtları ile böyle bir denetimin mümkün olduğunu savunmuştur tarih boyunca. (Mattelart: 2003, 78)

Benzer bir oluşum, George Orwell’in 1984 adlı romanında gündeme gelmiştir. Gözetlenen toplumlar üzerindeki basıma traji komik bir gönderme yapan Apple firması da, reklamlarından birinde gözetleme ekranını kıran bir kişiye yer vererek gündeme gelmiştir.

Dolayısıyla günümüzde, insanlar gözetlenme ile karşı karşıyadır. Her ne kadar ağ toplumu ve internet teknolojilerinin bireye toplumsal konumu içinde özgürlük alanları getirdiği kabul edilse de, bunun tersi yönünde olabileceği de unutulmamalıdır.

Sosyal medya patlaması ile birlikte, günümüzde artık gözetlenme, kitaplar ve bilgisayarlardan sonra sosyal ağlar üzerinden yürümektedir. 21. Yüzyılda bilgisayar ve internet teknolojileri üzerinden insanlar bilgi paylaşımında bulunurken; şimdi artık akıllı telefonlar sayesinde her an sosyal mecralara erişmek mümkündür. Facebook, Twitter, Instagram vb birçok farklı sosyal paylaşım siteleri üzerinden hem kendi özel kimliklerimizi, profillerimizi tüm dünya ile paylaşabilmekte, hem de ulusal ve uluslar arası takiplerin bizi gözetleyebildiği ve hatta kamusal suç

işlendiğinin düşünüldüğü kişilerin “hesapları” üzerinden gözaltına alınıp tutuklanabildiği bir toplum içinde yaşamaktayız.

4.3. 19. Ve 20. YÜZYILLARDA KİTAP YAYINCILIĞI

19. ve 20. Yüzyıllarda, sanayileşmenin dünyayı kasıp kavurması ile birlikte kitap yayıncılığı politikalarında da değişimler gözlenmiştir.

Sanayi devrimine bağlı teknik yenilikler kitap üretiminde 19.yy’da olağanüstü bir büyüme sağlamıştır. Basım makinesinin ve kâğıdın birlikte kullanımı basımı ve yaygınlığı daha da arttıran bir gelişme olmuştur.

Sanayi devriminin etkilerinin kitap yayıncılığında kendini en çok gösterdiği ülke, sanayinin beşiği İngiltere olmuştur. Kitapları daha ucuza mal eden ve yaygınlığını daha hızlı ulaştıran İngiltere, bu alanda dünyanın lideri olmuştur. Tabi bu sadece kendisiyle sınırlı kalmamış, okuryazarlığın ve kitap ticaretinin tüm dünyada da gelişmesine katkı sağlamıştır (Finkelstein:2009, 329).

Hobsbawm, yirminci yüzyılın özellikle son otuz-kırk yılında, yazılı tarihin en devrimci çağı olduğunu belirtir. “Dünyanın, daha doğrusu yeryüzünde yaşayan tüm insanların yaşamlarının bu kadar kısa bir dönemde böylesine derinden, dramatik ve olağanüstü ölçülerde dönüşüme uğramasına daha önce hiç rastlanmamıştır.” (Hobsbawm: 1999, 120).

Yazı, bulunuşundan sonraki binlerce yıl büyük ölçüde seçkin sınıfların kullandığı bir teknoloji olarak kalmıştır. Okuryazarlığın evrensel bir hak olarak tanınması 20.yy’ın en büyük devrimlerinden biriydi. Binlerce yıl içinde yazı kil tabletler, taşlar, papirüs, parşömen ve kâğıt teknolojisiyle birlikte ele alındığında seçkinlerden geniş kesimlere yayılmasının özünde teknoloji değil, toplumsal hareketlerin yattığını gösterir (Geray:2003, 215).

Okuryazar olmamanın ve destanların birlikte yaşadığı Sicilya, Bosna ve Rusya'ya karşın Batı Avrupa'daki okuryazarlığın yayılmasıyla destanların çöküşü aynı anda olmuştur.

“Kitap güvenilirmez bir arkadaştı, çünkü metinlerin basılarak sabit duruma getirilmesi doğasını etkiliyor, bir şarkının ya da öykünün yeniden yaratımının aksine yinelenmeyi dayatıyordu. Şarkılarının okunacağı toplumu hiç görmeyecek olan ve bestelediğini de söylemek zorunda olmayan yazar, sözlü kültürden ve seyirci basımından uzak kalıyor ve ister yeni bir şeyler keşfediyor ister başkasının yapıtından parçalar alıp kendisininmiş gibi gösterebiliyordu.” (Burke :1996, 287).

Diktatörlerin yüzyıllardır bildiği gibi, en kolay yönetilen topluluklar okuryazar olmayanlardır.

“Okuma bir defa öğrenilince unutulamayacağı için, en kolay kısıtlama yöntemi okuma alanını daraltmaktır. İşte bu nedenle insan evladının yarattığı nesneler arasında diktatörlerin en büyük düşmanı kitaplar olmuştur. Mutlak güç tüm okumaların yalnızca resmi okumalar olmasını gerektirir. Kütüphaneler dolusu görüş yerine, yöneticinin sözleri yeterli olmalıdır.” (Manguel: 2004, 327).

Bir Ortadoğu araştırması, basımın diğer kitle iletişim araçları ve altyapıda oluşan toplumsal dönüşümlerle, özellikle şehirleşmeyle birlikte yeni bir kişilik yapısı oluşturduğunu, buna da devingen kişilik adının verildiğini ortaya koymuştur. Burke bu dönemi şöyle açıklar:

“Bu yeni tür erkek veya kadın kişiliğinin temelinde yüksek bir duygu sezintisi, yani başkalarının duygularını anlayabilme kapasitesi ve değişimi kolayca kabul etme, bir yerden başka bir yere taşınmak veya toplum üzerine, tek sözle modernleşme üzerine kendi düşüncelerini açıklamak gibi güçlü eğilimleri vardır. Bu tür değişimler, okuryazarlığın ulaşılır olduğu ve model olarak

alınabilecek sanayi toplumları olmayan bir dünyada, şehirleşmenin hızlı gerçekleşmediği yeniçağ başındaki Avrupa’da görülemiyordu.”
(Burke :1996, 288).

İkinci Dünya Savaşı’nı ilk elden yaşamış olan politik kuşağın tarihe gömülmesinin gerek o ülkenin politikasında, gerekse savaşa (ve direnişe).karşı tarihsel bakışında köklü –genellikle sessizce olsa bile- bir değişime işaret etmediği tek bir ülke dahi yoktur. Bu saptama, daha genel açıdan, ülke yaşamında büyük alt üst oluşlara ve sarsıntılara tanık olmuş insanların anıları için de geçerlidir (Hobsbawm, 1999: 352).

İkinci Dünya Savaşı, askere alınan vatandaşların okuma yazma öğrenmelerinin nasıl bir gereklilik olduğunu ortaya koymuştur. Birleşmiş Milletler nüfus komisyonu temel eğitimin ölçütünü “herhangi bir dilde bir mektup okuyabilmek ve yazabilmek” olarak belirleyince okuryazarlığın önemi çoğalmıştır. *“ABD’de ve İngiltere’de birçok küçük aile yayınevinin yerini birkaç büyük şirket alarak ilk önce stoklarında uzun zamandır bekleyen kitaplar halka açmışlardır. En çok kazanç getiren yayınlar, ders kitapları ile iş dışı zamanda okunması tavsiye edilen, basit kişisel deneme türleri olmuştur.”* (Türkoğlu:2001, 118).

19.yy başlarında yaşanan deneyimler sonucunda gelinen noktada, olanakların kitlelerden saklı tutulması önceki yüzyıllardaki kadar kolay olmamıştır. *“Bu toplumu yönetme felsefesi, ortaçağın toplumsal felsefesinden bütünüyle fark taşımaktadır. Geleceği tasarlamak, tasarlanan farklı bir gelecek için verili siyasal sistemin içinde düşünebilmek, düşünceleri söz ve yazı ile kamuya ifade edebilmek temel haklar arasında yerini almıştır.”*(Oskay: 1999, 103).

19.yy ortalarında kültür tarihçilerinin üzerinde durduğu olaylardan biri de yine Oskay’a göre, demiryollarının yaygınlaşmasından sonra, sıradan

insanların trene binip, meta seyretme şenliği için sanayi sergisini görmeye gitmeleri olmuştur:

“Meta seyretmek, kitleler için uzun sürmüş yıllardan sonra gündüz görülen bolluk düşü olmuştur. Özgürlüğün yalnızca tüketim olanaklarının artması değil; siyaset yapma, felsefe yapma, Tolstoy’u okuyabilecek duygu ve düşünce zenginliğine erişmeye de bağlı olduğunu anlayabilmek için sıradan insanların yüzyıllar sürmüş yoksunluklarının belirli bir düzeye varıncaya dek giderilmesi gerekmektedir.” (Oskay: 1999, 106).

1920’lere kadar, doğanın giderek insanileştirilmesinde, pazar sisteminin örgütlenmesinde insanlar büyük öncelik kazanmışlardır. Endüstrileşme ile birlikte, yavaş yavaş madde bu haliyle varlığını yitirerek yerini entelektüel biçimler ya da entelektüelleşmiş doyumların biçimleri olan metalara bırakmıştır (Jameson: 2006, 95).

Kitle İletişimi Araştırmaları akımının kavramsal donanımına ilişkin ilk yapıtın tarihi 1927’dir. İlk toplu savaş olan 1914-1918 savaşından dersler çıkaran bu kitap Dünya Savaşındaki Propaganda Teknikleri adını taşır. *“Yayım olanaklarının, erk’i destekler biçimde yönetilmesinde vazgeçilmez araçlar oldukları görüldü ve telgraf ve telefonda başlayarak radyo iletişimiyle birlikte sinemaya kadar tüm iletişim teknikleri kayda değer bir artış gösterdi.”* (Mattelart:2003, 29). Laswell’e göre, propaganda, kitlelerin katılımını sağlayacak tek araçtır.

Marshall Berman’ın dediği gibi, Poe’nun başlattığı dedektif öyküleri furyası ve daha önceki *Frankeştayn’lar*, *Drakula’lar* bu yeni toplumun modern insana edindirdiği kişilik yapısının bir parçası olmuştur. 19. yüzyılın ilk günlerinden itibaren egemen sınıfın kendi egemenliğini kültürel bir hegemonya ile etkinleştirmeye başladığı görülmüştür.

19.yy'da karton kapaklı kitapların en iddialı dizisinin basımı işi başlamıştır. Haftada bir kitap ile ilk yüz yılda beş bin kitaba ulaşılmıştır. Satışa sunulan kitap sayısı yaklaşık 50-60 milyon arasında değişmiştir. “Kitapların seçimi kusursuz ise de basım kalitesi, içeriğinin kalitesini tutturamıyordu. Kare görünümlü, harfleri ufak, kapakları aynı olan ve ne ele ne de göze hitap eden kitaplardı bunlar.” (Manguel: 2004, 173).

Başaran; 19. Yüzyıl dönemindeki gelişmeleri şöyle özetler:

“19.yy sonunda ulaşım ve iletişim alanlarında yaşanan köklü değişimler daha önceden başarılammış olan yönetimin merkezileşmesi ve koordinasyonunu olanaklı hale getirmiş ve ulus devletlerin bugünkü anlamları ile ortaya çıkmasına neden olmuştur. Geleneksel devletin tersine sınırları içindeki alanda gücü merkezileştiren ulus devletin, bu yönetme kabiliyetinin temelinde öncelikle endüstrileşme ve şehirleşmenin etkileri vardır. Ancak büyük ölçüde iletişim ve ulaşımının gelişmesinin rolü vardır.” (Başaran:2000, 20).

1930'lu yıllarda yayıncı Allen Lane, garda bulunan kitapçılarda dergiler, ciltler, ucuz saman kağıdı kitaplar (pulp-fiction) arasında ilgi çekici bir şey olmadığını fark etmiştir. Aklına en iyi yazarların yapıtlarını rengarenk, parlak kapaklar içinde sunma fikri gelmiştir. Sadece sadık okura yönelik kalmak değil, eğitilmiş, eğitimsiz ama okuyabilen herkesi hedef kitleyi yapmak istemişlerdir. “Kitapları yalnızca kitapçılarda değil, çayhanelerde, kırtasiyecilerde ve tütüncülerde satacaklardı. Bu tasarı diğer yayınevleri tarafından reddedildi. Ciltli satışlarda başarı kazanmış kitapların basım haklarını ona kaptırmak istemiyorlardı.” (Manguel: 2004, 173). Kazanç sağlamayacaklarını düşünen yayınevleri bu gelişmeden sonra yanılmışlardır. Cep kitaplarında büyük bir ilgi ve yaygınlık gözlenmiştir.

Artık okumak, özel bir deneyim olmaktan çıkarak evrensel gözle görünür genel bir davranış biçimi haline gelmeye başlamıştır. “İnsan, basılı eserlerin geleneksel halk kültürünü sınırlandırmadığını, yok etmek bir yana yaydığını düşünüyor. 19.yüzyılda sözlü gelenekten kayıt yapmak isteyen derlemeciler, afişler olmasaydı kaç tane balad dinleyebileceklerdi?” (Burke:1996, 289). Dolayısıyla basımın ve okuyuculuğun artması ne şekilde olacaksa olsun, mubahtır görüşü çoğu kesimde yayılmaya başlamıştır.

4.3.1. 19. ve 20. Yüzyıllarda Kitap Yayıncılığı Alanında

Yaşanan Değişim Süreçleri

Sanayileşme ile birlikte kent insanı ve kır insanı yer değiştirmeye başlamış, doğdukları yerde olmak yerine, okumak, işe gitmek için mekan değiştirir olmuşlardır. Kitle iletişim araçları yoluyla kentteki hayatı izlemeye çalışan insan, bu korkutucu ortamın içinde yaşamak zorunda kalınca, dedektif öykülerine, cinayet romanlarına, şiddet ve korku edebiyatına sürüklenmiştir (Oskay’dan aktaran Aydoğan: 2013, 149).

McLuhan’ın yirminci yüzyıla dair değinmeleri şu şekildedir:

“20.yy kendisini edilgen Gutenberg mirasından kurtarmaya çalışmaktadır. Bu dramatik mücadele, ister sanatlarda olsun, ister bilimlerde, bütün insanlık çağlarının en büyüğüyle sonuçlanmıştır. Olayların yeni elektronik galaksisi, şimdiki durumda Gutenberg galaksisine derinlemesine girmiş durumdadır. Çarpışma olmasa bile, teknolojilerin ve farkındalığın böyle bir arada var olmaması, yaşayan her kişide travma ve gerilim yaratıyor. Herhangi bir topluma yeni medyanın girmesinin doğal sonucu olan bu çoklu dönüşümler, özel bir araştırmayı gerektiriyor (McLuhan: 2001, 388).

20.yy bir dizge arayışı çağıdır. İnsan bilimlerinde dizge arayışı, dilbilimin yani Saussure’ün öncülüğünde gelişmiştir. Dilbilimin yanı sıra,

Freud’la birlikte psikoloji de önder bilim özelliği kazanmıştır. Yazar ya da birey ne kadar döneminin, içinde yetiştiği kültürün etkisindeyse, araştırmacı da onlar gibi, belli bir kültürün içinden gelir (Erkman, 152).

Ünsal Oskay, 19.yy’dan 20.yy’a geçerken insanın bilgi etrafındaki dönüşümünü şöyle özetler:

“19.yüzyılda insanlar, gündelik hayattaki sorunlarına çözüm bulabilmek için büyüklerine, köy rahibine, köy hekimine danışırken; yüzyılın sonunda uzaklardan gelen gazetelere, kitaplara, toplumdaki yeni kurumlara başvurmaya başlamıştır. Canı sıkıldığında köy kahvesine giden, komşusundan öyküler dinleyen insandan, bilinmezliklerle dolu yeni kent mekanında, ortamında olanları anlayamadığı için gazetelere bakan, kulak misafiri olan insana geçiş de 19.yy’da olmuştur (Oskay: 1999, 107).

19.yy başlarında basım makinelerinde önce atların sonra buhar gücünün kullanılması sonucunda, insan eliyle saatte 200 sayfa basılırken, saatte 4000 sayfanın basılması mümkün oluyordu artık.

“O zamana göre baş döndürücü bir hız. Büyük kentlerin bulvarlarındaki, pasajlarındaki baş döndürücü karşılaşmalara uygun bir hız. Yalnızca bulvar kafelerde fikir tartışmalarına giren, moderniteyi şiirlerine, romanlarına aktaran yeni entelektüellerin değil, demiryolu döşeyen, fabrikalarda, bankalarda çalışan, oy veren seçmen durumuna giren yurttaşların da asgari düzeyde okur yazar olması gerekiyordu.” (Türkoğlu: 2003, 117).

Özellikle 20.yy’da yaşanan her iki savaş döneminde de, kitaplar, bireylerin özgürlüğünü ve kişisel yaşam bağılıklarını simgeleyen en önemli nesnelerden biri olmuştur. Özellikle ikinci dünya savaşından sonra bütünleşmenin verdiği etkiyle, insanlarla ve toplumlarda yeniliğe karşı bir ilgi doğmuştur.

Fikirlerin yayılmaya başlamasıyla kitapların her türü yaygınlık kazanmıştır. Bu da beraberinde yasakları, fikirlerin özgürleşmesinin önlenmeye çalışılmasını da beraberinde getirmiştir. Önceki yüzyıllarda değindiğimiz özellikler arasında olduğu gibi; özgürlük her zaman ardından kısıtlamaları da getirmiştir. Bunun sınırına yine karar verecek olan yapı ise insan olmalıdır.

Yakın tarihten bir örnek vermek gerekirse, 10 Mayıs 1933'te öğrenciler Yahudi yazarlarca yazılmış 25 bin kitabı Berlin Üniversitesi'nin bahçesinde yakmışlardır. 40 bin kişinin gözleri önünde gerçekleşen bu olay sırasında, öğrencilere şu telkinde bulunulmuştur:

“Alman düşmanı kitapları yakan bu ateş, kalplerimizde de vatan sevgisini tutuştursun.” Eserleri yakılan yazarlardan bazıları şunlardır: Gorki, Stefan Zweig, Marx, Freud, Jack London, Hemingway, Troçki, Lenin, Stalin, Adler, Thomas Mann, Einstein, Max Mendelssohn, Rosa Lüksemburg.” (Öcal:1971, 195).

Yasaklanan, lanetlenen, yakılan kitaplar, diktatörlük rejimlerinden sonra birden ortaya çıkmış ve çok sayıda basım yapmışlardır. Örneğin Unesco'nun 1956 raporuna göre, dünyada en çok çevirisi yapılan kitabın İncil olduğu, bunu sırayla Marx, Engels, Lenin ve Stalin'in kitaplarının izlediği belirtilmiştir. Bu liste, Grimm, Anderson, Cervantes, Shakespeare, Moliere, Tolstoy, Mark Twain olarak devam etmektedir (Öcal:1971, 199).

Basım tekniklerinin, düşünce özgürlüğünün gelişmesiyle 20.yy, bireyin yeniden esaretten kurtulduğu, bilginin kaynağını keşfetmeye yöneldiği, teknolojinin devreye girdiği, kitle iletişim araçlarının etkisini gösterdiği bir yüzyıl olarak sonlanmıştır.

Günümüzde kitap yayıncılığı, basım ve iletişim olanaklarının gelişmesi, bireylerin bilgiye daha kolay ulaşır hale gelmesi ve sanayi üretimlerinin artmasıyla büyük piyasalar yaratılması aşamasına gelinmiştir.

Unesco ve ülkelerin yıllık yayıncı birliklerinin ortak çalışması sonucu, dünya çapındaki belli başlı ülkelerin kitap üretimleri hesaplanmaktadır. Raporların son güncellenmiş verileri şu şekildedir: Çin, 2012'de 241,986; ABD, 2011'de 292,037; Rusya, 2012'de 116,888, İngiltere 2011'de 149,800, Almanya 2011'de 82,048, Japonya 2012'de 78,349, İran 2010'da 65,000, Türkiye 2011'de 43,100, Fransa 2011'de 41,902, Malezya 2011'de 17,923, Kolombiya 2010'da 12,334, El Salvador 2003'te 250 kitap üretmiştir. (Unesco: 2012)

2012'de Türkiye'de 42.337 çeşit (başlık) kitap yayınlanmış, 480.257.824 adet kitap üretilmiştir. Kişi başına düşen kitap sayısı 6,4'dür. 2013 verileri göz önüne alındığında, geçen yıla göre yayınlanan kitap çeşidinde % 11,6, üretilen kitap adedinde % 12 artış olduğu görülüyor.

UNESCO verilerine göre Türkiye 2013 yılında 42.337 çeşit (başlık) kitapla dünya kitap yayıncılığında 13. Sırada yer alıyor (Türk. Yay. Bir.: 2013).

Dünyanın en büyük yayınevi ise, 9 milyon 160 bin dolar yıllık hâsılat oranına sahip Pearson Yayıncılık ile İngiltere'dedir. İkinci sırada, 5 milyon 900 bin dolar hâsılat ile Reed Elsevier, yani yine İngiltere yer almaktadır. Üçüncü sırada ise, Kanada çıkışlı ABD firması olan Thomson Reuters yayıncılığın 5 milyon 300 bin dolar marjı bulunmaktadır .(Publishers Weekly: 2013)

Dünyadaki yayınevi sayısını tam olarak bilmek ne yazık ki kesin olarak mümkün değildir. Ancak ülkeler bazında ilk üçe bakılabilir. Dünyanın en büyük kitap sektörü olan İngiltere'de yaklaşık 3100 adet yayınevi olduğu söylenmektedir. (Publishers: 2010)

İkinci büyüklükteki ABD sektöründe ise tahminen 90 bin civarında yayınevi, 200 binin üzerinde de yayın başlığı olduğu belirtilmektedir. (Greenleaf: 2006)

4.3.2. Değişen Kitap Yayıncılığının Edebiyat ve

Diğer Sanat Dallarına Etkileri

Modern biçimiyle “edebiyat” kavramı ancak 18. yüzyılda ortaya çıktı ve 19. yüzyılda gelişti. Ancak kökleri Rönesans'tan bu yana atılmaktaydı.

“Edebiyat sözcüğü İngilizcede on dördüncü yüzyılda kullanılmaya başlandı, sözcüğün kökü Latince alfabe'deki bir harf için kullanılan littera'dır. Edebiyat kelimesi, okuma koşulu anlamında kullanılıyordu. Okuyabilme ve okumuş olma anlamlarını taşıması bakımından okuryazarlık sözcüğüne yakındı. Ondan daha farklı kullanılmasının gerektiği durumlar çıkınca, edebiyat, okuryazarın isim hali oldu.” Edebi sözcüğü okuma yeteneği ve yaşantısı anlamını on yedinci yüzyılda edindi ve şimdi kullanılan daraltılmış anlamını ise ancak on sekizinci yüzyılda kazandı (Williams:1990, 41).

Bu dönemde Edebiyat daha önceleri retorik ve dilbilgisi olarak kategorileşmiş alanlar daraltılarak yeni bir kategori haline getirildi:

“Okumayı ve basım olayının gelişimindeki maddi bağlamda basılmış olan sözcüğü ve özellikle kitabı anlamlandırdı. Edebiyat üretimden çok bir kullanım ve koşul kategorisiydi. Şimdiye dek bir etkinlik ya da pratikte görülen bir şeyin sınırlandırılmasıydı ve bu sınırlandırma toplumsal sınıf bağlamında gerçekleştirildi.” (Williams:1990, 42). Okuryazarlık anlamının ötesinde kazandığı ilk anlam “kibar” ve “uygarca” bir bilgi idi ve zaten bu da belirli bir sınıf ayrımını belirtiyordu. “Ulusal” sözcüğünün yeni siyasal kavramları ve “ana dilin” yeniden değerlendirilmesi ile “edebiyat”ın “klasik” dillerdeki okuma anlamının vurgulanması sürekli birbirini etkiledi. Ama gene de ilk aşamada on sekizinci yüzyılda edebiyat belli bir eğitim düzeyini dile getiren genelleştirilmiş toplumsal bir kavramdı. Bu anlam, basılı kitaplar anlamını da içeriyordu, “basılı kitaplar” bu eğitimsel gelişmenin dolayısıyla sağlandığı nesnelerdi.

Bu gelişme içersinde edebiyat sözcüğünün normalde bütün basılı kitaplar anlamına geldiğini unutmamak gerekir. Bu sözcük “imgelemsel” eserlerle sınırlandırılmış değildi, okuma yeteneği ve okuma yaşantısı demekti ve şiir kadar felsefe, tarih ve deneme de bu tanıma dahildi.

Erkman’ın Meydan Larousse’dan aktardığına göre, “Estetik amaçlı oldukları kabul edilen yazılı yapıtlar bütünü” ifadesi edebiyatın karşılığı olarak kullanılıyor (Erkman:2010, 18). Yazın kavramı için ise yazılı olması gerektiği belirtilmiyor.

Saussure’ün dilbilimine ve onun dili soyut ve tek parçalı olarak tanımlamasına karşı tepki gösteren Mikhail Bakhtin (1895-1975) 1929’da, bireylerin özel toplumsal bağlamlardaki somut anlatımlarını göz önüne alan, karşılıklı konuşmaya dayanan bir dil anlayışını öne sürüyordu. *“Ona göre sözcükler çok vurguludurlar ve anlamlarında donmuş değillerdir; onlar her zaman özel bir insanın bir başkası için kullandığı sözcüklerdir ve bu pratik bağlam onların anlamını yönetir ve dönüştürür.”* (Mattelart:2003, 115).

Sartre, yazar ve okuyucunun, somut ve düşsel bir nesne olan düşünce yapısını ortaya çıkarıverecek “ortak” çabalarının altını çizmişti. “1958’de Umberto Eco, okuyucu ile alıcının bu ortak yaratma sorununu, belirgin biçimde çok sayıda anlama açık yapıtları sunarak “anlam belirsizliğini bir değer gibi” gerçekleştirmeye çalışan yazının ve sanatın dönüşümüne bağlıyordu. Roland Barthes’ın kendisi de “yazarın ölümü” ile ilgili denemesinde her kültürel metnin en son anlamının okuyucu tarafından açığa çıkarıldığını vurgular.” (Mattelart:2003, 117).

Barthes, metnin hazzına inanan, parçalı yazmaktan hoşlanan, romanın hazırlanışında kurgusal oluşuma önem veren bir yazardır (Barthes: 2006, 63). Kalemın türünden, defterin nasıl olması gerektiğine kadar detayları inceleyen yazar, önce metne, sonra okura ve belki de en sonda yazarın önemine inanır.

Michel Foucault, her toplumda söylemlerin denetlendiğini ve sınırladığını söyler.

“Bu denetleme mekanizmaları dışsal olduğu gibi, içsel de olabiliyor. Dışsal denetim mekanizmalarında, toplumun sesi, konuşan kişinin yani yazarın arkasından geliyor. Toplumun sesi bir çeşit fon oluşturuyor, yazarın tikel konuşması bu düzlemin içinde yer alıyor. Toplum, kendi sesini doğru sayıyor.” (Erkman:2010, 155).

Umberto Eco metnin üretimini şöyle açıklar:

“Bir metin tek bir alıcı için değil, bir okurlar topluluğu için üretildiğinde, yazar kendi niyetlerine göre değil, okurları da içine alan karmaşık bir etkileşimler stratejisine göre yorumlanacağını bilir. Yalnızca dil edimleri değil; o dilin ürettiği kültürel gelenekleri ve okurun okuduğu metin de dahil olmak üzere birçok metnin önceki yorumlarının tarihini kastetmek gerek.” (Eco:2008, 84).

Cervantes ile başlayan dönemde belirsizlikler arasında yaşayan insanın farklı edebi sığınakları olduğunu Milan Kundera’dan aktaran Aydoğan, “Tıpkı Don Kişot gibi, Jacques ile Efendisi’nin de önlerinde açılan uçsuz bucaksız dünyada yolculuğa çıktıklarını” belirtir (Aydoğan: 2013, 4). Kundera’ya göre, Avrupa’da yazılan ilk romanlar, sınırsız gibi görünen dünyada yapılan yolculukları ele alır.

Sartre’ın, 19.yy orta sınıf insanlarını beslemiş olan iyi kurulmuş öyküyü, romanın karşısına koyması üzerine, Benjamin, romanın şimdiki zaman yaşantısını verdiğini düşünür. “Eski hikaye, onunla birlikte klasik 19.yy romanı da, içinde bireyin tek çekimle, telafisi olan seçenekler sunulduğu; bu yüzden yaşamın anlatılacak bir öykü görünümünü almaya haklı olarak eğilim gösterdiği bir toplumsal yaşam dile getiriliyordu.” (Jameson: 2006, 82).

Edebiyatın, dogmadan farklı bir dili olduğunu vurgulayan Manguel’e göre, edebiyat dogma gibi cevapları vermez: “Don Kişot’un deli olup olmadığını, Madam Bovary’nin ilişkisinin yasak olup olmadığını ya da Anna Karenina’nın yaptığıının doğru olup olmadığını bilmezsiniz. Ama bunların belirsizliği, okur için büyüdü denebilecek bir öğrenme deneyimi sunar.” (Manguel: 2013, 6). Kütüphanelerde bizi bekleyen kitapların her birinin içinde kişiye ait özel bir gizemin beklediğini belirten yazara göre, insanı şaşırtan ve yıllarca bu gizemi saklayan nadide bir olgudur kitap.

20.yy, önce psikolojinin etkisiyle ve romantik dönemden kalan izle kendine çıkış noktası olarak yazarı seçmiştir. *“Daha sonra dilbilimin etkisiyle, yapısalcılar ve göstergebilimciler, araştırmalarının çıkış noktası olarak metni ele almışlardır. Bir yandan da Marx’ın öğretilerinin etkisiyle, edebiyat bir üstyapı kurumu olarak görülmüş, edebiyattaki her şey, toplumun altyapısına bağlanmaya çalışılmıştır. Daha sonra yorumbilimciler, okur odaklı bir çıkış noktası seçmişlerdir.”* (Erkman:2010, 153).

Shannon ve Weaver'ın Matematiksel İletişim Kuramı (1949) yaygın biçimde, içinden İletişim Araştırmalarının gelişip serpildiği temel kaynaklardan birisi olarak kabul edilir. Bu model, iletişimi iletilerin aktarımı olarak gören süreç okulunun belirgin örneğidir.

Fiske’e göre araçları üç temel kategoriye ayırabiliriz: Sunumsal (ses, yüz, beden), temsili (kitaplar, resimler, fotoğraflar, yazılar, heykel, iç mimari, peyzaj vb) ve mekanik (radyo, televizyon, teletext) araçlar olan kategoriler vardır. (Fiske: 2003, 37)

Kitap ve yazı gibi, çalışmamızı ilgilendiren örneklerin dahil olduğu temsili araçlar, bir tür metin yaratmak için kültürel ve estetik uzlaşımları kullanan sayısız yöntemlerin toplamıdır. Bunlar temsildir, yaratıcıdır. Birinci kategorideki araçları kaydedebilen bir metin oluştururlar ve

iletişimciden bağımsız olarak varolabilirler. Bu araçlar, iletişim ürünleri üretirler.

İnsanlar toplumla bağlarını sürdürmek için gazete, radyo ve televizyon kullanma eğilimindeydiler, kitap ve filmleri ise bir süre de olsa gerçeklikten kaçış için kullanıyorlardı. İyi eğitim alanlar basılı iletişim araçları kullanırlarken; düşük seviyede eğitim alanlar elektronik ve görsel iletişim araçlarına yönelme eğilimindeydiler. Kişinin kendisini anlamayı geliştirmede en çok kullanılan kitle iletişim aracı kitaptı.(Fiske:2003, 37).

Temsili kodlar metinleri, yani bağımsız bir varoluşa sahip iletileri üretmek için kullanılırlar. Bir metin kendisinden ve kodlayıcısından başka bir şeyi temsil eder. Bir metin görüntüsel ya da simgesel göstergelerden oluşur. Bu kitabın büyük bir kısmı ve bu bölümün geri kalan kısmı temsili kodlardan oluşan metinleri anlamaya ayrılmıştır. Sunumsal kodlar belirtseldir, kendilerinden ve kodlayıcılarından başka bir şeyi temsil edemezler. İletişimcinin durumunu ve halihazırdaki toplumsal konumunu gösterirler (Fiske:2003, 94).

Edebiyatın gelişmesi, özellikle kapitalist toplum döneminde ve özellikle kapitalizmin bunalım anlarında olağanüstü karmaşık bir görünüm taşır. Zamanımızın edebiyatını basitçe ele alırken, üç ana akım şeklinde bir ayrımlaştırma önerebiliriz. Bu üç ana akım, herşeyi yeterince birbirinden tam olarak ayırıp gösteremiyor; tek tek yazarların gelişmesi açısından birçok şeyi kabaca ayrıştırebiliyor; kimi zaman bir ayrımla başka bir ayrım arasındaki sınır çok bulanık kalıyor. Ama yine de bu üç ayrımı şöyle sunabiliriz:

Varolan sistemin savunmasını yapan, ya da onun varoluşuna haklılık kazandırmayı üstlenmiş bulunan açıkça anti-realist ya da sözde-realist edebiyat.

Natüralizmden gerçeküstücülüğe değin, avantgarde edebiyat denen türden edebiyat. Bunun temel özelliğı realizmden gitgide uzaklaşması, realizmin adım adım çözüntüye uğratılması olacaktır.

Günümüzün belli başlı gerçekçilerinin edebiyatı, herhangi bir edebiyat alanındaki akımlara karşı yüzen, yukarıdaki iki eğilime karşı kendi çizgilerini sürdüren yazarlardır. Bu çağdaş gerçekçiliğın ne denli karmaşık bir özellik taşıdığını belirtmek için Gorki'nin, Thomas ve Heinrich Mann'ın ve Romain Rolland'ın adlarını vermek yeter (Lukacs:2007, 55).

“Üretici Olarak Yazar” başlıklı yazısında Benjamin, edebiyattaki teknik ilerlemelerin, sanat biçimlerinin (dolayısıyla düşünsel üretim araçlarının) işlevini değıştirdiğini, bu yüzden edebi eserlerin devrimci işlevleri açısından değeriendirilmesinde tekniğın bir ölçüt durumuna geldiğini söylüyor. Brecht bu teorisinin yalnızca bir tür yazara, büyük burjuvazinin yazarlarına uygulanabileceğini düşünüyor, kendini de bu tür yazarlar arasında sayıyordu.

Benjamin, Brecht için, kendi çalışmalarıyla işçi sınıfının çıkarları arasında gerçek bir dayanışma noktası olduğunu belirtir. Böylece yazar kendi üretim araçlarını geliştirebilir. Çünkü yazar işçi sınıfıyla artık özdeşleşmiş olur. Benjamin'e göre, yazarın bir noktada bütünüyle işçileşmesi, işçi sınıfıyla o alanda her zaman dayanışma içinde olmasını sağlar (Benjamin: 2011, 173).

Brecht'e göre, “*Diyelim ki çok iyi bir tarihi roman okudunuz, sonra da kitabı yazanın Lenin olduğunu öğrendiniz. Düşünceleriniz hemen değışecektir, eserin de yazarının da aleyhine değışecektir. Sözün kısası, bunlar bizi iki edebiyat tipi arasında bir ayırım yapmaya götürür: Hayatı gönül gözüyle gören ciddi sanatçı ile pek o kadar ciddi olmayan, soğukkanlı düşünen adam.*” (Benjamin: 2011, 173).

Frederic Jameson, "*Çokuluslu Kapitalizm Çağında Üçüncü Dünya Edebiyatı*" adlı makalesinde, üçüncü dünya entelektüelleri arasında yapılan tartışmaların, artık yeni bir boyuta vardığından söz eder:

"Ulusalculuğun değışime uğramasının yanı sıra, ÷lke adı, üretim tipi, dünyadaki konumu ve "biz" kavramı da önemli olmuştur. "İnsanlar"ın karakteristik özellikleri ve duruşları daha önemli hale gelmiştir. Amerikan entelektüelleri, tabi ki Amerika'yı böyle tahayyül etmemişlerdi. Her ne kadar üçüncü dünyada bir tür ulusalculuk söz konusu olsa da, bu bizim bildiğimiz anlamda bir ulusalculuk değildir artık. Belki de buna, Amerikan postmodern küresel kültürü adı verilebilir." (Jameson: 1986, 17).

Roman, "bütünselliğinin özünü, başlangıç ve son arasında içerir ve böylece bireyi de deneyimleri aracılığıyla tam bir dünya yaratmak ve bu dünyayı dengede tutmak zorunda olan kişinin sonsuz yüksekliklerine çıkarır. Böylece birey salt bir araç haline gelir ve yapıttaki merkezi konumu da, hayatın belli bir sorunsalını açığa çıkarmaya özellikle uygun oluşundan başka bir şeyi ifade etmez." (Lukacs: 2007, 89).

Üçüncü dünya metinlerine gösterilen tepkiler, aslında tek ve aynıdır. Bu tepki tümüyle doğal ve anlaşılabilir olduğu kadar, aynı zamanda korkunç dar kafalı ve kültürel olarak belirlenmiştir. Gerçekten de seçkinlerin modern olmayan üçüncü dünya metinlerine duydukları ilgi, sıklıkla seçkinlerin Amerikan banliyölerindeki yaşam ile çok az ortak paydası olan, dünyanın diğer bölgelerindeki yaşama karşı duydukları derin korkuyu gizleyen bir örtüdür (Jameson:1986, 19).

Tüm üçüncü dünya metinleri zorunlu olarak, çok özel bir biçimde alegorik metinlerdir. Roman gibi ağırlıkla Batının temsil mekanizmalarından kaynaklanan biçimlerde üretilseler de veya özellikle öyle üretildiklerinde bile ulusal alegoriler olarak okunmalıdırlar. Kapitalist

kültürün en önemli, belirleyici unsurlarından biri, Batılı gerçekçi ve modernist roman kültürü ögesi, mahrem ve kamusal, şiirsel ve siyasal arasındaki temel ayırım yani cinsellik, bilinçaltının alanı ile sınıfların ve ekonominin arasındaki ayırmadır (Jameson:1986, 21).

Lukacs, roman kavramını derinlemesine incelerken şunlara değinir:

“Roman, varlıkları tamamlanmış biçime dayanan öbür türlerin tersine, oluş sürecindeki bir şey gibi görünür. En riskli tür olmasının ve yarı-sanat olarak tanımlanmasının nedeni budur. Biçim olarak bir hal’e dönüşür, kendini aşar, sınırlarının ötesine geçer, yolculuk yeni başlıyordur. Bu nedenle romanın yarı-sanat niteliği, “kapalı sanat” biçimlerindekinden daha katı yasalar dayatır.” (Lukacs: 2007, 88).

Sentimentalizm, 19.yüzyıldan itibaren sanayi kapitalizminin ürünü olan yeni insanın, hayatının tümünün varolan toplumsal formasyonun ekonomik, siyasal ve kültürel düzeylerde kuşatılması sonucunda, birey olarak kendini yitirip tüketmesinin, metalaştırmasının bir ifadesi olmuştur. Amatör yazar olduklarını söyleyen, profesyonel yazarlara oranla daha iyi para kazanan ve kadın dergilerinde kendilerine sütunlar açan yazarlar, “öyküleri gerçek olmayan, duygusal yanı abartılmış” bir kurguyla, geniş kitlelere anlattıkları bu türle tarihten kaçmaktadır. Başka bir deyişle, modernleşme karşısındaki insanın bu yenik benliğinin teşhir edildiği bir edebiyat türü olmuştur *sentimentalizm*.” (Oskay:2000, 112).

Alman romantizmi daha sonra kapitalist dünyanın, bu arada çağımızın aydınları arasında ortaya çıkan Ekspresyonizm, Fütürizm ve Gerçeküstücülük gibi bütün bölünmüş akımların ilk örneği idi. Bu akımlardaki çatışmanın bir belirtisi de, akımla ilgili sanatçıların hepsinin tepkici olmayışlarıydı.” (Fischer:2003, 61).

19.yy, yeniden gerçekliğe veya akılcılığa dönmekle beraber, romantik akımın izlerini de taşır. 19.yy, genellemeleri ve tip yaratmayı tümüyle bir

yana bırakır ve romantiklerden kaynaklanan sanatçının öznelliği düşüncesini devam ettirir. Roman, dünyayı olduğu gibi anlatma yolunu seçmiştir (Erkman:2010, 137).

Edebiyatta Doğalcılık, İzlenimcilikten çok daha kesin bir karşı çıkma ve başkaldırma akımıydı, ama aynı iç çelişmeler Doğalcılıkta da vardı. Zola, “doğalcılık” sözünü özel ve kesin bir gerçekçilik biçimini, yazdıklarını “gerçekçi” diye öne süren iyi niyetli şaşkınlardan ayırmak için ortaya attı. Ama doğalcılığın ilk başlatıcısı Madame Bovary’siyle yeni akımın yolunu aydınlatan Flaubert idi (Fischer:2003, 75).

Doğalcılık da, gerçekçilik gibi neden-sonuç ilişkilerine önem verir, ortamı bir fotoğrafçı gözüyle yansıtmaya çalışır. Fotoğraf da zaten bu yüzyılda yaygınlaşmıştır. Özellikle doğalcılık, duyuların önem kazandığı bir akım olmuştur; evrensel doğrular yerine günün görüntüleri aktarılmaya çalışılır (Erkman:2010, 138).

Cezanne’ın da belirttiği gibi sanatçı bütünü yitirmişti. Doğalcı yazar bu yüzden burjuva dünyasının bölük pörçük bayağılığından ötesini göremiyor – toplumculuğa yönelmedikçe de- simgeciliği ve gizemciliği benimsemek, gizli bütünü ve hayatın anlamını toplum gerçeklerinin gerisinde ve ötesinde arama isteğine boyun eğmek zorunda kalıyordu (Fischer:2003, 79).

Yabancılaşmanın, yirminci yüzyıl sanatında ve edebiyatında belirli bir etkisi olmuştur. Kafka’nın önemli yapıtlarını, Schoenberg’in müziğini, gerçeküstücülerini, birçok soyut sanatçıyı, “anti-romancıları”, “anti-oyun yazarlarını”, Samuel Beckett’in ürpertici güldürülerini, Amerikan “beatnik”lerinin şiirlerini etkilemiştir. Bu tam yabancılaşma duygusu giderek tam bir umutsuzluğa, yani nihilizme dönüşür.

Çağdaş burjuva dünyasında edebiyat ve sanat gizemleştirmeye yönelmiştir. Bu eğilim, her şeyden çok yabancılaşmanın sonucudur. Sanayileşmiş, nesnelleşmiş çağdaş burjuva dünyası, içinde yaşayan

insanlara öylesine yabancılaşmış, toplumsal gerçekler öylesine anlaşılmaz olmuş, gerçekliklerin bayağılığı öyle aşırı boyutlar kazanmıştı ki, yazarlar ve sanatçılar her şeyin dış kabuklarını kırabilmek için her olanağı kullanmak zorunda kalmışlardır (Fischer:2003, 94).

Modernizm, diğer şeylerle birlikte batılı okurun beğenisini de şekillendirdiğinden; popüler, sosyal gerçekçi üçüncü dünya romanı, Batılı okuyucuya bu güne ait değilmiş, sanki daha önce okunmuş izlenimini vermektedir. Bu yabancı metin ile kendimiz arasında, bu metnin paylaşamayacağımız bir sosyal çıkarı ve yeni bir bilgiyi sunduğu öteki okuyucunun varlığını hissederiz.

4.3.3. Kitap Yayıncılığının Kültür Endüstrileri İçindeki

Konumu, Yeri

1850'lerden itibaren, kentlerdeki kalabalıkları oluşturan insanlar siyasal hayattan dışlanırken, gazetelerde tefrika denilen yeni bölümlerdeki yazarlar bu insanların yeni kent ortamındaki hayatı, acıları, düşleri dile getiren romanlar yazıp yayınlamaya başlıyordu. Hayatın kendilerini dışladığını gören kalabalıklar bu yeni tefrika romanlarda Victor Hugo'nun anlattıklarında kendilerini buldular (Oskay: 1999, 107).

Edebiyatın tefrika romanlar aracılığıyla günlük gazetelere de girmeye başladığı bir dönem olmuştur. Kitle basını ortaya çıkmış, dedikodular, entrikalar halkın beğenisine sunulmuştur.

Bir yayınevi, sermayesini batırmamak, yaşamak için, basacağı kitapların seçimine büyük önem vermek zorundadır. Kültür endüstrisinin, tanıtım sektörüyle iç içe olması, yazarı, sanatçıyı, yapıtı iletişim araçları

sayesinde gündemde tutar. Küçük bir yayınevi sahibi ise, yazarı ve metni daha yakından bilir; bu da sanatın lehine olan bir durumdur (Bourdieu:1999, 236).

Sartre’a göre, yazar, dünyanın bir parçası olmaktan herhangi birinden daha fazla kaçamaz ve yazdıkları tekil evrenselin tipik bir örneğidir: *“Ne olursa olsun bunlar birbirini tamamlayan iki yüze sahiptir: varlıklarının tarihsel tekilliği, hedeflerinin evrenselliği ya da tersi. Bir kitap zorunlu olarak, içinde dünyanın bir bütünlük olarak asla tamamen açığa çıkmadan görüldüğü bir dünya parçasıdır. Edebiyat eserinin bu çifte yüzü, onun zenginliğini oluşturur.”* (Sartre: 2010, 74).

Ünsal Oskay, yığınlaşan kültüre şu örnekleri verir:

“Son on yılların kitap olarak da sinema filmi olarak da ilgi çekici James Bond öyküleri de ideolojinin kişilerce benimsenmesindeki bu çelişkin yapılanmayı işaret etmektedir. Sıradan insanlar kadar üst düzey yöneticilerince de sevilen James Bond tipi, büyük bürokratik kuruluşların içinde yer alan üst düzeydeki insanların bile hayatı oluşturan çeşitli süreçlerin bütünü üzerinde rol oynayamamanın yarattığı bir özleme yanıt vermektedir. Etkinlik, büyüklük, rasyonellik inançlarının yanı sıra, bunların tek karşıtı olan abartılmış bireycilik ve bireysellik savunulabilmektedir.” (Oskay: 1999, 76).

Bir sanat eserinin, toplum için yaratılmış olduğu fikri zaman zaman kabul gören bir anlayıştır. Ancak sanat eserinin neye dendiği tartışmaları son yıllarda çağdaş sanat kavramının ortaya çıkmasıyla alevlenmiştir. Dolayısıyla kitabı da, bir iletişim aracı veya bir sanat eseri olarak yorumlarsak –kültür işlevi olan bir üreticinin yapıtıdır- kitleler için üretilmiş bir eser sayma ihtimali vardır. Tabi kitleler için yaratılan bir ürünün,

popülerleşmeye, tüketime, yığılaşmaya yönelmesi de günümüz toplumunun kaçınılmaz sonuçlarından biridir.

Yayın sanayi ve onun giderek ekonomik yoğunlaşması, yazın pazarı, yenilerde medya kadar eski dağıtım biçimleri gibi konularda, gerekli araştırmalar, kamusal yaşam özel yaşamın ne kadar dışındaysa, o kadar yazının dışındadır. Jameson’a göre, “Post endüstriyel kapitalizm kültüründe, üniversite sistemi, Ortaçağda manastırın oynadığı rolü oynuyor gibi görünmektedir.” (Jameson:2006, 326).

C.Wright Mills konuyla ilgili görüşü şöyle aktarılmıştır:

“Üretici, fikirler yaratan, önce onları ortaya atan, sonra deneyen ya da pazarın bunları anlayabilecek bölümlerine yazılı olarak sunan kişidir. Bunlardan sonra toptancılar gelir, bunlar fikir üretmeseler de üretilen fikirleri ders kitapları şeklinde öteki akademik kişilere dağıtır, bunlar da doğrudan öğrenci tüketicilere satarlar. İnsanlar öğrettikleri sürece, fikirlerin ve materyalin perakendecileridirler, bunlar ilk üreticiden ne kadar çok yararlanırsa, toptancılardan o kadar az yararlanır. Bütün akademisyenler, başkalarının ürünlerinin, kitaplar yoluyla üreticilerin ve toptancıların tüketicisidirler.” (Aktaran Jameson:2006, 326).

Kitle iletişimlerini incelerken, normların yok gibi görüldüğü kurumlar (örneğin kitap yayını; yayıncılık kitle sorunu olmadığı için sorun olarak görülmeyen kültürel etkilerin izlerini taşıyan kritik bir kapitalist örgütlenme aşamasındadır) inceleme dışıdır. Williams’a göre, “Pratikte edebi bir biçim olarak romanın gelişmesini roman yayıncılığının özgül ekonomisinden ayıramayız. Kitaplar tamamlanmış nesneler oldukları için sosyolojinin dışında kalırlar ama bunu aşmak gerekir.” (Williams:1990, 110). Kitle

kültürünün içinde kitapların incelenmeye başlanması işte bu nedenle yeni yeni yerleşmektedir.

Kültür endüstrisinin en yoğun olarak kullanıldığı ve kitap yayıncılığını da doğrudan etkileyen bir kültür biçimi olan kitle kültürünü, “insanın yılgınlık zamanlarında, gerçekleri unutmak istediği zamanlarda kullandığı bir kültür olarak” gören Çakır, tüketicilerin müşteri olarak görüldüğü bu kültürde, kitap başta olmak üzere plak, kaset, CD, müzik, film, konfeksiyon gibi üretimlerin, tüketici kitlelere göre şekillendirildiğini belirtir (Çakır: 2013b, 22). Dolayısıyla, kitlelere göre üretilen kitaplar buna uygun değer yargılarını da içerikte kullanırlar.

Peter Burke, halk kültürünün ticarileştirilmesine dair en belirgin örneklerin başında basılı kitapları gösterir: *“1500 yılına gelindiğinde sayısı iki yüz elliye geçen basım makinesi merkezde kurulmuş ve 40 bin kitap basılmıştı; bu Avrupa nüfusu henüz seksen milyondan biraz fazlayken, yirmi milyona yakın nüsha ediyordu. Kitap üretimi 1500 yılından 1800 yılına kadar hep artarak devam etti. Örneğin 16.yüzyılda Fransa’da, basım adedi doruk noktasına ulaştığında yılda bin ayrı kitap, bir milyon nüshanın biraz altında basım yapıyordu. 17.yüzyıla gelindiğinde binin biraz üzerine çıkmış, 18.yüzyılda ise sürekli ve dramatik bir artışla dört bine ulaşmıştı.”* (Burke: 1996, 281).

Nesneleşen kitaplara en iyi örneklerden biri cep kitapları olmuştur. Dünya Klasikleri kadar iddialı olmayan, Herkesin (“Everyman”) Kitaplığı kadar üstünlük taslamayan, Faber&Faber’in simgesi gibi yunus olmayan bir isme ihtiyaç duyulduğunu belirten Manguel, çözümün Penguin kitaplarında bulunduğunu belirtir. Kitap başına altı penny ücret biçilen bu anlayış, on yedi bin kopya satılması durumunda masrafını çıkarmıştır. İlk satışlar yedi bin rakamını bulurken, mağazalar zincirine başvurulmuştur. Böylece kitaplar da, gündelik eşyalar arasına girip, çoraplar ya da çay kadar erişilebilir ve gerekli sayılabilmıştır (Manguel: 2004, 175).

Günümüz okuyucusu için, afişler ya da masal kitapçılarıyla günümüz dünyasının kitle tüketim kültürü arasındaki benzerlikler oldukça dikkat çekicidir. *“Bir kere, kitap düzeninde gittikçe artan benzeşim ve standartlaşmayı gözden kaçırmayacaktır, alıcıların dikkatini çekmek için başvurulmuş yöntemlere, örneğin kitabın içeriğinin kapsamlı, sadık, doğru veya yeni olduğunu iddia eden sansasyonel ön başlıklara karşı daha duyarlı olacaktır.”* (Burke :1996, 286).

George Orwell hem bir okur, hem de bir yazar olarak, cep kitaplarının ortaya çıkması hakkındaki görüşlerini şöyle açıklar: *“Bir okur olarak kutlarım, bir yazar olarak ise onları bir bela olarak görüyorum. Sonuçta piyasayı ucuz basımlar kaplayabilir ve bu ödünç veren kütüphanelerin (yazarların üvey annelerinin).belini kırar ve yeni romanların sayısını düşürür. Bu edebiyat için çok iyi olabilir ama bu işin ticari yönü açısından pek kötü bir şeydir.”* Dağıtım olanaklarının genişliği, düşük maliyet, kitap çeşidinin düzeyi ve yelpazenin genişliği gibi özelliklerinden öte, Penguin Books’un en önemli başarısının simgesellik olduğunu belirten Manguel’e göre, böyle geniş bir yelpazenin herkes tarafından hemen hemen her yerde alınabilir olması, okurlara her yerde varolabilmenin simgesi gibi geliyordu (Manguel: 2004, 177).

McLuhan’ın Gutenberg Galaksisi’ndeki savları olan özel kültür, yazılı kültür ayrımı, yazının ve kitap kültürünün bireyci insan yetiştirmesi gibi görüşleri, yeni elektronik iletişim araçlarının yaygınlaştığı 1960’larda değişmeye başlamıştır. McLuhan’a göre,

“Mekanik iletişim çağında (gazete ve kitap başta olmak üzere, yazılı iletişim döneminde) insanların toplumsal evrimlerinin uzmanlaşmaya, fakat ayrı mekanlarda ve insanın insandan uzak kalmasıyla sürdürülebilen bir uzmanlaşmaya dayanmakta oluşuna karşılık, çağdaş elektronik iletişim döneminde bu durum değişmiştir. Bugün toplumlarda hem ileri bir uzmanlaşma ve işbölümü vardır, hem de bu

işbölümü dünyanın evrensel bir köye dönüşmüş bulunması nedeniyle, insanların birbirinden ayrı bulunmasıyla değil, her zamankinden daha yoğun ilişkiler içinde bulunmasıyla sürdürülebilir olmuştur.” (Oskay:2000, 213).

Böylece çağın getirdiği biraradalık kültürü, kitap yayıncılığında da elektronik gelişmelerle kendini göstermiştir. Herkes her konuda belli bir yetkinliğe ulaşabilmekte, dolayısıyla bir kitabın yayın dünyasına kazandırılması, edebi bir süreçten ziyade teknik bir süreç haline gelebilmektedir.

McChesney’e göre küresel medyanın yarattığı metalar, toplumu apolitik yapan süreçlerdir. Pazar haline gelen bu süreçte rol üstlenen medya, kişisel tüketimi arttırmaya destek olarak, sesi çıkmayan, itaat eden depolitize bir toplumun yaratılmasında büyük pay sahibidir. Yazar, medyanın buna hizmet etmesine alet olarak insanların dertlerini unutturacak romanlar ve filmler yapıldığının da altını çizer (McChesney: 2003, 26).

Üretici güçlere ve üretimin olumsuz etkilerine dair Marx'ın Grundrisse'de şöyle bir notu vardır:

“Piyano yapımcısı üretici bir emek sarf eden üretici bir işçidir oysa ki piyanist, üretici bir işçi değildir, çünkü emeği sermayeyi yeniden üreten bir emek değildir. Böyle bir ayrım kapitalizm için geçerli değildir, çünkü kapitalizmde yalnızca aletlerin üretimi değil aynı zamanda müzik üretimi de kapitalist üretimin önemli bir koludur. Bu durumda üretim, hammaddeleri metaya dönüştürmektir, bu metalar daha sonra dağıtım ve değiş tokuş dizgesine girerler. Dolayısıyla piyano bir metadır, müzik meta değildir.” (Williams:1990, 76).

Bu örneği edebiyata ve kitaba uygularsak; kitap bir metadır; edebiyat ise bir meta değildir denilebilir. Hammadde olan edebiyat metalaştırılmak

istenirken; bu ancak öncelikle onu taşıyan ve yansıtan kitap aracılığıyla olacaktır.

İnteraktif etki tepki ilişkisi bakımından diğer iletişim ürünlerinden farklı bir yerde duran kitap okuyuculuğu veya yayıncılığı, her ne kadar ticari bir sunum aracı haline gelmesi zor gibi görünse de, 19.yüzyıl sanayileşmesinden nasibini almıştır.

Birebir bir iletişim dünyasında yer almasa da, kitapçılık anlayışı da, ticaretin her alana el atmasıyla sanayi kapitalizmi ile birlikte cep kitapları, promosyon kitap anlayışı, günlük gündemlere uygun sürelerde edebi editörlük ve uzmanlık anlayışı olmadan yazılan kitap anlayışı gibi örneklerle gündeme gelmiştir. Böylece kitap da bir piyasa ürünü olmuştur.

5. TÜRKİYE’DE KİTAP YAYINCILIĞI

Türkiye’de, kitabın basılıp çoğaltılmaya başlanması, dünya ile eş zamanlı olmamıştır. Bu süreçten önce Batı ve Doğu ile politik ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesinin amaçlandığı dönemler aracılığıyla bir iletişim kurulmuştur. Bu da belirli bir sürenin sonunda matbaa ile tanışılmasına olanak sağlamıştır. Türkiye’ye matbaanın gelmesi ve kitabın piyasaya çıkarak çoğaltılmaya başlanması, 17. Yüzyıl içinde Osmanlı İmparatorluğu’nun duraklama dönemine denk gelir. Aslında kâğıdın Doğu uygarlıklarından geliyor oluşu, Osmanlı döneminde basılı eserlerin daha önceden uygulanmasına neden olabileceken ancak toplum içindeki çeşitli sosyal baskılar ve politik yetersizlikler nedeniyle bu hemen gerçekleşmemiştir.

O dönemde Avrupa ile fikişel ve ekonomik alışverişte bulunulması, matbaacılık faaliyetlerinin işlemesi, öğrenilmesi ve kendi topraklarında uygulanması elçilikler aracılığıyla mümkün olacaktır.

Büyük bir sözlü gelenek kültüründen gelen Türkiye coğrafyasında, birçok ulusun, topluluğun ve kimliğin de inşası sözlü kültür ağırlıklı olmuştur. Sözlü anlatımlarla ozanların, şairlerin, masal, fıkra ve öykü derleyicilerinin bu topraklarda sürekli zengin bir kültürü yaydığı söylenebilir. Basılı kitabın hemen öncesine denk gelen bu süreçte, sözlü anlatımların kaleme ve kâğıda el yazması olarak aktarıldığı örneklerden bazıları, Pir Sultan Abdal, Karacaoğlan, Evliya Çelebi gibi isimlerin yazdıkları kaynaklardır.

Halk şairi ve ozanı olan Pir Sultan Abdal, 16. Yüzyılda yaşamış ve birçok halk edebiyatı şiirine imza atmıştır (Özdemir, 2008: 1). 17. Yüzyılda

yaşamış olan Karacaoğlan'ın da sonraki yüzyıllarda derlenen eserlere bakıldığında 500'e yakın şiirinin olduğu görülmüştür. Tabi bu edebi örnekler çok sonraki zaman dilimlerinde basılabilmektedir. Örneğin aslında 13. yüzyılda yaşamış olan Bektaşî geleneğinin öncülerinden Hacı Bektaş-i Veli'nin deyişleri de, 14. Yüzyılın yarısından sonra yazılmış ve 15. Yüzyıldan sonra basılabilmektedir. "Bunlar, halka uygun Türkçe dille yazılmış *Makalat ve Velayet-name-i Hacı Bektaş-i Veli*'dir" (Melikoff: 1998, 56).

Edebi ve tarihi yönden Osmanlı İmparatorluğu döneminde katkısı olan bir başka isim de Evliya Çelebi'dir. 17. Yüzyılda yaşamış olan Çelebi, araştırmalarını eğitimiyle bir şekilde birleştirmiş olan, dönemin saray okulu Enderun'dan mezun olduktan sonra 40 yılı aşkın süre boyunca Osmanlı topraklarında seyahat eden bir gezgindir. "*Deneyimlerini ünlü Seyahatname adlı eserinde derleyip kitaplaştırmıştır. 10 ciltten oluşan bu eser, halk deyişlerine uygun olarak hem gerçekçi hem kurgusal bir dille yazılmış ve yine 17. Yüzyılda basılmıştır.*" (Dankoff: 2004, 25)

Türk kültür ve edebiyatı anlamında bir gezi tarihçesi anıları niteliğinde derlenen on ciltlik bu eser, Asya, Avrupa ve Afrika sınırları içinde Evliya Çelebi'nin gezdiği yerlerden derlenmiştir. Eğlenceler, sosyal faaliyetler, günlük uğraşlar hakkında da gözlemlerin yer verildiği eserin ilk cildi olan İstanbul cildi, günümüzde Yapı Kredi Yayınları tarafından basılmıştır.

10 ciltlik Seyahatname, UNESCO Türkiye Milli Komisyonu'nun başvurusu üzerine Haziran 2013'te UNESCO Dünya Belleği Listesine dâhil edilmiştir. Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin dünya belleğine kabulünü kültür çevreleriyle, kamuyla paylaşmak amacıyla UNESCO Türkiye Milli Komisyonu, Kültür ve Turizm Bakanlığı ve Bilkent Üniversitesi Türk Edebiyatı Merkezi tarafından kamuya açık bir tanıtım, kültür, bilim toplantısı da düzenlenmiştir (Kültür, 2013).

5.1 MATBAANIN TÜRKİYE'YE GELİŞİ VE İZLEYEN DEĞİŞİM SÜRECİ

15.yüzyılda II. Murat'ın zamanında kurulan saray okulu olan Enderun'un faaliyete geçmesiyle eğitim öğretim süreci belli bir düzene kavuşmuştur. Çeşitli bilim dalları konusunda çok sayıda gayrimüslim hocadan eğitim alınmış, Osmanlı halkı ve hanedanlığı kendini geliştirmeye çalışmıştır.

II. Bayezıd ve I. Selim dönemlerinde edebiyat ve sanat alanlarında şiir örneklerinin verilmesiyle, eğitim öğretim ve edebiyat alanlarında çeşitli ıslahat çalışmaları baş göstermiştir. Bu ıslahatlar genellikle Avrupa'nın örnek alınmasıyla, gayrimüslimlerle fikir alışverişlerinin yapılmasıyla geliştirilen çalışmalar olmuştur. Ancak uygulamalar her yönüyle alınmasından çok, parça parça alınma şeklinde olmuş, bu da sürecin tamamlanamamasına neden olmuştur.

Kanuni Sultan Süleyman döneminde (16.yy) Roma Cermen İmparatoru V. Karl'ın (Şarlken) Osmanlı sarayında bulunan elçisi, 1560'ta İstanbul'da tamamladığı raporunun üçüncüsünde, Osmanlıların Batı dünyasının kazancını kullanmaya karşı isteksizliğini şu sözlerle açıklar:

“Yeryüzünde Türkler kadar, başka ülkelerin icatlarını kolaylıkla alıp benimseyen bir millete daha rastlamak zordur. Bunun en iyi örnekleri, önce bizim icat ettiğimiz, sonra onların bizden aldığı küçük ve büyük top vb. buluşlardır. Buna rağmen nedense kitap basmaya ve çalar saat kullanmaya bir türlü ikna edilememişlerdir, çünkü hattın (el yazması kutsal kitap) basıma dönüştüğü anda kutsallığını yitireceği tasasından bir türlü kurtulamamaktadırlar.”
(Babinger:2004, 7)

Basım sanatı 15.yüzyılın sonlarına doğru Batı dünyasında hızla gelişirken Osmanlı İmparatorluğu'nun bu konuda hiçbir şey yapmadığını tam olarak söyleyemeyiz. Gayrimüslimlerin İstanbul'da birçok matbaa kurup eser bastıkları bilinmektedir. O zamana kadar çok sayıdaki, az ya da çok gösterişli el yazmaları ile ancak kısıtlı bir okuyucu kitlesine ulaşılabilmiştir. Birçok yazıcı, önemli Türk yazar ve şairlerinin eserlerini çoğaltmaya çalışarak hayatlarını kazanmışlardır. Evliya Çelebi'nin bildirdiğine göre bu *müstensihler*, kendi loncalarını kurarak işlerinden olmak korkusuyla, matbaanın kendi ülkelerine gelmesini önlemek için ellerinden geleni yapmışlardır. Padişahların kutsal kitabın çoğaltılmasını ayıp bulmaları nedeniyle, Batıdan gelen hediye matbaaları çöpe attıkları bile gözlenmiştir (Babinger:2004, 9).

Türkiye'de ilk basımevleri, azınlıklar tarafından kurulmuş olan basımevleridir. İlk Yahudi matbaasının 1400'lerin sonlarında kurulduğu söylenmektedir. Bunun yanı sıra, Venedik'te 1512'de kurulan bir Ermeni matbaasında, basımcılığı öğrenen bir takım kişilerin matbaa ile birlikte İstanbul'a geldiği bilinir. Yine benzer şekilde bir Rum rahibin, İstanbul'dan ayrılırken matbaasını sattığı ve böylece basılı malzemesiyle birlikte buradaki kullanıma açıldığı bilinmektedir (Berkes: 1971, 55),

Bu süreç sonunda önemli dönemlerden biri olan Lale Devri'nde (1718-1730) yaşanan bazı gelişmeleri sıralayabiliriz. “*Matbaacılığın Avrupa'dan görülerek Osmanlı topraklarında ilk kez uygulanması, kâğıt fabrikalarının, çini atölyelerinin, kumaş fabrikalarının, nakkaşçılık faaliyetlerinin işletilmeye başlanması, diğer ülkeler ile Osmanlı arasında elçilik hizmetlerinin başlatılması*” (Altınay: 2012, 1) gibi konumuzu ilgilendiren gelişmeler bu devirde olmuştur.

Lale Devrinin farklılığını kavradığı varsayılan Yirmisekiz Mehmed Çelebi'nin yapmış olduğu Şehrezuri'nin el-Şecer el-İlahiyye adlı kitabının fizik bölümüne ilişkin çevirisi, 18.yy Osmanlı Devleti'nin bilim ve kültür dünyasının Batı karşısındaki konumunun anlaşılmasını sağlaması bakımından ipuçları taşımaktadır. Ricaut'ya göre bu çeviri, kitabın daha önceki yazılan fikirlerden birer alıntı niteliğinde olduğu, kendini tekrarladığı ve hiçbir yararlı bilgi içermediği düşünüldüğünde, devletin çağının ne kadar gerisinde kaldığına dair bir kanıttır (Ricaut: 1996, 45).

İbrahim Müteferrika ile ilgili kitabın yazarı Topdemir'e göre, *“Matbaanın ancak Lale Devrinde alınmış olması, toplumun hazır olmadığının bir kanıtıdır. Çünkü Lale Devri, Osmanlı için bir tür Rönesans anlamını taşımaktadır. Bu dönemde yenilik arayışı ve isteği belirlemiştir ki ancak bu zamanda böyle bir yenilik benimsenebilmiştir.”* (Topdemir:2002, 32) Batı'da Rönesans ile birlikte bilginin güç olduğu, aydınlanmanın aklı çağrıştırdığı tartışılırken; Osmanlı Devleti 1683'te Viyana yenilgisine uğramış, bu yenilgiyle birlikte iktidar anlamında zayıf kaldığını görmüştür; öte yandan Batının bilgi ve uygarlığına bakış açısı da olumlu yönde etkilenmiştir.

Kendisi de şair olan III.Ahmet ve sadrazamı Damat İbrahim Paşa, kendilerinden önceki hükümdarlıklara göre daha barışçıl ve ıslahatlara yönelik bir dönemde görev yapmışlardır. 12 yıl süren Lale Devri de bu duraksamanın bir sonucudur (Sakaoğlu: 2012, 317).

Böylece 18.yy başlarında, Batı'nın siyasi ve kültürel gücünün imparatorluğa nasıl getirileceği üzerine düşünceler doğmaya başlamıştır. III.Ahmet devrinde mülteci olarak bu topraklara gelen İbrahim Müteferrika'nın basım sanatını tanıtmaya da büyük değişimlerin habercisi niteliğinde olmuştur (Mardin: 1997, 10).

5.1.1 İbrahim Müteferrika ve İlk Matbaanın Kuruluşu

Türkiye topraklarına matbaanın gelmesi, Macar kökenli İbrahim Müteferrika'nın (1674-1745) Macaristan'da yaşarken Türkiye'ye getirilmesi, orada eğitim alması ve elçilik hizmetleri aracılığıyla Avrupa'ya gidip gelmeleri sonucu basımcılık işini öğrenmesi aracılığıyla olmuştur. Macaristan'ın Erdel kentinde basımcılık üzerine denemeler yapılması sırasında bu faaliyetleri öğrenip, Osmanlı İmparatorluğu sınırları içindeki ilk basımını da 1720 yılında gerçekleştirmiştir (Altuntek: 1993, 196).

Bu yüzyılda devletin çıkmaza girdiğini anlayan Padişah III.Ahmed ve Sadrazamı Damat İbrahim Paşa, kültürel alanda başlatılan geliştirme çabalarını etkin kılabilmek için otuz kişilik komisyondan oluşan bir çeviri bürosu kurmuşlardır.

“Çevrilmesini öngördükleri yapıtlardan birisi Aristoteles’in Fizik kitabıdır. Ancak doğa ve matematik alanında çeviri yapılması uygun görülmemiştir. Bu kitabın yetersizliğinin üstüne bir de, devletin orduya güç vererek ve denizcilik mühendisliği askeri okullarını açarak kendisini geliştirmeyi hedeflediği düşünüldüğünde, neden bilimsel olarak geri kaldığını görmüş oluyoruz.” (Topdemir:2002, 39)

Osmanlı-Avrupa ilişkilerini tek yönlü olarak değerlendiren Tanpınar'a göre; Haçlı Seferleri devrinde başlayan sıkı ve devamlı bir temasa rağmen III.Ahmet devrine kadar ne örf ve adette, ne de fikir ve sanatta doyurucu hiçbir iz bırakılmamıştır (Tanpınar:2010, 51). Bundan sonrasında fikir anlamında da her ne kadar uyarlama da olsa yenileşmeye dair bazı emareler görülmüştür.

İmparatorluğun resmi tarihçisinin anlattığına göre, mektupçu bir baş memur olan Sait Efendi'nin, 1721 yılında elçi olan babası Mehmet

Efendi'nin yanına gönderilmesiyle birlikte olaylar zinciri gelişir: Paris'e yapılan bu ziyaret sırasında, kitapların matbaada nasıl kısa ve kolay bir yoldan çoğaltıldığına tanık olur ve döndüğünde bunu deneyimlemek ister. Hristiyanken Müslümanlığı tercih etmiş olan Macar İbrahim (sıfatı Müteferrika; yani padişahın hizmetinde olan kişi anlamındadır) ile birlikte bilimsel araştırmalar yapmaya başlarlar. 1719 yılında III. Ahmet'in son sadrazamı İbrahim Paşa'nın dikkatine sunarlar çalışmalarını (Babinger:2004, 11).

Çalışmalarını sunduğu dilekçede matbaanın yararları şu şekilde sıralanmıştır:

“Mühim kitapların teksiri avam ve havas için faydalıdır. Matbu kitapların yazıları okunaklı, güzel ve doğru olacağından, okutan ve okuyanlara kolaylığı vardır. Hem mürekkepleri sabit olduğu için, yazma eserler gibi sudan re müteessir olmaz. Bir cilt kitap yazmak zahmetiyle binlerce kitap elde edilebilir ve bu suretle kitap ucuzlayacağından herkes istifade eder. Kitapların başına ve sonlarına fihristler konularak aranılan şeyin kolayca bulunmasına imkan hasıl olur. Şehirlerde büyük kütüphaneler tesisine imkan bulunur ve ilim tahsil edenler çoğalır. Osmanlı devletinin cihat ile bütün İslamların şerefini arttırdığı gibi kitap neşri sureti ile de İslamlara hizmet etmesi münasip olur.” (İskit:2000, 18)

1700'lerin başında İbrahim Efendi, devlet ilişkilerindeki haberleşme faaliyetindeki başarılarından dolayı, devletin habercisi, tercümanı anlamına gelen *Müteferrika* soyadını alarak terfi eder. İbrahim Efendi sonradan daha üst rütbeye, okumuşlar sınıfına verilen saygın bir rütbe olan haceganlığa (*devlet dairelerinde yazı işi ile ilgilenen resmi görevli*) yükseltilmiştir. Birlikte matbaa kurdukları Said Efendi'nin aynı rütbeye basmacılığa

katkılarından dolayı yükseltildiği bilinmektedir. İbrahim Efendi'ye de aynı hizmetten dolayı hâcegan rütbesi verildiği söylenebilir (Oral: 1968, 48).

Sait Efendi'nin padişahı ikna etmesi sonucu bu icadın uyarlanmasına karar verilir. Müftünün, matbaanın meşruiyetini ve faydalarını doğrulayan bir fetva vermesi üzerine alınan karar şu şekildedir:

“Eğer matbaa sanatından anlayan, harf dökme, yazı kopyaları çıkarma marifetine sahip birisi elyazmalarını harfi harfine yanlışsız basmaya talip olacaksa; hele bu teşebbüsün süratli imalat, çoğaltmada kolaylık, herkesin satın alabileceği şekilde ucuzluk sağlama gibi büyük faydaları olacaksa bu iş çok güzel ve övülecek bir iştir. Bu kopyaları düzeltmek üzere malumatlı kimseler görevlendirilirse; o kişi desteklenmeye layıktır.” (Şen: 1995, 56)

Padişah III.Ahmet, 1727'de imparatorluk matbaasının (Matbaa-ı Amire) kuruluşunu ilan eder. Bu arada iki kısıtlayıcı koşul getirilir. Bu kurala göre, dini içeriği olan yazılar, diğer bir deyişle, Kuran ve açıklaması ile, yani tefsir ile ilgili, Peygamber Hz. Muhammed'in sözleri yani hadisler ile ilgili eserler ve dini kurallar, yani fıkıh ile ilgili eserler kesinlikle matbaada basılmayacaktır. Ayrıca basılması planlanan bütün eserlerin basımı, Hatt-ı Şerif'te belirtilen ulema ve kadılardan oluşan dört kişilik bir heyet tarafından denetlenecek ve düzeltilecektir (Nuhoğlu: 1999, 223).

Hazırlıkların ardından iki yıl süren çalışmalar sonunda, İ. Müteferrika Matbaasının ilk kitabı olan *Vankulu Lügatı*'nın birinci cildi 31 Ocak 1729'da çıkar. İlk Türk matbaasında basılan kitaplar, çeşitli kaynaklarda değişik açılardan incelenmiştir. Vankulu Lügatı, Arapça-Türkçe bir sözlüktür. Çok hacimli olduğu için kopyası uzun zaman aldığından, kopya eden hattatlar birçok yazım yanlışı yapmışlardır. Bu nedenle basılacak ilk eser olarak o seçilmiştir ve 1000 kopya basılmıştır.

Ciltsiz olarak 35 kuruşa satılan kitap, sonradan 40 kuruşa çıkmıştır (Kabacalı:2000, 21) .

İbrahim Müteferrika'nın bastığı diğer kitaplar 17 adet olarak şu şekildedir: “*Kitab-ı Lügat-ı Vankulu (Sihah El-Cevheri)*, 2 cild halinde, 1729; *Tuhfet-ül Kibar fî Esfar el-Bihar*, 1729; *Tarih-i Seyyah*, 1729; *Tarih-i Hind-i Garbi*, 1730; *Tarih-i Timur Gürgen*, 1730; *Tarih-i Mısır-i Kadim ve Mısır-i Cedid*, 1730; *Gülşen-i Hülefa*, 1730; *Grammaire Turque*, 1730; *Usul el-Hikem fî Nizam el-Ümem*, 1732; *Fiyuzat-ı Mıknatisiye*, 1732; *Cihan-nüma*, 1732; *Takvim el-Tevarih*, 1733; *Kitab-ı Tarih-i Naima*, 2 cild halinde, 1734; *Tarih-i Raşid*, 3 cild halinde, 1735; *Tarih-i Çelebizade*, 1741; *Ahval-i Gazavat der Diyar-ı Bosna*, 1741; *Kitab-ı Lisan el-Acem el Müsemma bi-Ferheng-i Şuuri*, 2 cild halinde, 1742”. (Beydilli: 2004, 50)

1731'deki Patrona Halil Ayaklanması, III.Ahmed'in tahttan indirilmesi ve Sadrazam Damad İbrahim Paşa'nın öldürülmesiyle sonuçlanmıştır. Böylece ünlü Lale Devri de sona erer. Aynı yıl tahta çıkan I.Mahmut da yeniliklerden yana olmuştur. Matbaanın zarar görmemesinin ardından, ortalık yatışınca Müteferrika çalışmalarına devam eder, ancak Said Mehmed Efendi görevi bırakmıştır (Kabacalı:2000, 23).

5.1.2 Müteferrika Sonrası Matbaa Faaliyetleri

Müteferrika'nın vefatından iki sene sonra kalfası Kadı İbrahim Efendi, yanına Anadolu kadılarından Ahmet Efendi'yi arkadaş olarak hükümete müracaat ettiler:

“I. Mahmut'tan 1747 senesinde matbaa fermanını kendi namlarına aldılar ve fakat sekiz seneden fazla bir zaman faaliyete geçemediler. 1755'te III.Osman tarafından ferman kendi adlarına yenilendiği zaman işe koyulabildiler ve çok satıldığından dolayı basımı tükenen

Vankulu Lügatının birinci cildini ikinci defa bastılar. Daha sonra basım işlerine 27 sene ara verilmiştir.” (İskit:2000, 29)

Giderek uzun zamandır yatan matbaanın uğradığı zarar daha çok hissedilmeye başlanır. I.Mahmut ve sadrazamı Tiryaki Hacı Muhammed Paşa, atölyeyi devralmaya niyetlenmişlerdir, ama bu konudan anlayan, çalışan birinin bulunamaması yüzünden, devletin buraya vereceği destek de hep ertelenmiştir. Sonra da sadrazamın halefleri tarafından iyice ihmale uğratılmış ve atıl kalmıştır (Babinger:2004, 34).

Araç gereçleri kullanılmaz hale gelmeye başlamış olan ve Fransız elçiliğinin de satın almak istediği matbaa, Fransızların, basacakları Türkçe kitapları yüksek fiyatla satabilecekleri ve dizgi yanlışları olabileceği düşünülerek, (1773’te tahta çıkan) I.Abdülhamid’in isteği üzerine yeniden çalıştırılmıştır. Raşid Mehmed ve Vasıf Efendilere 1784’te ferman verilmiştir (Koloğlu: 2006, 8).

Vasıf Efendi’nin ortaklıktan ayrılmasıyla Raşit Mehmed Efendi, matbaanın tek kitabını basmıştır. Arabül-Kafiye adlı bu kitap 1785’te basılmıştır. III.Selim zamanında ve kendisinin emri ile üç askeri kitap da yine bu süreçte basılmış ve bu dönemki matbaacılık çalışmalarının sonu olmuştur (İskit:2000, 30).

Bu modernleşme dönemini değerlendiren Zürcher’e göre, Selim’i, geleneksel reform teşebbüsleri ile 19.yy Tanzimat reformları arasında, geçiş döneminin bir şahsiyeti olarak ilginç kılan şey, onun amaçlarına ulaşmak için Avrupalı uygulamaların kabulünün hazırlanması konusunda yaptıklarının kapsamı ile saltanatının Avrupa ile Osmanlı yönetici seçkinler sınıfı arasında iletişim kanallarını açma şeklidir. Nizam-ı Cedid denilen

reform programının başlatılmasıyla, adalet ve iktidar yeniden şekillendirilmiştir (Zürcher: 2000, 40).

Fransa elçiliği, Fransa'dan yeni basım makineleri ve matbaa araç gereçleri getirterek 1785'te kendi basımevini kurmuştur. Bu basımevinde iki kitabın basıldığı düşünülmektedir. Kitaplardan biri ordu düzenlemesini öğretme yöntemi, diğeri de donanma gemilerinin düzenlenmesini öğretme yöntemi hakkındadır (Kabacalı:2000, 28).

Bu dönemden Tanzimat'a kadar geçen sürede kurulan bir diğeri matbaa da Mühendishane Matbaası ve Üsküdar Matbaası'dır. Mühendishane Matbaası daha çok askeri basımlarla meşgul olmuş ve ne kadar faaliyette kaldığı belirsiz kalmıştır. Üsküdar Matbaası açılınca, diğeri hemen kapanmadığı için, bazı makinelerin Üsküdar'a nakli olası görülmekle beraber ikisinin de ilk zamanlar aynı sürede işledikleri ve Üsküdar matbaasının ders kitaplarına yönelik çalıştığı bilinmektedir (İskit:2000, 32).

İbrahim Müteferrika Matbaasının ilk kitabı yayımladığı 1729'dan Tanzimat'a kadar 434 kitap basıldığı hesaplanmaktadır. 1844 sayımına göre Osmanlı İmparatorluğunun nüfusu 35 milyon 350 bin olup bunun 21 milyonu Müslüman'dır. En iyimser hesapla her kitabın 2 bin basıldığı varsayılrsa bile, kişi başına düşen kitap sayısı önemsenemeyecek kadar küçük bir yüzdeyle ifade edilmektedir (0.025 ya da 0.041). Bu da göstermektedir ki, yayıncılık ve basımcılık, yüzyılı aşkın bir sürede ancak emekleme döneminin eşiğine gelebilmiştir. Bir karşılaştırma yapıp, Avrupa ile Osmanlı Türkiye'si arasındaki uçurumu ortaya koymak üzere şu rakamı verebiliriz: 16. Yüzyılda Avrupa'da, Türkiye ve Türkler üzerine çeşitli dillerde ortaya çıkan yayınların sayısı 2463'ü bulmaktadır (Kabacalı:2000, 53) .

Ahmet Hamdi Tanpınar'a göre, Türk muharriri tarafından Avrupa için yazılmış müşahedeye dayanan ilk mühim vesika, Kara Mehmed Paşa'nın sefaret heyeti ile Viyana'ya gitmiş olan Evliya Çelebi'den gelir:

“Ahmed III'ün sefiri Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi 1721'de gittiği Paris'i, Evliya Çelebi'nin Viyana'yı seyrettiği gibi Kanuni asrının şanlı hatıraları arasından ve bir serhat mücahidinin mağrur gözü ile görmez. Sefaretnamenin devrine doğrudan doğruya müessir olduğunu kabul etmesek bile, bu kitabı zamanında az çok mevcut olan bir ruh haletinin ifadelerinden biri olarak görmek lazım gelecektir. Avrupa ile münasebetlerimizin bu kadar sıklaştığı bir devir pek azdır. Bu, Fatih'ten beri İstanbul'da mevcut olan ecnebi kolonisinin yavaş yavaş yüksek tabakanın hayatına az çok girmeye başladığı devirdir.” (Tanpınar:2010, 54)

Bu dönemde matbaacılıkta-yayıncılıkta gelişme sağlayacak koşullar gerçekleşmiştir. Bu koşullardan ilki, bazı teknik ilerlemelerin sağlanmasıdır. Sarp Maden'in işaret ettiği gibi Mütferrika'nın yaptığı düzenlemeler şu şekildedir: Arap yazısının harfleri, tek ve bileşik olarak, aralarındaki bağlantı parçacıklarıyla tasarlanmıştır. Bunları yazdırıp, çizdirip kalıba döktürmek; bu beş yüze yakın hurufatın konulacağı gözler için en mantıksal, en kullanışlı sıralamayı bulmak gibi işlemler tamamlanmıştır. Kâğıt üzerinde yayılmayacak, çabuk kuruyabilen ve zamana dayanıklı bir basım mürekkebi için uygun bileşimler araştırılmıştır. Günümüze değin solmadan kalabilen boyalarla yedi sekiz renkli basabilme sorunlarını çözmek de işler arasındadır. Elle çevrilir bir çarkla çalıştırılan basım makinesine kâğıdın düzenli bir biçimde verilip toplanmasını sağlamak, ciltlenmesi için gerekli çözümleri bulmak gibi işler başarılmıştır (Kabacalı:2000, 54).

5.1.3 Matbaanın Gelişinin Gecikmesinin Nedenleri

Garp dünyasını alt üst eden Rönesans hareketi ve onun hayata getirdiği imkanlar, tamamıyla meçhulümüz kalmış ve aradaki medeniyet farkına rağmen sızabilen bazı bilgi ve keşifler de, memleket içindeki hayata ve ilmi faaliyete yeni bir şey ilave etmemişlerdir (Tanpınar:2010, 51).

18.yüzyıla kadar kapalı bir toplum kimliğinde yaşamış olan Osmanlı İmparatorluğu, bir yandan çağa ayak uyduramamanın yol açtığı çöküntüler, öte yandan devlet düzeninde, ekonomik ve askeri alandaki bozulma ve çözümler nedeniyle eski gücünü giderek yitiriyordu. Savaşların ardından, yöneticiler, Batının teknik alandaki üstünlüğünü kabul etmek, teknik yeniliklere dayanan düzeltilere (ıslahat, reform) yönelmek gereğini duydular (Kabacalı:2000, 16).

18.yüzyıla kadar Avrupa ile ilişkilerimizi değerlendiren Tanpınar şu değinmelerde bulunur:

“Siyasi vakıalar istisna edilirse, coğrafi vaziyetleri itibarıyla birbirinin adeta tamamlayıcısı bulunan iki alemin arasında mevcudiyeti tabii olan iktisadi münasebetin hudutlarını hemen hemen geçmez ve bu şekilde dahi, daha ziyade memleketimize gelen Avrupalılar tarafından idare edilirdi. Şimdi kapitülasyon adını verdiğimiz, muhtelif mukaveleler ve müsaadeler ile kendilerine memleket içinde oturmak, ticaret yapmak ve seyahat etmek hakları verilen müstemen ecnebiler, sadece bu iki alemin arasındaki teması temin etmekle kalmazlardı; içlerinde sarayın ve Babıali’nin emniyetini kazanmış insanlar sıfatıyla, bazılarının, mühim vazifelerle tarafımızdan Avrupaya bile gönderildikleri olurdu.” (Tanpınar:2010, 49)

18.yüzyılda sanayi uygarlığının ilk aşamasını yaşayan Avrupa’da herşey değışiyordu. Rusya, düzeltilerle güçlenmiş, Avusturya güçlü bir devlet olmuş, Osmanlı devleti ile sürekli ilişkide bulunan ve kapitülasyonlardan yararlanan, dolayısıyla Osmanlılarla dost geçinen Fransa, İngiltere ve Hollanda’nın da Osmanlı yöneticilerini Batılılaşma konusunda uyardıkları açıktır.

Kapitülasyonlardan yararlanan Avrupa kâğıtçıları, kağıdı daha ucuza Osmanlılara getirerek ilk kâğıt fabrikasının kapatılmasını sağlamışlardır (Kanmaz: 2013, 36).

Bütün bu gelişmeler sonucunda Osmanlı Devleti, III.Ahmed ile Sadrazam Damat İbrahim Paşa döneminde, başka bir deyişle Lale Devrinde (1718-1730) Batı ile ilişkilerini geliştirdi. Fransa’nın bayındırlık ve eğitim araçlarının gereği gibi öğrenilip uygulanabilir olanlarının bildirilmesi bunlardan biriydi. Kütüphanelerin ve kitapların sayısı artırıldığı gibi, bir çeviri kurulu oluşturularak Doğu kaynaklı kimi eserlerin Türkçeye çevrilmesine geçildi. Çevirinin ve kültürün önemine dikkati çekerken bu girişimler, matbaanın açılmasına bir hazırlık olarak değeriendirilebilir (Kabacalı:2000 17).

Bununla beraber, Osmanlı İmparatorluğu’nu garpta olan biten herşeyden büsbütün habersiz de sanmamalıdır. Matbaanın icadından hemen biraz sonra bu mühim keşfin memleketimize getirildiğini biliyoruz. Bugün mühim bir parçası elimizde bulunan Piri Reis haritası, coğrafi keşiflerin bizde tam zamanında bilindiğini gösteriyor. Katip Çelebi’nin Atlas Tercümesi vasıtasıyla Copernic ve Galilee’nin sistemlerinden haberdar bulunduğumuz anlaşılıyor. Sanatkar Avrupa ile münasebetimiz ise daha eski ve oldukça devamlıdır. Fatih’in sarayında Rönesans ustaları çalışmış, Bayezid 2 devrinde Michelangelo ile Leonardo da Vinci’nin İstanbul’a getirilmesi için teşebbüslerde bulunulmuştu (Tanpınar:2010, 52).

Müteferrika'nın matbaayı getirmesiyle bir adım atıldığı açıktır; ancak bu adımın yetersiz olduğu, kalıcı olmadığı düşünüldüğünde nedenlerini şöyle sıralayabiliriz: Öncelikle, Müteferrika, matbaasında kullanmak üzere kâğıt bulmakta sıkıntı çekmiştir, pahalı olması nedeniyle ekonomik sorunlar yaratmıştır. O dönem iyi olan Osmanlı-Fransa ilişkileri aracılığıyla Fransız kâğıtları kullanılmıştır, bu da bir yere kadar mümkün olabilmektedir.

Türkiye'ye 274 yıl sonra matbaanın gelmesinin başlıca nedeni, din adamlarının genellikle batı buluşlarına karşı yurttan uyardırdıkları önyargılı ve muhafazakar tutumlardır. Ayrıca kitap çoğaltma ile geçinen hattatların, işlerine engel olacağı düşüncesi de etken olmuştur.

Eleştirilen bir başka geri kalma nedeni, basılan kitapların doğru seçilip seçilmediğiyle ilgilidir. Kitapların çoğu siyasi kitaplar olup, eski yorumları içermektedir. Basılan ve çevrilen hiçbir kitabın arasında edebiyat, felsefe, bilim alanında konular görülmemektedir. Matbaa ile birlikte ucuzlaması gereken kitap fiyatlarının aksine; Osmanlı'da oldukça yüksek olduğu; genellikle yüksek rütbeli devlet memurlarının kitap satın alabildiği görülmektedir (Topdemir:2002, 53-54).

Matbaanın gecikmesinin nedenlerine, tutuculuk ve hattatlığın yaygın olmasının yanı sıra, teknik nedenler ve toplumun hazır olmaması olarak da eklenebilir. Teknik sorunların başında yazıyı taşıyan kâğıdın, ucuza üretilmemesi gibi önemli bir sorun da gelir. Ayrıca matbaacılık konusunda yetişmiş teknik eleman olmayışı da matbaaya sıcak bakılmamasına neden olmuştur.

Devlet sınırları içinde istendiğinde başvurulacak bir teknik uzmanın bulunmaması da süreci geciktirmiş olabilir. Bir diğer teknik neden de, kullanılan alfabe sisteminden kaynaklanan güçlüktür. Arap alfabesinin, eğitimin ve öğretimin yeterince etkin olmasını ve yaygınlaşmasını

önlediğine yönelik tartışmalardan hareketle, Topdemir'e göre, İbrahim Müteferrika'nın bu alfabeyi basım tekniğine uygun hale getirmesinin bile başlı başına bir başarı olduğunu anlamaktayız (Topdemir:2002, 29).

Osmanlı yayıncılığının gelişmemesinin nedenlerinden bazıları, yeterli kâğıt üretiminin sağlanamaması, yeterli okur kitlesinin olmaması, basılan ilk kitapların aşırı pahalı olmasıdır. Matbaacılığın gelişmemesinde 2.Mahmut dönemine kadar devletçe verilen bir tekel olarak kalmasının da payı bulunduğu öne sürülmüştür. 1729-1839 dönemi, basımcılık açısından, çok uzun bir sürece yayılmış bir başlangıç aşaması olma özelliğindedir (Kabacalı:2000 54).

Sonuç olarak, bilginin Batıda matbaa ile birlikte oldukça yaygınlaştığı görülmüştür. Oysa Osmanlı'da yukarıda sayılan nedenlerden dolayı bu böyle olmamıştır. Matbaaya dini kitapların basılması koşuluyla izin verildiğinden, diğer alanlarda hiçbir gelişme olmamış, halk aydınlanamamış, okuma yazma oranının düşük kalmıştır. Matbaa, sadece getirtilip kurulan bir süs olarak kalmıştır adeta.

5.2 II. MAHMUT DÖNEMİ REFORMLARI VE TANZİMAT FERMANI

Tanzimat dönemi, Osmanlı İmparatorluğu'nda edebi gelişmelerin olması açısından ve Batı ile karşılaşmalar yaşanması açısından oldukça önemli ve hareketli bir dönemdir. Yönetim nezdinde yaşanan değişim sirkülasyonları, gelişmeleri biraz yavaşlatsa da, alınan kararların uygulanmasında sıkıntılar yaşansa da, bu dönem ileri dönemler için kalıcı olabilecek birkaç gelişmeyi hafızalara kazımıştır. Bunlar çeviri eserlerin kazandırıldığı tercüme odaları başta olmak üzere, eğitim alanında açılan

yeni okullar, ordudaki bazı yenilikler ve Batıyı örnek alan yeni yönetime talip örgütlenmelerin oluşumları olarak sıralanabilir.

Mustafa IV'ün yerine çıkarılan Mahmut II'nin (1808-1839), yenilik fikrini bir süre beraber kafeste kaldıkları Selim III'den aldığına çoğu yazar katılır. Tanpınar'a göre yeni hükümdar, Alemdar'ın öldürülmesinden sonra uzun müddet bu husustaki projelerini etraftan gizlemeye mecbur kalır. Yeniçeri zümresi devlete tekrar hakim olur ve kendi aleyhinde herhangi bir harekete meydan vermemek için çok bilinçli bir şekilde hükümeti ve icraatını göz hapsine alır. *“1807-1826 arasındaki devirde, muharebeler, isyanlar tüm dehşetiyle hüküm sürmüştür. Fakat cemiyet hayatında garip bir değişiklik olmuş, fikirler resmi hayattan kovulan yeniliğe daha fazla hazırlanmıştır.”* (Tanpınar: 2010, 71)

5.2.1 II. Mahmut Reformları

II.Mahmut, kendinden önceki reformcuların eksiklerinden dersler alarak yeniçeri ocağını saf dışı bırakıp, çağdaş askeri birliklerin hazırlanmasını gündeme getirmiştir. Koruyucu tedbirlerin de alınmasıyla askeri kuruluşlara destek mahiyetinde ekonomik ve sosyal yapıyı da canlandırmak gerektiği fikrini taşımıştır. Ulus devletin kurulması ve orta sınıfın güçlenmesi anlamlarını taşıyan Avrupa'daki yenilikler bütünü, Tanzimat'ın da çıkış noktası olmuştur (Mardin: 1997, 12).

II.Mahmut'un seleflerinden çok daha ileri gittiği nokta, onun varolan yerleşik düzeni ortadan kaldırma, bu düzenin kurumlarını lağvetme konusundaki şahsi gayretlerinin yanı sıra reformlarının kapsamı da olmuştur. Askeri birliklerin yeniden düzenlenmesine ek olarak çağdaş yeni idari ve adli düzenlemeler yaratılması da II.Mahmut'u önemli bir yönetici kılmıştır (Zürcher: 2000, 64).

Osmanlılar, 17. Yüzyılın sonunda her ne kadar bir gerileme ve duraklama dönemine girmeye başladıysa da; geleneksel bir idari düzen ve toplumsal yapıdan dolayı, bu Avrupa tarafından uzun süre fark edilmemiştir. III. Selim zamanında başlatılan askeri reformların yetersiz kalması, sadece orduda değil birçok alanda, yüzeysel olmayan bir düzenleme yapılması gerekliliğini de beraberinde getirmiştir.

Akyıldız'a göre, harici ve diplomatik ilişkilerin sınırlı ve az olduğu devirlerde, bu durumun sıkıntısı nispeten az hissedilmişse de, zamanla eksiklikler ortaya çıkmaya başlamıştır. Sultan II. Mahmut, bu yetersizliği gidermek için 1836'da dâhiliye ve hariciye nezaretlerini kurmuştur; daha sonra da bunların uzman kadrolarını oluşturmak amacıyla âmedî (*devletlerarası geliş gidişi sağlayan*) odasını ve ardından da sadaret (başvekillik, baş vezirlik) mektupçuluğunu ikiye bölerek dahiliye ve hariciye memurlarını birbirinden ayırmıştır (Akyıldız: 2004, 23). Böylece iç ilişkilerle dış ilişkiler birbirinden ayrılarak, dış ilişkiler için ayrı kişilerin çalışmaya başlaması, Avrupa ile ilişkilerin gelişmesinde daha önemli rol oynandığının göstergesi olmuştur.

1826-1839 arasındaki kısa zaman içinde hemen bir somut ilerleme olmasa da, devlet müessesesinin Avrupalılaştırılmaya gayret edildiği açıktır. III.Selim devrinin sonlarına doğru, görülmekte olan yabancı kaynaklı çıkış noktaları, artık uygulanmaya başlanmıştır.

Öte yandan II. Mahmut zamanında yapılan değişiklikler, masraflar, ekonomik olarak imparatorluğu fazla çökerten unsurlar da olmamışlardır. Mardin'e göre, 1807-1839 yani Tanzimat fermanına kadar olan dönemde, saray masraflarının, Batı saraylarının ölçülerine göre daha az çeşitli ve daha masrafsız olduğu gözlenmiştir. Bu da, bu süreçten sonra gelen

modernleşmeyle birlikte tüketimin büyük ölçüde arttığının bir göstergesi olmuştur. (Mardin: 1997, 51)

5.2.2 Tanzimat Fermanı

Abdülmecit, 3 Kasım 1839'da, II. Mahmut'un tasarısına ortak olan vezirlerin ve müttelik hükümdarların temsilcilerinin de hazır bulunmasıyla, Mustafa Reşit Paşa aracılığıyla Gülhane Hatt-ı Şerifi'ni ilan eder. Kimi yabancı araştırmacılara göre; Gülhane belgesi, Müslümanlığın ilk yüzyıllarından yenilenerek aktarılmış, Batı Devletlerinin siyasal sistemlerinden alınmış ilkelerden oluşan bir bildiridir. Bu yeni yasalar ve reformlar toplamının bir sonucu olarak, Arapça'da düzen, örgütlenme anlamına gelen *Tanzimat* adını almış olan bir örgütlenme doğmuştur (Ubicini: 1977, 167). Tanzimat bugünkü durumunda dört büyük kola ayrılır: Hükümet, yönetim ve maliye, adalet ve resmi eğitim, ordu ve donanma. Ayrıca her türlü ibadete özgürlük tanınmış olunması da, idari konulara ek olarak getirilen yeniliklerden biri olmuştur (Morel: 2000: 2000, 12).

Tanpınar'a göre, Gülhane Hattı ile cemiyet hayatında yeni bir devir başlar. Bu ferman, yenileşme hareketinin ikinci zaferiydi. Onunla imparatorluk, asırlar içinde yaşadığı bir medeniyet dairesinden çıkarak, mücadele halinde bulunduğu başka bir medeniyetin dairesine girdiğini ilan ediyor, onun değerlerini açıkça kabul ediyordu (Tanpınar: 2010, 126).

Fermanın birinci önemi, imparatorluğu şahsi hükümet mahiyetinden çıkarıp yüksek rütbeli memurlar imparatorluğu haline getiriyordu. İkinci büyük önemi de, insan hukuku üzerineydi. Böylelikle imparatorluk bir taraftan Fransız İhtilali'nin ana fikirlerini kabul ediyor, diğer taraftan da 18.yy'daki Avrupa hükümetlerini çok andıran iyi tanzim edilmiş bir mutlakiyet şekline giriyordu (Mardin: 1997, 13).

Tanzimat sonrasındaki gelişmeler, matbaaların yaygınlaşması, gazete ve dergi sayısındaki artış göz önüne alınarak, 1840-1876, 1876-1908, 1908-1928 olmak üzere üç dönemde incelenebilir: Bu dönemlerde niteliksel değil niceliksel gelişme sağlanmıştır. Kabacalı'ya göre, Mütferrika'nın bastığı bir kitapla, dönemin sonunda Ahmed İhsan Matbaası'nın bastığı bir kitap yan yana konulduğunda, ikincisinin matbaacılıktaki çok belirgin bir aşamanın ürünü olduğu söylenemez. Kol gücüyle çalıştırılan makineler halen rastlanmaktadır ama buharla, havagazıyla, petrolle çalıştırılan yeni makineler de vardır. Matbaa sayısı ve buna bağlı olarak gazete, dergi, kitap, basılı kâğıt artmış, günlük yaşamın bir parçası olmaya yüz tutmuştur. Sanayileşme böylece yavaş yavaş yayılmaya başlamıştır (Kabacalı:2000, 59).

Osmanlı Sarayı'nda görülen bir başka yenilik de telgraf olmuştur. 1839'da, dünyada icadından iki yıl sonra denenilen telgraf, ikinci olarak 1847 yılında denenmiştir. 1854'te ise Kırım Savaşı sırasında ilk kez kullanılabilmektedir.

Mahmut II devrinde başlayan Avrupalılaşma hareketi, Tanzimatla birlikte sarayda, günlük hayatta, İstanbul'da, Boğaz kıyılarında gerek kılık kıyafet, gerek müzik ziyafetleri, gerek şehre gelen tiyatro ve müzik kumpanyaları, moda ve sanat akımlarının etkileri gibi şekillerde kendini gösterir (Tanpınar: 2010, 129).

Erkman, Tanzimat döneminde yaşanan önemli bazı gelişmeleri şöyle sıralar: Eğitim alanında, ilk ve ortaokulların, liselerin, mühendislik, ormancılık, öğretmenlik gibi meslek okullarının yanı sıra, Darülfünun (Üniversite) için açılış hazırlıklarının yapılması, saray konservatuarının kurulması gibi öncelikler sayılabilir. Endüstrileşme alanında çuha, dokuma, kâğıt, porselen, demir fabrikaları açılmıştır, Osmanlı yapımı ilk buharlı gemi indirilir, toplu taşıma ve demiryolları harekete geçer. Erkman'a göre,

tüm bunlar, Tanzimat ile birlikte insanların birey olarak bazı haklara sahip olmaya başladıklarını gösterir (Erkman:2010, 143).

Bu dönemde yapılan değişiklikler; Tanpınar tarafından edebiyata ve günlük hayata yansıyan izler olarak ise şöyle değerlendirilir:

“Harbiye mektebinin açılması, Avrupa’ya tahsil için yüz elli kadar gencin gönderilmesi, Tıbbiye’de Fransızca tedrisatın kabulü, ecnebi hocaların ders vermesi, sarayın Avrupa saraylarına göre tanzim edilmesi, Babıali kalemlerinin ıslah edilerek bir nevi mektep haline getirilmesi, 1830’da Takvim-i Vekayi’nin tesis edilmesi, pasaport usulünün ihdası, nüfus sayımının yapılması, posta teşkilatına başlanması, kıyafetlerin değişmesi, devlet kurumlarının Avrupalıca yeniden kurulması gibi birçok önemli durum olmuştur. Şehir içinde birdenbire ecnebi havaları çalarak geçit yapan askeri bandonun görülmesi, başında trampet çalan çocukların yürümesi, 1812’de Beyoğlu’nda Garp usulü lokanta, kahve, otellerin açılması, saray ve vezir ikametgahlarında Avrupalı mobilya ve eşyaların yer alması da eklenebilir.” (Tanpınar: 2010, 74)

Tanpınar’ın belirttiği tüm bu özellikler, iletişim kanallarının geliştirilmesiyle birlikte Avrupa ile ilişkilerin artması, imparatorluk içindeki eğitim, kültür ve yaşam kurumlarının hemen hepsinde bir modernleşme ve Batıcılığın görüldüğünün göstergesidir.

İlber Ortaylı’ya göre, Tanzimatçılar, 19.yüzyıl ortalarına kadar reformlarını geleneksel bir devletin kadrolarıyla çeşitli dil ve dinden grupların çatıştığı bir ortamda yürütmek zorunda kalmışlardır. Cevdet Paşa, Reşit Paşa, Ali Paşa ve Fuat Paşa gibi isimler bu devirde, bir devrimden ziyade, bir yeniden örgütlenme ve düzenlenme dönemi ortaya

çıkarmışlardır. Bu da yeni bir yaşam tarzını beraberinde getirmiştir (Ortaylı: 2000, 59).

Osmanlı düzeni 17. ve 18. yy'da gelenekselliğini korurken, Tanzimat ve Islahat fermanlarıyla birlikte Batı model alınarak, toplum yeniden inşa edilmeye başlanmıştır. Batı'nın askeri ve idari kurumlarının yanı sıra, gündelik kültürü de imparatorluğa dahil olmuştur. Bunun yanı sıra telgrafın yayılışı da etkinliği arttırmış, devlet sınırları arasındaki iletişimi güçlendirmiştir (Zorlu: 2003). Bu değişimlerle birlikte, küreselleşen dünyada imparatorluk da varlığını dahil edeceğinin sinyallerini vermeye başlamıştır.

Tanzimat devrinin ilk ideolojisi medeniyetçiliktir. Sultan Abdülaziz türlü yazılarında, fermanlarda hep onun tarifini yapmaya çalışır. Cevdet Paşa, "Tarih" eserini medeniyet ve bedavat hallerini mukayese ile başlatır. Diğer ideolojiler çıktıktan sonra dahi, ikinci defa parlayacağı ve Fikret'te asıl şairini bulacağı Servet-i Fünun devrine kadar fikir hayatımızı bir tarafla o idare eder (Tanpınar: 2010, 147).

Server Tanilli'ye göre, Batı taklitçiliği gittikçe yayılarak, Servet-i Fünun'un o yakıştırma duyarlılığına varacaktır. Tevfik Fikret, diliyle olmasa bile, insancı, özgürlükçü ve ilerici düşünceleriyle geleceğe ismi kalacak kişilerden olacaktır (Tanilli:1981, 366).

Diğer bir ideoloji olan Osmanlıcılık, uzun zaman fikir hayatımızın hiç olmazsa resmi şekilde mihveri olan öğelerle birlikte ocağın etrafında din farkı gözetmeksizin aynı haklara sahip muhtelif kavim ve milletlerin toplanmasından doğan içtimai bir heyet ideolojisidir. Aynı zamanda da Islahat Fermanı'nın neticelerinden biridir (Tanpınar: 2010, 147).

İslamcılık ideolojisi, Abdülaziz devrindeki meşrutiyet fikrinde, bütün teklifleri İslami esaslara bağlamak esasını doğuracaktır. Bütün bu

ideoloji karmaşası, bize 1856 yılı ile yepyeni bir problemler devrine girdiğimizi gösterir.

1861’de Türkler arasında gelişen gazetecilikle beraber görülmemiş bir fikir gerginliği başlamıştır. Zaten 1858’de Reşid Paşa’nın, 1861’de Abdülmecid’in ölümleri ile Tanzimat’ın ilk devri kendiliğinden kapanmıştır. 1839-56 arasındaki zamanda Türkiye’ye Reşid Paşa’nın çehresi hâkimdir. Tanpınar’a göre, 1856-76 senelerini böyle bir ismin etrafında –ne Ali ve Fuad Paşalar, ne de Sultan Abdülaziz- toplamak mümkün değildir (Tanpınar: 2010, 149).

5.2.3 Islahat Fermanı

1860’lardan sonra siyaset ve fikir hayatında önemli sayılan, Tanzimat’ın getirdiklerini eksik bularak eleştiren ve genişletmek isteyen *Yeni Osmanlılar* adı altında toplanmış bir grup ortaya çıkar. Batıyı örnek alarak, kendi eğitim birikimlerini kullanmak gerektiğini ifade eden bu grup, Islahat fermanının da habercisi olmuştur (Mardin: 1987, 14).

Reformcular çevresinin kendi içinden gelişen muhalefet, aralarında Namık Kemal’in de bulunduğu bürokratlardan oluşuyordu. Batı tarzı eğitimden geçmiş, çoğu Babıali Tercüme Odası’nda çalışmış, Fransızca bilmeleri sayesinde zamanın Avrupa düşünce akımlarıyla, özellikle 1848 düşünceleriyle, liberalizm ve milliyetçilikle tanışmış oldular. Bu kişiler Osmanlı aydınlarının öncüleri olarak tanımlanmaktaydılar (Zürcher: 2000, 103).

Sadece Osmanlı imparatorluğunda görünmeyen bir tür çağdaş milliyetçilik ve merkezîyetçilik anlayışının temelinde milli eğitim ve onunla paralel çalışan bir kültür sistemi yatmaktadır. Daha sonraki süreçte II.

Abdülhamid de aynı yöntemi izleyerek, devleti merkezi bir modernleşmeyle bir arada tutmaya çalışacaktır. (Mardin: 1987, 89)

Yeni Osmanlıların örgütlü faaliyetleri beş yıldan fazla sürmemiştir. Sıkı örgütlenmemişlerdi ve topluluk üyelerinin düşünceleri birbirinden çok farklıydı. 1876 anayasasının oluşumunu ve 1878 sonrasında padişahın istibdat yönetimine muhalefet edecek olan ve onların yazıları üzerine temellendirilmiş olan Osmanlı meşrutiyet hareketini dolaylı yoldan bile olsa büyük ölçüde etkilemişlerdi. Onların Avrupa liberalizmi ile İslami geleneği kaynaştırmaya girişen akıl yürütme yolu, özellikle de Namık Kemal'inki, o yüzyılın daha sonraki İslamcı yenileşme taraftarlarınca devralındı ve İslam dünyasında geniş taraftar buldu (Zürcher: 2000, 108).

1856 yılında gerçekleşen Islahat Fermanı ile birlikte, Gülhane Hattından daha mühim ve değiştirici bir devrin mesuliyeti baş göstermiştir. Fermanın esasını, Hristiyan tebaaya verilen siyasi haklar teşkil eder, dini ve cemaat haklarını muhafaza ederlerken; diğer taraftan da Müslüman tebaanın bütün siyasi haklarına sahip oluyorlardı (Tanpınar: 2010, 146) .

Mardin'e göre, tıpkı Lale Devri'nde olduğu gibi, Batının yönlerini alırken sadece yüzeysel davranan, bir sistem olarak ele almayan değişim kurumları, sonrasında verdikleri ödünlerle kalmışlardır. (Mardin: 1987, 15) Müslümanlık olgusu yerine Osmanlıcık olgusunun yerleştirilmeye çalışılması duraklama döneminde olan imparatorluğun yükselmesine olanak sağlamadığı gibi, bir dezenformasyon sürecine girmesine de neden olmuştur.

5.2.4 Modernleşme Örnekleri olarak Okullar

II. Mahmut döneminde yapılması öngörülen değişimlerden biri de, okula devam zorunluluğun sağlanması olmuştur. 1824 yılından itibaren

Anadolu'ya yayılmak istenen bu proje başarılı olamamıştır. Bu dönemde hayata geçirilen en önemli kuruluşlardan biri Enderun Mektebi olmuştur. Eski saray okulu anlamına gelen bu kurum, bürokrasiye uzman yetiştiriyordu (Akbulut: 2003, 10).

Bunun yanı sıra, matbaanın Osmanlı topraklarına dâhil olmasının da etkisiyle, İbrahim Müteferrika'nın önerisiyle bostancı ocağından seçilen gençlerin öğrenim gördüğü modern bir okul da açılmış, ancak yeniçeri baskısı nedeniyle kapatılmış; hatta bir kısım öğrenci ve öğretmenler öldürülmüştür (Akbulut: 2003, 13).

1790'lı yıllarda III. Selim'in kurduğu Mühendishane-i Sultani'de ise Türkçe ve Latince derslerinin yanı sıra, matematik, coğrafya, fizik ve askeri talim gibi dersler verilmiştir.

1826'dan beri maarif teşkilatı; yani eğitim sistemi baştan kurulmaya çalışılıyordu, ancak medreseler de sistemlerine devam ediyordu. 1839'dan sonraki devirde, cemiyet hayatının kendini yenilemesi bekleniyordu. Bu muhitlerin başında Mustafa Reşid Paşa'nın konağı geliyordu. Kendisi II.Mahmut döneminden beri, uluslararası siyaseti ve Avrupa'yı çok iyi bilen bir isim olmuştur (Tanpınar: 2010, 137).

Reşid Paşa, maarif ve kültür işlerine Encümen-i Daniş'in tesisi ile yeni hız vermiştir. Tarih, coğrafya, iktisat, tabiat ilimleri gibi muhtelif bilgi şubelerine ait olan bu eserlerin arasında yeniçağlar tarihine dair olanlar ön safta gelirler. Kuruluş aşamasında olan Darülfünun'da okutulacak dersler için lazım olan kitapların bir an evvel yazdırılması maksadıyla kurulmuştur. Bunun dışında diğer Avrupa memleketlerinde olduğu gibi bizim, uluslar arası ilim ve fikir hayatıyla temasımızı sağlayacak bir akademi olmuştur (Tanpınar: 2010, 139).

Tanzimat dönemiyle birlikte derslerin daha düzenli ve planlı bir şekilde eğitim öğretim kurumlarına girdiği söylenebilir. 1827'de Tıphane'de, 1831'de Cerrahhane'de kimya derslerinin verildiği ve yine Tanzimatla birlikte Cerrahhane'de tıp tercümelerinin yapıldığı bilinmektedir. (Akbulut: 2003, 22)

Kız okullarını Reşit Paşa'nın kurduğu bilinir. Eğitim, 1857'den beri ayrı bir bakanlıkça yürütülmektedir ve üç dala ayrılır: Mektep denilen mahalle ve köy okullarınca verilen ilk öğretim, 1850'den beri eğitim yapan yeni yetmelik (rüştîye) okullarınca verilen orta öğretim, camilere eklenmiş bir çeşit büyük seminerler olan medreseleri içine alan yüksek öğretim ve özel konulu okullar, hepsi de modern ve Avrupa modeline göre örgütlenmiş vb. kuruluşlar. Eğitim Bakanlığı kalemince 1864 yılında yayınlanan belgelere göre, kız erkek 506 bin öğrencinin devam ettiği 15 bin ilkokul vardır. Bunun 12 bini Müslüman Okulu, 2 bin 500'ü de Hıristiyan okulu idi. İlk eğitimin baştan kurulmasıyla 10 yaşından itibaren bütün çocuklar dört yıl süren okullara gitmek zorundadırlar, yoksa belgesi olmayan hiçbir çocuğu patronlar çıkararak işe almazlar. Orta öğretimde, dinsel tarihin yanı sıra evrensel tarih, Osmanlı tarihi, aritmetik, geometri öğretilir. Eğitim yine parasızdır. Yüksek okullar yeniden örgütlenmemiştir ve genellikle amaç ulema yetiştirmektir (Morel: 2000, 172).

Sultanahmet ve Süleymaniye camilerinin okulları ile 1850'de açılan Valide Sultan koleji devlet memurluklarına kadro hazırlar. Öğretmen okulu, ulema zümresi dışında öğretmen sağlamaya ayrılmıştır. Tıp okulu, imparatorluğun en iyi kurulmuş okullarından biridir ve hocaları Fransız yada Fransa'da okumuş kişilerdir, yaklaşık 470 öğrencisi vardır. Askeri okullar, topçu, bahriye, tarım ve baytarlık okullarının öğretmenleri de genelde Fransa kökenlidir. 1851 yılında kurulan Darülfünun iki kesime ayrılır ve adi üyelerle muhabir üyeleri içerir. Akademinin amacı ulusal edebiyatı uyandırmak ve ülkeyi bu harekete yardım edebilecek nitelikte

yabancı kitaplardan yana zenginleştirmektedir. Yapıtların tüm illerde anlaşılabilmesi için Türk halk diliyle kaleme alınmasına özen gösterilir (Morel: 2000, 173).

Eğitimin yaygınlaştırılması çabalarının bir sonucu olarak, 1869 yılında Maarifi Umumiye Nizamnamesi uygulanmaya başlandı ve her kasabada birer dört yıllık ilkokul ve ortaokul bulundurulması şart koşuldu. Üç yıllık bir üniversite olan Darülfünun-i Osmani ise, edebiyat, hukuk ve tabiye bölümleri adı altında açıldı ve sonrasında tekrar kapanıp açılma aşamaları geçirdi (Akbulut: 2003, 26).

5.2.5 Modernleşme Örnekleri olarak Tercüme Odaları

Devlet işleri için yabancı dili bilen gençlere olan ihtiyacın 1839'dan sonra artması doğaldır. *“Mekteplerde okutulan ecnebi dillerinden başka bazı tedbirler daha alınır ki, bunların arasında 1832’de kurulan Tercüme Odası’nı önde saymak icap eder. 1839’dan sonra burası adeta bir mektep haline gelmiştir. Tanzimat devrinde Ali, Fuad, Safvet Paşaları yetiştiren bu oda, sadece yeni yetişenlere ecnebi dili öğretmekle kalmaz; yavaş yavaş yeni bir dünya görüşünün, yeni bir siyasi idealin geliştiği çok ileri bir muhit olur. Abdülaziz devrinde hızlanan fikir hayatının başında bu kalemin büyük hissesi vardır.”* (Tanpınar: 2010, 138)

Devrin sonuna doğru, yenilik hareketinin aldığı ritm büsbütün değişirken yavaş yavaş devlet bünyesi de kendisini değiştirmeye doğru gitti. Sınırı, devlet teşkilatından ileriye geçemeyen yenilikler, cemiyet hayatını idare eden zihniyete doğru genişlemek ve derinleşmek imkanını buldular. Cemiyet hayatının kökleşmesinin mümkün olması için, kurulan mektepler, gönderilen talebeler, Babıali Tercüme Odasının kurulması gibi yenilikler

Tanpınar'a göre büyük fayda sağlayan etkenler olmuşlardır (Tanpınar: 2010, 77).

İstanbul'da diplomatik işler geleneksel olarak Babıali ile yabancı elçilikler arasındaki temaslar aracılığıyla yönetilmiştir. Dil sorunu yüzünden bütün görüşmeler, Divan tercümanı ile çeşitli elçiliklerin tercümanları arasında yürütülüyordu. Yunan başkaldırısıyla güvenilir bulunmayan tercümanların işine son verilmişti. Tercüme Odası'nın kurulmasıyla, bu diplomatik temasların rahatlaması hedeflenmiştir. Bürokratların özgeçmişlerinde bu odada görülen hizmetlerin çok yararlı olduğu bilinmektedir (Zürcher: 2000, 71).

İlk çeviri roman Fransızcadan çevrilen *Telemaque*'tir ve 1859'da basılmıştır (Kaynardağ:1983, 2824).

II.Mahmut ve sonrasındaki reform hareketlerinde çeşitli eksikler nedeniyle sorunların yaşandığı söylenebilir. Birincisi, gerektiği gibi eğitilmiş ve güvenilir elemanın olmayışı, ikincisi reformların tepedeki bilinçli bir siyasal tercihin sonucu olması, üçüncüsü bürokraside babadan kalma sistemin devam etmesi, dördüncüsü eski kurumların kaldırılmadan yenilerinin kurulması nedeniyle yaşanan ikilik ve son olarak reformların ekonomik ve mali temelden yoksun olması sayılabilir (Zürcher: 2000, 73).

Yayın özgürlüğünün olmadığını belirten Morel, yeni yönetmeliğe değinerek basımevlerinin kurulması için önceden izin alınması gerektiğini belirtiyor. Telif hakkı, sadece yayınlarından dolayı hükümetin ödülleri kazanan kişiler için geçerlidir. Kendi içine kapanmış bir Osmanlı edebiyatının gelişmesinde, hükümetin yabancı eserleri Türkçeye çevirtmesi yerinde olmuştur. (Morel: 2000, 174)

Tanzimat'tan sonra açılan ilk özel matbaa, Ceride-i Havadis'in basımevidir (1840). Buraya Ceridehane denilmektedir. Aynı yıl özel yayıncılığı teşvik amacı güden bir 'irade' yayımlanır. Takvim-i Vakayi'de

yer alan duyuruda şöyle denilir: “Öteden beri devlet matbaasında basılan kitap ve risaleler, bu kurumun malı olarak basılmakta ve satılmaktadır. Bilim ve sanatların yayılmasını amaçlayan padişah hazretleri sayesinde kitap basımı konusu, yeniden ele alınarak düzenlenmiştir. Buna göre, kitap bastırmak isteyenlerin, ruhsat aldıktan sonra Tabihane’ye başvurarak, bastıracakları kitabın giderlerini ödemeleri gereklidir. Bastırdıkları kitapları istedikleri fiyatla satabileceklerdir. Bunların temiz ve yanlışsız basılması, basıldıktan sonra tutulmayıp sahiplerine teslimi gerekir.” (Kabacalı:2000, 71)

İstanbul’da çok kitaplık olduğunu, ama bunlarda genellikle ilahiyat kitaplarının ve bazı Avrupa çevirilerinin olduğunu belirten Gautier, resim yapmanın da yasak olduğunu belirtmiştir. Seyirlik sanatlar ise kuklalar ve utanmazlıklarıyla dikkat çeken gölge oyunlarından ibarettir (Gautier: 1990).

1729-1875 arasında açılan matbaa sayısı 151 olarak saptanmaktadır. Basılan Türkçe kitap sayısı şöyledir: 1839’a dek 436, 1840-1875 arası 2469 kitap. Din kitapları, sözlükler ön sıradadır; bunların bir bölümü ders kitaplarıdır. 1859’da ilk çevirilerin yayımlanmasının ardından, tiyatro eserlerine ve çeviri romanlara ilgi artmıştır (Kabacalı:2000, 79).

Söz konusu dönemde sözü edilmeye değer yayınevleri yoktur. Kitaplar daha çok Hakkaklar Çarşısı (şimdiki Beyazıt’ta Sahaflar Çarşısı) ve Kapalıçarşı içindeki Sahaflar Çarşısı esnafı tarafından taşbasma yöntemiyle bastırılmaktadır. Beyazıt dolayındaki kimi kitapçılar da aynı yöntemle yayıncılık yapmaktadır. Ahmed Midhat Efendi’nin Kırkanbar Matbaası’nı kurduktan sonraki yayınları, bu dönemin en kapsamlı yayıncılık girişimidir (Kabacalı:2000, 80).

İlk kâğıt fabrikası İzmir’de 1846 yılında kurulmuştur. Hammadde olarak kullanılan paçavra kâğıt hamuru fabrikada yapılmıştır ve fabrika buhar makinesiyle çalışmıştır (Kanmaz: 2013, 36).

1875'e kadar basılabilen kitapların toplam sayısı 2900'ü bulmuştur. Başta edebiyatla ilgili konular, din ve sosyal bilimler yer almıştır (Kaynardağ:1989, 2824). Tercüme odaları görüldüğü gibi, yayıncılığı teşvik eden, yenilikleri görmeyi sağlayan önemli unsurlar olarak dönem tarihine geçmiştir.

5.3 1.ve 2. MEŞRUTİYET DÖNEMLERİNDE KİTAP YAYINCILIĞI

Tanzimat dönemiyle birlikte başlayan yenileşme ve Batılılaşma hareketi, Meşrutiyet dönemlerinde de farklı biçimlerle devam etmiştir. Bir yandan yönetim yenileşmeye çalışmakta; diğer tarafta ise muhafazakâr yapıyı bozmamak istemektedir.

Reform ve modernleşme sürecini değerlendiren Zürcher'e göre, Tanzimat reform politikaları hiçbir zaman halkın isteğine dayanmamıştır. "Reformlar, başı çeken bürokratlar gerekli gördükleri ya da bu bürokratlar büyük devletlerin temsilcilerince harekete geçmeye zorlanmış oldukları için bu reformları Osmanlı toplumuna zorla kabul ettirmişlerdir. Bu nedenle reformların kitle desteği asla geniş değildir." (Zürcher:2000, 102)

Ahmet Hamdi Tanpınar, Aziz dönemini şöyle özetler:

"Abdülaziz Han'ın zayıf iradesi, gururu ve yarı deli insiyakları, Mahmut Nedim Paşa'nın riyakar ve sinsî şahsiyeti, mali iflas ve devlete karşı emniyetsizlik gibi nedenlerle, imparatorluk zor günlerdedir. Abdülaziz zamanı, zevkte, eğlencede, elbise ve muaşeretinde mirasına konduğu ilk Tanzimat yıllarının attığı tohumların geliştiğini görür." (Tanpınar: 2010, 150)

Bu dönemde Abdülaziz, Fransa başta olmak üzere Batı ile ilişkilerini geliştirir, Mısır'ı ziyaret eden sayılı sultanlardan olur. En fazla önem verdiği konulardan biri ordu ve donanma olmuştur, yeni asker üniformaları hazırlanır, sahillere deniz feneri inşâ edilir. Bunun dışında ilk kez posta pulu kullanılır, banka ve Sayıştay kurumları açılır, lise ve sanayi, tıp, madencilik okulları ile İstanbul Üniversitesi güçlendirilir.

Tanpınar'a göre, bu dönemde, resmi hayatta olan Avrupacılığa mukabil, gazetenin, coğrafya bilgisinin, kitap ve seyahatin getirdiği bir Doğu ve İslam dünyası anlayışı da başlar ki, fikir hayatına yaptığı etkileri ileride görülecektir. 1860-76 arasında umumi hayat bir buhran içindedir. 1860'tan sonraki fikir gelişmelerinde bu buhran ve onun baskısı ön safta olacaktır (Tanpınar: 2010, 152).

Bu ürkütücü siyasal ve ekonomik karışıklık ortamında, reformların eyaletlerindeki uygulayıcılarından, önde gelen Osmanlı siyasetçilerinden oluşan bir grup, 1876'da bir hükümet darbesi yapar ve Sultan Aziz'i tahttan indirir. Yerine, Yeni Osmanlılara yakın olan Sultan V. Murat geçmiştir (Zürcher:2000, 112).

Tıpkı Lale Devri'nde olduğu gibi; 1860'lardan sonra Batılılığı bir felsefe ve iktisat sistemi olarak görmeyip onu daha çok yüzeysel yönleri ile değerlendirenler, zamanın yazarlarınca devamlı olarak eleştirilmişlerdir. “Ahmet Mithat'ın Felatun Bey'leri, Recaizade'nin Bihruz'ları, Ömer Seyfettin'in Efruz'ları Tanzimat (ve hatta 20.yy edebiyatının ana karakterlerinden birini oluşturmuşlardır.” (Cumhuriyet Ans, 247)

İlk yerli romanının yayınlanış tarihi olan 1872 bu döneme rastlar. Tanilli'ye göre Şemsettin Sami'nin *Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat*'ı bir görenek romanıdır ve tarih açısından önemi vardır. Namık Kemal'in *İntibah*'ı da aynı şekilde bu dönemin önemlilerindendir. Yerli yaşamı anlatma, içinde yaşanan çevreyi canlandırma eğilimi Ahmet Mithat ile yayılmaya başlar.

İdeolojik olarak, Cumhuriyet öncesi romana bürokratik görüş biçimi denmektedir (Tanilli: 1981, 374).

V. Murat ruhsal sorunları nedeniyle, bunalım içindeki imparatorlukta dengesiz ve muğlak bir hükümdarlık sürmüştür. Ardından tahta II. Abdülhamid çıkar. Tahta çıktığında devlet borçlarından dolayı moratoryum ilan eder ve saray ve Babıali arasında gerginlik hüküm sürmeye başlar. Meşrutiyet yönetimini, Kanuni Esasi (Anayasa) ile birlikte 1876 yılında ilan eder. Meclisin yasal olarak görevine başladığı, ancak hükümdar üzerinde bir etkisinin olmadığı söylenebilir.

Abdülaziz devrinin çalkantısından sonraki durumu açıklayan Tanpınar’a göre, “Şimdi Türkiye koltuğunda otuz üç sene kapalı duracak Kanun-i Esasi ile 1877 harbinin kapısından Abdülhamid istibdadına girmeye hazırlanıyordu.” (Tanpınar: 2010, 331)

Osmanlı İmparatorluğu’nda ilk kez bir anayasanın hazırlanması ve bir parlamentolu rejiminin adı bu dönemde geçmeye başlanır. 1877’de açılan parlamento, 1878’de II. Abdülhamid tarafından dağılır ve bundan sonraki süreç, birçok yazar tarafından İstibdat Dönemi olarak anılır. Mardin’e göre, 1839’dan sonra yapılan değişiklikler bu dönemin aksine çok verimli reformların olduğunu gösterir. Bunların başında Türk edebiyatının temellerinin atılışı gelir (Mardin: 1997, 92).

Osmanlı parlamentosu seçimleri Aralık 1876 ve Ocak 1877’de yapılmış, Meclis 19 Mart’ta resmen açılmıştır. 130 milletvekili, vilayet ve sancak meclislerince seçilir. Sürece halkın ilgisi hemen hiç yoktur. Yasama görevlerinde meclis başarılı olamamıştır. Hükümetin işleri yönetme biçimiöylesine çok tartışma konusu haline gelir ki; II.Abdülhamid 1878’te meclisi süresiz tatil etmek durumunda kalır. Kanun-i Esasi ise askıya alınır (Zürcher:2000, 117).

Türkiye artık emperyalizmin boyunduruğunda sömürge tipi, yarı feodal yarı kapitalist bir ekonomidir. Bu arada Tanilli'ye göre ülke gitgide batılılaşmaktadır, Batı'ya benzemek için Batı kanun ve kurumlarını aktarmak, halka karşı yapılmıştır. Batıcılık halkla ters düşecek ve iki yüzyıla yakın devam edecek bir ikileşmenin içine itilecektir (Tanilli: 1981, 252).

Abdülhamid'in iktidarına karşı muhalefet giderek güçlenmektedir. 1889 yılında İttihat ve Terakki Cemiyeti kurulur. Özellikle 1905 yılından itibaren daha aktif bir şekilde çalışmalar yapmaya başlayan cemiyet, Osmanlı devletini kurtarma fikrine sahiptir. Bir özgürlük hareketinden ziyade, 1876 anayasası ile durumu korumaktan başka bir önerileri bulunmamıştır (Mardin: 1997, 99-100).

Ziya Gökalp, çağdaşlaşma çerçevesinde bir dizi siyasal ve toplumsal öneriler geliştirerek, Batı uygarlığına katılmayı savunan isimlerdendir. Bunun ilk somut adımlarını 1914-1916 yılları arasında İttihat ve Terakki iktidarı döneminde savunduğu reformlarla atar (Yıldırım: 1995, 11). Gökalp, çağdaşlaşmayı mefkure olarak adlandırır, yani ütopya. Niyasi Berkes ise sekülerizm olarak tanımlar. (Yıldırım: 1995, 12)

Kendilerine Jön Türkler adını veren, Yeni Osmanlılar'dan etkilenen bir diğer grup ise Abdülhamid'i tahttan indirmek istemektedir. Mülkiye, Harbiye, Tıbbiye gibi mekteplerde eğitim görmüş, yabancı dil bilen, iktidarı denetleyen, siyasal monarşiye karşı çıkan bu grubun baskılarıyla Makedonya ve Trakya ordularının vilayetlerdeki etkisiyle II. Meşrutiyet 1908 yılında ilan edilmiştir (Yalçınkaya: 1996, 115).

Celal Nuri'nin Türk İnkılabı adlı eserinde yer alan; Doğu ile Batı Arasında Osmanlı olmak, Osmanlı ve Türk Dilleri, Edebiyat Karşılaştırmaları gibi bölümlerin varlığı, yeni Osmanlı toplumunun nereye

gittiği üzerine çalışan Jön Türkler'in modernist yapısının bir göstergesi olarak değerlendirilebilir (Brummet: 2003, 312).

II. Meşrutiyeti Jön Türkler'in memleket içinde ve dışında verdiği savaşın bir sonucu olarak değerlendiren Tunaya, monarşik yapıya karşı toplumsal ve bireysel özgürlüğü savunan bir Osmanlı hatta Türk girişimi olarak görür Meşrutiyeti (Tunaya: 2004, 5)

Bunu izleyen dönemde, İttihat ve Terakki'ye karşı huzursuzluklar başlamıştır. Protestoların ardından 1909'da çoğu kişinin hırpalandığı, gazetelerin yağmalandığı 31 Mart olayı yaşanır. Balkanlar üzerinden gelen ordu bu durumu bastırır ve II.Abdülhamid'in tahttan indirilmesine karar verilir. Tahta V. Mehmet geçer.

Sultan V.Mehmet'in 1918'de ölmesiyle kardeşi Vahdettin Efendi, VI. Mehmet olarak tahta geçer. Osmanlıların son padişahı olacak olan VI. Mehmet, Zürcher'e göre, bütün bu dönem boyunca daha elverişli bir barış anlaşması elde etmek için İtilaf devletlerinin suyuna gitmeyi amaçlayan siyasetler izlemiştir (Zürcher:2000, 199).

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Osmanlı Devleti, 30 Ekim 1918'de Mondros ateşkes antlaşmasını imzalayarak savaştan yenik çıktığını kabul eder. İstanbul basını artık güç durumda kalmıştır. Hükümet birbiri ardına sansür kararnameleleri yayımlamaktadır (Kabacalı:2000, 151).

Birinci Dünya Savaşı'nda yenilgi aldıktan sonra, ikinci meşrutiyet dönemindeki Meclis-i Mebusan feshedilir. Sivas Kongresi'nin seçimlerin yapılması gerektiğini bastırması üzerine, Damat Ferit Paşa kabinesi yerine 1919'da kurulan Sadrazam Düztaban Ali Rıza Paşa hükümeti seçim kararı alır. Böylece başlayan bağımsızlık hareketi, işgal devletlerinin ülkeyi terk etmesi üzerine odaklanır (Sakaoğlu: 2012, 486).

Bu dönemde savaş sırasındaki haberleşmeyi denetlemek adına bir sansür yönetmeliği çıkarılmıştır. Süreli yayınlar gibi, kitap ve risaleler hakkında da sansür memurlarınca incelenmek üzere Maarif Nezaretinin ruhsatnamesini taşımaları gerektiği bildirilmiştir (Şahhüseyinoğlu: 2005, 39).

Müdafaa-i Hukuk yanlısı adaylar ve Mustafa Kemal Paşa gündemde olan isimlerdir. 1920’de toplanan meclis, hareketten yana tavrını koyar ve Misak-ı Milli beyannamesi kabul edilir. 23 Nisan 1920’de toplanan Büyük Millet Meclisi yeni bir dönemin başlangıcı olur ve Mehmet Vahdettin meclisi resmen feshedilmiş hale gelir (Simavi:2007, 129).

Bu tarihten Osmanlı Devleti'nin fiilen tarihi karıştığı 5 Kasım 1922'ye kadar Osmanlı hükümeti yerini yavaş yavaş Türkiye Cumhuriyeti'ne bırakacaktır. Gerek iç gerek dış politikada sorunlu politikalar izlemiş olan imparatorluk, son günlerini bu şekilde tamamlamış olur.

5.3.1. I. Ve II. Meşrutiyet Dönemlerinde II. Abdülhamid’in Yayıncılığa Etkileri

II. Abdülhamid döneminin, Balkanlar’da ulusçu ayaklanmaların yayılmasının ve 1875’te Osmanlı borçlarının ödenmesinin durdurulmasının sonrasında başladığını belirten Başaran’a göre, Avrupa devletleri Osmanlıları ıslahatlar için yeniden zorlamaya başlamıştır. Denge politikası güden devlet, hem dış müdahalelerden kendini korumaya, hem de imtiyazlarla kendi bütünlüğünü sağlamaya çalışmıştır (Başaran:2000, 83).

Bu gergin dönem, beraberinde iletişim başta olmak üzere birçok sansür mekanizmalarını getirmiştir.

Telgrafın, dış basından gelen haberlerin Osmanlı topraklarına ulaştırılması üzerinde büyük bir etkisi olduğunun iktidar tarafından fark edilmesi uzun sürmemiştir. Ancak yine de bundan sonraki süreçte önce telgraf, ardından yine haberleşmeyi sağlayan telefon sansürlenerek, hem ülke içinde hem ülke dışındaki iletişimde kısıtlanmaya gidilmiştir.

Meclisi ve devlet yönetimini kendi etkisi altında ilerleten padişah, ilk kez bir gizli istihbarat servisi kurarak, kendisine yönelik muhalefetlerin ve saldırıların takipçisi olur, böylelikle her şeyden önceden haberi olarak geleceğini sağlama alır.

Kitap, gazete ve dergileri, basılmadan önce sansür etmek için Encümen-i Teftiş ve Muayene adıyla bir sansür komisyonu yine bu süreçte kurulmuştur. Önce yedi kişiden oluşan komisyon sonrasında 59 kişi çalışmaya başlamıştır. Ardından gazetelerin haber içeriklerini denetleyen gizli bir genelge daha çıkarılır (Şahhüseyinoğlu: 2005, 23).

Batı pazarına açılmayı Tanilli şöyle özetler:

“1838 yılında İngilizlerle imzalanan bir Ticaret Anlaşması, Türkiye’nin Batı’nın açık pazarı haline gelmesine neden olacak çığır açmıştır. Böylece Osmanlı İmparatorluğunda, ticarete konmuş kayıtlar kaldırılır; İngilizlerin iç ticarete girmelerine izin verilir. Bu anlaşmanın benzerleri sonraki yıllarda da yapılır. Sonuç çok geçmeden yerli sanayinin çökmesi olur. Dış borçların hızla artmasına karşılık, devletin gelir kaynakları artmıyor, yabancılardan eline geçiyordu. 1881’de Deyunu Umumiye yönetimi kuruldu.”
(Tanilli: 1981, 248)

Tanzimat ıslahatlarının ana teması olan idari merkezileşme, ancak Abdülhamid döneminde haberleşme araçlarındaki çarpıcı gelişme sayesinde gerçekleştirilebilmiştir. En önemlilerinden telgraf sayesinde, İstanbul Avrupa'ya bağlanabilmiştir (Zürcher:2000, 117).

Farklı görüşler olmasının yanı sıra, 1876-1908 arasındaki dönemde sansürün ağır olduğunun neticeleri de mevcut izler bırakmıştır. 1900 senesinde basımına izin verilen kitapların sayısı sadece 150'dir. Bunların çoğunda da duvar takvimi vardır. Öcal'a göre, sansürü en sıkı uygulayan ve olgunlaştıran II. Abdülhamit olmuştur. Örneğin bir kitaba 1878 yılında koydukları sansürü 1908 yılına dek devam ettirmişlerdir. Kullanılması yasaklanan kelimelerden bazıları şunlardır: *Hürriyet, Grev, Suikast, Dinamit, Kargaşalık, İstiklal, Kıbrıs, Yıldız*. Gümrüklerden girmesi yasaklanan ve kazara giren kitapların, Çemberlitaş hamamında 1902 yılında günlerce yakıldığı tahmin edilmektedir (Öcal:1971, 222).

Osmanlı Devleti'nin telgrafa bakışının siyasi özellikler taşıdığını belirten düşünceler mevcuttur. Başaran'a göre, Avrupa iletişiminin bir kısmının kendi topraklarından geçmesi nedeniyle, imparatorluk, Avrupa iletişimde söz sahibi olmak ve kendi toprağındaki otoriteyi sağlamlaştırmak istemiştir (Başaran:2000, 72).

Abdülhamid, kimi araştırmacılara göre, yabancı dildeki yayınların okunmasını kısıtlamak adına girişimlerde bulunmuştur. İçinde sultanın adı geçen tüm gezi rehberleri ve ansiklopediler, La Fontaine'in masalları, Shakespeare, Dante, Voltaire, Zola gibi yazarların eserleri yasaklı eserler listesindedir. Pera bölgesinde yaşayan ve dil yakınlığı nedeniyle Fransız edebiyatını pek seven okuyucuların, yayıncının da desteğiyle, kitapların kapaklarını değiştirerek içlerindeki yazıları okudukları bilinmektedir (Garnett: 2009, 206-207).

1902 yılında Maarif Nazırlığından Mabeyin Başkâtipliğine gönderilen yazıda, “zararlı olmalarından dolayı şimdiye kadar tutuklanıp el konularak toplanıp kalmış ve yakılıp yok edilmesi için izin istenmiş olan 150 çuval kitap ve kâğıtların yollanmasından vazgeçilerek yakılıp yok edilmesine” karar verildiği yazmaktadır. Bu ve bunun gibi birçok kaynaktan anlaşıldığı üzere, bu dönemin yönetimi, padişahla, dinle ve Batılı eserlerle ilgili hiçbir kitabın, çevirinin, hatta Kuran-ı Kerim’in Fransızca’sının bile Osmanlı topraklarına girmesine izin vermemektedir (Şahhüseyinoğlu: 2005, 27).

Zürcher, dönemin okuryazarlık verilerini ise şöyle açıklar:

“İleri teknik araçlar, vergilerin toplanmasında, orduya asker yazımında ve kamu düzeninin muhafazasında yönetimin daha verimli ve başarılı olmasını sağlamıştır. Ayrıca 1880’lerde, modern okullar değişik bürokrasi düzeylerine eleman sağlayacak yeter sayıda mezunu nihayet vermeye başlamıştır. 1867 ve 1895 yılları arasında gerek okul, gerek öğrenci sayısı iki kattan fazla artmıştır. Ancak Hristiyan cemaatlerin öğrenci yüzdesi Müslümanlarınkine göre çok daha yüksektir. İleri eğitim okuryazarlıkta artışa yol açmış ve Abdülhamid zamanında gerek yayınların sayısı ve gerek basım adedi bakımından hızla genişleyen Osmanlı basınına bir talep yaratmış olmuştur.” (Zürcher:2000, 119)

1884 yılında ilk Türkçe dilbilgisi kitabı Keçecizade Fuat Paşa ile Ahmet Cevdet Paşa’nın ortak yazdıkları Kavaid-i Osmaniye (Osmanlı Dilbilgisi Kuralları) adıyla yazılır (Kanmaz: 2013, 174).

Keçecizade Fuat Paşa Tanzimat döneminin önde giden isimlerinden biri olup, Tanzimat yönetimi için, tüm eleştirilere karşın yoluna devam eden

biridir. Sonraki süreçlerde de etkin rol alıp görevine devam etmiştir (Ortaylı: 2000, 59)

Abdülhamid'in matbaa ve yayın işlerine önem vermesinin, çeviriler yaptırtmasının yanı sıra özel bir kitap koleksiyonunun da olduğu söylenir. Özellikle dedektif romanlarına ve seyahatnamelere ilgisi olan padişahın 2 ile 5 bin adet arasında olduğu rivayet edilen bir polisiye roman koleksiyonu vardır, bunların birçoğu Yıldız yağması sırasında ortadan kaybolur. Ayrıca Yıldız Sarayı'nda çok büyük bir kütüphane kurdurtmuştur. Bu kütüphane 4 bölümden oluşmaktadır (Müteferrika: 2005, 26).

1. Yabancı dillerde Türkiye ile ilgili yazılmış eserler: Bunların içerisinde elyazması pek çok kitap vardır. Bunlar özel olarak tercüme ettirilerek telif hakkı ödenmiş kitaplardır. Dolayısıyla bunları basmak ve dağıtmak yasaktı. Tek nüshadırlar.
2. Gazeteler: Kütüphane, Avrupa'da çıkan bütün önemli gazetelere abonedir. Dolayısıyla son derece zengin bir süreli yayın koleksiyonu mevcuttur.
3. Roman ve hikâyeler: 6.000 kadar kitap özel olarak saray için çevrilmişti. Bu romanlar haremde de okunur ve elden ele gezer, sonra kütüphaneye teslim edilirdi. Kütüphanenin bir de Arapça ve Farsça eserleri içeren kısmı vardı ama bu kısım diğerlerine nazaran fakirdi.

İlk kız okulları II. Abdülhamid zamanında açılmıştır. Nitekim bilgili bir kişi olan Abdülatif Suphi Paşa'nın ilk defa bir kız sanat okulu açma teşebbüsünde tereddüt geçirmesi ve titizlenmesi üzerine Abdülhamid, “*Sen mektebi aç, ben arkandayım*” diyerek açıktan destek vermiş ve çevresini, daima kızların okuması için ilk adımları atmaya teşvik etmiştir (Armağan: 2009)

Tanilli'ye göre, 1869'da yayımlanan Maarifi Umumiye Nizamnamesinde ilköğretim iki dönemli kabul edilmiş, birinci döneme sübyan okulları alınmış ve bu okullar zorunlu öğrenim kurumları ilan edilmiştir (Tanilli: 1981, 359).

Osmanlı tarihinin en canlı eğitim hamlesi, Abdülhamid dönemine rastlar. Sevan Nişanyan'ın hesaplamalarına göre Türkiye, Abdülhamid dönemiyle kıyaslanabilecek bir okullaşma düzeyine yeniden ancak 1950'li yıllarda ulaşabilmiştir (Nişanyan: 2008). Mesela 1895'te Türkiye sınırlarına tekabül eden bölgede bine yakın (835) ortaokul ve lise bulunuyorken 1923'te bu sayı 95'e düşmüştür. 1895'teki yüz bine yakın öğrenci sayısı (97.837), 1950-51 sezonunda aşağı yukarı aynı seviyede seyretmektedir (90.356). Öncesiyle kıyasladığımızda Abdülhamid dönemindeki eğitim patlaması daha görünür hale gelir. Tahta geçtiği yıl 250 olan rüşdiye sayısı 1909'da 900'e, 6 olan idadi sayısı 109'a çıkmıştır. 1877'de İstanbul'da sadece 200 tane modern ilkokul varken 1905'te 9 bine çıkmıştı. Her yıl ortalama 400 ilkokul açılmıştır ki, bu, Cumhuriyet döneminde bile kırılmamış bir rekordur (Talay: 1991, 300).

1908'de ikinci meşrutiyeti ilan eden Abdülhamid, sansürü kaldırdığını bir bildiri ile açıklamıştır. İstibdat devrindeki “Matbuat kanun dairesinde serbesttir” sözüne “Hiçbir şekilde teftiş ve muayeneye tabi tutulamaz” deyişi eklenmiştir. (Öcal:1971, 222)

Eğitimde bu dönemde başlayan yeni çalışmalar, öğretim birliğinin sağlanmasına yönelik olmuştur. Latin harflerinin kullanılması gibi öneriler tartışılmaya başlanmıştır. İlkokul öğreniminin birleştirilmesiyle, eğitim zorunlu hale getirilmiştir. Ortaöğretim kurumlarına bağlı sultani okullarının sayısı 1913 yılında 50 adet olarak tespit edilmiştir (Akbulut: 2003, 27).

II. Meşrutiyet'in hemen akabinde, telefonun yasaklandığı sansürlü dönem de sona ermiştir. 1911 yılında telefon altyapısının kurulması ve işletilmesi konusunda American Western Electric şirketine imtiyaz verilmiştir. Yine aynı yıl, Posta ve Telgraf Nezareti'nin adı Posta, Telgraf ve Telefon Nezareti olarak değiştirilmiştir (Başaran: 2000, 87). Kurtuluş döneminde de haberleşme ağının başındaki bu kurum, ulusal tekele dönüşmüştür.

Tanilli, II. Meşrutiyet döneminde, 1913 yılında kabul edilen ve yayımlanan Tedrisatı İptidaiye kanunu muvakkati ile ilköğretimde temelli değişiklikler yapıldığını belirtir: Sübyan okulları ve rüştiyeler birleştirilir ve öğretim süresi altı yıl olan ilkokullar kurulur. Sübyan okulları yerine anaokulları açılır. İlköğretim, hiç olmazsa kanun maddesi olarak zorunlu kılınmıştır (Tanilli: 1981, 359).

Abdülhamid rejiminin sıkı sansürüne değinen Zürcher'e göre, Balkanlar'dan gelen haberlerin halka ulaşmasına engel olunmuştur. Bu nedenle padişah olaylara ilişkin kendi yorumunu başarı ile sunabilmiş; danışmanları tarafından aldatılıp ülkenin meşrutiyet yönetimine hazır olmadığını düşünmeye sevk edilmiştir, ama şimdi kendi rızasıyla artık meşrutiyet için zamanın geldiği sonucuna varmıştır (Zürcher:2000, 139).

Türkiye'deki umumi temayülü en çok etkileyen kişi olarak II. Abdülhamid'i gösteren yazar Dorina L. Neave, 33 yıllık sanatı boyunca kendisinin halk üzerinde sınırsız bir hakimiyet kurduğunu, doğuştan diplomat vasıflı olduğunu belirtir. Bu sayede yabancı güçlerin temsilcileriyle baş ettiğini, ardındaki büyük memur ve ajan ordusuyla birlikte halkını takip ettiğini yazar. *“Sultanın hafiyeleri tarafından sürekli izlenen Türklerin, ecnepleri evlerinde ağırlamaları, hatta onlarla konuşurken ya da yabancı bir ülkenin konsolosluğuna veya elçiliğine girip çıkarken görülmeleri bile tutuklanma tehlikesi yaratıyordu. Abdülhamid*

düzenli olarak hafiye ordusundan her sabah rapor ya da jurnal alıyordu. Bu sistemi kendisinden önceki padişahlardan görmüş ancak kendisi abartarak geliştirmişti.” (Neave: 2008, 18)

Sansürün sıkı uygulanmasına karşın, yayıncılığın da ilginç bir şekilde çok aktif olduğu Abdülhamid dönemindeki matbaa gelişmeleri şu şekilde sıralanır: II. Abdülhamid, meclisçe hazırlanan Matbuat Kanununu yürürlüğe koymamıştır. Gazetelerin yanı sıra kitaplar ve her türlü basılı kâğıt sıkı bir sansürden geçirilmeye başlanır. Matbaalar da sıkı bir denetim altında tutulur. Kabacalı'ya göre, buna karşın, sansürün çoğaldığı 1900'e kadar matbaa sayısı artar. Bu da, engellenmeyen bir gelişmedir (Kabacalı:2000, 96).

1875-1923 arasında Osmanlı İmparatorluğunda basılan kitap sayısı 17 bin 650 olarak tahmin edilmektedir. Toptan söylenecek olursa, bütün Osmanlı İmparatorluğu tarihinde yayımlanabilen kitap sayısı 20 bin 550 kadardır. Yılda ortalama 106 kitap yayımlandığı anlaşılır (Kaynardağ:1983, 2824).

Bu dönemde ilk olarak Matbaalar Nizamnamesi ile karşılaşılacaktır. 1857 tarihli bu düzenlemeye göre, matbaa açmak isteyenlerin durumları incelendikten sonra, kendilerinden padişahın haklarına ve devletin zararına dokunur yayından kaçınacaklarına ilişkin senet alınır. Matbaa açacağı, bağlı olduğu zabıtaya bildirilir. Kitapçıları, hurufat dökümcülerini, kitap ve süreli yayın çıkaracak olanları da kapsamaktadır (Kabacalı:2000, 98).

Osmanlıların, uluslararası değişimlerden etkilenmelerinin etkisiyle yaşadığı dağınık düzen dönemi, meşrutiyete denk gelmiştir. İmparatorluğun bu değişimlere ayak uydurma çabaları, Başaran'a göre, kapitalist dünya ile bütünleşmesine, teknolojiyi araçsal bir nitelik olarak görmesine neden

olmuştur. Teknoloji girişı, emperyalist ülkelerin sermaye ihracı açısından da önemli bir olanak olmuştur (Başaran:2000, 97). Demiryollarının Osmanlı'daki gelişimi de, diğer teknolojik iletişim ağlarının gelişimi gibi, ülkeye yarı s m rgeli imtiyazlı bir nitelik kazandırmıştır.

Kabacalı'dan öğrendiğimiz verilere göre; İkinci meşrutiyetten sonra Babiali dolayındaki kitapçı dükkanlarının sayısı artmaya başlamıştır. Kitapılardan birçoğu yayıncılık da yapmaktadır. Yayınevi ve matbaalar düzenli bir yayın programı izlememiş olmakla beraber, çok sayıda kitabın yayınlandığı bu dönem, özellikle 1908-1912 arası, Osmanlı yayıncılığının en üst noktaya ulaştığı yıllar olarak görülmektedir (Kabacalı:2000, 138).

Server İskit, ikinci meşrutiyet senelerinin önemli bir kısmının istikrarsızlık, bir o kadarının da savaşla geçtiğini belirtir. Baskı altındaki hayat; birçok siyasi kanaatlerin ortaya dökülmesine mani olamamıştır. Türklerin sosyal sahadaki cepheleri İslamı, Osmanlıı ve Türkçü olarak  e bölünür. Bu kanaatler yalnız gazete ve dergi sütunlarında değil, kitap basımında da kendi etkilerini göstermiştir (İskit:2000, 103).

Kendinden  nceki dönemlerde şekillenmeye başlayan İslamılık anlayışını II. Abdülhamid, hem iç hem dış politikada kullanmaya başlamıştır, bunun nedeni de Avrupa'da beliren Pan politikalarına karşı bir tepki olarak, Panislamizm'i geliştirmesidir. Emperyalizme karşı tek gücü belki de bu olmuştur. Ardından gelişen Milliyetçilik kavramı ise, tüm yasaklara rağmen Osmanlı topraklarında 19. Yüzyılda bu aşamada gelişmeye başlamıştır (Mardin: 1997, 93-94).

Kitap basımının arttığı dönemler, Tanzimat ve Meşrutiyet dönemleridir. Tanzimata kadar yılda ortalama 10 iken, Tanzimattan sonraki ilk 20 yılda ortalama sayı 40'ın üstüne çıkmış, Meşrutiyet döneminde 300'  geçmiştir (Kaynardağ:1983, 2824).

Telgraf hattının kurulduğu 1855 yılından, 1.Dünya Savaşı'na kadarki süreç, telekomünikasyon araçlarının ülkeye girdiği ve kullanım biçimlerinin olgunlaştığı yıllardır. Bu doğrultuda kimi araçların ülkeye girmesi hızlandırılırken, kimisi de Başaran'a göre, özellikle geciktirilmiştir. Telefonun, telgrafa göre daha az önemli olması da, Osmanlılarda Avrupa tarafından konunun desteklenmemesine neden olmuştur (Başaran:2000, 100).

Buna karşılık Osmanlı Devleti de ülke içindeki iletişime verdiği önemi uluslar arası düzeyde devam ettirememiştir. İç etkenler devlet politikasının kendisine aitken, dış etkenler imparatorluğun coğrafi stratejisinin önemi kadar dış ülkeler tarafından görülmüş ve bu şekilde idare edilmiştir.

5.4 CUMHURİYET DÖNEMİNİN İLK YILLARINDA KİTAP YAYINCILIĞI (1920-1950).

Saltanatın yıkılmasıyla birlikte, ulusal mücadele sonuç vermiş ve Cumhuriyet yönetimine geçen Türkiye, İmparatorluk sürecinden sıyrılmıştır. Yenileşme çabaları, yönetim tarafından belirli bir politika ile gerçekleştirilmiş, çeşitli devrimler yapılmıştır. Toplumsal ve kültürel olarak yeni bir döneme giren ülke, edebiyat, eğitim alanlarında da büyük ataklar yaşamıştır.

Bir taraftan siyasi çekişmeler içinde ülke çalkalanırken, itilaf devletleri tarafından işgal edilmiş İstanbul'da Vahdettin bir kararname ile sansürü şiddetlendiriyordu. İskit'e göre bu dönem uzun sürmemiş ve İstanbul basım dünyası bundan bir süre sonra kurtulmuştur. Lozan

Anlaşması'nın ardından İcra Vekilleri Heyetinin bir kararnamesi ile sıkıyönetim sonucuyla beraber matbuat sansürü kaldırılmıştır (İskit:2000, 105).

Sansür etkisinin son örneklerinden biri, 23 Nisan 1920'de kurulan TBMM tarafından, İstanbul ile Ankara arasındaki iletişim araçlarında görülmüştür. "Hükümet, bir önceki padişah döneminde zorla yöneten kişilere karşı böyle bir önlem almıştır. 1923'te TBMM, bir kararname ile sansürü artık tamamen tarihe gömmüştür." (Öcal:1971, 222)

Kabacalı, cumhuriyetin hemen öncesindeki durumu şöyle özetler:

"Kurtuluş Savaşından yeni çıkmış bir ülkenin basım alanında önemli bir aşama gösterememesi doğal karşılanmalıdır. Dövizin kıt oluşu Avrupa'dan yeni makineler getirtilmesini engelliyor; eldeki basım araçlarıyla yetinmek zorunluluğu doğuyordu. Yeni yönetim eğitime büyük önem veriyordu. Okuma yazma oranının artması, yeni kuşaklara ve halka Cumhuriyet devriminin ve ilkelerinin öğretilmesi amaçlanıyor; bu da okul kitaplarının yeniden basılmasını gerektiriyordu." (Kabacalı:2000, 163)

Savaş durumu, diğer yandan kapitülasyonların tek yanlı kaldırılması ve kıtlık koşullarının zorlaması bir ulusal ekonominin doğmasına ve bir ilkel sermaye birikiminin sağlanmasına neden olmuştur (Erkan: 2000, 23-27).

Ulusal Kurtuluş Savaşı dönemi, Başaran'a göre, telekomünikasyonun varolan siyasi iktidara hizmet etmesi gibi, iktidarı yıkmaya çalışanların da hizmet edebileceğini gösteren, aynı zamanda askeri önemi ortaya koyan örneklerle doludur. Telekomünikasyon ağlarının tasarımının da yanlılığı bu sürecin verileriyle son derece net bir biçimde açığa çıkmaktadır. *"Merkezi otoriteye karşı olanların kullanabildiği telekomünikasyon ağı, başka bir merkezi iktidarın yeniden kurulması*

açısından da son derece önem taşımıştır.” (Başaran:2000, 123) Dolayısıyla savaş ve uluslaşma döneminde telgraf başta olmak üzere, o döneme ait iletişim araçlarının ne kadar önemli olduğu aşıkardır.

7 Haziran 1920 tarihli 6 sayılı yasa, Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi (Basım ve İstihbarat Genel Müdürlüğü) kurulmasına ilişkindir. 6 Nisan 1920’de kurulan Anadolu Ajansı da bu müdürlüğe bağlanmıştır (Şahhüseyinoğlu: 2005, 43).

5.4.1. Devlet Yayıncılığı

Cumhuriyetin ilanından sonra çıkarılan kanunlarla ulusal eğitimin temelleri atılır, eğitime büyük önem verilir. 1924-25 yılları arasında, hemen hepsi İstanbul’da olmak üzere 1 üniversite (5 fakülte, 2 yüksekokul) ve çeşitli bakanlıklara bağlı 10 yüksekokul vardı. Sayıları 17’yi bulan bu fakülte ve yüksekokullarda 357 öğretim üyesi, 3551 öğrenci bulunuyordu. 1940’a kadar bu sayıda üç katı artış sağlanmasına karşılık, kurum sayısında bir artış olmamıştır (Tanilli: 1981, 360) .

1909 tarihli II.Meşrutiyet dönemi Basın Kanunu, 1931 yılına dek yürürlükte kalmıştır. Tek parti iktidarı CHP (Cumhuriyet Halk Partisi) yönetimi bu yeni yasayı yürürlüğe koymuştur. Hükümeti eleştirmek, siyasal bir olayı yazmak gibi yazılar bu yasayla yasaklanmıştır (Şahhüseyinoğlu: 2005, 51-52).

1923-1938 dönemi, Kemalist devrimlerin bütün canlılığı ile yürürlüğe girdiği dönemdir. Ancak ilk beş yılda basın ve yayın alanında Arap yazısı devam ediyor, okullarda dersler Arap yazısıyla veriliyordu. On buçuk milyon olan nüfusun ancak bir milyonu okuma yazma biliyordu. Yöneticiler, eğitimin, kitabın ve kitaplığın öneminin farkındaydılar (Kaynardağ:1983,2824).

Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte saat, takvim, kıyafet gibi değişikliklerle günlük yaşam düzenlenmeye başlamıştır. Hukuki, eğitsel ve kültürel kurumlar topluma yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır. Ulusal bir kimliğin oluşturulması temel amaç olmuştur. Ancak bu değişimler, devletin öncülüğünde yukarıdan aşağıya doğru yönlendirilmiştir (Aydoğan: 2013, 96).

Atatürk 1923'te meclisi açarken yaptığı konuşmada, okullardan başlayacak bir eğitim ve okuma seferberliği için şöyle der: *“Bütün il ve ilçelerdeki milli eğitim kitaplıklarına parasız birçok kitaplar gönderilmiştir, şehit çocuklarına on beş bin kadar kitap dağıtılmıştır. Düzenli olarak toplantılarını sürdüren Kitap Yazma ve Çevirme Kurulu, halk ve aydınlar için gerekli olan eserlerden on beş kadar kitap yazdırarak bunlardan bazılarını basımevine vermiştir.”* (Erkan: 2000, 88-89)

1923'ten 1933'e kadar geçen sürede belirsizlikler yaşayan Darülfünun, Atatürk'ün, İsviçreli Profesör Malche'ye denetleme yaptırması sonucu yetersiz bulunarak kapatılmış ve 1933 yılında Milli Eğitim Bakanlığına bağlı İstanbul Üniversitesi adıyla tekrar açılmıştır (Akbulut: 2003, 41). 1946 yılında ise üniversitelere yasayla özerklik getirilmiştir.

5.4.1.1 Atatürk ve Türk Dil Reformu

Toplumun ve okulların yeni dili kabullenmesi, ilk yıllarda kolay olmamıştır. Çok dilli olmak ya da yeni kelimeleri yanlış kullanmak gibi birçok dezavantaj yaşanır.

Bir yandan Batı kökenli yeni kavramları aktarabilmek için, Arapça ve Farsçadan yola çıkarak yeni kavramlar üretilir, bir yandan da kitlece daha kolay anlaşılacak ümidiyle, fazla zor bulunan kimi Osmanlıca sözcüklerin yerini halk kökenli sözcükler alır. Bu dilsel karışım Tahsin Yücel'e göre iki

yanı da keskin bıçak gibi işler. Böylece bu dönemde yaratılan pek çok yabancı kökenli sözcük ulusal kalıttan sayılır. Bu nedenle çok sayıda Osmanlıca ögenin Türkçeye sızdığını, 1923'te bile, ülkede okuryazar oranının %5'i geçmemesine karşın, Osmanlıcanın en çok bu dönemde Türkleştiğini söylemek hiç de abartılı olmaz (Yücel: 2007, 182).

Türk dil devrimi, Tanzimat döneminde, Atatürk'ün doğumundan neredeyse çeyrek yüzyıl önce başlayan, ama Cumhuriyet'in ilk yıllarında, Atatürk'ün öncülüğünde, çok daha kapsamlı ve etkin bir biçimde hız alan bir süreçtir. Dil devrimi, sadece Arapça ve Farsçadan alınmış çok sayıda sözcüğün ve dilbilimsel biçimin elenmesi anlamına gelmez. Osmanlıcanın tümünden bir yana bırakılıp ülkenin her yanında konuşulan dilin Türkçe haline getirilmesi olarak adlandırılabilir (Lewis: 2004, 17). Yabancı kaynaklar bunu bir devrim olarak değil reform olarak adlandırmaktadır çünkü sıfırdan değil varolandan yapılan bir değişim söz konusudur.

Osmanlı yazı dilinin çağdaş bilimlerin kavramlarını üstlenmekte yetersiz kaldığı ve bağdaşım eksikliği olduğu saptanır. *“Yeni yönetimin kurucusunun birbiri ardına gerçekleştirmeye giriştiği toplumsal ve ekin sel devrimler de göz önüne alınınca, köklü bir dil devrimi kaçınılmaz görünür. Söz konusu dizgesel bir devrim iki temel edime dayandırılır: abece devrimi ve sözlükbilimsel yenileme. Başarı da öncelikle öğretim devriminden ve basın ın gelişmesinden beklenir.”* (Yücel: 2007, 183)

1928'de gerçekleştirilen Harf devrimi, Yücel'in deyimiyle *abece* devrimi; özellikle sesliler açısından çok yetersiz olan Arap yazısının atılması ve Latin alfabesinden yola çıkılarak Türkçenin ses düzenine kesinlikle uyacak biçimde hazırlanan yeni Türk harflerinin benimsenmesidir. Kimileri, bu değişikliği Türkiye'yi geçmişimizden koparan bir girişim olarak nitelese de, bazı olumlu sonuçlar sağlamıştır:

- Ülkede okuryazarlığın hızlanıp artması, dolayısıyla öğretimin gelişmesi,
- Toplumda karşılığı olmayan yabancı kökenli terimlerin yerine Türkçenin geniş ölçüde yerli bir bilimsel, felsefi, yönetsel terimler bütünü olarak sunulması,
- Terimler bütününe bir tür çeviri yoluyla Batı bilimlerinin ve düşüncesinin eklenmesi gibi sonuçları olmuştur (Çıkar:1998, 89).

Dil Devrimi'nden sonra yarısı eski yarısı Latin harfleriyle basılmış kitapları ilk kez Maarif Kitaphanesi (Yayınevi) çıkarmıştır. (Kanmaz: 2013, 118)

Kültürel planda, Batılılaşmanın yarattığı çoğu edebiyat ve düşünce ürünleri de, topluma yabancı kalmışlığın ve taklitçiliğin belgeleridir. Doğrunun araştırılması, yerini Batıya uygunluğa bırakmıştır. Batılılaşma hareketi içinde, gerçek bir felsefe okulundan ve filozoftan bahsedilemez. Ancak Osmanlı toplumunun eski ideolojik yapısının yerine konmak üzere, Batıdan aktarılmış ve sadece günün gereksinmelerine yanıt verir yalınkat düşünceler ileri süren ideologlardan ya da dayanaksız bazı fantezilerden söz edilebilir. (Tanilli: 1981, 340)

Yeni harflerin giderek yaygınlaşmasına ve okuma yazma oranındaki görece artışa karşın, bütün dünyayı etkileyen ekonomik bunalım, 1930'larda –tüm alanlarda olduğu gibi- basım ve basın sanayi alanında da beklenen gelişmenin sağlanmasına engel olmuştur (Aktan: 2003, 377).

Atatürk'ün 1932 yılında kurduğu Türk Dil Kurumu, ülke düzeyinde, sözlü ve yazılı dilsel verileri araştırmaya girişmiş, bu çabalar sonunda, yeni yaratımlar için de yol gösterici bir nitelik taşıyan iki temel yapıt oluşturulmuştur. Eski Türkçe metinler üzerinde yapılan belirlemelerin ürünü

olan Tarama Sözlüğü ve ülkenin değişik yörelerinde girişilen sözlü kullanım araştırmalarının ürünü olan Derleme Sözlüğü (Yücel: 2007, 185).

Türk Dil Kurumu, kuruluşundan iki ay sonra gerçekleştirdiği ilk kurultayında, Türkçe'nin nitelikli olarak yayılmasını gündemine almıştır.

Yücel, Türk Dil Kurumu'nun katkılarından sonra toplumun yeni dili, yeni sözcüklerin karşılıklarının yazıldığı sözlükler ve aydınlar aracılığıyla öğrenmesini şöyle açıklar:

“Türk Dil Kurumu onlarca terim sözlüğü yayımlayarak fizik ve ruhbilimden yazına ve spora dek uzanan birçok alan için Türkçe terimler önerir. Bu çabalar öğretim alanında belirleyici bir işlev yüklenir. Öğrenci Osmanlıcanın terimleri yerine, yeni üretilmiş ama biçimiyle tanıdık terimlerle karşı karşıya gelir. Ancak devrimin benimsenmesinde en büyük işlevi bilinçli yazar ve çevirmenlerimiz gerçekleştirir. Kimileri Nurullah Ataç ya da Melih Cevdet Anday gibi kendileri de yeni sözcükler yaratarak, kimileriye Yaşar Kemal gibi yeni oluşmakta olan yazı dilini kendi bölgesel ağızlarının zenginlikleriyle işleyerek yaparlar.” (Yücel: 2007, 186)

Eğitim ve basın alanındaki gelişmelerin ardı arkası gelmez bu dönemde. İstanbul'daki Matbaa-ı Amire, 1927'de Maarif Matbaası adını alır (Devlet Matbaası). Milli eğitim bakanlığının devlet matbaasında bastırıp yayımladığı 60 kadar kitabın arasında felsefe, eğitim, toplumbilim, ruhbilim, tarih ile ilgili olanlar vardır. Bergson, John Dewey, Emile Durkheim, Montesquieu gibi yazarlardan yapılan çeviriler ve Kant konusunda geniş bir çalışma basılıp yayınlanır. Kitap basımındaki tutum, 1924-27 arası bu şekilde sürmüştür (Kaynardağ:1983,2825) .

Bu devirde çevrilen kitapların büyük bir çoğunluğu, Yunan klasikleridir. Daha sonra Fransız, Babil, Hint, Çin, Şark-İslam, İngiliz, Alman, Amerikan, Rus, İtalyan, Macar ve İskandinav klasikleri dilimize çevrilmiştir. Heyet, bunların yanı sıra bilim ve tiyatro yapıtlarına da önem vererek seri halinde çevirtmiştir. Tercüme Bürosu, bugüne dek kütüphanemize 860 değerli yapıtı kazandırmıştır.” (Öcal:1971, 159)

5.4.1.2 Hasan Ali Yücel Dönemi

1938 yılında Atatürk’ün ölmesinden sonra acil toplanan TBMM, tüm vekilleri CHP’den oluşan tek parti yönetimiyle İsmet İnönü’yü cumhurbaşkanı seçmiştir. Değişmez, milli şef olarak seçilen İnönü ile CHP, 1950 çok partili dönemine kadar ülkenin idaresinde kalmıştır (Şahhüseyinoğlu: 2005, 54).

1938 yılında Hasan Ali Yücel 41 yaşındayken başbakan Celal Bayar’ın kurduğu kabinede Maarif Vekilliğine atanır. Yücel, kendinden önce vekil olan ve kırsal kesimdeki öğretim işlerinde reform girişimlerinde bulunmuş olan Saffet Arıkan’ın bıraktığı yerden işe başlar. Ancak öğretim sistemi anlayışında meslektaşlarından farkı vardır. Yücel’in, 1940’ta İstanbul Üniversitesi’nde yaptığı bir konuşmadan alınan Türkçeleştirilmiş metin, onun görüşlerini net bir şekilde açıklar:

“Maarif tarihimize acele bir göz atıldığı zaman, Tanzimat’tan bu yana geçen yüz senelik devre içerisinde, maarif işlerimiz taklit mahiyetinde kalmış, ancak belli zamanlarda halledilmeye çalışılmıştır. Hâlbuki bir milletin kültür meselesi tek cepheli olmadığı için sentetik bir gözle her tarafı birden ele alınmalıdır. Bunun içindir ki biz Türk maarifini ilköğretimden başlayarak üniversitelerine ve akademilerine kadar toplu bir halde göz önüne almayı zaruri buluyoruz.” (İnce: 2011)

Yücel bu görüşe uygun olarak eğitim ve öğretim alanında reform yapmayı amaçlamıştır: Reformcu, tecrübeli elemanlar, yabancı uzmanlar, göçmen profesörler gibi bir listeyle bu yola baş koymuştur.

1939'un 1 ve 2 Mayıs tarihlerinde, Birinci Türk Neşriyat (Basım) Kongresi, Yücel'in çabaları ve çok sayıda katılımcının desteğiyle gerçekleştirilir. Ülkenin her yerinden basım ve yayın işlerinin bütün ilgililerce, fikir ve emek katılarak gözden geçirilmesi ve ana prensiplere devletçe ve bireysel takiplerin yapılması öngörülür. Ülkenin yazarları, yayıncıları, eğitimcileri, araştırmacıları, sanatkârları, milletvekilleri, hekimleri ve bakanlık görevlilerinden oluşan kongre, belli konular üzerine çalışır. Türkçe'ye çevrilecek eserlerin senelere ayrılmış bir planda tespit edilmesi, orta tahsil çağındaki gençlik için yazdırılması gereken eserlerin hazırlanması, çocuk edebiyatı kütüphanesinin kısa zamanda oluşturulması, ansiklopedi ve sözlüklerin basımı, okumayı teşvik etmek ve basım propagandası, matbaalarımızda işin verimini arttıracak ve kalitesini yükseltecek tedbirlerin alınması gibi kararlar üzerinde durulur (Çıkar:1998,87).

Bundan iki ay sonra yine 1939'da, ülke çapında bilim insanlarının, eğitimcilerin, yazar ve sanatçıların, Türk eğitim sisteminin ilkelerini ortak bir çalışmayla belirlemek üzere bir araya geldiği Birinci Maarif (Eğitim) Şurası toplanır. Programın en önemli meselelerinden biri kırsal kesimde halk eğitimidir. Alınan kararlar şu şekildedir: “İlköğretim beş yıla çıkarılmıştır. Dersler öğlenden önce işlenecektir. Üniversitelere yabancı bir dil dersi konacaktır. Üniversitelerde çalışma hayatına hazırlık teşvik edilecektir. Meslek okullarının sayısı arttırılacaktır.” (Milli Eğitim: 1991)

1939'da Yücel, eğitim sisteminde öğrenciler, öğretmenler ve veliler arasında iletişimi güçlendirmek adına dergi basımını teşvik etmiştir. İlk Öğretim ve Tebliğler Dergileri yayınlanmaya başlanır. Öğretmenler, kendi

görüşlerini dile getirir. Ayrıca bir de radyo yayınları aracılığıyla program yapılmaya başlanmıştır. Nazizmden kaçan Alman profesörlerinin yurda gelip görev almalarından sonra hazırladıkları kitaplar, özellikle İstanbul Üniversitesi haftalık konferanslarının yayımlanması, üniversite kitaplarının bir yandan bilimsel, bir yandan halka dönük önemini arttırmıştır. Ankara Radyosu, yeni çıkan kitapları tanıtmak amacıyla 1943 yılında *Kitap Saati* programına başlamıştır (Kaynardağ:1983,2827).

Önceleri radyo gibi önemli bir kitle iletişim aracından yeni yayınları tanıtmak fikri çok güzel gelen yapımcı Özerdim'e göre, sonraki politik süreçlerde, darbe dönemlerinde, yeni dergilerin çıktığı özel yayıncılık dönemlerinde program amacının dışına çıkar olmuş ve 1960'lı yıllarda sona ermiştir (Özerdim: 1961, 10).

Yücel'in en önemli icraatlarından biri Tercüme Bürosu açmak olmuştur. Bu kurumun açılması, önemi ve gerekliliği üzerinde dururken, Cumhuriyetçi Türkiye'nin, medeni dünyanın eski ve yeni fikir mahsüllerini kendi diline çevirmek ve âlemin duyuş ve düşüncesi ile benliğini kuvvetlendirmek mecburiyetinde olduğunu belirtir:

“Bu işlerde başka memleketlerde büyük etkisi olan yayıncıların bilgili önyak oluşlarına imkân bulunamadığı için tercüme devamımız bir türlü rasyonel bir tertibin zincirini takip edememiştir. Bir asırdır nice nice eserleri tercüme ve basma için emek verildiği halde, dünya şaheserlerinden başlıcalarının milli kütüphanemizde bulunmayışı, gelişigüzel çalışıldığının en kuvvetli delilidir. Batı ile kültür tanışıklığındaki amaç, hümanizma ruhunun benimsenmesi ve Cumhuriyetin kurulmasıyla başlamış olan Türk Rönesans'ına hizmet etmektir.” (Çıkar:1998,81)

Bu gereklilik, Türkiye'nin o dönem içinde bulunduğu gelişme ve yenileşme ruhunu o kadar özetlemektedir ki; çeviri eserler sayesinde

Batı'nın kültür ve sanat gelişmişliğine ulaşmanın mümkün olabileceği açıkça anlaşılmaktadır.

1940 yılında ilk toplantısını Ankara'da yapan Tercüme Heyeti, Nurullah Ataç tarafından yönetilen Daimi Büro'yu kurmuştur. Sabahattin Eyüboğlu, Sabahattin Ali, Enver Ziya Karal üyeler arasındadır. 1946 sonunda toplam 496 eser Türkçeye çevrilmiştir. İlk üç yılda yayımlanan 109 eserin 39'u Klasik Yunancadan, 38'i Fransızcadan, 10'u Almancadan, 8'i İngilizceden, 6'sı Latince, 5'i Şark ve İslam klasiklerinden, 2'si Rusçadan ve bir tanesi de İskandinav edebiyatındandır (Lewis: 2004, 103).

Çevirilerde dil ve biçim normları değişmekle birlikte, genelde yalın ve anlaşılabilir bir Türkçe benimsenmiştir. Tercümelerin ilk basımlarında yer alan önsözde, Yücel şunları yazmıştır: *“Hümanizmanın ilk anlayışı, sanat eserlerinin benimsenmesiyle başlar. Edebiyat, bu ifadenin zihin unsurları en zengin olanıdır. Bunun için bir milletin, diğer milletler edebiyatını kendi dilinde, kendi idrakinde tekrar etmesi, zekâ ve anlama kudretini o eserler nispetinde arttırması, canlandırması ve yeniden yaratmasıdır.”* (Yücel:2007, 56)

Birinci Neşriyat Kongresi'nde adı geçen ansiklopedilerin basımı, ilk olarak İslam Ansiklopedisi ile başlar. 13 ciltlik bu uzun soluklu ansiklopedi çalışmasının çeviri ve basımının ardından, Larousse Ansiklopedisi örnek alınarak İnönü Ansiklopedisi hazırlanır. Yücel şöyle der: *“İleri milletlerin hepsinde, insanlığın bütün bilgilerini o milletin ihtiyaçlarına göre ve hayat anlayışlarına uygun bir şekilde özünü çıkararak kısaltan ansiklopediler vardır.”* (Çıkar:1998,85)

Yeni dil çalışmaları devam ederken bir yandan da savaş ve ekonomik yaşantıdaki çalkantılar nedeniyle ülkede matbaa ve basım konusunda sıkıntılar yaşanmaktadır: *“Yeni harflerin, matbaacılıkta ve okuma ve yazmada büyük atılımlar sağlaması, savaştan yeni çıkmış*

Türkiye'nin olanakları nedeniyle, yeni makinelerin de alınamaması nedeniyle gecikir. Kapitülasyonların acı anıları nedeniyle, ülke yabancı sermayeye kapatılmıştır. İç sermaye birikimi de yoktur.” Dolayısıyla eldeki makinelerle yetinmek gerekir. İkinci Dünya Savaşıyla birlikte yedek parça ve kâğıt darlığı da beraberinde gelmiştir (Kabacalı:2000, 209).

1940'lı yıllar operada Tosca ve Madame Butterfly izlerinin görüldüğü yıllar olmuştur. Yücel, Konservatuar ve Tercüme Bürosu arasında kuvvetli bir bağ kurarak, operanın Türkiye'ye kazandırılması konusundaki çalışmalarını hızlandırmıştır. Hümanizma anlayışı bu yılda başlamıştır. Broşür ve kâğıtlardan librettolar basılmıştır (Çıkar:1998,67).

Hükümet olarak, öncelikle Teşkilatı Esasiye (Eğitim Birliği) başta gelmek üzere, ana kanunların öz Türkçeye çevrilmesi gerektiğinin Hasan Ali Yücel tarafından açıklanmasının ardından, 10 Ocak 1945 tarihinde tüm yasal dil yapılanmaları Türkçeleşir. Evrensel, hümanist, laik, pozitivist ilkelere dayanan ve ulusal bilinç veren bir eğitim politikası gütmek, bu dönemin temel prensiplerinden biri olur. Bunları yapmanın da temel koşulu, Latin Dilini öğrenmek, yaymak, uygulamak ve sindirmekten geçmiştir. Sonrasında 1946 yılında, Unesco Türkiye Milli Komisyonu kurularak, üniversiteler ve eğitim kurumlarıyla ilişkisi koordineli olarak sağlanır ve Latin dilinin Türkçeleşmesi ve evrensel politikaların uygulanması hız kazanır (TBMM: 1945).

İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı konjonktür gerilemesi Türkiye'de de etkisini gösterir. Eğitim alanında ise tüm köklü reform girişimlerine karşın, kırsal kesimde okul yaşındaki çocukların ancak yüzde 25'i ders görme olanağına sahiptir. 1934 yılından itibaren görülen öğrenci sayısındaki artış, geniş bir öğretmen kadrosuna ve yeni öğretim kurumlarına duyulan gereksinimi de arttırır (Çıkar:1998,69).

Bu dönemde yaşanan önemli gelişmelerden biri de tarihi Köy Enstitüleri'nin gündeme gelmesiyle ilgilidir. *“Eğitim alanında kırsal kesimde yaşayan halk ile kentliler arasındaki bozuk dengeyi eşitlemek ve köy halkına pratik bilgiler vermek amacıyla 1936’da Saffet Arıkan’ın Vekilliği döneminde Köy Eğitmeni projesi uygulaması başlamıştır. Amaç, köye hem bir öğretmen hem de modern üretim araçları ve tarım yöntemleri sağlamak ve eğitimin mali yükünü hafifletmektir.”*İsmail Hakkı Tonguç yönetiminde başlanan bu projenin başarılı olması üzerine 1937 ve 1939 yıllarında çıkarılan yasalarla bu deneyim yaygınlaşır (Çıkar:1998,89).

Enstitüler, halkçılık ilkesine uygun olarak, geniş halk kitlelerinin eğitim düzeyini yükseltmek, böylece reformların yerleşmesi için gerekli koşulları yaratmak, halkın politik, ekonomik ve kültürel yaşama aktif olarak katılmasını sağlamak ve aynı zamanda kendi hakları konusunda bilinçlendirmek gibi hedefleri gerçekleştirmiştir. 1946’ya kadar köylerdeki öğretmen açığını kapatan 16 bin 400 kadın ve erkek öğretmen, 7300 sağlık memuru ve 8756 eğitmen yetişmiş olur (Akbulut: 2003, 35).

5.4.2. Özel Yayıncılık ve Edebiyat

1927’de yaşanan gelişmelerden biri de ‘küçükleri zararlı yayınlardan koruma yasası’nın kabul edilmesidir. 1931’de Türk Ocakları kapatılır, yerine Halkevleri açılır. Bütün il ve ilçelerde kendi bölgeleriyle ilgili yayın yapmaya başlarlar. 1936’da Türkiye’nin ilk kâğıt ve karton fabrikası açılır. Yine 1930’larda çocuk esirgeme kurumunun ve Ahmet Halit Kitabevi yayınlarının çocuk yayınları dikkat çeker (Kaynardağ:1983,2827).

Cumhuriyetten sonraki ilk kâğıt fabrikasının etüt ve projeleri Mehmet Ali Kâğıtçı tarafından yapıp, İzmit’te 1934’te temeli atılmıştır. İlk Türk kâğıdının üretimi, makinelerin 20 ay süren montajlarından sonra

1938’te tamamlanmış, ilk resmi açılış ise 6 Kasım 1938 tarihinde gerçekleşmiştir (Kanmaz: 2013, 36).

Bu arada Türk Kitapçılığı Limited Şirketi adlı özel kuruluş da çok sayıda okul kitabı yayımlamaya başlamıştır. Ayrıca kimi özel yayınevleri (Remzi, İnkılap, Hilmi Yayınları vb) ders kitabı yayıncılığına girmişler ve bu kitapevlerinden bazıları günümüze kadar gelmişlerdir (Kabacalı:2000, 177).

Çocuklar için yapılan yayınların sayısının modernleşme ile doğru orantılı olduğunu belirten Aydoğan, Kabacalı’dan aktararak 2.Meşrutiyet’ten sonra, dönemin aydınlarının eğitim alanına el atmasıyla çocuk yayınlarının da hareketlendiğini belirtir. Cumhuriyet dönemiyle birlikte hem rejimin hem çocukların gereksiniminin bir parçası olarak Talebe Mecmuası, Çocuk Dünyası, Çocuk Sesi, Mektepli, Arkadaş gibi çocuk dergileri yayınlanır. Çoğunluğunun çeviri olmasıyla beraber özel yayınevleri de bunlara yönelir. 1940-1950 arasındaki çocuk dergileri, Yavrutürk, Çocuk Haftası ve Doğan Kardeş’tir (Aydoğan: 2013, 127).

Cumhuriyetle beraber, bürokratik mekanizma ile bütünleşme halinde olan sanat ve edebiyatçılar, Osmanlı geleneğine tümüyle sırt çevirmişler, laikleşme çabalarını koşut alarak bu kalıpları ayıklamışlardır. Roman, cumhuriyetçi değerleri yükseltmekte bir araç olarak kullanılırken; şiir alanında, aruz veznine cephe alınarak, ulusal vezin kabul edilen hece vezni başköşeye geçmiştir (Tanilli: 1981, 346).

Cumhuriyet döneminde, Batıya ve dış baskılara direnmenin yolu olarak, batıda sanayileşme sonrası ortaya çıkan türde bir toplumun ve ulus devletin yaratılması sürecine girilmiştir. Siyasal gücün kaynağının ve zeminin değişimi ve bu değişime yönetici sınıf dışında sınıf ve grupların katılması, Osmanlı batılılaşma hareketinden bir kopuşu ifade etmektedir (Başaran: 2000, 127).

Türkiye Cumhuriyetinin kurulmasından 1946'ya kadar olan dönem, farklı ekonomik politikaların uygulandığı ve koşulların değiştiği bir dönem olmuştur. Özelleşme, devletleşme ve savaş gibi üç farklı dönemden geçilse de telekomünikasyon gelişimi düzenli olarak devam etmiştir (Başaran: 2000, 125).

Çok partili döneme girilince İsmet İnönü artık eski gücünü bulamamış ve bu desteği enstitülere verememiştir. Bunlar da Türkiye'nin öteki reform girişimleri gibi yukarıdan geldiği, tabanda itici bir kuvvete dayanmadığı için ve desteği kesildiği için yıkılmıştır.

Çok partili düzene geçilirken Kemalizmin tutarlılığı kaybolmaya başlamıştır. Halkın dinsel inanışlarını sömüren kitaplar eskiden gizli basılırken açıkça ortalığa saçılmaya başlar. Yayıncılar arasında Batıdaki çeşitli sosyal düşünce akımlarını öğrenme ve bu konularda kitap çıkarma çabaları oldukça ürkek biçimde kendini gösterir. Amerikan hayranlığı kitaplara damgasını basmakta gecikmez. Bütün bu olumsuz koşullara rağmen kitap sayısındaki artışlar her yıl devam etmiştir. 1946'da Varlık Yayınevi kurulur (Kaynardağ:1983,2828).

1940-1950 arası on yıllık dönem, savaş yıllarıdır. Savaş ekonomisi ve kâğıt darlığı yayıncılığı da önemli ölçüde etkiledi. Daha önce kurulmuş olan yayınevleri, savaş yıllarında kâğıt bulabildikçe kitap yayınlarını sürdürdüler. İkinci Dünya Savaşı yılları, Babıali yokuşunda kitabevinden ayrı çalışan ilk yayınevlerinin görülmeye başlandığı yıllardır (Kabacalı:2000, 201).

Yahya Kemal'in ortaya attığı; Faruk Nafiz, Ahmet Kutsi Tecer, Behçet Kemal Çağlar'ın uyguladığı mektepten memlekete formülü ile Anadolu'ya ait görüntüler, Anadolu insanının duygulanışları şiir ile anlatılmak istenmiştir ve bu şairler Tanilli'ye göre sadece yurt gerçeklerine odaklanmıştır (Tanilli: 1981, 368).

Yayıncılığın içeriğiyle ilgili olarak edebiyat eserlerinin Cumhuriyet döneminde, Server Tanilli'ye göre, toplumsal gerçeklerden oldukça fazla etkilendiğini söylemek mümkündür. Cumhuriyet döneminde Türk romanı ve hikâyesi, Türkiye'nin gerçeklerine gittikçe daha çok eğilir. Kent ve köydeki gerçek yaşam, sosyal ilişkiler, gündelik yaşam doğrulukla yansıtılır. Roman yazarlarının kendileri de anlattıkları hikayelerin içinden gelmektedir. Milli Edebiyat Akımı dâhilinde Peyami Safa, Yakup Kadri, Halide Edip, Reşat Nuri gibi yazarlar kült romanlar yazarlar. Toplumcu dönemde de, hikâyecilikte büyük sıçramalar yaşanır. Ömer Seyfettin'le başlayan hikâyeciliğin gelişimi, Sabahattin Ali ve Sait Faik ile gelişir (Tanilli: 1981, 377).

Ulusal mücadele döneminin etkisindeyken, İstiklal Savaşı komutanlarının yaşam öyküleriyle ilgili küçüklü büyüklü yayımlanan kitaplardan en ilgi çekici olanı *Türk'ün Altın Kitabı* olmuştur. Kitabın 1928 yılında Atatürk yaşarken Türk Neşriyat Yurdu basımcılığında yazılmış olması, onun anılarının birinci ağızdan yazılmış olması kitaba çok büyük önem katmıştır. Atatürk'ün sonradan da kontrol etmesi, o dönem ve sonrası için önemli bir kaynak inşasına sahne olmuştur (İTO Eser Katalogu).

Cumhuriyet döneminde Milli Edebiyat akımı şairlerinin önemli bir yeri vardır. Halk edebiyatının nazım geleneğini yerel bir duygusallıkla birleştirerek kullanan ve toplu olarak Hececiler diye anılan bir bölük şair (Faruk Nafiz Çamlıbel, Yusuf Ziya Ortaç, Halit Fahri Ozansoy vs.) bu çalışmalarına Birinci Dünya Savaşı yıllarında başlamışlardır. Yine Tanilli'ye göre, yalın ve açık Türkçeyi, ulusal vezin olan hece ölçüsünü kullanmayı, yurt gerçeklerine yönelmeyi tercih etmişlerdir (Tanilli: 1981, 366).

1939 sonrası dönem içersinde, geleneksel kalıplar içersine sıkışmayı değil; onu aşmayı amaçlayan Nazım Hikmet ve Sabahattin Ali; özellikle

Nazım Hikmet, Nurullah Ataç'ın dil reformuna uygun yapısını az da olsa benimseyip, şekil değiştirerek kullanan sol değerlerdendir (Lewis: 2004, 93).

İstanbul yayıncılarının örgütlenme gereğiyle birlikte, “Ahmet Halit Yaşaroğlu, Avni İnel, Cemal Hakkı Selek, Osman Nebioğlu gibi tanınmış yayıncıların öncülüğü ile 1945'te Türk Editörler Derneği kurulmuştur. Derneğin kurulma amacı, “yayıncılığın gelişmesini sağlamak, editörler arasında birlik ve dayanışma meydana getirmek” olarak gösteriliyordu. Ne var ki dernek kendisinden beklenen hizmeti verememiştir (Kaynardağ:1983,2828).

Başka ülkelerin büyük savaş yıkımlarıyla altüst olduğu 1940-41 yıllarında iki kitap yayımlanır: “Fazıl Hüsnü Dağlarca'nın *Çocuk ve Allah* eseri ile Orhan Veli-Melih Cevdet-Oktay Rıfat'ın *Garip* eseri. “*Her ikisi de şiirdeki değişimin habercisidir. Ses olanaklarının araştırılması, insan kişiliğinin oluşumunun incelenmesi, dünyevi sorunlar gibi konulara odaklanılır. Aynı yıllarda Bedri Rahmi, Cahit Külebi, Behçet Necatigil, Necati Cumalı, İlhan Berk gibi şairler de bu değişim rüzgârının bir parçası olurlar.*” (Tanilli: 1981, 369)

Yayınevleri hem yeni ders kitabı uygulamalarıyla gündeme geliyordu, hem de yenileri birbiri ardına açılmaya devam ediyordu.

1946'da ilk, orta ve liselerde tek kitap uygulamasına son verilir. Daha önce büyük ölçüde devletin yaptığı ders kitabı yayıncılığı, özel girişime devredilir. 1950'de ülkenin siyasi hayatında büyük değişikliklerin olmasıyla, devletçi parti anlayışı yerini liberal parti anlayışına bırakır. Devlet yayınları özensiz bir döneme girer. Özel girişim yayıncıları kendilerini geliştirmek için, tarih konularına yönelmeye başlarlar (Kaynardağ:1983,2828).

Demokrat Parti döneminde, daha önce kurulan yayınevlerinden birçoğu –kâğıt darlığına karşın- kitap yayını sürdürürler. Atlas, Altın, Arkın, Ataç bu dönemde kurulmuştur. Varlık Yayınlarının ve bu yayınevlerinden bazılarının –cep kitap boyutundaki- yayınları bu yıllarda edebiyat ve düşün alanında önemli işlevler görmüştür. Bir başka yenilik de, üç yanından kesilen kitaplara plastik cilt yapılmasıdır.. Bir lira fiyat konulan kitapların gazete bayileri aracılığıyla satılması da o döneme göre önemli bir yenilik olmuştur (Kabacalı:2000, 227).

Bir liralık fiyat konulan kitap furyası, yine Batı'nın başka bir yönünden örnek alınmıştır: Amerika ve İngiltere'deki cep kitapları akımından esinlenerek ucuz cep kitapları yayınına başlayan yayınevleri kurulmuştur. Yeni moda bir polis romanı olan Mayk Hammer dizisinin kitapları satış rekorları kırmıştır (Kaynardağ:1983,2828).

Tanzimat'tan itibaren Batı'yı örnek alma modelleri, Cumhuriyet döneminde de daha köklü ve uygulamalı bir şekilde kendini göstermiştir. Devlet erkânının bu işe daha fazla katılım göstermesi ve kararlı olması sonucu dil, eğitim, yayıncılık alanlarında büyük değişimler yaşanmıştır. Çok partili dönem ile birlikte canlanan özel yayıncılık anlayışı, ülkede yaşanan politik ve ekonomik açılma ve özelleştirmelerle birlikte gündeme daha çok gelir olmuştur.

5.51950 SONRASI KİTAP YAYINCILIĞINDAKİ GELİŞMELER

5.5.1. Çok Partili Döneme Geçişte Yayıncılık (1950-1960)

1950'li yıllardan itibaren Türkiye yine değişim rüzgârlarının etkisine girmeye başlamıştır. Cumhuriyetin temel ilkelerinin oturmasından sonra, dünya çapında görülen küresel ekonomi, Türkiye'ye özelleştirmelerle

yansımasıdır. Özgürleşme çabaları, siyasi ve kültürel kesimlere karşı yapılan çeşitli darbelerle sekteye uğramıştır.

1950 yılından başlamak üzere dil devrimi karşıtlığının gitgide daha düzenli, daha ezici bir baskıya dönüştüğü söylenebilir. Yücel'e göre, tüm iktidarlar dil devrimine karşı bir tutum seçerler. Yeni terimlerin okullarda kullanımını yasaklayan genelgeler yayınlayan ya da okul kitaplarını yeni kuşaklarca anlaşılması olanaksız Osmanlıca terimlerle doldurtan milli eğitim bakanları, Yücel'e göre, kendilerinin bile kullandıkları yeni sözcüklerin radyo ve televizyonda kullanılmasını yasaklayan TRT genel müdürleri görülür. Sonunda 1980 askeri yönetimi, Atatürk'ün kurduğu Türk Dil Kurumu'nu kapatacaktır (Yücel: 2007, 190).

1950-1960 dönemi içersinde –ekonomide olduğu gibi- sanat ve edebiyatta da kapitalizm yürürlükte. *“Marksizm’in panzehiri olarak görülen Varoluşçuluk gündemdedir. İkinci Yeni, ileri bir sanatmış gibi tezgâhlânır. 1960'lara değin uzanan karanlık bir dönem içinde, ülkenin geri kalmışlığı gözlenmektedir. 1960 sonrasında daha ilerici bir sanat ve edebiyat cephesi oluşmaya başlayacaktır.”* (Tanilli: 1981, 347)

1951'de fikir ve sanat eserleri yasasının yürürlüğe girmesiyle Türkiye, dünya telif hakları anlaşmasına katılır ve yazar hakkı (copyright) ajansları kurulur. Bu dönemde arı dilin genç yazarlarca eskisinden daha çok benimsendiği görülür, roman öykü ve deneme alanındaki yayınlar yepyeni bir yazı dilinin oluşmasına yardım etmeye başlar (Kaynardağ:1983, 2829).

1950'li ve 60'lı yıllara, Türk siyasal yaşamında çok partili yaşama geçiş sonrası olarak bakıldığında, Ahmad'ın değindiği gibi, bir başka Batılılaşma denemesini görürüz. Demokrat Parti iktidarı kapitalist ilişkileri geliştirerek, tüketim alanının nüfusun daha geniş kesimlerine açılmasına olanak sağlamıştır. Tüketime karşı varolan geleneksel tutucu ideoloji değişmeye başlamıştır (Ahmad: 2011, 127).

Demokrat parti zamanında serbest piyasa ekonomisini savunan kapitalist politikalar, Büken'e göre, araba ve ev eşyalarının ithal edilmesine ve tüketilmesine olanak sağlar olmuştur (Büken: 2001, 47). Modern ürünlerin Batı'dan Türkiye'ye daha fazla dâhil olmasının özenilmesi bu dönemde artmıştır.

1950 sonrasında, kısa bir süre yeniden sosyal özü konu edinen toplumcu bir şiir tutumu belirse de 1954 seçimiyle iktidarını güçlendiren DP'nin baskılara yönelişi, aydınlarda yavaş yavaş bir kaçış yaratmaktadır. İkinci Yeni akımı bu yılların ürünü olacaktır (Tanilli: 1981, 369).

İktidar ve aydın ilişkisinin analizi üzerinde duran Tanilli, dönemin edebi çalışmalarını şöyle özetler:

“1960'tan sonraki siyasi ve sosyal gelişmeler, özellikle de Nazım Hikmet'in şiirlerinin yeniden yayınlanma olanağı bulması, yeni şiirin gelişmesini daha etkiler. Hasan Hüseyin, Atol Behramoğlu, İsmet Özel gibi yeni isimler ortaya çıkmıştır. İkinci Yeni'nin çıkmazını görüp dönen Kemal Özer ve 1960 sonrası kişiliğini daha önceki yıllarda koyup susmak zorunda kalan Şükran Kurdakul'u da eklemek gerek. 12 Mart rejiminin baskılarına karşın, yeniden çıkmaya başlayan dergilerle beraber suçlanmış nice insan şiirlerle geri dönmeye çalışırlar. Can Yücel, Nihat Behram, Veysel Çolak, Refik Durbaş gibi isimler bunlara bazı örneklerdir.” (Tanilli: 1981, 370)

Dönemin bir özelliği de, çocuk kitaplarında iyiye doğru bir gelişmenin görülmeye başlanmasıdır. Ofset ve tıfdruk gibi basım teknikleri renkli kitap basımına yeni olanaklar getirmiştir. Bu bakımdan zengin banka desteğinden yararlanan Doğan Kardeş çocuk yayınları bir aşama sayılmalıdır. Sanat kitapları yayımı da bu tekniklerle hız kazanmıştır (Kaynardağ:1983, 2829).

1950-1960 arası stabil dönemde Orhan Kemal'in hikayecilikteki direnmesi ve sürekliliği dikkat çeker. Toplumcu-gerçekçi dönemin önemli bir kesimini köy yaşamı kapsar. Yaşar Kemal'e ek olarak Fakir Baykurt, Kemal Tahir, Necati Cumalı gibi yazarlar kendi yaşadıkları bölgeleri yansıtır yazdıklarında. Bazıları köyden yetişmiştir bu yazarların, bazıları kasabalıdır, bazıları da taşradaki görev yıllarında ya da hapishanelerde yatarken tanımışlardır köyle ilgili gerçekleri (Tanilli: 1981, 378).

Fakir Baykurt, sonradan 12 Eylül süreci için, “kitaba yapılanın insana yapılanın yanında az kaldığını” belirtecektir. (Şahhüseyinoğlu: 2005, 268)

Demokrat Parti döneminde, kimilerine göre geriye dönüş, kimilerine göreyse özgürleşme denilecek bir uygulamayla, ders kitaplarının dili değişir. Kongar'a göre, “Bu uygulama, kitapların dili açısından eski dil ve yeni dil arasında o denli gidip gelir ki, bir ara her yeni basımda kitapların dilini yeniden eskiye ve eskiden yeniye çevirmek gerekliliği doğar.” (Kongar:1995, 204)

5.5.2. 27 Mayıs 1960 Darbesi Döneminde Yayıncılık

27 Mayıs 1960 günü Milli Birlik Komitesinin Silahlı Kuvvetler adına yönetime el koymasıyla Türkiye’de yeni bir dönem açılır. Demokrat Partinin getirdiği basın yasakları kaldırılır, yeni bir anayasa hazırlanır. Temel hak ve özgürlükler genişletilir, yazı ve düşünce özgürlüklerini sağlama amaçlı maddeler getirtilir (Kabacalı:2000, 229).

Dünyadaki her yeni düşünce ve görüş hakkında kitaplar yayımlanmaya başlanır. Çeviri etkinlikleri arttığı gibi genç yazarların toplum incelemeleri de yayın alanında yer alır. Gençler daha önceleri edebiyat alanında ürün verirken, düşünce ve bilim alanına da girer. Okuyucu

artık Kaynardağ'a göre toplum konuları, felsefe ve bilim ile ilgilenmek de istemektedir (Kaynardağ:1983, 2829).

1960 sonrasında ithal ikameci politikalar ve planlı kalkınma, telekomünikasyon ağı ile birlikte medya araçları endüstrisinin de gelişimini getirmiştir. Anayasa ile güvence altına alınan haberleşme hürriyeti ve devlete tüm yatırımlarda toplumsal yararı gözetme görevinin verilmesi, telekomünikasyon hizmetlerinin de kamu hizmeti olarak ele alındığını göstermiştir, ancak bu, iletişimin gelişmesini engellememiştir.

Tanilli, 1960 ile birlikte yaşanan yeni rüzgârdan söz ederken, 1960'lardan sonra romanda sosyal-siyasal tezlerin de ağır basacağını vurgular. 27 Mayıs hareketiyle Türkiye sola açılınca, tüm aydınlar gibi romancı da yeni bir arayış içine girer. 1970'lerden bu yana romanımızın dünyası Adalet Ağaoğlu, Sevgi Soysal, Oğuz Atay, Selim İleri, Pınar Kür gibi isimlerle zenginleşir. Ancak yine de Tanilli'ye göre umut verici çırpınışlar, romanın darboğazını tam olarak değiştirememiştir (Tanilli: 1981, 379).

Edebiyat dünyasının yanı sıra basın alanında da büyük gelişmeler yaşanmaktadır. Türk basınında ofset sistemiyle çıkarılan ilk günlük yayın olarak tarihe geçen Hürriyet'in getirttiği web ofset'te basılan Yeni Gazete, Avrupa gazetelerini andıran siyah beyaz bir yayındır. Bunun akabinde düz basım yapan ofsetlerin sayısı giderek artar; ancak tipoya göre pahalı bulunur (Kabacalı:2000, 233).

Yazar olarak ün yapan bazı aydınların yayınevi kurarak yayıncılığa başlamasıyla, yeni bir konu ve estetik anlayışı gündeme gelir. Kapak kompozisyonu ve basım bakımından Avrupa'daki kitapları andıran kitaplar basılmaya başlanır. Yeni yetişen zevkli ve genç grafikçilerle işbirliği yapılmaktadır (Kaynardağ:1983, 2829).

Türkiye’ye tıfdruk basım sisteminin girişinden ve 1956’da yüksek tirajlı Hayat dergisinin yayınlanışından sonra, Tıfdruk Matbaacılık Sanayi, beş buçuk yıl sonra, 1961’de, sinema ve tiyatro aktüalitesine yer veren Ses Dergisi’ni çıkarır. Web ofsetin gördüğü ilgiden sonra, Hayat-Resimli Roman adıyla da foto romanlar ve daha sonra da Hayat-Ayna, Hayat-Spor yayınlanmaya başlanır (Kabacalı:2000, 234).

5.5.3. 12 Mart 1971 Darbesi yıllarında Yayıncılık

12 Mart 1971’den önceki günlerde ve aylarda Türkiye bunalımlı bir hava içindedir. Topuz, ülkede sosyal ve ekonomik bir dengesizlik olduğunu belirtirken, anayasanın öngördüğü devrimlerin gerçekleşemediğini söyler. Hükümet bu karışıklıkları önleyecek güçte değildir. Orduda ağırlığı olanlar, içlerindeki profesör ve yazar grubu dışlayarak 12 Mart darbesini gerçekleştirirler. Başbakan ve parti başkanları istifa etmiş, yeni hükümeti kurmakla görevli Nihat Erim görevinin başına geçmiştir (Topuz:2003, 249).

12 Mart 1971 darbesiyle birlikte, yayıncılara ve kitapçılara yapılan baskıların, toplatılan, yok edilen kitapların yayıncılığımızdaki izlerinin kolay silinmeyecek bir bunalım yaratması, “1975’teki İkinci Türk Yayın Kongresi’nde dile getirilmiştir. Hazırlanan raporda şu sonuçlar elde edilir:

- Basım işlerinin düzelmesi için; kullanılmış, hurdalaşmış, randımanı düşük makinelerin kullanımına son verilmesi ve kamu sektörü basımevlerinin Devlet Malzeme Ofisi elinde toplanması gerekmektedir.
- Basım tekniğinin gelişmesi için; ofset film pozitiflerinin ithaline izin verilmesi, matbaacılık okullarının çoğalması, yüksek kısımların programlanması, körler için Braille

alfabesiyle çalışan matbaaların geliştirilmesi gerekmektedir.”
(Kabacalı:2000, 242)

12 Mart döneminde yetkililer genellikle kitaba karşı bir tutum içine girerler. Birçok kitap toplatılır, yayıncılar, kitapçılar, aydınlar, yazdıkları ya da yayımladıkları kitaplar yüzünden tutuklanır. Sayısal veriler darbe sonrasında şu şekildedir: *“1972’de Türkiye’de toplam 200 yayınevi vardır, 6913 kitap basılmıştır. Bu sayı o zamana kadarkilerin en fazlasıdır. 1973 yılının Cumhuriyetin ellinci yılı olması nedeniyle, devlet ve özel yayınevleri birçok kitabı kutlama hazırlıkları nedeniyle önceden yayınlamayı ve basmayı gerçekleştirmiştir. Piyasanın canlanmasının nedeni bu olmuştur.”*
(Kaynardağ:1983, 2831)

Cumhuriyetin kutlanmasından sonra, Türkiye Yazarlar Sendikası Aziz Nesin’in girişimiyle kurularak, 1974’te ilk genel kurulunu yapmıştır. Genel başkanlığa romancı Yaşar Kemal getirilir. Sendikanın yazarların özgürlüğü amaçlarını güderek gerçekleştirdiği ilk önemli etkinlik, yazarlık ve telif haklarının geliştirilmesi konusundaki toplantılar olur (TYS:2013).

CHP-MSP (Cumhuriyet Halk Partisi- Milli Selamet Partisi) koalisyonunun iktidardan çekilmesiyle, AP-MSP-MHP’den (Adalet Partisi, Milli Selamet Partisi - Milliyetçi Hareket Partisi) oluşan Milliyetçi Cephe koalisyonu iktidara gelir. Kaynardağ’a göre iktidar yayıncıya ve kitaba karşı doğrudan karşı çıkmamasına rağmen, çatışma ortamı yazarları hedef alır. Gazeteci yazar Abdi İpekçi, Doç. Bedrettin Cömert, Ümit Kaftancıoğlu gibi isimler öldürülür. Kitapçılar çeşitli yerlerde terörün baskısı altına girer (Kaynardağ:1983, 2833).

Emre Kongar, bu cephe zamanında ders kitapları konusundaki gelişmeleri şöyle analiz eder:

“Ders kitapları bir müfredat programına göre yazılır ve Talim Terbiye Dairesi Başkanlığı bunu saptar. Milliyetçi Cephenin Milli Eğitim Bakanı bu uygulamayı göz ardı ederek; ders kitaplarını belirli güvendiği kişilere ısmarladı. Yani yazılan kitaplar müfredatı belirlemiş oldu.” (Kongar:1995, 204)

5.5.4. 12 Eylül 1980 Darbesi Döneminde Yayıncılık

1980 yılının ülkemizde pek çok açıdan olduğu gibi yayıncılık açısından da bilinirden bilinmeze geçiş tarihi olduğu söylenebilir. Kitap satışlarının beş bin gibi bir tiraja oturduğu, hangi kitapların hangi kesimlere satılacağıнын öngörülebildiği, kurulu ve işleyen dağıtım ve satış kanallarının bulunduğu 1980 öncesi dönem, 12 Eylül askeri darbesiyle kesintiye uğradığında, tüm bu kesinlikler ortadan kalkmıştır (Sökmen:1996, 1466).

12 Eylül 1980 yılında yapılan büyük askeri darbe, toplumun hemen bütün kesimlerini etkiler. Etkilenen kesimlerin başında basın yer almaktadır. Birçok gazeteci yazar tutuklanır. Bu arada kimi matbaacılar, bastıkları yayınlardan sorumlu tutulur. 1990 yılında kabul edilen olağanüstü hale ilişkin kanun hükmünde kararnameler, daha sonra matbaacıların cezalandırılması uygulamalarına yönelmiştir (Kabacalı:2000, 247).

12 Eylül 1980-11 Mart 1984 tarihleri arasında aralarında gazeteci, yazar ve yayıncı toplam 181 kişi gözaltına alınmış, tutuklanmış veya hakkında dava açılmıştır. Mahkemece hakkında mahkumiyet kararı verilen gazeteci, çevirmen, ozan, şair veya yazar kişi sayısı ise 82’dir (Şahhüseyinoğlu: 2005, 166-181).

Hıfzı Topuz’a göre darbenin faturası basına ödetilmiştir. Gazeteler sıkıyönetimin denetiminden geçmiş, sendika başkanları gözaltına alınmıştır. Onur ve Sol Yayınları kurucu sahiplerinden Muzaffer Erdost ağır işkenceler

ve gözaltılar nedeniyle öldürülmüş; suçlu olarak yargılananlardan bazıları serbest bile bırakılmıştır (Topuz:2003, 258). Abisi İlhan Erdost, sonraki süreçte kardeşi için çok mücadele vermiş, hatta mahkeme kararıyla adına Muzaffer adını da eklettirmiştir. Bu yayınevi, bilimsel ve tarihsel kitaplar basan önemli bir yayınevi olup, halen hem kendi adıyla hem İlhan İlhan Kitapları adıyla yayıncılığa devam etmektedir.

12 Eylül darbesiyle birlikte, yasakların başladığı, kitap okumanın suç olarak algılanmaya başladığı bir döneme girilir. *“Bunun yayıncılığa yansımalarının başında ilk önce birçok yazarın kitabının yasaklanması geldi. Tabu olan bazı konular vardı, neredeyse bugüne kadar o konulara dokunulamıyordu, sansür vardı. İkincisi, yayıncılığın önündeki yapısal bazı engeller olan ekonomik sorunlar, dağıtım sorunları, telif hakları sorunları gibi sorunlar vardı”* (Kocatürk: 2013).

Metis Yayınları koordinatörü Müge Sökmen, dönemden şikâyetçidir: Kurulu yayınevleri duraklar; duruşmalar, hapis cezaları, kitap toplatmalarla baş etmeye çalışır; gerek okurlar, gerek kitapçılar üzerindeki manevi ve somut baskı nedeniyle hazırlıklı olmadıkları satış durgunlukları karşısında iktisadi güçlerini koruyamazken, ilk sarsıntının geçmesinin ardından yeni yeni yayınevleri belirmeye başlamıştır (Sökmen:1996, 1466).

Milli Güvenlik Konseyi yönetime el koyduktan bir hafta sonra, haberleşmeye sansür koyma yetkisi sıkıyönetim komutanlıklarına verilir. Buna göre, her türlü haberleşmeye sansür konulur. Konsey, gazete dergi, kitap ve diğer yayınların basımını, yayını, dağıtımını, birden fazla bulundurulmasını ve taşınmasını yasaklamak veya sansür koymak, bunları basan matbaaları kapatmak vb. yetkilere sahip olmuştur (Topuz:2003, 260).

1980’lerde ve 1990’ların ilk yarısında yayıncılık, genel izlenime göre, kitap satışları yönünden gerileme kaydeder. Daha önce kitap satışları beş binler dolayındayken, bu dönemde üç binlere, binlere kadar düşer. Buna

karşılık yayınevi ve yayınlanan kitap sayısı artar. Büyük yayınevleriyle ders ve okul kitapları çıkaran yayıncılar krizden önemli ölçüde etkilenmezken, geri kalanlar kâr amacından çok yayınlarını sürdürebilmek için etkinlikte bulunan küçük ölçekli işletmeler konumunda kalır (Kabacalı:2000, 258).

Sökmen, 1980 dönemindeki yayıncılıktan şöyle söz eder:

“Yayınevsiz kalmış okurlardan türeyen yeni yayıncılar, kendilerine sunulmadığı için eksikliğini çektiklerini düşündükleri tür kitapları yayınlama yoluna gittiler ve koşullar nedeniyle bu riske girebildiler. Bu yayınevlerinin içinden kendi kuşaklarıyla iletişime girmeyi becerebilen pek çoğu, 80’li yılların sonlarına doğru, artık her an batması beklenmeyen, büyük değilse de yerleşikleşmeye başlamış yayınevleri haline geldiler ve 80 öncesinden kalmış birkaç yayınevinin yanı sıra ülkenin yayın hayatını belirlemeye başladılar.” (Sökmen:1996, 1466)

Bu sürecin akabinde eski yayınevlerinin bazıları kapanırken; bazıları dönemin koşullarından yararlanarak kuruluyor; öte yandan bazı yayıncılar, yazarlar ve çevirmenler de özgürleşme sorunlarına karşılık örgütlenmeye çalışıyorlardı.

1980’lerin başında yazarların ortaklığıyla kurulan iki üç yayın kooperatifinden biri olan Yazko, çok sayıda kitap ve iki üç dergi yayımlayarak bir süre için varlık gösterebilir. Birinci kitabın önsözünde, dergi yerine kitap serisi olarak yayın yapma gerekçesi olarak; kitabın daha kalıcı olması, saklanması ve biriktirilmesi gibi nedenler gösterilir (Yazko, 1982 Önsöz).

Açılan veya kapanan yayınevlerinin yanı sıra, içerik anlayışını değiştiren çalışmalar da bulunur: Ansiklopedi yayıncılığı alanında varlık gösteren Görsel Yayınları, gazetelerin bu alana girmesiyle, yayın temposunu

önemli ölçüde düşürür. Çok sayıda ansiklopedi ve yüksek tirajlı dergi yayımlamış olan Gelişim Yayınları, el ve ad değiştirir. Ansiklopedi çıkararak yayın hayatına giren İletişim Yayınları, kitap yayıncılığına yönelir (Kabacalı:2000, 258).

Daha önceki dönemlerde kurulmuş olup da etkinliğini sürdüren başlıca yayınevleri, Altın, Bilgi, Cem, İnkılap, Payel, Sosyal, Yapı Kredi, Say ve Varlık Yayınlarıdır. Aralarında olumsuz koşullara direnıp az sayıda da olsa kitap çıkarmaya devam edenler olmuştur. Aralarına, Ayrıntı, Adam, Afa, Bağlam, Can, İmge, İyi şeyler, Kaynak, Metis, Oğlak, Özgür, Papirüs Yayınları eklenir. 12 Eylül'den sonra kurulan yayınevlerinin, 12 Eylül'den önce kurulanlara göre daha çok ayakta kaldığı gözlenmiştir.

Nurdan Gürbilek 1980 dönemine dair değinmeleri şu şekilde özetler:

“Kültürel çoğullaşma ya da kültürün parçalanması denebilecek bir değişim, 80’lerin ikinci yarısından itibaren kendini birçok alanda hissettirdi. Örneğin, edebiyatın ana akımının dışından gelen, kendisini bir yazar olarak değil de bastırılmış bir yaşantının sözcüsü olarak görmeyi tercih eden Latife Tekin’in ya da Metin Kaçan’ın popülerliğini yalnızca edebiyat içi bir yenilikle açıklamak mümkün mü? Ya da yine 80’lerde edebiyatın ana akımı dışında bir hapisane edebiyatının ortaya çıkmasında, ne edebiyatın ne de siyasi dilin içeremediği bir mahrumiyetin kendi adına konuşma isteğini görmemek mümkün mü?” (Gürbilek:2001, 104)

Kasım 1983 genel seçimleriyle Türkiye’de yeni bir dönemin başlaması beklenmiştir. ANAP (Anavatan Partisi) genel başkanı Turgut Özal yeni hükümeti kurmakla görevlendirilir. Türkiye parlamenter rejime döner, ancak Kenan Evren cumhurbaşkanlığı görevini sürdürdüğü için birçok alanda askeri güçlerin ağırlığı kendini göstermeye başlar. Baskılar neticesinde bilanço ağırlaşır. Prof. Muammer Aksoy, gazeteci yazar Turan

Dursun, Prof. Bahriye Üçok, gazeteci yazar Uğur Mumcu öldürülürler. Yüzlerce gazeteci hakkında dava açılır, yüzlerce kitap toplatılır (Topuz:2003, 271).

Özal iktidarı, askeri yönetimin liberal yönetime geçişi olmak yerine, bu yönetimin politik ve ekonomik uygulamalarının pekiştiricisi olmuştur. Demokrasi ve basın tarihi açısından da durum hiç iç açıcı olmamıştır. Özal ve ANAP iktidarı, Türk Ceza Yasası'nın 141 ve 142. Maddelerini kaldırmış ancak daha ağır olan Terörle Mücadele Yasasını gündeme getirmiştir. (Şahhüseyinoğlu: 2005, 191)

ANAP iktidarı eğitim konusunda geri adım atar. Ortaokul, lise eğitim tedrisatı öğrencinin düşünüp eleştirmesinden ziyade resmi ideolojinin pekiştiği kurumlar olurken; üniversiteler de bilginin araştırıldığı değil üretilmiş bilginin kurumlarca kullanıldığı bir yer olmuştur (Göle: 2000, 433).

Özal'ın deyimiyle “insanların köşeyi döndüğü, çağı yakaladığı” bir dönemin başlamasıyla, liberal ithalat politikaları yine tüketimi gündeme getirmiştir. (Ahmad: 2011, 245) Halk ise bu “modernleşmeden” memnun bir hal ve tavır içindedir.

80'li yılların hikâye ve romanı, yazar ve metni arasında yaşanan bir serüven olmuştur. Metinler kendi içlerine dönüktür, içinden çıktıkları ve gönderme yaptıkları bir dış dünya ile ilişkidirler. Hayal dünyaları, düş güçleri temel kavramlardır. Orhan Pamuk, Latife Tekin, Murathan Mungan bu dönemin yeni eserler veren yazarlarındandır. Selim İleri, Tomris Uyar, Füruzan bu dönemde yazmaya devam eden önemli yazarlardandır (Esen:1996, 428).

Althusser'in ve Barthes'in ve daha birçok yazarın bazı yapıtlarının yayınlanmasıyla başlayan çeviri patlamasıyla, edebiyat kuramı alanında da

giderek etkinlik kazanan post yapısalcı ve post Marksist söylemler egemen konuma gelmiştir. 80 sonrası deneme türünün, kentleşme, yabancılaşma, kitle kültürü, popüler kültür gibi konular üzerine yoğunlaştığını söyleyebiliriz (Oktay:1996, 445).

5.5.5. 1990’lardan Günümüze Yayıncılık

1993’te Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, hükümeti kurma görevini DYP (Doğru Yol Partisi) genel başkanı Tansu Çiller’e verir ve kendisi de SHP ile anlaşarak koalisyon kurar. 2 Temmuz 1993 tarihinde Sivas’ta Pir Sultan Abdal şenliklerine katılan 37 yazar, şair ve sanatçı Madımak Otel’inde öldürülürler (Pir Sultan Abdal, 2010). Bu katliam, yine aydın ve yazarlara yönelik olarak yapılan siyasi ve toplumsal baskıların bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

1990’lı yıllar yerini, iş insanlarına, iletişimcilere, reklamcılara, yazarlara, yayıncılara, dergi editörlerine bırakmıştır. Bali’ye göre, hepsi lüks ve modern tarzlarıyla Türkiye’de yeni bir hayatın başladığına inanıyorlardı(Bali: 2007, 17). Basında liberal hayatın yansımalarının çokça görüldüğünü belirten Bali’ye göre, başka iş sektörlerinden kalkıp basın alanına ortak olan birçok kişinin sermayesiyle, gazeteler, dergiler ve yayıncılar her tür kitleye hitap etmek isteyen sınırsız alanlar olmuşlardır. Bu da aniden çok fazla sayıda köşe yazarının ve yazarın yazmasına neden olmuştur. 1991 yılında toplatılan kitap sayısı 29’dur (Şahhüseyinoğlu: 2005, 193).

1982-1986 yılları arasında Türkçeye yapılan çeviri sayısı toplam 4459’dur. 1993 yılında, ekonomik krizden hemen önce yayınlanan toplam kitap sayısının (ders kitapları ve bakanlık eserleri hariç) 1518 olduğu gösterilmektedir. Bunların 668’i, yani üçte ikisinden fazlası çeviri yayınıdır.

Yayıncılar Birliği'nin yıllık verilerine göre, 1994 yılında piyasada Osmanlıcadan günümüze yapılan çeviriler de dâhil olmak üzere 6028 çeviri kitap bulunmaktadır (Paker ve Susam:1996, 446).

Düşüncelerinden dolayı cezaevinde bulunan ya da yargılanan kişilerin suç sayılan yazılarının bir araya gelmesiyle oluşturulan “Düşünceye Özgürlük” adlı kitabın sorumluluğunu üstlenen 1080 kişiden 99'u hakkında bu yıllarda dava açılmıştır. 90 yayınevinin sahibi, basına yönelik baskı, kapatma, tutuklatma gibi uygulamaların durdurulması için Adalet Bakanlığına bir yazılı başvuruda da bulunmuştur (Şahhüseyinoğlu: 2005, 228-229).

24 Aralık 1995'te yapılan genel seçimlerde Refah Partisi, oyların yüzde 21,4'ünü alarak mecliste 158 milletvekiliyle birinci parti durumuna gelir. Başarısız koalisyon denemelerinin ardından Doğru Yol partisiyle birlikte Refahyol hükümeti kurulur, Erbakan Başbakan; Çiller ise başbakan yardımcısı olur. Bu yılların önemli siyasi olaylarından biri Susurluk'ta yaşanan kaza, bir diğeri cezaevlerindeki ölüm oruçları, bir diğeri de sanatçı Şanar Yurdatapan'ın da aralarında bulunduğu “Düşünceye Özgürlük” kitabı nedeniyle imzaları bulunan 1074 yazarın yargılanması, gazete ve dergi binalarına baskınlar yapılması, muhabir gazeteci Metin Göktepe'nin öldürülmesi gibi olaylardır (Topuz:2003, 308).

1997'de başbakan olan Mesut Yılmaz, 25 Kasım 1998'de muhalefetin verdiği gensoru önergesinin kabul edilmesiyle istifa eder ve yeni hükümet kurulamaz. Hükümeti kurma görevi DSP (Demokratik Sol Parti) başkanı Bülent Ecevit'e verilerek yeni bir koalisyon kurulur.

1998 yılında yapılan bir araştırmaya göre, yıl içinde hiç kitap okumayanların oranı %44,9'dur. 1965 yılında kitap okuyanların oranı %21 iken; 1997 yılında bu oran %3,5 olmuştur (Şahhüseyinoğlu: 2005, 258). Bu düşüş de, 1990'lı yıllara olan bakış açısı hakkında bir fikir vermektedir.

1990'lı yılların sonuna kadar süren gazeteci ve yazar katliamlarının sonuncusu bu dönemde yaşanır. Ahmet Taner Kışlalı 1999 yılında öldürülür. Sonraki yedi yıl süresince yazar suikastı yaşanmamıştır (Milliyet: 2007).

Faili meçhul cinayetlerin en sık görüldüğü dönemlerden biri olarak tarihe geçen bu dönem, siyasi çalkantıların, yolsuzlukların sıklıkla görüldüğü bir dönem olmuştur. Muhafif seslerin, gençlerin, aydınların sürekli düşünce ve ifade özgürlüğü üzerine girişimlerde bulunduğı bir süreç olmuştur.

2000 yılında yeni cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer seçilir. Yılın başlarında medyada büyük bir işsizlik sorunu yaşanır, 2000'i aşkın basın çalışanı işsiz kalır. Ölüm oruçları haberleri nedeniyle basına ve yayıncılığa sansür getirilir.

2002 yılında siyasi tablo değişmeye başlar, genel seçimlerde yalnız AKP (Adalet ve Kalkınma Partisi) ve CHP barajı aşabilmiştir. AKP oyların yüzde 35'ini alarak tek başına iktidar olur. 2002 tarihli basın yasasındaki değişikliklerle basın organlarını batıracak ölçüde cezalar getirilir. AKP, özellikle medya konusunda çok hassas davranarak, aykırı sesleri, toplumu sansasyona itebilecek manşetleri ve belirli bir tekelci zihniyetin elindeki medya oluşumlarını karşısına almıştır. Kimilerine göre en özgür ses olması gereken medya susturulmuştur. Oysa ki medyanın da hiçbir zaman tam anlamıyla bağımsız olduğunu söylemek de tam doğru değildir diyebiliriz.

2000'li yılların kamuoyunda büyük infial yaratan olaylarından biri, 19 Ocak 2007 tarihinde gazeteci yazar Hrant Dink'in öldürülmesi olur (Milliyet son dakika, 2007). Agos Gazetesi Genel Yayın Yönetmeni ve BirGün Gazetesi yazarı Dink, Türkiye'deki azınlıklara ve Ermeni Sorunu'na dikkat çeken yazı ve araştırmalarıyla öteden beri ırkçı kesimlerin hedefi haline getirilmiştir.

2014 yılında da iktidarda bulunan AKP; ılımlı liberal bir İslamcılık iddiasındadır. Hükümet olarak, hukuki zeminlerde kendisine göre gerekli olan, özgürlükçü kesimlere göre eksik olan birçok yeni düzenlemeyi hukuk, sağlık, eğitim, ordu gibi alanlarda gerçekleştirmiştir.

Büyük medya gruplarından Doğan Grup ile hükümet arasında yaşanan gerginliklerden sonra grup satılır. Hükümetle olan ilişkisini Aydın Doğan şöyle özetlemiştir:

“Aradan geçen zaman içerisinde medyada büyük bir devrim yaşandı. Elektronik medya hızla gelişti, sosyal medya diye bir olgu ortaya çıktı. Biz de bu arada bazı hatalarımızı gördük. Bu hatalarımızı düzeltmek ve gelişen medyaya ayak uydurmak için yayın ilkelerimizi yeniledik ve kurula da yeni katılımlar oldu. Bağımsız ve tarafsız yayıncılık çok önemli. Biz bağımsız ve tarafsız yayıncılık derken, kimileri bunu militan gazetecilik için bir vize olarak gördü. Bazı medya mensupları kendilerini kurumlarının üzerinde, adeta bir hükmi şahsiyet olarak algılamaya başladı. Çünkü bizim ilkemiz bağımsız, tarafsız gazeteciliktir. Bazı arkadaşlarımız buna ayak uyduramadı.” (Sol, 2013)

Başbakan Tayyip Erdoğan'ın bu grubu hedef alan açıklamaları ve Doğan Grubu'na Türkiye tarihindeki en büyük vergi cezasının kesilmesi, Doğan'ın bu süreçten AKP'nin istediği yola girerek çıkması ile sonuçlanır. AKP'ye yönelik sert eleştirilerin simge isimleri haline gelmiş Bekir Coşkun, Emin Çölaşan gibi birçok yazarı ile yollarını ayıran Doğan grubu, bünyesindeki bazı yayınları da elden çıkarmak zorunda kalır (Sol, 2013).

Dönemin en önemli gelişmelerinden biri de Ergenekon adını taşıyan devlet içindeki gizli darbe planlarına katıldığı iddia edilen kesimlerin yargılanması süreçlerinde yıllarca tutuklu olarak yargılanan bazı gazeteci ve

yazarların katılım süreçleri olmuştur. Yayınlanmamış olan ve sadece bir kopyası aramalarla disk içinde bulunan kitabından dolayı yargılanan Ahmet Şık ve onunla birlikte yargılanan Nedim Şener olayları yaşanmıştır. Hükümet sonrasında üzgün olduklarını şu sözlerle belirtmiştir: “*Akp Genel Başkan Yardımcısı Hüseyin Çelik ve Başbakan Yardımcısı Bülent Arınç, Ahmet Şık ile Nedim Şener'in tahliyesiyle ilgili ilk yorumlarda bulundular. Arınç tutukluluklarının "mağduriyet" yarattığını söylerken Çelik, kendilerini "muhasibeye" tuttuklarını ve "cemaat, yargı, polis çatışması" bağlantısını doğru bulmadığını ifade etti.*” (Agos, 2012)

AKP hükümeti döneminde yasaklanan kitaplar, gazeteler, dergiler ve gazetecilere verilen hapis cezaları, medyaya ve Adalet Bakanlığı'na yansıyan şekliyle şu şekildedir:

-AKP'nin iktidara geldiği 2002 yılında 23 kitap toplatıldı ya da yasak yayınlar kapsamına alındı. 2003'te 23 kitap toplatıldı ya da yayını durduruldu. 2004 yılında 4 kitap toplatıldı. 2006 yılı içerisinde 22 yayın hakkında toplatma kararı verildi. 2008'de 5 kitabın yayını durduruldu, 3 kitap yasaklandı. 2009 yılında 11 kitap yasaklandı veya toplatıldı.” (Turnusol, 2011)

AKP Hükümetleri döneminde yasaklanan kitaplardan bazıları şunlardır: *Savaş Ganimetleri, İtirafçı Bir Jitemci Anlattı, Kayıpsın Diyorlar, Gerçek Bizi Özgür Kılacak, Bir Ermeni Doktorun Yaşadıkları, İzmir Büyücüleri, Bin Yılların Mirası Nasıl Yakıldı? Yitik Köyler, İki Şehrin Hikâyesi, 'Sovyet Kürtleri' Hakkında Tarihi ve Güncel İnceleme/Diaspora Kürtleri, Tutkular ve Tutsaklar, Kitle Medyasının Ekonomi Politikası, Baba ve Piç*(Turnusol, 2011).

600 yıllık Osmanlı tarihinde oldukça fazla baskı olduğunu belirten Şahhüseyinoğlu'na göre, 80 yıllık cumhuriyetin 70 yılı sıkıyönetimlerle ve

baskılarla geçmiştir. Kitapların ve düşüncelerin yasaklanmasıyla insanların okumaktan korktuğu aşikârdır (Şahhüseyinoğlu: 2005, 264).

Bugün, yüzyıllar öncesinde Türkiye topraklarına giren matbaa sayesinde birçok kitap basım olanağını rahatlıkla bulabilmektedir. Teknolojik gelişmelerin takip edilmesi ise öncelikle insanların ve toplumların arzularına bağlı olarak şekillenir. Onlar isterse gelişmeler olur, istemezlerse gelişmeler durabilir. Bugün basabilme imkânı olsa da, basılamayan nice düşünce halen zihinlerin kapısında beklemektedir.

6. GÜNÜMÜZ KİTAP YAYINCILIĞINDAKİ YAYGIN POLİTİKALAR

Bilginin evrim süreçlerinden uzun soluklarla geçmesinin ardından günümüze geldiğimizde, iletişim disiplinlerinin ve bilgi kavramının oldukça yeni boyutlara doğru yön değiştirdiğini görmekteyiz. Teknolojinin bilişim, iletişim, sanayi, sanat alanlarında olağanüstü hızlarla gelişmesiyle, ekonominin dünya çapında dolaşıma girerek küresel pazarlara yönelmesiyle yayıncılığın da içinde olduğu sanat dalları, iletişim bilimleri de değişiklikler yaşamaya başlamıştır. Bunun en başında ise bilginin ulaşılabilir olması gelmektedir.

Matbaacılık ile birlikte daha kolay ulaşılabilir hale gelen kitap ve kitabın ana malzemesi olan bilgi kavramı, dijital yayıncılığın, internet teknolojilerinin ve masaüstü yayıncılık ile bilgisayar gelişimlerinin ortaya çıkmasıyla daha da hızlı erişilebilir hale gelmiştir. Bunun olumlu olduğunu düşünen bilim insanları kadar, olumsuz yönlerinin olabileceğini öngören bilim insanları da bulunmaktadır.

Bu bölümde bu iki yönlü görüşleri değerlendirip bilginin içeriğinin zarar görmeden nasıl daha kapsamlı aktarılmasının doğru olabileceği üzerinden bir analiz yapmaya çalışacağız.

6.1. KÜRESELLEŞME SÜRECİNİN YAYINCILIĞA ETKİLERİ

Dünya bir yandan sosyal, ekonomik ve politik anlamda genişlerken, bilginin kısa sürede yayılır hale gelmesi nedeniyle küçülmektedir. “Küçülen” dünya ifadesinin kullanılmaya başlanmasıyla birlikte, küreselleşme kavramı 21. yüzyılda hayatımıza girmiştir. Artık tek ya da iki

kutuplu dünya yerine çokkültürlü bir dünya belleğimizde yer etmeye başlamıştır. Ekonomik anlamda bakıldığında ulusal ve yerel ölçekli ekonomilerden uzaklaşarak, tüm dünya çapında üretimin ve dağıtımın olduğu ekonomilere geçilmiştir. Kendi ülkenizin malını, bir başka ülkenin ortak sermayesiyle birleştirip bambaşka bir ülkede üretip tüm dünyaya dağıtıp satabilirsiniz.

İletişim bilimleri bağlamında, bilginin artık herkes tarafından ulaşılabilir olması, çeviri tekniklerinin gelişmesi nedeniyle dil sorununun azalması, internet ve ağ paylaşımının hızlanmasıyla iletişimin kolaylaşması, şirketlerin çoklu alanlarda etkinlik göstermeye başlaması, uzmanlık kavramının içeriğinin değişmesiyle bir uzmanın başka uzmanlık gerektirmeyen alanlarda çalışıyor olması, tezimizi ilgilendiren konulardan bazılarıdır.

Tomlinson'a göre, küreselleşme, kurumları bağlayan bir kavramdır; aydınların gerçek küresel bir iletişim yapısı olamaz. Küresel kurumlara örnek olarak Dünya Sağlık Teşkilatını (WHO), Birleşmiş Milletler'i (UN), Uluslararası Para Fonunu (IMF) gösteren Tomlinson, bunların ayrı ayrı ülkelerce temsil edildiğini; tamamen *global* (küresel) bir yapıyı kapsayamayacağını belirtiyor (Tomlinson: 1999, 30). Bu durumda küreselleşme belki de gerçekten var olan bir yapı değil; var edilmiş bir yapıdır diye düşünülebilir.

Toplumbilimcilerin bazıları yaşadığımız çağa *küresel enformasyon çağı* diyerek, küreselleşmenin en çok da bilginin yayılması anlamında genişlediğinin altını çizmişlerdir (Robins:1999, 17). Bill Gates'in bu anlamda başı çektiğini belirten Robins, bize bildiklerimizi satmaya devam ederek yeni bir şey yaptıklarını sandıklarını belirtiyor. Çözüm ise, insanlığın teknolojiyle politik olarak ilgilenmesi ve sorgulaması olarak gösteriliyor.

İnternet ve yeni medya olanaklarıyla beraber gelişen paylaşımlar Çakır’a göre, hem olağanüstü bir özgürlük, özerklik, yaratıcılık ve paylaşım alanı getiriyor; hem de hızla ticarileşen ucu bucağı belirsiz bir süpermarket, süper pazar ortamı oluşturuyor (2013(b), 14). Kamusalılığın artması olumlu bir yan teşkil ederken; yabancılaştırmanın yoğunlaşması, insanlar arası iletişimi azaltan bir taraf yaratmıştır. Büyülü atmosfere kapılmadan, bu yaygın iletişim ağını ve teknikle çoğaltım fırsatını iyi yanlarından almak gereklidir.

Yeni iletişim teknolojilerinin insanları fiziksel ve coğrafi sınırlardan kurtaracak ve farklılıkları duyuran bir global köy yaratacağı şeklindeki küreselleşmeye olumlu bakış açısı McLuhan tarafından atılmıştır. Küreselleşmenin diğer yanını gösteren ikinci fikir ise, bilgi ve iletişim araçları sahipliğinin tekelleşmeye yol açacağı olumsuz görüştür (Aydoğan: 2013, 154).

Mattelard’a göre, dünyanın betimlenmesinde küreselleşmenin kullanımı elektronik teknoloji nedeniyle sahneye çıkar. 1969’da yayımlanan iki yapıt olan McLuhan’ın *War and Peace in the Global Village* (Küresel Köyde Savaş ve Barış) ve Brzezinski’nin *Between Two Ages* (İki Çağ Arasında) adlı eserlerine göre, her Amerikan evinin doğrudan tanık olduğu Vietnam Savaşı ile birlikte, orada olanlar edilgen izleyici olmaktan çıkarak katılımcıya dönüşürler ve sivil/asker ayrılığı ortadan kalkar. “*Barış zamanında ise elektronik medya endüstrileşmiş tüm bölgeleri ilerlemeye yöneltir. Teknik zorunluluk toplumsal değişmeyi yönetir. Böylece küresel köy, tüm gezegenin imgeleminde yaşamaya başlar. Kavram, daha sonra dünya çapındaki her büyük felakette, küresel her televizyon yayınında vurgulanacaktır.*” (Mattelard:2003, 99)

Tarihin doğrudan teknolojik ilerleme tarafından yönetileceğine olan inancı nedeniyle McLuhan’ı iyimser olarak tarif eden Amir’e göre,

teknolojinin beraberinde gelen denetleme ve mücadele sorunu daha büyük bir sorundur (Amir: 1999, 128). Küresel kapitalizmin beraberinde daha çok kutuplaşma getireceğini belirten Amir, dünyadaki sanayi üretiminin onda sekizini bulan enformasyon, dijital teknoloji ve iletişim üzerinde daha büyük tekellerin oluşacağını belirterek işin kötümser tarafının altını çizmektedir. Özel ve kamu kapitalist şirketleri sınırlandırmalar dâhilinde bir küresel yayılıma izin vereceklerdir diyen yazara göre, sermaye ve pazar çıkarları olmadan bir yayılmadan söz etmek yanlış olacaktır.

McLuhan, medya teknolojisinin insan duyularının ya da bedeninin mekansal bir uzantısı olduğunu belirtirken; radyonun kulağın; kitabın da gözün birer uzantısı olduğunu iddia eder (Tomlinson: 1999, 209). Bazı sosyalsayimciler de gerçekten, günümüzde zaman mekan kavramının azaldığını ve bilginin dolaşımının rahatladığını küresel dünyada kabul eder hale gelmiştir.

Bourdieu, küreselleşmenin sanıldığı gibi çok yönlü olmadığını; egemenlere uygun bir modelin dolaşıma girdiğini; ulus ölçekli yapılanmaların geride kaldığını belirtmiştir (2006, 155-157). Çözüm ise kendisine göre, yazarların, yayıncıların, sanatçıların, galericilerin özgün duruşlarını korumaları ve bu büyük çaptaki organizasyonların liberal politikalarını eleştirmeleri sürecinde yatmaktadır.

Küreselleşme ile birlikte kitle iletişim araçları, dolayısıyla iletişim metinleri, sesli görsel ya da yazınsal anlamda yayınlanan her türlü metin, pek çok açıdan hayati önem arz eder hale gelmiştir çünkü sürecin işleyişindeki rolleri giderek artmıştır ve artmaktadır. Dağıtım sistemleri, yayın sistemleri, izleyici kitleler hep küresel boyuta evrilmiştir (Çakır: 2013 (a), 75).

Akademik bilgi bile bir meta olabilmektedir. Para karşılığında öğretmenlik yapmak, okullarda da üniversitelerde de geleneksel bir etkinlik

olmuştur. 17. ve 18.yy’larda dinlemek için para ödenen konferanslar giderek olağanlaşırken, Marx bilgi karşısında takınılan yeni tutumları, kapitalizmin yükselişinin kültürel üstyapıdaki etkileri olarak yorumlamıştır. Buna ek olarak yeni bilginin ekonomi üstündeki etkileri de oldukça derin izler bırakmıştır (Burke: 2004, 152).

Akademik yayıncılığın başlı başına bir piyasa olduğunu belirten Tomlinson’a göre, özel kapitalist kuruluşlar olarak adlandırdığı yayınevleri, özellikle Batı’da, neyin yayınlanıp yayınlanmayacağını veya nelerin başka ülkelerin dillerine çevrilip çevrilmeyeceğini belirlerken, piyasanın ticari taleplerine göre karar veriyor. Bir kitap, yayınlanırken düşünsel bir meta haline gelmektedir; çevirisinin yapılabildiği kitabın yayılmasına karar verilirken, piyasanın başka ülkelerde ne olacağına büyük bir özenle dikkat edilir. Eğer piyasası yoksa kitap basılmayacaktır ve böylece belirli kültürlerin, bilim insanlarının ve aydınların küresel diyalogundan dışlanmış olacaktır. Bu da küresel bir topluluk ifadesinin ne kadar anlamsız olduğunu kanıtlar (Tomlinson: 1999, 31).

Küreselleşmenin etkilerini Türkiye-Avrupa Birliği (AB) ilişkileri çerçevesinde değerlendiren Bek, kültürel değişimlerin sadece medya alanında değil; kitap yayıncılığı, kütüphanecilik, edebiyat alanlarında da görüldüğünü belirtiyor. AB; Books Atiane programı aracılığıyla kitapların çevirisini desteklemekte, EBLUL (Az Kullanılan Diller için Avrupa’daki Büro) aracılığıyla da Avrupa’da daha az sayıda konuşanı olan dillerin yaşatılması için bu dillerde kitapların yayınlanmasını teşvik etmektedir (2003, 15).

Küreselleşmenin değişik yüzleriyle ilgili olarak Peter Berger’in yaptığı analiz doğrultusunda, çalışmamızda küreselleşmenin şu alanlarda değiştirici rol oynadığı söylenebilir:

1. Ekonomik hayatın oluşturulması ya da küresel pazarın ve sermaye birikiminin artan önemi ve bu önemin hem seküler, hem de İslamcı sanayiciler tarafından dile getirilmesi. 2. Sivil toplumun oluşturulması ve demokrasi ya da kültürel küreselleşmenin kimlik, siyaset ve demokrasiye ilişkin yeni söylemlerin ortaya çıkması üzerindeki etkisi. 3. Kültürel hayatın oluşturulması (Özbudun-Keyman: 2003, 308).

Küreselleşmenin bir yandan sermayenin yayılmasına neden olduğunu bir yandan olumlu anlamda kültürel yayılma yarattığını belirten Çakır, gelecek süreçlerde bilgi teknolojilerinin yayılması, bireylerin eğitime katılması, medyada demokratik görüşlerin birlikte yer alması gibi sonuçlar görülebilir demektedir. Ancak McChesney'in açıkladığı gibi Çakır da, medya devlerinin toplumları rahat bırakmayacağı konusunda da uyarılarda bulunmaktadır (2013 a, 141).

Kültürel küreselleşme, entelektüel yaşam üzerindeki etkilerinin yanı sıra, Türkiye’de popüler kültür ve tüketim kalıplarına da girmiştir. Oluşan eğilimlerden biri değerlerin postmodernleşmesi, diğeri de yerelin küreselleşmesidir. Bu iki eğilim, Bourdieu’nun deyiimiyle, 1990’ların kültürel/simgesel sermayesi olarak işlev görmüş ve en az ekonomik sermaye kadar önem taşımıştır. Küresel ve yerel çatışarak değil bir arada ilerleyerek rol almaktadır (Özbudun-Keyman: 2003, 325). Bu alanlar en çok gazete, dergi ve televizyon kanalları tercihlerinde kendini göstermiş, kitle hem İslami değerleri hem Batılı değerleri kabul eder hale gelmiştir.

İletişim bedellerini azaltan, hatta hukuku bile hiçe sayan yeni finans pazarının küreselleşmenin bir sonucu olduğunu belirten Bourdieu’ya göre, *“Yazarların, sanatçıların ve bilginlerin savaşımları ve özverileri yoluyla durmadan büyüyen kültürel üretim evreninin, pazar karşısında özerkliği gittikçe daha fazla tehdit altına girmektedir.”* (Bourdieu: 2006, 31) Bazı güçlü yayıncılar bu özerkliği teslim almış durumdadır çünkü kazanç

kaynakları, yayıncılar üzerinde baskı oluşturmaktadır. Şirketler ve devlet bürokrasisi bu alan üzerinde sermaye nedeniyle sürekli bir hakimiyet kurmak niyetindedir.

1990’lardan bu yana küreselleşmenin en etkin adımlarının kültür alanında atıldığını belirten Yağcı, yayın dünyasında en çok ilgi çeken kültür yayınlarının okuyuculara mistik değerleri öneren ve hemen kabul gören, metalaşmış, Amerikan yaşam biçimini dayattığını belirtir. Büyük sermaye olarak ifade edilen bankacıların, petrolcülerin düşünmeden yayın şirketi kurmasının altında ideolojik nedenlerin yattığını, çıkardığı kitaplar için verdiği reklamlarla tüm medyayı işgal ettiğini iddia eden Yağcı, sermayedarın o kitabı sattırmak için anlaşmalar yaptığını, bunun uğruna her yolu deneyeceğini, sahte yazarlar üreteceğini, gazetelerde, tüketim odaklı dergilerde, köşelerde kitapları tanıtıracaklarını belirtmektedir (Yağcı: 2004, 22/23).

Endüstri gibi ticaret de, sahip olunmayan enformasyonu arama, olanı da koruma denilen şeye dayanmıştır. Uluslararası fuarlar, mallar kadar enformasyonun da değiş tokuş edilme merkezleri olmuştur. Tüccar kültürü yazılı kültürdür ve bu ortaçağda da böyle olmuştur. Ticaret yolları kâğıt yollarıdır ve ticari akımlar enformasyon akımlarına dayanır (Burke: 2004, 155).

Boorstin kitabın dünyada yaygınlaşması ile ilgili olarak şunları der:

“Basılı kitap, okuyucuların ufğunun uzak zaman ve yerlerin edebiyatlarında açılmasını da sağlamıştır. 15.yy’ın sonundan önce, en az yirmi yapıt Arapçadan Latinceye çevrilmiştir. Yerel dillerin yükselişi, okumuş sınıfların görüşlerini kendi ulusal dillerindeki çalışmalarla daraltırken, basılmış kitaplar onlara kozmopolit bir hale gelmeleri için yeni olanaklar sunar. Okuyucuların edebi bilinçlenmeleri son dönemlerin ve çağdaş yazarların diğer yerel

dillerden çevrilmeleriyle daha da güçlenmiştir. Avrupa’da yayımlanan ilk gözde yapıtlar arasında More’un Ütopya’sı, Montaigne’in Denemeler’i ve Cervantes’in Don Kişot’unun çevirileri bulunur. Böylelikle tüm okuyuculara çevirileriyle birlikte sunulan bir Avrupa edebiyatı verilmiştir.” (Boorstin: 1994 524)

Okuyucular kendi yöresel dilleriyle yazılmış çalışmalarla kısıtlı kalmış olsalardı dış dünyaya açılmaları zor olabilirdi. Çevirinin uygarlık için ne denli önemli olduğuna vurgu yapan Boorstin’e göre, keşiflere çağdaş bir yardımcı niteliğinde olan sözlükler, okuyuculara ve konuşmacılara kendi dillerinde yol göstermeden önce, diller arasındaki engelleri aşmada yol gösterici olmuşlardır. Avrupa’da sözlükler öncelikle okuryazar sınıfına hizmet vermek amacıyla ortaya çıkmıştır (Boorstin: 1994 525).

Bilimsel sözlük hazırlanmasına öncülük yapmasının yanı sıra, Robert Estienne, Avrupadaki okuryazar kesimin kendi yerel dillerindeki gizli dil zenginliğini keşfetmelerine yardımcı olmuştur. Latince ve Fransızca okul sözlüklerini keşfetmiş ve teknik sözcükleri de içine kattığı Fransızca’dan Latinceye tam ölçekli sözlüğü de yaratmıştır. Böylelikle ulusu için standart bir dilin oluşmasına da yardımcı olmuştur (Boorstin: 1994 526).

İletişim araçlarının ilerlemesiyle, çeviri kitapların önemi daha da artmıştır. 1981-1985 döneminde en fazla çevrilen on iki yazar, A.Christie, Jules Verne, B.Cartland, E.Blyton, Lenin, Grimm Kardeşler, Andersen, Karl Marx, Engels, Shakespeare ve J.London olmuş, Walt Disney yapımcılığın eserleri de üst sıralarda yer almıştır. Kutsal Kitap’ın 1171 çevirisi dikkate alındığında bu eserin çevrilme aşaması ise üçüncü konumda gelir (Labarre:2012, 135). Bu listeden anlaşılan, çocuk, polisiye ve siyaset üçgenine özel bir ilgi olduğudur.

Romantik dilbilimci Wilhelm von Humboldt'a göre (1767-1835), özünde geçici bir şey olan dile, yazı aracılığıyla süreklilik kazandırılmak istense de, bu, dilin değişkenliği nedeniyle mümkün değildir. Bedrettin Cömert de, buradan yola çıkarak, çevirinin çevrilen dilin ilk halini asla koruyamayacağına vurgu yapmıştır. Her çevirinin ilk metnin estetik haline asla kavuşamayacağını, bu etkiyi ya azaltacağını ya da çevirmenin etkisiyle artıracağını belirten Cömert'e göre, her çeviri, metne ek olarak yeni bir ifade yaratır (Cömert: 1978, 7). Kişisel izlenimler, metnin yeni bir hal almasına neden olur. Bu da çevirinin, uluslararası yayıncılıkta nasıl fark yarattığının bir göstergesidir.

20.yy'daki Amerikalı ve İngiliz sözlük yapımcılarının çalışmaları, İngiliz dilini sözlüklerin despotluğundan kurtarmaya yardımcı olmuş ve eski sözcüklerin değişen kullanımlarındaki kayıp dil hazinelerini keşfetme çabalarını da körüklemiştir. Diğer bir İngiliz sözlük hazırlayıcısı olan Murray, Oxford English Dictionary'i (İngilizce Sözlük) dünyadaki tüm dillerin en büyük hazinesi olarak değerlendirmiştir (Boorstin: 1994 530).

Burke, enformasyon toplumunda yaşıyoruz dememizin bir sebebinin de, enformasyonu üretmenin ve satmanın gelişmiş ekonomilere bir hayli katkısı olacağını düşünmemize bağlar. Baştan başlamak gerekirse, bilgili kişilerin yararlı kitaplar yazmalarını teşvik etmek için, bir başka deyişle kurgusal yazından çok bilgiyi amaçlayarak çıkarılan, 1709 tarihli Britanya telif hakları yasasını anımsamak önemlidir (Burke: 2004, 150).

Kocatürk, dünya çapındaki yazarlık ve telif hakları meselesini şöyle açıklar:

“Uluslararası üç adım kuralı diyor ki; yazarın ölümünden sonra 70 yıl süreyle haklar korunmalıdır. İki, erişilebilirse ve yayım hakları halen ortadaysa, yine çoğaltılamaz. Korsan yayıncılık denen şey maalesef, satışı çok olacak kitapları kopya yoluyla basıp

çoğaltıyor. Bunların insanlığın yararına kitap çoğalttığını söyleyemeyiz. Eğer öyle yapsalardı; az satanları da satışa sunarlardı. Son hükümette, savcılara ve bürokrasiye gidip yaptığımız ikna konuşmalarında korsan yayıncılık önlendi. Eş zamanlı baskınlar ve ifadelerle, yayıncı, matbaa, kargo firmaları istenince önlendi. Gelişmiş sosyal devlet anlayışında, okuma alışkanlığının gelişmesi, yaygın şekilde sınıf ve okul kütüphaneleri, halk kütüphanelerinin, üniversite kütüphanelerinin olması ve üçüncüsü de fikri hakların koruma altında olduğu bir sistem. Bunlar varsa bu ülkede yayıncılık sektörü alıp başını gitmiş demektir. (Kocatürk: 2013)

Bilgi ve enformasyon çağında yaşarken artık tekelleşme demiryolu ya da çelik değil; bilgiye erişim konusunda olmaktadır. “Google” bunun en iyi örneklerindendir. “ABD’de yayın hakkına sahip çoğu kitap yazarı ve yayıncı otomatik olarak anlaşmanın kapsamı altındadır.” Mahkemece onaylanırsa, bu anlaşma ABD’de yayın hakkı kapsamındaki neredeyse bütün kitapların dijitalleştirilmesinin kontrolünü Google’a verecek gibi görünmektedir (Darnton:2012, 17).

Bilişim sektörünün ve tekniklerinin ilerlemesine bağlı olarak finans pazarlarının küreselleştiğini belirten Bourdieu, “bu ilerlemenin, benzeri görülmemiş bir anapara hareketliliği sağladığını, yatırımcıların kısa vadeli işler aramaya başladığını” vurgular (Bourdieu:2006, 83). Dolayısıyla kısa vadede çabuk iş halletme arzusu, eksik işlerin ortaya çıkmasına neden olabilir gibi görünmektedir.

Dünyada 1951 yılında imzalanmış olan Bern telif hakları sözleşmesine Türkiye 1995 yılında imza atabilmiştir. Bu yıllara dek devlet, dışarıdaki yasalara bakmış, onları Türkiye’ye göre çevirip ve en iyisinin hangisi olduğunu seçip uyarlamıştır. Son yıllarda sivil toplum örgütleri ile

birlikte çalışmalar yapılmaya başlanmış ve Yayıncılar Birliği de bu yolda üstüne düşeni yaparak etkin rol almıştır (Kocatürk: 2013).

Türkiye’de 1990’lardan sonra özel yayıncılık sektörünün canlanmasıyla sergi, fuar anlayışının ve kitapçıların daha çok gündeme gelmesi ve uzmanlaşmış kaliteli kitapçılık eğiliminin belirmesi, özenli baskılarıyla dikkat çeken sanat kitaplarının yaygınlaşması ve bankalar, büyük gazeteler gibi sermaye kuruluşlarının daha yoğun bir şekilde yayıncılığa el atmaları gibi olaylar gündeme gelmiştir (Sökmen:1996,1467).

Küresel emperyalizmin, ekonomik olarak belirli kutuplaşmalar yaratmasının etkilerinden biri de, küresel kültür emperyalizmi olmuştur. Özellikle gelişmiş ülkelerin az ve orta gelişmiş ülkeler üzerinde ekonomik, politik, toplumsal ve kültürel anlamda kurmaya çalıştıkları itici güçler, küreselleşme ile birlikte son yıllarda zirve yapmıştır. Ancak eleştirel sosyal bilimcilerin görüşlerine göre, lokal örgütlenmeler ve yerel niteliklerin korunmasıyla bununla mücadele edilebilir ve bilgi bir meta halinde dolaşıma girmekten kurtulabilir.

6.2. KİTAP YAYINCILIĞINDA EDİTÖR, YAZAR VE ELEŞTİRMEN ÜÇGENİ

Kitabın hazırlanma aşamalarının tamamına baktığımızda, fikri ya da malzemeyi üreten ve yazma aşamasını gerçekleştiren bir veya birkaç yazarın, eseri yayınlayan bir yayınevinin/yayıncının, kitabı ulaştıran bir dağıtımcının olduğunu biliyoruz. Bu gelenek, ilk çağlardaki kitap pazarlanmasından beri böyledir. Günümüzde ise bu faktörlere bir de eleştirmenler ve editörler dâhil olmuştur.

Özellikle 1950-60 sonrası özel yayıncılığın gelişmesiyle birlikte liberal ve özgür bir platformda kurumsallaşan edebiyat dünyası, bu kavramları piyasaya sunmuştur. Edebiyat eleştirmenliğinin yerleşmesiyle birlikte, gazetelerin kitap eklerinin çıkması, edebiyat dergilerindeki yeni yayın eleştirilerinin çoğalması, internetin yaygınlaşmasıyla web sitelerinde kitapların beğeni alması, satışa sunulması, haftasonu eklerinde ve büyük kitapçıların girişlerinde “çok satanlar”, “yeni çıkanlar”, “çok basılanlar”, “en çok çevirisi uyarlanan yabancı eserler” gibi başlıkların oluşmasına neden olmuştur.

Ong, metnin yaratılma sürecinde yazarın öneminden şöyle söz eder:

“Kitap, kahin veya peygamber gibi, bir kaynağın, kitabı gerçekten söyleyen veya yazan kişinin deyişlerini aktarır. Erişilebilse kitabın yazarına meydan okunabilir, fakat hiçbir kitapta, kitap aracılığıyla yazarına erişilemez. Bir metin doğrudan çürütülemez. Tamamen çürütülse bile, kitabın sözleri değişmez. Bu nedenle kitaplar yakılmıştır. Herkesin yanlış dediğine doğru diyen bir metin, sonsuza dek -o metin varolduğu sürece- yanlışıyla yaşar. Metin doğası gereği dik kafalı ve inatçıdır.” (Ong:2010, 98)

Ong, burada yazarın, metni yazdıktan ve hele kitap yayınlandıktan sonra işinin bittiğinden söz etmektedir. Metin bir kere görsel olarak satırlarıyla önümüze sunulduktan sonra yazarla bir ilişkimiz kalmaz; aksine metinle başbaşayızdır, sorunumuzu metinle çözmemiz gerekmektedir.

Günümüz romancısı, yazdığı kelimelerin sesli etkisini bilse bile, kendini hatip yerine koymaz. İleri derece okuryazarlık, gerçekten yazılı bileştirmeyi besler; burada yazar, metni –ki bu tam anlamıyla metindir– kendi sözleriyle kâğıt üzerinde birleştirir. İşte bu yöntem, düşünceye sözle sürdürülen düşünceden apayrı bir biçim ortaya koyar (Ong:2010, 116).

McLuhan’a göre, yazarlarla ve onların gerçek kimliğiyle ilgilenenin sadece tüketici yönlenişli bir kültür olması tuhaftır. Elyazması kültürü ise üretici yönlenişlidir, neredeyse bütünüyle bir ‘kendin yap’ kültürüdür ve doğal olarak malzemenin kaynaklarından çok, konuyla ilgisine ve kullanışlılığına bakar (McLuhan: 2001, 187). Elyazması kültüründe yazarın kim olduğu önemlidir, çünkü kendisi yazmıştır gerçekten eseri. Oysa matbaa ve bilgisayar formatıyla yazılan eserleri yazarın kendisi değil makineler yazmıştır. Tabi ki içerik yazarındır; ama son tahlilde son kullanıcıya gelene kadar birçok yoldan geçilmektedir.

Sartre, günümüz yazarının kimliğini sorgularken; yazarın kendini ifade etmekten yola çıktığını belirtir. Çağdaş yazar, kendini düzyazıcı ilan eden ve ikinci dünya savaşından beri, doğalcılığın okunmaz hale geldiği, gerçekçiliğin sorgulandığı ve simgeciliğin de gücünü ve güncelliğini yitirdiği bir zamanda yaşayan ozandır. Malzeme olarak günlük dili kullanır, yazarın işlevinin kendini ifade etmek olduğunu söyler. Başka bir deyişle yazar, söyleyecek şeyleri olan biridir. Herkesin söyleyecek bir şeyi olsa da, Sartre’a göre, bütün bu şeyler arasında yazar tarafından ifade edilmeyi talep eden tek bir şey bile yoktur (Sartre:2010,66).

Dolayısıyla kendini ifade eden herkese yazar denebilir mi sorusu bu yorumdan sonra gündeme gelebilecektir. Bugün kime yazar dendiğine dair halen tartışmalar devam etmektedir. Yazabilen herkes yazardır olgusu kadar, birisi tarafından beğenilen kişiler yazardır olgusu da kabul görmektedir.

Williams’a göre, ilk genel kullanımlarda insanın yazarları olarak Tanrı ya da İsa’ya gönderme yapıldı ayrıca bu sözcüğün “otorite” sözcüğüyle arasındaki yakın ilişki de önemliydi. Ortaçağ ve Rönesans düşüncesindeki kullanımında otoriteler olan yazarlar anlamı ön plana geçer.Klasik yazarlar ve onların metinleri tartışılmaya başlanır. Modern

çağda yazar düşüncesi ile edebi mülk düşüncesi arasında yakın bir ilişki kurulmuştur. Özellikle de burjuva pazarında yayın hakkı ve buna benzer yöntemlerle yazarların eserlerini korumak için örgütlenmeler ortaya çıkmıştır (Williams:1990, 153). Bu da yazarlığın kabul görmesinin bir kanıtı olarak görülebilmektedir.

Ciravoğlu, edebiyatı, yazılan bir şeyi bir kurulun beğenmesi olarak yorumladıkları için, yazarın bundan bağımsız düşünölemeyeceğini vurgulamıştır. Ancak bu şekilde edebiyatçı olunabileceğini vurgular. Kendi kendinizi beğendikten sonra buna edebiyat denilip denenemeyeceğini bir tek yazarın belirlediğini ifade etmektedir. Yazdığınız eseri “Faber and Faber” Yayınları beğeniyorsa, edebiyatçının asıl hazzının burada yattığını belirten Ciravoğlu’na göre yazar, toplumdan bağımsız değildir. Teorik olarak kendisi için yazsa da, bu tam doğru değildir. Türkiye’de edebiyat dışında editörlük işin içine girer; ama romanlarda bu pek mümkün değildir (Ciravoğlu, 2012).

Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, eseri seçme kriterlerini, “Kar amaçlı bir kuruluş olmadığımız için yayın politikamızdaki öncelik satış başarısı değil; kalitedir. Edebiyat tarihine geçmiş ya da tarihi aydınlatan eserleri yayınlamaya çalışıyoruz” diyerek özetlemişlerdir. (Avan, 2013) Böylece yazarın ürettiği eserin, edebiyat dünyasının oluşturduğu mekanizma içinde yer alması gerektiği, ancak bu şekilde beğeni kazanabileceği üzerinde durulmuştur.

Can Yayınları’nın sahibi Can Öz, bir kitabın yayınlanmasının teknik bir durum olduğunu, sonuçta kitabın yazarının belli olduğunu ve her şekilde en önde yazdığını belirtir. Günümüzde, kurumsal yapılar nedeniyle yazar olmanın halen daha zor olduğunu belirten Öz, önemli olanın akademisyenler ya da yayıncıların tepkisi olmadığını, önemli olanın yazarlık şevkinin devamlılığı olduğunu belirtir (Öz: 2014, 55).

20.yy'ın başları artık edebiyata yönelik eleştirinin kurumsallaşmaya başladığı bir dönemdir, bu açıdan da bu yıllar yeni bir mesleğin, edebiyat eleştirmenliği mesleğinin kurumsallaşmasını gündeme getirmiştir. Roland Barthes, edebiyatçının (yazarın) istediği bir konuyu anlatabileceğini, bu konunun çok zengin olanaklar barındıran dış dünyadan seçildiğini, eleştirmenin konusunun ise daha sınırlı bir yapıtlar bütünü içinden seçildiğini söyler. Ancak eleştirmen de, bir bakıma edebiyatçıdır, dış dünya üzerine değilse bile, verili bir metin üstüne ikinci bir metin, ikinci bir sanat yapıtı kurar (Erkman:2010,154).

Edebiyat eleştirmeni ile kitap eleştirmeninin farklı kavramlar olduğunu söyleyebiliriz. Edebiyat eleştirmeni, edebiyatı toplumsal bir platform olarak görüp sosyolojinin de etkisiyle değerlendirirken; kitap eleştirmeni daha çok kitapları incelemektedir. Hatta kitap tanıtımı ile eleştirmenliği arasında sık sık karıştırılmakta, köklü yayıncılar ancak eleştirmen olarak yazabilmektedir.

Editörlük ise, dergilerin, gazetelerin, yayınevlerinin basılan ürünlerinde, sayılarında, haberlerinde ve yazılarında hangi kitapların yayınlanacağına karar veren kişi anlamına gelmektedir. Editör, yayınevleri dışında, aynı zamanda belli bir konuda farklı yazarların yazılarını ya da çevirilerini tek bir kitapta toplayan, bu projeyi fikir anlamında geliştiren, yazarlarla ya da çevirmenlerle ve ayrıca yayınevi ile irtibatı kuran kişidir. Editör bu anlamda kendi geliştirdiği kitap projesinin bütün aşamalarından, başından sonuna kadar sorumludur. Yazarlar birbirini tanımayabilir ya da yayınevini bilmeyebilir ama editör bütün bu bilgilere sahiptir. Yani kitabın yayınlanması için gereken bütün sorumlulukları üstlenen kişidir. Editör, edit ettiği kitapta kendi yazı ya da çevirisini de yayınlayabilir, bu durumda o aynı zamanda yazardır. Genel yayın yönetmenine benzer bir görevi olan editör, yazıların içeriği hakkında da değişiklik ve fikir sahibi olma hakkına

sahip kişi olabilmektedir. Edit kelimesi olan, düzeltmek, değiştirmek, yenilemek kelimelerinin kökeninden gelen editör, değiştiren, yenileyen kişi anlamına gelmektedir.

Bazı kurumlarda, kurumsallaşmanın tam oturmasına bağlı olarak *lektör*; yani okuyucu denilen kişiler de bulunabilmektedir; bu kişi edebi anlamda editörden önce gelmekte ve hangi ürünün okunabilir değerde olacağına karar vermektedir. Editör ise bundan sonraki aşamayı yönetmektedir.

Klasikleşmiş yayıncılık anlayışında, köklü yayınevlerinde yukarıda lektör adını verdiğimiz kişiler ile birlikte editörlerden oluşan bir seçici kurul, basılacak kitapların neler olabileceğine karar verir ve yayınlanma sürecinde de yazar, editörü ile birlikte, belki çevirmen varsa onu da işin içine katıp süreci tamamlar. Yayıncı sadece aracı bir basım adımı olabilir.

Günümüzde ise bu süreçler ortadan kalkmakta, yayıncı ile yazar kendi aralarında seçimlerini yapıp basım sürecine girebilmektedir. Böylece edebiyatın kurumsal yapısı ortadan kalkmaktadır. Sonrasındaki süreçte okur, kitabın beğenisine karar verir, edebiyat ve kitap eleştirmenleri basın, ödüller ve yayıncılık alanları aracılığıyla kitabı beğenebilir veya yerden yere vurabilir. Yine günümüzde okurun interaktif olması nedeniyle eleştirmenler, lektörler, editörler ve yayıncılar bazı alanlarda etki gösteremeyebilirler. Yine de klasik edebiyatta bu klasik kitap gibi hiçbir zaman sona ermeyecektir diyebiliriz.

Yazarlığın, sıfırdan bir şey üretmek anlamında önemli bir iş olduğunu, yazarın bu fikri doğurarak gerçeğe dönüştürdüğünü, editörün ise bunu dönüştürmekle görevli olduğunu belirten Kinsley'e göre, bu iki meslek birbiriyle sürekli tartışan ama birbirleri olmadan da yaşayamayacak kişilerdir (Kinsley: 2008). Yazar, yazdığı eseri bitirdikten sonra metinle

ilişkisi her ne kadar bitse de, yayınlanma sürecinde editörün ilgisine ihtiyacı vardır, yoksa kitabı okunabilir aşamada okurla ve yayıneviyle buluşamaz. Editörün de aynı şekilde, işini yapabilmesi ve okurları ve yayınevini kitapla ve yazıyla buluşturması için yazara ihtiyacı vardır.

Benzer şekilde yayıncıları ve yazarları ortak paydada buluşturma görevini iş edinmiş bağımsız kuruluşlar, aracı danışmanlık firmaları da vardır. Bunu genellikle internet üzerinden yapan kurumlar, özellikle Avrupa ve İngiltere’de yaygın olup Türkiye’de çok yaygın değildir. Türkiye’de ise editörlük mesleği yapmayan, ancak yayınlanmış kitaplar üzerinden eleştirmenlik üzerine web sayfaları açan oldukça fazla internet sitesi vardır.

Batı’da eleştiri alanında Malherbe, Montaigne, Bachelard, Voltaire, Paul Valery gibi isimler ilk akla gelenler olurken; Türkiye’de Tanzimat dönemine kadar eleştiri görülmemekte, Tanzimat ile birlikte de tenkit tarzında yavaş yavaş oluşumlar görülmektedir (Uçan:2003, 10).

Almanya’nın en ünlü edebiyat eleştirmeni olarak bilinen Marcel ReichRanicki, 2013’de vefatına dek uzun yıllar hem gazetelerin kitap eklerinde editörlük yapmış hem de televizyon programlarında edebiyat üzerine programlar hazırlayıp sunmuştur (Zaman: 2013).

Önemli edebiyat eleştirmenlerinden Harold Bloom, dünyada çok az edebiyat eleştirmeni kaldığını belirterek, kitapların dünyasının ayrı bir inzivaya çekilme noktası olduğunu ve bunu herkesin yapamayacağını, toplumsal olaylara da paralel uzaklıkta bulunulması gerektiğini belirtmiştir (Yüce:2008).

Eleştiriye tek uğraş olarak benimsemiş ilk Türk yazarının Beşir Fuad olduğu düşünülmektedir. 1852-1887 yılları arasında yaşadığı tahmin edilen Fuad, aynı zamanda, intihar eden ilk Türk yazardır. (Naci: 2002, 186).

İlk dönem edebiyatçıları arasında Fuat Köprülü, Ahmet Hamdi Tanpınar, Mehmet Kaplan, Berna Moran, Bedrettin Cömert, Tahsin Yücel gibi isimler sayılırken; deneme tarzında aynı zamanda yazarlık da yapan eleştirmenler ise Nurullah Ataç, Ahmet Haşım, Yahya Kemal, Vedat Günyol, Sabahattin Eyüboğlu dönemlerinde parmakla gösterilen önemli denemeci, şair ve eleştirmenlerdendir. Sonrasında Asım Bezirci, Fethi Naci gibi isimler gelmektedir. Günümüze doğru ise Murat Belge, Füsun Akatlı, Doğan Hızlan, Ahmet Oktay gibi isimler sıralanabilir (Fuat: 2001, 96).

Türkiye edebiyat çevrelerinde adı geçen kitap eleştirmenlerinden bazıları Semih Gümüş, Ömer Türkeş, Metin Celal, Sadık Aslankara'dır. Örneğin Ömer Türkeş, edebiyat kavramını, yayıncılık, okur ve romanların içeriklerinin toplumsal analizleri olarak da değerlendirmekte; bu da onu edebiyat eleştirmeni yapmaktadır. Bir söyleşisinde, günümüzde vitrine oynayan içi boş romanların yazıldığını, yazarların artık toplumun içinden gelen yoksul semtleri bilmediğini, tamamen bireyin içi boşaltılmış hallerinin eserlerinin yazdığını belirtmiştir (Kemaloğlu: 2003). Bu noktada edebiyatın geldiği noktayı da eleştirmiştir.

Semih Gümüş de öykü dergilerinde editörlük yapmış, bir yazar ve eleştirmendir. Metin Celal de yayıncılık, yazarlık, editörlük yapmış ve yayıncılar birliği için çalışmış bir edebiyatçı ve eleştirmendir. Eleştirmenlerin toplumsal olaylardan uzak durmaması, onları, edebiyat ile günceli buluşturdukları bir kilit nokta haline getirmektedir.

Önemli eleştirmenlerden Feridun Andaç da, bu dalda da verilen ödüllerden biri olan 1987 Akademi Kitabevi Eleştiri-Deneme Birincilik Ödülü'nü *Gerçeklik Yolunda* (Cem Yayınevi) adlı eseriyle almıştır. Halen Yaratıcı Yazarlık ve Edebiyat dersleri vermektedir.

Eleştirmenliğin artış göstermesiyle birlikte edebiyat dergilerinin yanı sıra kitap dergileri de piyasada yer almaya başlamıştır. Bunlardan bazıları Sabit Fikir, Remzi Kitap, Kitapçı, Notos Öykü, Roman Kahramanları, Kitap-lık gibi dergilerdir.

Bir eleştirmenin, eserdeki eksikleri bulup çıkarmak ya da sadece çok beğendiğini söylemek gibi işlevlerinin yetersiz olduğunu; önemli olanın önce kendine sonra yazara karşı dürüst bir değerlendirmede bulunmak olduğunu belirten Uçan'a göre, siparişe yazılan eleştiriler gerçek kalıcı eserlerin eleştirileri değildir ve klasik eserler her zaman hakkını bularak tarihe geçerler (2003, 13).

Kitap tanıtım yazılarıyla kitap eleştirmenliğinin çok karıştırıldığını belirten Fuat'a göre, kitap tanıtımları eleştiri kadar ayrıntılı ve titiz olmalıdır. İngilizce'de *review* yani, "yeniden gözden geçirme, denetleme" anlamlarından gelen sözcük yurtdışında bu şekilde kullanılırken; Türkiye'de kavramlar iç içe geçmiş durumda ve tanıtımlar ciddiye alınmamaktadır (Fuat: 2001, 122). Tanıtım yapmak adına kısa yazmak, cümlelerden örnekler koymamak ya da sindirmemek gibi insani hatalara sürüklenebilirken; eleştirmen sıfatına bürünüldüğünde, kitabı okuyup anlamak, sindirmek, arka kapağına ve içindekilere bakmadan yazmak daha kapsamlı olacaktır.

Sartre, Barthes'ın, yazar ile yazar'ı birbirinden ayırdığı üzerinde durur. Ona göre, yazar, dili, bilgiyi iletmek için kullanır. Yazar, ortak dilin koruyucusudur, ama daha da ileri gider ve malzemesi, göstermeyen ya da bilgiyi çarpıtan olarak kullandığı dildir. O, anlamları araç, anlam-göstermeyi amaç olarak kullanarak, sözcüklerin özdeklikleri üstünde oynayarak sözel bir nesne üreten bir zanaatçıdır (Sartre:2010,70).

Yazarın bir esere hazırlanışı üzerine Roland Barthes'ın görüşleri şu şekildedir:

“Günümüzde kutsallığını yitirmiş yazı edimi, tarihsel bir çerçevede ele alındığında, törensel bir hava sergiler. Eski Çin’de ya da Japonya’da veya bir Buddha rahibinin yazmaya hazırlanışında, yeri geldiğinde günlerce bir odaya kapanıp derin düşüncelere daldığı bilinir.” (Rifat: 2013, 123) Bugün bu hazırlığa çalışma protokolleri adını veren yazarın, kendince kalemler, defterler, fişler hazırlayarak bu şöleni yaratmaya çalıştığı görülür.

Ong, yazarın yalnız olduğundan dem vurur. Metni birleştirirken, bir şey yazarken, yazılı sözceyi üreten kişi de yalnızdır. Yazı yazma, yalnız başınlık taşıyan bir eylemdir. Konuşurken kelimeler vurgulanır, sesteki ruh durumu anlaşılabilir. Metinde ton, asgari ölçüde yönlendirir. Usta eleştirmenlerin benimsediği ve uyarladığı yazı geleneği, vurgulama için metne bağlı olmayan bazı ipuçları verebilir; ancak bunlar sınırlıdır (Ong:2010, 122). Metnin dışında olgularla yazarı ölçebilmek, bir eleştirmeni usta yapan olgudur denilebilir.

Yazarın yazdıklarının anlamlandırılması için bir eleştirmene değil ama onu okuyan bir okura mutlaka ihtiyaç vardır. Yazılanları biri okumadığı sürece, üretilen yazının karanlık bir odada duran bir hareketsiz nesneden hiçbir farkı yoktur. Bu durumu açıklayan Manguel, Okumanın Tarihi’nde yazarın okura ihtiyacı olduğundan söz ederken, yazı yazma eyleminin amacının metnin kalıcılığını sağlamak –başka bir deyişle okunabilir yapmak- olduğunu belirtir. Bu rol, bir okur fiziksel anlamda varolmadan önce yaratılmış bir roldür. Yazar anlam üreticisi, işaretlerin yaratıcısıdır ama bu mesajların anlaşılabilir kılınması için onları çözebilecek, anlam verecek, seslendirecek bir büyücü de gereklidir. İşte, yazının bir de okura ihtiyacı olduğunu Manguel böyle vurgular (Manguel: 2004, 213).

“Ah, hayatımı anlatsam roman olur! Siz yazarsınız; size veriyorum onu, mutlaka yazmalısınız” diyen insanlarla yazarların çok karşılaştığı gerçeğinden söz eder Sartre. Yazar, kendisini söyleyecek bir şeyleri olan biri olarak gören bu insanların onu söyleyecek hiçbir şeyi olmayan biri gibi de kabul ettiklerini fark eder. Bu çoğu zaman eleştirmenlerin de paylaştığı bir görüştür. Örneğin, Victor Hugo, “içeriğini arayan bir biçimdir” diyenler, biçimin bazı içerikleri zorunlu kılarken; bazılarını da çıkarıp attığını unuturlar (Sartre:2010,67). Yani, yazara bir malzeme gereklidir. Eğer o malzeme yoksa, yazarın bir üretkenliği kalmaz. Genelde de yazmak isteyen bir kişi bu malzemeyi mutlaka bulur. Bu malzeme, bir okura ya da eleştirmene göre iyi ya da kötü olarak değerlendirilebilir.

Yazarın bir karşılık, bir etki-tepki ilişkisi aramasıyla ilgili olarak Ong, karşısında bulunmayan ve çoğu kez tanımadığı okurların üstlenebileceği bir rolü, yazarın tek başına kurması gerektiğini belirtir. Okurun da yazarı hayalinde canlandırması gerekir. Yazarın aklında okurun kurgulama yöntemleri edebiyat tarihinin alt yüzeyinde kalır; üst yüzeyinde ise edebiyat türlerinin tarihçesi, kişiler ve olay örgüleri ele alınır. İlk yazılı yapıtlar, okuru hayal dünyasında istenilen biçimde konumlandırmaya yarayan, son derece bariz ipuçlarıyla doludur (Ong:2010, 124).

Sartre, okuyucuyla yazar arasındaki ilişkiye değinirken, yazarın, onu ima yoluyla öne süren anlamca bulanık bir nesne üretirken ancak kendi varoluş biçimine tanıklık ettiğini belirtir. Böylece okuyucuyla yazar arasındaki gerçek bağlantıyı bilemeyiz, okuyucu kitabı okurken dolaylı olarak kendi evrensel tekil gerçekliğine götürülmek zorundadır. Okuyucu kendisini gerçekleştirmek durumundadır. Kitaba hem girdiği, hem de tamamen giremediği anlar olduğu için arada kalabilir (2010,77).

Dolayısıyla, okurun önemi açık ve nettir. 19.yüzyıl romancılarının üstüne basa basa tekrarladıkları “sevgili okur” nakaratı, Ong’a göre, yazarın

öyküyü anlatmayıp yazdığını kendine anımsatmaya çalıştığına ve anlatıda yazarın ve okurun kendilerini konumlandırmakta güçlük çektiklerine kanıttır (2010, 124).

Yazar ve okur arasında baştan beri var olan ilişki olağanüstü bir çelişki sunar çünkü yazar okuru yaratırken, yazarın ölüm fermanı da yayınlanmış olur. Bir metnin tamamlanabilmesi için yazarın aradan çekilmesi, var olmaması gerekir. Yazar var olduğu sürece metin tam değildir. Ancak yazar metni bıraktığı zaman metin var olur. Bu noktada varlığı sessiz bir varoluş biçimidir. Bu sessizlik, okur onu okuyana kadar sürecektir. Göz, tabletin üstündeki işaretlerle ilişki kurunca metin yaşam bulur (Manguel: 2004, 213).

Baskının kolay okunabilirliğinin yan etkileri de vardır. Bu sayede yazılar hızlı ve sessiz okunabilir. Ancak bu, okur ile metindeki yazarın sesi arasındaki ilişkiyi değiştiren yeni yazı üsluplarının doğmasına neden olmuştur. Bir yazının basılması için yazarın dışında yayıncı, telif ajansı, yayın yönetmeni, redaktörün vb. görüşleri alınır; bütün bu karar mercileri basılması öngörülen metni dikkatle inceledikten sonra, yazarın metni yeniden gözden geçirmesine karar verirler. Bu görevin elyazması devrinde hayal edilemeyecek kadar güç ve ayrıntılı olduğunu tahmin edebiliriz (Ong:2010, 145). Matbaa kültüründeki yayıncılık köşegenleri, daha önce de söz ettiğimiz gibi, el yazması kültürüne oranla çok daha çetrefillidir. Çünkü el yazmasında zaten kitabı hazırlamak oldukça zorken; bir de yayıncı, telif ajansı vs gibi aracı kurumlara gerek duyulmadan yazar kitabını bastırmaktadır.

Ong, elyazmasının, basılı sayfa gibi okunur okunmaz özümlenecek biçimde düzenlenmediği için, o dönemden kalan pek az elyazmasının bugünkü çağdaş editörün elinden kurtulabileceğini belirtir: Elyazması yazıcıya/üreticiye yöneliktir, çünkü bir yapıtın teker teker kopyasını

çıkarmak, yazıcının çok zamanını alır. Baskı kültürüyse tüketiciye yöneliktir; çünkü bir yapıtın her bir kopyası çok daha kısa zamanda basılır. Daha kolay okunabilir bir metni üretmek için harcanan birkaç saat, derhal binlerce kopyanın değerini arttırır (Ong:2010, 146). Dolayısıyla elyazmasının okuru, matbaa baskısının okuruna göre, yazara daha yakındır denilebilir.

Sözlü kültürün matbaa ile birlikte kaybolduğunu belirten Barthes'e göre, tarih, yaklaşık yüz yıl önce, yazarın bilincini değiştirerek, yazınsal dilde bir bunalıma yol açmıştır. Yazı, gösteren olarak çıkmıştır ortaya; yazar sert bir biçimde dilin bir karşı-doğasına sürgün olmuştur. Yazının bozgunculuğu, birtakım yazarların temel edimi durumuna gelmiştir, söylemsel dizge olarak yazını yadsımaya çalışmışlardır. Açıktan açığa söylemi batırmaya dek gitmişlerdir (Barthes:2003, 173).

Barthes, eleştiri kültürüyle ilgili olarak da, yazarın yazdığının gerçeğin ötesinde bir üretim olarak algılanması gerektiğini vurgular. Yazınsal gerçeklik ona göre, yazarın konuştuğu dile bağlı değildir. Dil bir biçimdir, gerçekçi de olamaz, gerçekdışı da. Yazarın dilinin görevi gerçeği göstermek değil, belirtmektir. Buna bakarak eleştiri kesinlikle birbirinden ayrı iki yöntem kullanma zorunluluğunu getirmeliydi: yazarın gerçekçiliğini ya düşüngüsel bir töz ya da göstergebilimsel bir değer olarak ele almak gerekir (Barthes:2003, 175). Oysa günümüzde eleştiriler maalesef bu boyutta değildir.

Bir kitabın çok satmasını nelerin belirlediği halen tartışma konusudur. Örneğin eleştirmenler tarafından tam puan alan bir kitabı okumayı hiç tercih etmeyen İngiliz okurlar, kitabın gerçek yazarının kim olduğunu öğrenince öyle bir satın alma gerçekleştirmişler ki, kat be kat satışlar artmıştır. Bu da eleştirmenlerin yazdığı fikirlerin, okurun gözünde az

bir etki yarattığını, okurun çok satan kıstasının farklı olduğunu göstermiştir (Ertuna: 2013).

Yazar kimliği bir süreden beri değişim göstermektedir. Foucault 1969 tarihli “Yazar nedir?” adlı konferansında yazarın, bir toplumda belirli söylemlerin varolma, dolaşıma girme ve işleme biçimlerini belirleme görevini taşıyan kişi olduğunu belirtir. Toplum değiştiğinde yazarın fonksiyonu da değişir, ama sınırlayıcı olmayı sürdürür (Akaş, 2012, 3).

1970’lerde kitap yazarlığının artık bir meslek olarak görülmeye başlanmasıyla birlikte, eskiden baskı sayısı üzerinden yüzde 2 buçuk ile yetinen yazarlar bu dönemde yüzde 10’dan aşağı yazarlık ücreti almıyordu, yüzde 15’e kadar çıkanlar olmuştur (Kaynardağ:1983,2831).

Günümüzde interaktif yazma olanaklarının arttığı internet çağında, forumların, blogların, edebiyat sitelerinin yazıya açılmasıyla yazar kavramı özgünleşmiştir. Dijital yayıncılıkla birlikte gündeme gelen e-kitaplaşma süreciyle yazarlar artık iki türlü telif sistemlerine de başvurur olmuşlardır.

Semih Gümüş, bugünkü telif durumunu açıklarken, yazarlarla yayıncılar arasındaki sözleşmelere bir de e-kitapla ilgili maddeler eklenmeye başlandığını belirtir. E-kitap maliyet sorununu çözen bir yenilik olduğu için, satıştan elde edilen gelirden yazara daha büyük pay verilmesini de sağlamaktadır. Bugün satış sayıları sınırlı olduğu için yazara düşen telif ücreti düşük olsa da, gelecekte satış patlaması yapacak e-kitaplar, Gümüş’e göre, yazarlarına basılı kitaplardan bile daha çok kazandırabilir. Yazarın telif ücretinin e-kitaplarda %20 dolayında belirlenmeye başladığı düşünülürse, bunun ileride daha da artacağı öngörülmektedir (Gümüş:2012, 8).

Akaş'a göre, yazarlar basılı kitaptan %10-15 telif alırken, e-kitaptan %30-40 telif istiyor (Akaş.2012, 6). Bu oranın yükselecek olmasının altında belki de kişisel yayıncılık kavramı da yatmaktadır. Çünkü artık eserler internet ortamında herkesin ulaşabileceği şekilde yayınlanabilecektir.

Son yıllarda internetteki interaktif katılımlarla beraber, artık okurlar ve yazarlar, eleştirmenlerden çok; okurun kendisinin sözlerini direkt olarak öğrenebilmektedir. Çünkü bloglar, forumlar, sosyal paylaşım siteleri aracılığıyla artık üreten ile tüketen, arada aracı olmadan birbirine direkt ulaşabilmektedir. Bu da okurun kendisinde, yazarı seçme gücünü ortaya çıkarmaktadır.

6.3 KİTAP YAYINCILIĞINDA ÖDÜL MEKANİZMALARI

Edebiyat, yazar tarafından üretilenlerin bir zümre tarafından kurumsal olarak çerçevelendirilmesi olarak algılanır. Bir önceki bölümde söz ettiğimiz editör, yazar ve eleştirmen üçgeninin işin içine girmesiyle bu daha da belirgin bir hal almıştır. Köklü bir gelenek ürünü olan birçok uluslar arası ve ulusal ödüllü edebiyat yarışmaları da, yeni yazarları ortaya çıkarmak ve eserlerin satışını arttırmak anlamında bir mekanizma olarak gündeme gelmiştir. Buna paralel olarak yıllardır gerçekleştirilen edebiyat yarışmaları, roman, hikâye, şiir, öykü dallarında literatüre yeni sunumlar taşımaktadır.

Ödül verme mantığının kültürel olarak tam bir karşılığa denk geldiği söylenemez. Hatta edebiyat dünyasında esprisi yapılan bir benzetme vardır. Alice Harikalar Diyarı hikayesinde geçene göre; düzenlenen bir yarışma sonucu, Alice'in arkadaşı tavşan herkesi yarışmanın birincisi ilan eder ve

dolayısıyla herkese ödöl vermek durumundadır (English: 2005, 18). Bu örnekte olduğu gibi, aslında edebiyat gibi tüm dallarda ödülleri, belirli çevrelerin tanıdıkları kendi içlerinde vermektedir gibi bir mantık oluşmuştur. Tabi ki ödüllü yarışmaların ilk görüldüğü yıllarda henüz ortamların oluşmadığı çevrelerde gerçekten de tanınmamış isimler ödöl alabilmektedir.

İlk kültürel ödöl kavramının 1901 yılında Nobel Edebiyat ödülü ile başladığı bilinir. İsveç'teki bu atılımdan üç yıl sonra Goncourt ve Femina ödülllerinin Fransa'da, Pulitzer Ödülünün ise ABD'de verileceğı anons edilir. Ancak 6.yüzyılda Antik Yunan'da her sene şiir, drama, oyun, müzik dallarında belli ödüllerin verildiğı duyulmuştur. Belirli bürokratik protokollerce düzenlenen festivallerde bu yarışmalar düzenlenmiştir (English: 2005, 30).

Bourdieu, kültürel ödöl kavramına değinirken; kutsama (*consecration*) ifadesini kullanmayı tercih eder. Bir yapıtı imzası nedeniyle diğerlerinden ayırıştırmanın, onu topluma en önde sunmanın bunu yapan kurumları da bir beklentiye soktuğunu, bunun da yapaylığı beraberinde getirdiğini savunur. Çünkü bu, ya yükseltilmiş ayırıştırılmış bir durumdur ya da adının kenara itilip unutulduğu bir durumdur.

Benjamin'in sözünü ettiğı “ustaların adının fetişleştirilmesi”ni hiçbir direniş göstermeksizin kabul eden sanat dünyasının ileride toplumda birden unutulabileceğini iddia eden Bourdieu, bu taçlandırılmış sanatçıların sanat tarihinin dışında bir süreçte varolacağını belirtir (Bourdieu:1999, 353).

Bourdieu'ya göre, sanat eserinin iyi olduğuna karar veren ve bunu bir yerde yazan kişi, bu eserler üzerinden kendi saygınlığını arttırmak isteyen kişidir. Ona değer kazandırarak aslında kendini güvence altına alır (Bourdieu: 1999, 264). Bir sanat ürününde ödöl alan tek şey o isimdir; yoksa arkasındaki emek göstergelerinin ödöl sırasında bir etkisi yoktur.

Dolayısıyla ödülü veren ve alan kişi arasında karşılıklı bir yarar ilişkisi söz konusudur. Ödülle adı duyulduktan sonraki toplumsal aşamada ise, popüler kültüre bir katkı söz konusudur.

Öte yandan English'in araştırmaları sonucunda, 1990'larda Nobel ve Pulitzer gibi ödülleri alan kitapların, vitrinlerin en çok satanlar listesinde gitgide yer almadığı ortaya çıkmıştır (English: 2005, 330). Bu da ödüllerin, ilk dönemeçteki kadar okuyucuya hitap etmediğini gösteren bir başka veridir. Günümüzde okuyucu en çok okunan kitapları, ödüllerin sonuçlarını takip ederek değil başka yöntemlerle belirliyor anlamı buradan çıkmaktadır.

Bu veriyi destekleyen bir başka kaynak da, dünya çapında ün yapmış çok önemli bazı yazarların Nobel Edebiyat ödülünü almamış isimler olduğuna dikkat çekmektedir. Tolstoy, Çehov, Mark Twain, Maria Rilke, Gorki, Brecht, Paul Valery, Proust, Freud, Virginia Woolf, Fitzgerald, Lenin, H.G.Wells gibi önemli yazarların hiçbir eseri bu ödülü almamışlardır (Dursun: 2005, 18). Bu da ödül vermenin edebi değerlerin dışında bir ticari hizmete, belki de sadece saygınlığa hitap edildiğinin bir başka göstergesidir.

ABD'de ve Birleşik Krallık'ta 1900'den 2000'li yıllara dek verilen edebiyat ödüllерinin oranında ciddi bir artış olmuştur. Aralarında kurgu, drama, şiir gibi 1000 yeni başlığın yer aldığı 200'e yakın ödülle, 1920'den günümüze 10 katlık bir artış söz konusudur (English: 2005, 324).

İkinci Dünya Savaşı döneminden sonra verilen ödüllerde dünya çapında bir artış olmuştur. 1929'da 48, 1935'te 232, 1976'da ise 367 ödül töreni olduğu görülmektedir. Bu sayı yüzyılın sonunda ise 1100'e ulaşmıştır.

Dünya çapında Nobel, Pulitzer, Edgar, Man Booker, Campiello, Amerikan sanat ve edebiyat gibi edebiyat ödüllерinin varolması gibi, Türkiye'de de şu an yaşını almış birçok edebiyatçıyı duymamızı sağlayan

köklü yarışmalar düzenlenmiştir. Bunlardan bazıları, Yunus Nadi, Sedat Simavi, Memet Fuat, Ahmet Hamdi Tanpınar, Haldun Taner, Sait Faik, Milliyet, PEN Yazarlar Derneği, PEN Kadın Hakları ödülü vs gibi adlarına verilen ödüllerdir. Çoğu da 1940'lı yıllardan sonra ortaya çıkmıştır. Bu da Türkiye'de edebiyatın kurumsallaşmaya başladığı yıllardır.

İlk ödüllerden Yunus Nadi Ödülünü ilk kez *Yılanların Öcü* ile Fakir Baykurt 1958 yılında almıştır. Tahsin Yücel, Necati Cumalı gibi isimler de 1956-1957 yıllarında Sait Faik Hikaye Ödülünü almışlardır. Bu tören de oldukça köklü olup, 1960-1963 yılları arasındaki 4 ödül üst üste ödüle değer görülecek eser bulunamadığı için verilmemiştir, bu da törenin niteliğini ortaya koymaktadır.

Necatigil Şiir Ödülü, Cevdet Kudret Edebiyat Ödülü, Memet Fuat Ödülleri, Tanpınar Ödülleri, Cemal Süreya Şiir Ödülü, Orhon Murat Arıburnu Ödülleri, Yaşar Nabi Nayır Gençlik Ödülleri, Haldun Taner Öykü Ödülü, Sait Faik Hikaye Armağanı, Ömer Seyfeddin Hikaye Ödülü, Orhan Kemal Roman Armağanı gibi törenlerin çoğunun genellikle aileleri tarafından, bu isimlerin yaşatılması amacıyla düzenlenmeye başlandığını söyleyebiliriz. Bu da, Türkiye'de ödüllülüğün yarışma kavramının yanı sıra, o isme olan saygıdan yola çıkılarak verildiğini gösterebilir.

Yaşar Nabi Nayır Ödülleri, 1933 yılında kurulan Varlık Yayınlarının kurucusu olması nedeniyle her yıl ölüm yıldönümünde kendisini anmak amacıyla verilmektedir ve 30 yaşın altındakilere açıktır sadece. Bu da genç yazarları keşfetmek adına önemli bir adımdır.

Türk Dil Kurumu tarafından edebiyat çevirisi alanında 1959'dan 1984'e kadar verilmiş bulunan ödüllerin devamı gelmemiştir. 80'li yılların başında verilmeye başlanan Hasan Ali Ediz, Yazko ve Azra Erhat çeviri ödüllerine de 1983 sonrasında rastlanmamaktadır. Azra Erhat, Türkçe'ye

birçok eser kazandıran biri olarak tarihe geçmiştir (Paker – Susam:1996, 446).

Her yıl Köy Enstitülerinin kuruluş yıldönümünde verilen Madaralı Roman Armağanı, ilk olarak Yaşar Kemal'in *Demirciler Çarşısı Cinayeti* adlı eserine verilmiştir (Kaynardağ:1983, 2832).

Yaşar Kemal, İnce Memed ile aldığı ödüle şöyle değinir: “*İnce Memed'in ilk baskısı Çağlayan Yayınları'ndan çıktı ama sonra yayınevi kapandı. Daha sonra Varlık Yayınları bir roman ödülü koydu, en sevdiğiniz yazar ve en sevdiğiniz kitap olarak seçim yapıldı. Sonuçta kazanan bendim, malûm mercilerden baskılar geldi, Varlık roman ödülü kaldırıldı, ödülü ilk ve son alan da ben oldum.*” (Hızlan: 2013) Yayınevlerinin bu noktada, halkın iradesiyle en beğenileni seçtiği de görülmüştür. Günümüzde ise edebiyat kurumlarının iradesiyle ödüller verilmektedir.

Van merkeze 30 kilometre uzaklıktaki Erçek beldesinde bulunan Çok Programlı Lise'de görev yapan edebiyat öğretmeni Zeynep Oral öncülüğünde, belde ve bağlı köylerdeki vatandaşları kitap okumaya teşvik etmek amacıyla okul idaresince başlatılan "inek" ödüllü kitap okuma kampanyası, kısa sürede büyük yankı bularak Türkiye basınında yer almıştır. Kampanyadan önce 3 bin kitabın bulunduğu okul kütüphanesindeki 2 bin 500 kitabı veliler başta olmak üzere belde halkına ve kampanyadan haberi olan çevre köylerdeki vatandaşlara dağıtan öğretmenler, bir taraftan kütüphanede kalan 500 kitapla kampanyayı sürdürmeye çalışırken, bir taraftan da yeni kitap bulmanın telaşını yaşamışlardır. Edebiyat öğretmeni Oral, kampanyaya bu kadar ilgi gösterileceğini tahmin etmediklerini belirterek, amaçlarının velilere ve belde halkına kitap okuma alışkanlığı kazandırmak olduğunu söyleyerek okuma ödülleri yeni bir boyut getirmiştir (AA, 25.01.2013).

Ödül kültürünün edebiyatta belirli bir zümrenin elinin altında olduğu eleştirileri, bugün artık internetin ve kişisel yayıncılığın sanal ortamlarda, sosyal ağlarda açılıma çıkmasıyla, yerini okuyucunun seçimine bırakmaya başlamıştır.

6.4. KİTLE İLETİŞİM ARAÇLARI VE KİTAP YAYINCILIĞI

Kitle iletişim araçlarının ya da günümüzdeki genel adıyla medyanın, birçok süreç üzerinde değişik etkileri vardır. Özellikle büyük sermaye gruplarının, tekelleşen medya patronluğunun kendisini gösterdiği 1980 sonrası dönemde, sanat eserleri ve medya ile birlikte kitapçılık ve yayıncılık da bu medyalaşma sürecinden etkilenmiştir.

21.yüzyılda kitle iletişim araçları öylesine gelişmiştir ki, okur ya da yazar istediği kitaba ve metne kolaylıkla ulaşabilir olmuştur. Batur'a göre, çeviri ve yayın etkinliklerinin alabildiğine hızlandığı, metin dolaşımının yoğun olarak öne çıktığı, tüm sanat ürünleriyle yoğun bir ilişki zemininin olduğu bir döneme girilmiştir. Bu sanatçı ile 200 yıl önceki sanatçının durumu iyice farklılaşmıştır. Enformasyon akışının yoğunlaştığı bu ortam, yazarı, kendi ürününün dolaşıma sunulmasında öncekilerden farklı bir konuma itmiştir (Batur: 1993, 155). Artık yazar tek başına değildir; yaygınlaşma kolaylığının yanı sıra, endüstriden bağımsız olamayacağının verdiği bir özgürleşememe de bakidir.

Kitapların medya grupları içinde birer kitleselleşme metası olarak kullanıldığı dönemler, Türkiye'de de 1980'li yılların başlarında görülmeye başlanmıştır. 1970'lerde yayıncılık alanına büyük gazetelerin kurdukları yayınevleri girmiştir.

Hürriyet ve Milliyet Yayınları, yüksek tirajlı gazetelerde yayımlanan ilanlarının da etkisiyle, kısa sürede geniş okur kitlesine ulaşmışlardır.

Tercüman Yayınları, 1001 Temel Eser dizisinde birçok kitap çıkarmıştır. Cumhuriyet Gazetesi Çağdaş Yayınlarını kurarak düşün alanına katkıda bulunmayı amaçlayan kitaplara ağırlık vermiştir. Altın Kitaplar ve E Yayınları, “best seller” (çok satan) tip çeviri kitaplarıyla dikkat çekmiştir (Kabacalı:2000, 243). Ayrıca Ütopya, İmge gibi yayınevleri iletişim teorileri alanındaki kitaplarıyla dikkat çekmektedir.

Görsel tekniklerin gelişiminin kitabı etkilediği bir gerçektir. Kodeks (veritabanı) kullanımı da kitabın kullanılabilirliği için büyük bir verimlilik sağlamıştır. Bunun yanı sıra Cep kitaplarının, özellikle İngiltere’de Penguin Books ile birlikte 6 Pence bedelinde satışa sunulması, dolaşımı arttıran bir unsur olmuştur (Labarre:2012, 137).

Sanayi devriminin getirdiği olgulardan biri olan popüler kültür, daha kolay anlaşılan, daha ucuz ve daha halka hitap eden kültürel formları da beraberinde getirmiştir. Emeğin gündelik olarak yeniden üretilmiş hali olarak eğlenceli, olumlu, gerçeğe yakın ürünler ortaya çıkar. Hızla tüketilen, seri üretimle uygun fiyata mal edilen bu endüstri tasarımlarından biri de çizgi romanlardır (Cantek: 2002, 20-24). Çağdaş kültür örneklerinden olan çizgi romanlar, sanatın yasaklanmadan pazara çıkmış halleridir. Öykü, tefrika, hikaye terimlerinin de bu kavram yerine kullanıldığı Türkiye’de bu romanlar, resimli kitaplarla, ucuz ticari halk romanları arasında yer almıştır 1930’larda. 1960’lardan sonra ise daha edebi, bilimsel, kurgusal dengenin ağır bastığı ürünler olmuştur. Beğenilmesinin nedenlerinden biri roman geleneğinin yeni bir kurguyla devamcısı olması, modern ve popüler olmasıdır.

Günümüzde de elit başlangıcından sıyrılıp daha popüler olarak ulaşılabilen çizgi romanlar, bazı yayınevleri tarafından ünlü klasik denemeler olarak basılmaktadır. Bunlardan bazıları NTV Yayınları

tarafından basılan Dostoyevski, Karl Marx, Kafka gibi yazarların çizgisel halde kendilerinin ve eserlerinin anlatıldığı dizilerdir.

Gazete ve dergi okuyuculuğuna alışan kitle kültürü bireyi, artık kitapları, gündelik olarak hangisi daha çabuk tüketilecekse ya da marketlerde hatta benzin istasyonlarında bile arabaya binmeden (!) hangisi elinin altında olacak, çok satacak, adı geçecekse onu satın alır hale gelmiştir. Yani kolay anlaşılır şekilde basılıp satılması istenen bazı kitapların, yüzbinlerce sayıda basılarak tüketilmesinin önü açılmakta, boy boy verilen ilanlarla halk teşvik edilmektedir.

Duygu yönetiminden gücünü alan, Oskay'ın ifadesiyle kişinin kendisini görmek istediği üzüntüler ve sevinçler içindeki roman karakterleri, *sentimental* (duygusal) edebiyat adı altında halkın karşısına çıkmaktadır. Aslında 19. yüzyılda ortaya çıkan ve önceki bölümlerde açıkladığımız; gazetelerde tefrikalar halinde gündeme gelen bu türler, günümüzde gazete ve dergi köşelerinde, yeni çıkan gündelik olguları işleyen aşk, kent, birey ve macera romanlarında karşımıza çıkar.

Duygu Asena'nın *Kadının Adı Yok* adlı kitabının çok satması üzerine günümüzde düşünceler geliştirilirken, Behice Boran'ın 1940'lardaki "Kadın Romancılarımız" başlıklı yazısından bir alıntı şöyle der:

"Edebiyatımızın halka inmediği, bilhassa öykü ile meşgul olmadığı sürekli tekrar edilen bir meseledir. Bugünkü romanların çoğu orta halli şehir halkının, romanları okuyanların hayatına benzer hayatları aksettirmekten uzaktır. Suadiye, Boğaziçi, Avrupa'da geçen hayatlar, balolar, lüks yaşamlar okurların hayatlarından çok uzaktır". (Naci: 2002, 167)

İdealize edilen bu hayat tarzlarının, gerçekten uzak olduğunu belirten Berna Moran'a göre, gençlerin kafalarını bu tarz boş hayallerle dolduran

piyasa romanları yerine günümüzü, sahip çıkılması gereken değerleri ve gerçekleri anlatmak okuyucuya çok daha iyi gelecektir. Dolayısıyla buna benzer kurgulara sahip gerçek diller, bu mantığa göre daha çok okuyucu bulmakta ve kitlelere ulaşmaktadır (Moran: 2004, 90).

Kitap yayıncılığının karşılaştığı yeniliklerden bir diğeri de, televizyonculukta ve beyazperdede yer bulmaya başlayan romanlardan uyarlamalardır. 19. yüzyıl, edebiyat ve kültür dergilerinin çıktığı, gazetelerdeki kültür sayfaları modasının başladığı çağ olurken; 20. yüzyıl, edebiyatın gazeteye girdiği, edebiyat eserlerinin sinemaya aktarıldığı, yeni medyada edebiyatın yer aldığı süreç olmuştur. Orwell, Hesse, Brecht gibi yazarlar buna karşı çıkmıştır (Aytaç: 2002, 16).

Çok satan romanların film olarak kolay uyarlanabileceği, iyi romandan iyi film olamayacağı gibi bir görüşün olduğunu belirten yapımcı Atıf Yılmaz, her kitabın sinemaya uyarlanamayacağını düşünüyor (Yılmaz: 2001, 239).

Günümüzde gerek yurtdışında gerek Türkiye’de romandan uyarlanmış çok sayıda film vizyona girmektedir. Bunlar, yazarların fikri bazen sorularak bazen sorulmadan senaryolaştırılmaktadır. Bu durum kitabın bilinmesi açısından bir yaygınlık sağlarken; eserin içeriğinin yozlaşması açısından da bir tehlike arz etmektedir.

P.L. Travers’in 1935 yılında yazdığı çocuk eseri olan *Mary Poppins* kitabı, 1964’te sinemaya aktarılmış ve çok beğeni toplamıştır. 2012 yılında ise Tom Hanks’ın yapımcılığında çekilen yeni *Mary Poppins* filminde, kitabın yazarı ile yapımcı Walt Disney arasında geçen eserin değiştirilmeden aktarılması tartışmaları filmin konusunu oluşturmaktadır. Bu örnekten anlaşılacağı üzere, kitabın yazarı, eserinin değiştirilmemesi hakkında büyük titizlikler yaşayabilir ve başka bir formatta eserini görmenin yozlaşma oluşturacağından endişe edebilir. Bu belki en doğal hakkıdır, ama

belki de eserin bilinmesi, ileriki kuşaklarda sinema, dizi veya film yoluyla kalıcı izler bırakabilmektedir.

Türkiye’de de Çalılık, Yaprak Dökümü, Seyit ve Şura, Hanımın Çiftliği, Köprü, Aşk-ı Memnu gibi klasiklerin televizyon dizi ve film uyarlamaları yapılmış, büyük reyting ve beğeni almış, ardından da kitapların satışları büyük patlama yapmıştır. Bu durumda kitapların satılıyor olması, diziler sayesinde artmıştır. Bu da düşünülecek bir durumdur.

Kitleselleşme anlamında bir başka örnek de Orhan Pamuk’un *Masumiyet Müzesi* adlı kitabından uyarlanarak hayata geçirilen Masumiyet Müzesi (Beyoğlu, İstanbul) olmuştur. Bir romandan müze oluşturma fikrine bağlanan Pamuk, romanda geçen karakterlerin eşyalarının, özel detayların ve karakterlerin giysilerinin, günlük yaşam objelerinin kalıcı olmak ve görsel tatmin amacıyla bir müzede toplanması gerektiğine inanmıştır.

Kitaplardan ve edebi eserlerden, karakterlerden esinlenerek oluşturulan daha birçok öge saymak mümkündür. Mobilya tasarımlarından heykelcilere, gündelik tüketim objelerinden bina mimarilerine, şarkı sözlerinden şiirlere dek birçok kitabın veya karakterin, yazarının adı dünyanın birçok yerinde dolaşım halinde olabilmektedir.

1990’larda gazetelerin, yayımlanmış olanların yayın haklarını satın alarak ya da kendileri yenilerini hazırlatarak promosyon kapsamında ve kupon karşılığında ansiklopedi vermeleri, bu alanın sağlıklı bir doğrultuda gelişmesini engellemiştir. Bunların büyük çoğunluğu, özen gösterilmeden, alıncı hazırlanmış ve okurun güvenini sarsmıştır. Aynı şekilde verilen kitaplar, kitap setleri de yayın sektörünü olumsuz etkilemiştir şeklinde görüşler de mevcuttur. Bu anlayış, taksitli kitap satışını da doğurmuştur. Yayıncı yönünden bazı sakıncaları olsa da, pazarlama olanağı nedeniyle okuyucuya kolaylık sağlamaktadır.

1980'in mirasını üstlenen 1990'lı yıllar, gazetelerin insanı bilgilendirmeye değil zengin edeceğine inandırmaya çalıştığı yıllar olmuştur. Gazetelerin verdikleri kuponlarla dağıtılan tüketim ürünlerinin amacı, Bali'ye göre, Türk insanını Batı'nın uygarlığına erdirtmeye çalışmak olmuştur. Gazete yazılarının içeriğı de bu yönde gelişmeye devam etmiştir (Bali: 2007, 208). Bali'nin değindiğı bir başka nokta da, dönemin ruhuna uygun başarı, refah gibi kavramlara uyum sağlayan köşe yazarlarının okurların gözünde yücelerek bilgi konumuna gelmeleri olmuştur.

Yayıncılar açısından bakıldığında kitap ticari bir nesne olarak maddi kazanç simgesidir. İstanbul'da Cumhuriyetin ilk yıllarında işe başlayan yayıncılar, Kaynardağ'a göre özellikle ders kitaplarından kazandıkları para ve başarılı iş hayatlarından topladıkları kârlarla büyük sermaye sahibi olup 1960'ların sonunda kendi basımevlerini kurmuşlardır. Büyük çalışma ekiplerini içine alan geniş binalara yerleşilmesiyle, yayın hayatında endüstrileşmeye yönelme görölmeye başlanmıştır. Bu arada büyük bankalar ve gazeteler kitap basma ve dağıtma işiyle iddialı bir şekilde ilgilenmeye de başlamışlardır (Kaynardağ:1983, 2829).

1980'de Milliyet Gazetesi'ni satın alan işadamı Aydın Doğan, Hürriyet'i de satın aldıktan sonra kitle iletişim araçları alanındaki yatırımlarına hız vermiştir. Banka, finans şirketi, otomotiv, sigorta, turizm gibi alanlarda payı bulunan Doğan Medya Grubu, aralarında üç de yayınevinin bulunduğu birçok televizyon, radyo, gazete ve derginin sahibi olmuştur (Kabacalı.2000, 266) Bu da yayıncılık, gazetecilik, finans gibi farklı alanları bir araya getiren, yayıncılığın sadece yayıncılık uzmanlığına sahip kişiler tarafından yapılmasını engelleyen farklı paradigmalara sahip küresel bir kitle dönüşümü olmuştur.

Doğuş Grubu'nun bir parçası olan Doğuş Yayın Grubu, Ntv (Nergis Televizyonu) başta olmak üzere, çeşitli radyoları, National Geographic

Türkiye Dergisi'ni, NTV Yayınları'nı bünyesinde barındıran bir medya grubudur. Bir yayın grubunun yayınevinin olmasının çok normal olduğunu, bunun bir avantajının ya da dezavantajının olmasının söz konusu olmadığını belirten Ntv Yayınları, şu an otomotiv, inşaat, bankacılık gibi alanlarda hizmet veren bir holdingin parçası olarak, popüler edebiyat ya da kendi deyimleriyle edebiyat dışı ürünler yayınlayan bir yayınevidir (Kaya, 2013).

Basım ve yayın merkezi olan Babıali'nin (Cağaloğlu ve dolayı) bu niteliğini yitirmesiyle, Hürriyet ve Milliyet gazeteleri İkitelli'deki yeni binalara geçerler. Cağaloğlu'nda kiracı olarak yerleşmiş olan Cem, Çınar, Metis, Afa gibi kimi yayınevleri de daha ucuz semtler olan Beyoğlu ya da Kadıköy bölgesine geçmişlerdir.

İlki 1948 yılında gazetecilik öğretimi vermek amacıyla kurulan, ardından kimi yüksek öğretim kuruluşlarına bağlı olarak üniversite düzeyinde öğretim verecek biçimde örgütlenen Basın Yayın Yüksekokulları, 1992 günkü Resmi Gazete'de yayımlanan 3837 sayılı yasayla İletişim Fakültesi adını alırlar. Böylece yalnız gazetecilik ve halkla ilişkiler alanında değil; medya denilen ve basının yanı sıra radyo, televizyon vb görsel-işitsel alanı da kapsamına alan daha geniş bir çerçevede öğretim verme olanağı yaratılmış olur (Kabacalı:2000, 260). Böylece basın yayın ile sınırlı olan anlayış, bilişim, halkla ilişkiler, gazete, radyo, televizyon vs olarak iyice genişletilir. Ancak diğer taraftan da üniversitelerin, iletişim alanını akademik bir platformdan, mesleki bir platforma doğru taşıdıkları gözlemlenebilir.

Gazetelerin kitap ekleri vermeye başlaması da, yayıncılığın kitle iletişim araçlarıyla bağlantılandırılmasının bir örneği olabilmektedir. 20 senedir çıkmakta olan Cumhuriyet Gazetesinin kitap eki aralarındaki en köklü kitap ekidir. Türkiye dışında yayımlanan gazete ekleri arasında en etkili ve köklü dergi ABD'de yayımlanan The New York Times gazetesinin

haftalık eki olan The New York Times Book Review'dur. Bu ek 1896 yılından beri yayınıni sürdürmektedir.

Cumhuriyet'ten sonra Radikal gazetesi kitap eki vermeye başlamıştır ve o da günümüze dek gelmiştir. Agos, Aydınlık, Birgün, Dünya, Evrensel, Hürriyet, Milliyet, Yeni Şafak, Sabah, Taraf, Sol gibi gazetelerin de bugün haftalık ya da aylık yayınlanan kitap ekleri mevcuttur.

Yeni çıkan yayınların yer aldığı kitap ekleri, hemen hemen çoğunda reklamların fazlalıkta olduğu, hatta yazıların birbirine benzer tanıtımlardan oluştuğu popüler ekler olarak tanımlanabilir. Uludere'ye göre, reklam amaçlı olduklarından; bazen Anadolu baskılarında bile yer almayan sadece İstanbul baskılarında yer alan eklerdir. Artık tanıtımı yapılan kitapların birer vitrin ürünü haline geldiğini belirten Uludere, bu ekin yanında verilen mağaza tanıtımlarında çalışanların bile adı geçen kitapların yazarlarından ve adlarından haberdar olmadığını belirtiyor (2013). Günümüzde artık çalışan insanın eline aldığı hap şeklinde tanıtımlarla kitaplara ulaşma fırsatı bulunduğu, popüler kitap eklerinin ve kitap dükkânlarının da uzmanlaşmadan uzak olduğu, okuma sohbetlerinden artık vazgeçildiği bir gerçektir.

Kitap dergisi olarak kendisini tanıtan Sabit Fikir, Remzi Kitap, İyi Kitap gibi dergiler de tanıtımlarda veya alışverişlerde verilen, birkaç köşe yazarı olan tanıtım ile uzmanlık arasında kalan dergilerdir.

Aylık edebiyat dergileri, gazetelerin eklerinden daha fazla uzmanlığa sahiptir denilebilir. Varlık, Kitaplık, Güney, Sözcükler, Roman Kahramanları gibi dergiler bunlardan bazılarıdır. Tanıtım kültüründen uzak, içinde sanat ve edebiyat yazılarının kültürel olarak bir arada bulunduğu bu dergiler, uzun soluklu eleştiri dergileridir. Tanıtım ve konuk yazarlar kadar köklü ve kemikleşmiş yazar kadrosuna da sahiptir.

Edebiyatı, edebiyat insanlarının değil medya profesyonellerinin belirlediği koşulların yaşandığını söyleyen Yağcı'ya göre, promosyonla sunulacak bir kitapla ilgili olarak daha basılmadan hakkında yazı yazılması emredilen müdahaleler mevcuttur. Büyük yayınevlerinin bu işe sahip çıkması gerektiğini belirten yazara göre, yazarların da kendi mesleklerine sahip çıkması gerekiyor (2004, 25).

Burke'ye göre, kitap ve dergilerde çoğu defa başka kitap ve dergilerin ilanları oluyordu. Kitabın başındaki ya da sonundaki sayfalar, aynı basımcının sattığı diğer yapıtların reklamını yapmaktaydı. Çağdaş basımcı yayımcı ayrımı o dönemde henüz yerleşmemiştir (Burke: 2004, 161).

Bir başka kişiye kitap okumanın da başlı başına bir iletişim türü olduğunu belirten Manguel, çok sevdiği yazar Borges'e kör olması nedeniyle iki yıl süresince kitap okuduğunu belirtir: *“Birine yüksek sesle okumanın değişik biçimleri vardır. Borges benden hiçbir yorum katmadan, sadece sözcükleri seslendirerek okumamı isterdi. Yani gözler benimdi, ama sözcükler ve ses ona aitti. Bundan öğrendiğim en önemli şey, okur olarak ne kadar büyük bir gücümüzün olduğudur.”* (Manguel: 2013, 6)

Gazetelerin içlerine kadar giren kitaplaşma olgusu, televizyonların radyoların da sahipleri olan kurum ve holdinglerce devam ettirilmiştir. Böylece 1980 sonrası başlayan özel sektör patlaması, tüm sanat dallarında olduğu gibi basın, yayın alanlarının globalleşmesiyle birlikte kitapçılık ve yayıncılık sektöründe de kendini göstermiştir.

6.5 SON DÖNEM KİTAP YAYINCILIĞI ALANINDAKİ TEKNOLOJİK GELİŞMELER

Yayıncılığın, matbaadan önce, matbaadan sonra ve bilgisayarla tanışma dönemleri olarak üç ana döneminin olduğu gözlenmektedir. Yayıncılık bugünkü gücünü ise görüntü, ses ve yazı olarak üç ana malzemedan almaktadır (Ünaltay:1991, 46).

6.5.1 MASAÜSTÜ YAYINCILIĞIN SÜRECE DAHİL OLUŞU

Bilgisayarın; özellikle kısaca PC olarak anılan Kişisel Bilgisayarın (personal computer) ve kişisel yayıncılık programlarını barındıran Macintosh (MAC) bilgisayarın, daha hızlı çalışan, bağımsız ve minimal yapılarının kolaylığıyla; hayatlarımıza girmesiyle yayıncılık teknolojisi gelişmiştir.

Bir uzman veya operatör yardımı olmadan, kişinin kendi gücüyle kullanabileceği bilgisayar anlamına gelen kişisel bilgisayar kavramı, masaüstü bilgisayarlar, dizüstü (laptop) bilgisayarlar ve tablet bilgisayarlar olmak üzere üç model halinde internetli veya internet bağlantısız olarak kullanılabilen bilgisayarlardır (New York Times: 03.11.1962).

Kişisel bilgisayarlar IBM (International Business Machines; *Uluslararası İş Makineleri*) yazılım ve donanım programları ile uyumlu olup, Linux işletim sistemini içerebileceği gibi, Macintosh donanımlı Mac OS X işletim sistemini de içerebilir. Günümüzde en yaygın işletim sistemlerinden biri ise Microsoft firmasının ürünü olan Windows serisidir.

Yazılım ve donanım sistemlerine baktığımızda IBM firmasının yazılım desteğinde uzmanlaştığını; Apple firmasının ise grafik, renk ve müzik uygulamalarında ön planda olduğunu görüyoruz (Beygu: 1990, 27). Dünyada olduğu gibi Türkiye’de de öncelikle IBM PC’ler ve uyumlu modelleri piyasaya hakim olmuştur. Apple’ın yazılım ve donanım farkı,

pazara yeni çıkışı ve fiyatının fazla oluşu önceleri onun geride kalmasına neden olurken; son on yılda büyük bir atağa geçmiş ve kişisel bilgisayarda lider olmuştur.

Peter Drucker, bilgisayarın geliştirilmesini açıklarken; Birinci Dünya Savaşı sırasında Otto Neurath ve Lee de Forest'ın bilgilerin aktarılması ile ilgili çalışmalar yaptığını belirtir. Bundan yirmi yıl sonra kart basma sistemleri üreten bir fabrika olan IBM'de çalışan mühendisler, audion tüpünün elektronik olarak 0'dan 1'e ve sonra geri 0'a çevirme amacıyla kullanılabileceğini düşünürler. Tüm bu çalışmalardan sonra bilgisayarın doğmasının kaçınılmaz bir şey olduğu söylenebilir (Drucker:1993,41).

İlk bilgisayar ağı denemeleri, askeri amaçla gerçekleştirilmiştir. 1957'de Sovyetler Birliğinin Sputnik uydusuyla ilk insanlı uzay seferini yapmasından bir yıl sonra, ABD Başkanı Eisenhower, İleri Araştırmalar Projeleri Ajansı'nın (ARPA) kurulmasına izin vermiştir. Bu çalışmaların bir parçası olarak bilinen ilk bilgisayar ağı denilebilecek olan ARPANET oluşturulmuştur. Ağ yapısına İnternet Protocol adı verilmiştir. 1990'lara kadar askeri amaçla kullanılan internet, sonrasında ABD'deki üniversitelerde genel kullanıcılara açılmıştır (Geray:2003, 21).

Bilgisayarlar arasında ağ, dünyada ilk 1969'da askeri bir kuruluş olan DARPA tarafından Birleşik Devletler'de kurulmuştur. Daha sonra Amerikalı Bob Metcalfe, "internetin babası" olarak nitelenebilecek "ethernet" bağlantı sistemini geliştirmiştir. 1980'lerin başında, kimi üniversitelerin ağı katılmasıyla bilgisayarlar arası iletişim Birleşik Devletler'de ve dünyada yayılmaya başlamıştır. Türkiye ise ilk kez ODTÜ'nün uluslararası ağı katılmasıyla internet ile tanışır ve 1995'ten itibaren yaygınlaşmaya başlar (Çobanlı: 2004, 89).

Enformasyon teknolojisinin gelişmesiyle bugün çok sayıda insan cep hesap makinesi, kişisel bilgisayar, müzik seti vs'ye sahiptir. İnternet gibi

teknolojilerin de büyük ölçüde yaygınlaştığına tanık olmaktadır. Bilgisayar teknolojisi, 1970'lerden itibaren sosyal refah hizmetlerinde kullanılmaya başlanmıştır. Sonra özellikle PC (personal computer: kişisel bilgisayar)'nin çıkmasıyla ve fiyatların ucuzlayarak toplumda daha kolay satın alınabilir düzeye gelmesiyle birlikte, Bozkurt'a göre bilgisayarların, daha çok bireysel amaçlarla, entelektüel yaratıcılık için kullanılmaya başlandığını görürüz (Bozkurt:1997, 30).

Tarihin nasıl işlediği konusundaki örneklerden biri, bilgisayarın doğuşu olabilir. Bunun aslı biner sisteme, yani ikili sayı düzenine dayanmaktadır, bu da 17.yy'da Leibnitz'in düşündüğü bir sistemdir. Bilgisayarın ikinci bir kökü de 19.yy'da Babbage'ın dişli çarklar aracılığıyla aritmetik fonksiyonların ifade edilebileceği bir hesap makinesinin icadıdır. Daha sonra 20.yy'ın başlarında Whiteland ve Russell, herhangi bir kavramın, matematiksel olarak ifade edilebileceğini ileri sürmüşlerdir (Drucker:1993,40).

İlk ticari bilgisayarlar, 1950 yılında radyo lambaları kullanılarak üretilmiş, ancak yavaş, pahalı ve güvenilemez sonuçlar doğurmuştur. Transistor denilen bir elektrik akımına bağlanan yarı iletkenler hızı ve ucuzluğu sağlamıştır (Dudley:1997, 315).

1959'da Fairchild ve diğer ABD firması, Texas Instruments'deki bir teknolojik hamle, birçok yarı iletken düğmenin dört milimetre kare ölçüsündeki minik çiplere uygulanmasına izin vermiştir. Bu yeni cihaza *entegre devir* adı verilmiştir. 1969 yılında adını bu maddedeki silikondan alan Silikon Vadisi'ndaki yarı iletken firmaların sayısı 25'i bulur (Forester:1987, 20). Böylece büyük bilgisayarlar çığırı açılmıştır.

1950'li yıllardan itibaren bilgisayar firmaları, kablosuz ve klavyesiz sadece ekrandan oluşan tabletlerin ilk örnekleri üzerinde çalışmışlardır. 1960'lardan sonraki bilimkurgu filmlerinin çoğunda ('Uzay Yolu', '2001:

Bir Uzay Macerası', 'Kara Şimşek' vs.) tablet formatlar anlık tasarımlar sonucu görülmüştür. 1980'lerin sonlarında Apple, ilk tablet araştırmalarını başlatmıştır. Microsoft ve Nokia firmaları da ilk örnekler üzerine çalışmışlar, ancak bunlar çeşitli sorunlar nedeniyle yaygın dolaşıma sokulmamışlardır. İlk e-okuyucu tableti 2004 yılında Sony firması üretmiştir. Ardından Google, Apple, Amazon, Samsung gibi birçok bilgisayar ve elektronik firması e-okuyucu veya tabletler aracılığıyla e-kitap okunmasına aracı olmuşlardır (Schuessler: 2010).

Bilgisayarların ve mikroişlemcilerin telefon gibi eski bir teknolojiyle birleşmesi, sistemi oluşturan bütünler arasında, ayrıca kullanıcı ile sistemin bütünü arasındaki etkileşimi arttırır. Geleneksel telekomünikasyon altyapısı da, bilgisayarların katılmış olması ve sayısallaşma nedeniyle yeni iletişim teknolojileri içinde değerlendirilmektedir (Geray:2003,20).

6.5.1.1 Apple ve Masaüstü Yayıncılıktaki Önemi

1971'de Intel adındaki küçük bir yarı iletken firmasında mühendis olan Marcian Ted Hoff, basit bir bilgisayarın tüm merkezi işlem birimini içeren tek bir çip tasarlar. Bu çerçevede geliştirilen ilk mini bilgisayar pazara 1975'te Altair (8800 modeli) takımı olarak satılır. 1977'de Steve Jobs ve Steve Wozniak, *Apple II* adını verdikleri küçük bilgisayarlarını üretmek için yeni bir şirket kurar ve Apple Corporation adını alır (Athey-Zmud:1988, 8).

Apple firması, 23 Ocak 1974'de "Bir telefonu kullanmaktan daha kolay" sloganıyla "Macintosh" (kısaca Mac) adı verilen ilk kişisel bilgisayarı piyasaya çıkarır (Çobanlı: 2004, 83).

Gelecekteki bilgisayarların tümünde grafiksel kullanıcı arayüzü (GUI) kullanılacağını farkına varan Jobs, bu alanda bir ilki başarmayı

planlar ve Apple takımı ile birlikte Lisa modeli için GUI geliştirilmeye başlanır. Her ne kadar Lisa, gerçekten bir ilk anlamında satışı halka yapılan ilk GUI kişisel model olsa da, Macintosh'un satışları yüksek fiyatı ve az sayıdaki yazılımı nedeniyle iyiye gitmez (Brooks: 2006).

Ürünün kaderi makul bir fiyata satılan ilk PostScript lazer yazıcı olan Laser Writer'ın tanıtımı ve erken dönem masaüstü yayıncılık paketi Page Maker ile değişir. Bu üç ürünün birleşimi masaüstü yayıncılığı pazarının doğmasını sağlar. Mac, kullandığı GUI için geliştirilen grafik kapasitesi sayesinde masaüstü yayıncılığı geliştiren ve dönüştüren bir marka haline gelir (Bear: 2007).

Türkiye, masaüstü yayıncılık ile ilk kez 1989 yılında tanışır. Apple firmasının ürettiği Macintosh ilk kez Cumhuriyet gazetesinde kullanılır. Böylelikle Babıali'nin gazete basım teknolojisi bir dönüm noktasına ulaşır.

Yayıncılıkta, basın sanayiindekine benzer biçimde ve ağırlıklı olarak 1980'lerin sonlarında tipodan ofsete geçilmiş, birçok yayınevi masaüstü yayıncılık adı altında bilgisayarla dizgi ve sayfa düzeni yapmaya yönelmiştir: Birkaç yılda (1989-1992) tipo neredeyse unutulmuştur. Bu süre içerisinde kitaplarda rastlanan dizgi ve sayfa düzeni acemilikleri yavaş yavaş ortadan kalkmaya başlamıştır (Kabacalı: 2000, 260).

Optik yöntemlerin kullanıldığı bilgisayarlı dizgide, kalıplar baskıya girmeden önce, konuyla ilgili resimlerle birleştirilerek tam bir sayfa düzeninde hazırlanır. Basılacak malzemenin filminin çekilmesini gerektiren ofset ve tıfdruk sistemlerinde sayfalar, elektronik sayfa düzenlemesi olarak adlandırılan bir işlemle bilgisayarda hazırlanır.

Masaüstü yayıncılık yapmak için gerekli olan basamaklar, ilk iş olarak yazım işleminin tamamlanmasının ardından, grafik hazırlamak için eklenecek çizim veya resimlerin tamamlanması ve bu verilerin tümünün

bilgisayar ortamında bir araya getirilerek birleştirilmesidir. Yazı karakterleri, büyüklükler, resimlerin yerleri ve kombinasyonları istek doğrultusunda tamamlanır ve renk ayırımına gidilerek çıkış alınır. Bu aşamada matbaa faaliyetlerinden yararlanmak gerekmektedir (Ünaltay: 1991, 52). Günümüzde internet teknolojisi sayesinde, yazıyı üreten, grafiği tamamlayan ve matbaada kitabı basacak olan kişi arasında anında iletişim kurulabilmekte ve veriler hızlıca paylaşılabilmektedir.

Sözlü kültürden yazılı kültüre geçişteki eleştiriyi bugünkü bilgisayar mantığıyla karşılaştıran Walter Ong’a göre; bugün bilgisayara getirilen eleştirinin aslında Platon’un, yazıya getirdiği eleştiriyle aynı olduğunu öğrenenler şaşırıyor: *“Platon, Sokrates’in ağzından, yazının insani olmadığı; gerçekte insanın zihninde varolan düşüncüyü zihnin dışında kurmaya kalkıştığını söyler. Aynı söz, bilgisayar için de geçerlidir. Platon, yazının belleği çürüttüğünü söyler. Yazıya alışan, kendi öz kaynaklarından yararlanacağına dış kaynaklara bağımlı kalır.”* Ong’a göre, aynı eleştiri bilgisayarlar için de söz konusudur; yazı edigendir ve kendi gerçekdışı, yapay dünyasına kapalıdır, tıpkı bilgisayarın da öyle olması gibi (Ong: 2010, 98).

Daniel Bell, enformasyon toplumunun yaklaşmasına ilişkin sunduğu açıklamanın merkezine, değişimin temel simgesi ve analitik motoru olarak bilgisayarı koyar. Nasıl sanayi toplumu mal üretimine dayanan bir toplum idiyse, sanayi sonrası toplum da enformasyon toplumdur görüşünü benimser (Kumar: 2004, 22).

Bilgisayar kendi başına sanayi toplumunun birçok işlemini dönüştürecektir. Bell, enformasyon toplumunu doğuranın bilgisayar ile telekomünikasyonun patlayıcı eşyönelimi olduğunu savunur:

“Bu nokta bilginin işlenmesi ile iletilmesi arasında uzun bir süredir yapılmakta olan ayrımı çökertmiştir. Bilgideki artış yalnızca nicel

değil, aynı zamanda niteldir. Eski kitle iletişim araçları standartlaştırılmış mesajları bir izleyici kitlesine aktarıyordu. Yeni iletişim kanalları hem kablolu ve şifreli yayıncılığa hem de bilgisayara bağlıdır. Bu durumda enformasyon, bireysel ihtiyaçlara göre işlenebilir, seçilebilir ve elden geçebilir, evinize ya da büronuza gelebilir. Dünya çapında bir elektronik kütüphaneler, arşivler ve veri bankaları şebekesi doğmaktadır.” (Kumar: 2004, 23)

Bilgisayarın kişisel kullanım için ayağımıza dünyayı getirmesiyle ve bireyi de dünyaya açmasıyla, bireysel bir ilerlemenin gerçekleştiğinin altı çizilmektedir.

Filmler, mikro filmler, bilgisayar kartları, bant kayıtları, hologramlar ve başka araçlar küçük bir hacimde büyük miktarda bilgiyi saklamakla beraber bunların taşıdığı bilgi, insanların algılamasına ancak büyütücü, okuyucu gibi aygıtlar aracılığıyla sunulabilir. Basım ise doğrudan ulaşılabilir bir malzeme oluşturur. İşte bu nedenle, elektronik bilgisayarların en zorunlu yardımcısı, bu araçların yaptığı işlemleri günlük dilde kullanıma sunacak basılı çıkışlardır. Yok olmak gibi bir kaderden uzak görünen basım, öyle görünüyor ki, daha çok, bilginin insanlığa sunulduğu çeşitli başka araçlarla daha yakın bir ilişki kuracak ve bu ilişkinin belirlediği bir evrim sürecine girecektir.

McLuhan, basılı kültür-elektronik kültür karşıtlığını kurmak suretiyle, özellikle 20. yüzyılın başından itibaren yaygın kullanıma giren yeni iletişim araçlarının ve bilgisayar tekniklerinin yeni bir kültür yaratacağı, bu kültürün oluşturduğu düşünce ve deneyim biçimlerinin toplum ve siyasetin örgütlenme biçimini kapsayacak şekilde genişletilebileceği iddiasını taşımaktadır:

“Elektro-biyolojik olan “elektrik dünyası”, “elektronik kültür”, “elektronik çağ” gibi adlandırmaların eşliğinde, yeni kabileciliği, karşılıklı bağımlılığı, ayinsel canlanışı, eş zamansallığı, çizgisel olmayan düşüncü, çok türölülüğü, metafiziksel organizmi (bir hastalığın tüm belirtilerinin organik kaynağı olduğunu öne süren tıp teorisi) yaratan kültüre -ki onu yaratan yeni iletişim teknolojileridir-, matbaanın yarattığı, bireyciliğin, özerkliğin, türdeşliğin, bir örnekliğin, tekrarlanabilirliğin, mekanikliğin, uygulamalı bilginin kültürüne yol açtı.”(Köker: 2005, 62)

Enformasyon toplumunun gelişmesinin dinamiğini oluşturan bilgisayar teknolojisi, Bozkurt’a göre, bir yandan zihinsel emeğin yerini tutarak, diğer yandan ise insanın zihinsel emeğinin çerçevesini genişleterek, yaşanan değişime önemli bir faktör olarak damgasını vurmuştur (Bozkurt: 1997, 30).

1880’lerin sonuna dayanan tablet bilgisayar formatı, bilgi giriş çıkışını düz bir yüzeyde sağlayan kablolu ve elektrikli bir prensibe sahiptir. Teleotograf adı verilen bu model, daha sonra 1900’lerin başında az da olsa geliştirilmiş ve 1956 yılında ilk kez denenmiştir. Düz bir yüzeye yazılan bilgiler, ilkel bir tahta görüntüsündedir. 1970’li yıllardan itibaren de bilimkurgu filmlerinde, yaratıcı yazar ve senaristlerin fikirleriyle ilk ışıklı dokunmatik aktif ekran prototipleri hazırlanmış ve kullanımının büyük kolaylıklar yaratacağı belirtilmiştir.

Kasasız dizüstü bilgisayar mantığı da aynı şekilde kullanım kolaylığı, her yere taşınabilir olması ve kişiye özel olması gibi nedenlerle uzun yıllardır tercih edilmektedir. Bilgisayar teknolojisindeki bu son nokta, ekranlar cebimize girecek hale gelene kadar gelişmiştir.

Bilişimin ve elektronik yöntemlerin sürekli gelişimi, kitapta ve baskıda derin bir gelişim içermektedir. Bilgisayar destekli yayıncılığın

kullanımıyla, ekran kağıdın yerini alacak gibi durmaktadır. Dijital ortam, başka malzemeler üzerinden mevcut metinlerin korunmasını ve dağıtımını daha iyi sağlayan karşılıklar oluşturmakla kalmaz, dahası başka bir dengi olmayan orijinal belgeler de sağlar. Dijital kütüphanelerin ileride hukuksal sıkıntılar yaratma riski ve geleneksel kitapçılığı bitirme riski olabilir (Labarre:2012, 139).

Yeni iletişim teknolojileriyle desteklenen enformasyon üretimi ve dağılımı 80’li yıllardan sonra kişisel bilgisayarların yaygınlığıyla hız kazanmıştır. Bunun sonucunda bilgi, tarih boyunca hiç olmadığı kadar önem kazanmıştır. Bunun nedeni, iletişim teknolojilerindeki gelişmelerle üretilen bilginin paylaşımı ve kullanımının artmasıdır. Bilginin dünya düzeyindeki etkileşimi inanılmaz hızlara ulaşmıştır (Güçdemir: 2012, 10).

Haluk Geray’ın bilgi ve iletişim teknolojilerinin yaygınlığı üzerine TÜBİTAK tarafından Devlet İstatistik Enstitüsü yoluyla onaylanarak aktardığı araştırmanın sonuçlarına göre, kişisel bilgisayar kullanımı hane halkı bazında 1997’de yüzde 6,5 iken, 2000 yılında yüzde 12,3’e çıkmıştır. İnternet kullanımı ise yüzde 1,2’den yüzde 6,9’a yükselmiştir (Geray:2003, 177).

Türkiye İstatistik Kurumunun verilerine göre, 16-74 yaş grubundaki bireylerde bilgisayar ve İnternet kullanım oranları sırasıyla %49,9 ve %48,9’dur. Bu oranlar 2012 yılında sırasıyla %48,7 ve %47,4 idi. Dolayısıyla yine bir artış söz konusudur (Tüik: 22.08.2013).

İnternet ve multimedya bilgisayar teknolojileri, kültürel formları, enformasyonu, kültürü ve imgeleri dönüştürmeleri nedeniyle, gençler arasında yaygın teknik yetilerin gelişmesine neden olmuştur. Gençlerin kendi sitelerini kurarak burada kamusal sorunların tartışılmasını kolaylaştıran bir araç olduğunu belirten Kellner, internetin aynı zamanda

tekelci ve ticari ilişkileri barındırdığı uyarısında da bulunuyor (Kellner-Steven, 2008).

Günümüzde kitapçıları bilgisayarların yönettiğini vurgulayan Manguel, “Kitapçıya gidildiğinde bir kitabı sorduğunuzda, bilgisayara bakılarak cevap verildiğini; oysa kitapçıların sohbet edilen yerler olageldiğini” söylüyor (Manguel: 2013, 6).

2001 yılında Microsoft’un ilk tablet bilgisayarı piyasaya sunmasının ardından Apple firması da 2010 yılında ilk tableti çıkarmıştır. Bu yıldan itibaren kişisel okuma, dokunmatik interaktif paylaşımlar hız kazanmıştır. Bunun yayıncılık sektörüne yansımaları da 2010 yılından itibaren aktif bir şekilde devam etmektedir.

Masaüstü yayıncılığın öncülerinden Apple firmasının çıkardığı e-okuyucular, iPhone, iPod touch veya iPad gibi modeller aracılığıyla iBooks uygulamasını aplikasyon sitesinden indirerek okumayı mümkün kılmıştır (Apple: 2013).

Temel çizgilerinin gitgide daha güçlenen belirtileriyle birlikte, yeni elektronik ve organik çağ son derece anlaşılabilir hale gelmiştir. Üretim bandının, elektrikli teybin eşzamanlı hale getirdiği, yeni iletişim kalıplarının önünde geri çekildiği günümüzde, kitle üretiminin mucizeleri bütünüyle anlaşılabilirlik kazanmıştır. Ama otomasyonun yenilikleri, McLuhan’a göre işsiz ve mülksüz topluluklar yaratarak, bizi yeni belirsizliklerin içine hapsetme olasılığını beraberinde getirmiştir (McLuhan: 2001, 384).

6.5.2 DİJİTAL TEKNOLOJİNİN YAYINCILIĞA ETKİLERİ

El yazması kitaplardan matbaa ile basılan kitaba geçildiğinde nasıl büyük bir devrim yaşandıysa, dijital yayıncılık anlayışının görülmesiyle de

öyle bir devrim yaşanmıştır. Çünkü artık basılı kitap formatı, eski bir format olarak görülme olasılığıyla karşı karşıyadır. Teknolojiler ve formatlar, küresel kapitalizme, teknolojiye, küreselleşmeye, kültürel hegemonyalara göre sürekli değişim göstermektedir. İnsan, bu hıza yetişmekte kendini aciz ve yavaş hissedebilmektedir. Bunun karşısında durmaktansa, belki de bu formatları öğrenmek, anlamak, ama içeriğe de sahip çıkmak en doğrusu olacaktır.

Anglo-sakson ve Amerikan dünyada kitapların belirli formatları vardır. Önce kitabın hard-cover (sert cilt) hali çıkar, sonra 6 ay sonra paperback'i (yumuşak kağıtlı) çıkar; aralarında neredeyse yarı yarıya fark vardır. Ondan sonra bu formatın bir cep versiyonu çıkar. Ondan da 6 ay sonra bu kitabın audio-visual formatı çıkar. Tüm bunlar, kitabın serüveni içinde birer çoğaltma formatıdır. İktisadi anlamdaki pazarlama ve satış gelirlerinin ne yönde olacağı da sırayla az çok bilinir. Teknolojinin bu şekilde hızlı gelişmesiyle beraber, son dönemde geline nokta ise dijital dünyadır ve bu Kocatürk'e göre başka bir dünyadır (Kocatürk: 2013).

Akaş, günümüzde e-kitabın duruşunu şöyle ifade ediyor:

“İstediği kitabı e-kitap okuyucusuyla doğrudan internete bağlanarak neredeyse anında indirip okumaya başlamak, binlerce kitabı ufacık bir cihazın içinde yanında dolaştırmak okurlar için artık mümkün. Yazarlar kendi metinlerinin editörlüğünü yapıyor, kapak tasarımını kendi hallediyor, internet üzerinden talep üzerine baskı ya da e-kitap olarak yayımlıyor, tanıtımını twitter, facebook, blog gibi yöntemlerle bizzat gerçekleştiriyor.” (Akaş:2012, 4)

Teknoloji o kadar hızlı bir şekilde sürekli değişim göstermektedir ki; sürekli format değişebilmektedir. Kocatürk'e göre, e-kitap da bu formatlardan biridir. Ardından Android'lerin çıktığını ya da bilgisayar ve cep telefonlarının yeterli olduğunun savunulduğunu belirten Kocatürk,

önemli olan içeriğin sadece ve sadece kitap olduğunun altını çizmektedir (Kocatürk: 2013).

1995'te dünyanın en büyük çevrimiçi kitap satan sitesi olarak kurulan *Amazon.com*, artık çeşitli e-kitap okuma aletleriyle de bu ticareti büyütmüş ve ellerinde varolan yüzbinlerce kitabı bu yöntemle okumaya açmış durumdadır. Kitap dışında birçok elektronik eşya, oyuncak, giyim vb'nin satışını da yapan Amazon, e-ticaret üzerine kurulmuştur. Türkiye'deki ilk çevrimiçi kitap satış sitesi *idefix.com* da aynı hizmeti veriyor ancak kültür yayınları dışında satış yapmama kararları bulunuyor. Bugün e-kitap satışından ziyade; basılı kitap satışlarından asıl gelir elde ettiğini söylemek mümkün.

Türkiye'de ilk kez internet üzerinden kitap satışını 1998 yılında gerçekleştiren *idefix.com*, ilk bu işe başladıklarında kimsenin onlara inanmadığını, yayınevlerinin temkinli yaklaştıklarını söylüyor. İnternet hızının 56 K modemlerle yavaş ilerlediği ve tüm kitap verilerinin girilmesinin uzun sürdüğü bir dönemde bu işe başlayan *idefix*, şu anda pazarın lideri durumunda. İdefix, her sene yüzde 30-40 büyüyor. 1.1 milyon üyesi, 400 bin müşterisi, 140 bin satışta olan basılı kitabı, 5652 e-kitap satışı bulunmakta şu an. 2012 yılının cirosu 30 milyon lira (Ekmekçi: 2013).Türkiye'de ise yaklaşık 35 milyon adet internet kullanıcısı bulunuyor.

e-kitap yayıncılığına Nisan 2010'da başlayan İdefix, öncesinde bir senelik bir araştırma evresinden geçmiştir. Projenin iki etabı vardır. İlk fazında Adobe kullanmak gerekiyor. Kitabın şifrelenmesi gerekiyor ki hak sahiplerinin hakları korunsun. Buna DDM (digital device management) deniyor. Örneklerden biri olarak gösterebileceğimiz dünyanın ilk benzer kitap sitesi *amazon.com*'un kapalı devre bir sistemi var. Kindle isimli bir cihazları var, şifrelemeyi kimseyle paylaşmıyor. Kendi cihazlarıyla, kendi sattığı e-kitapları okutuyor. İdefix, tekelleşmeci bir mantık gütmek

istemediği için, kendilerinden kitap alan birinin başka herhangi bir cihazla okuyabilmesini mümkün kılmıştır (Ekmekçi: 2013).

İkinci etapta ise kendi DRM'ini (dijital haklar yönetimi) üreten idefix, mobil cihazlarda, tabletlerde ve telefonlarda e-kitap okuyabilmek için bu uygulamayla şifrelemeyi oluşturuyor. İlk önce bu uygulamayı kullandığınız cihazın uygulama sayfasından ücretsiz olarak indiriyorsunuz, ondan sonra satın aldığınız kitapları ister bu cihazınızdaki uygulama ile ister e-ink okuyucunuzla okuyabiliyorsunuz. (Ekmekçi: 2013)

e-kitap cihazları iki türden oluşuyor: e-ink cihazlar yani elektronik mürekkepli cihazlar, bildiğiniz kağıt sayfası gibi görüntüyü birebir arka tarafta oluşturuyor. Normal Lcd ekranların verdiği ışıklı görüntü bunda yok; dolayısıyla kağıt gibi normal görünüyor, parlamıyor, okuyabilmek için bir ışık kaynağına ihtiyaç oluyor, aynı kitap okumak gibi. (Ekmekçi: 2013)

e-kitap teknolojinin avantajları Kocatürk'e göre, erişimi kolaylaştırıyor, sınırları ortadan kaldırıyor, fiyatı ucuzluyor. Yayıncıların ortadan kalkacağından korkuluyor, ama bu mümkün değil. Teknolojik format değişir ama önemli olan kitabın içeriğidir ve değişmez. Önce dijitali çıkan, sonra basılan kitap olduğu zaman bunun bir pazarlama olmadığını söyleyebiliriz. (Kocatürk: 2013)

İdefix'ten sonra internetten kitap satışına başlayan Kitapyurdu.com'un da satış rakamlarının idefix'e yakın olduğu, Doğan Kitap'ın dr.com.tr ve hepsiburada.com'un ikisinin toplam satışlarının idefix'e denk olduğu, pandora.com ile ilknokta.com'un ise sektörde yüzde 5 paylarının olduğu belirtiliyor. (Ekmekçi: 2013)

Ntv Yayınları, e-kitapların, çok kısıtlı bir kitle haricinde sıradan okuyucu için büyük etki yaratmayacağı görüşünü paylaşıyor. (Kaya: 2013)

Remzi Kitabevi, kural olarak önce bir kitabı basılı olarak kullanmayı sonrasında e-kitap halini basmayı uygun buluyor. Gelişen teknolojinin hız açısından yayıncılığa büyük yarar sağladığı görüşünde olan genel yayın koordinatörü Öner Ciravoğlu şunları diyor:

“Yayıncılık aslında kendisine, yazılı kağıt üzerinde okunan bir gelenek oluşturmuş. Eskiden bu işler kurşun harflerle yapılıyordu ve sağlığa oldukça zararlıydı. Tüm matbaa ilçelerine süt ve yoğurt dağıtılırdı. Otomatik makinelerin işin içine girmesiyle, baskı süreci hızlandı ve daha bilimsel bir hal aldı. Bilgisayar ve internetin hayatımıza girmesiyle, yayıncılıkta e-kitap dönemi de başladı. Bu da sanki, basılı malzemeleri bir anlamda tehdit eder gibi duruyor ama; öte yandan da okur sayısını genişletiyor. İnsanlar artık arabalarında giderken bir düğmeye basarak roman dinleyebiliyorlar. Ya da başka bir işle meşgulken, ekrandan açıp okuyabiliyor. Hatta ders anlatırken de, görüntü üzerinden açıklamalarda bulunabiliyorlar.”
(Ciravoğlu: 2012)

Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, bu dönemde henüz çoğu yayınevinin e-kitaplaşmadığını; kendilerinin ise dijital yayıncılıkta çok önlerde olduğunu; olabildiğince çok e-kitap yayınlamaya çalışarak, Türkiye’de ilk sıralarda olduklarını belirtiyorlar (Avan, 2013).

iBooks Author gibi kendi kitabını hazırlama programlarıyla Apple, iPhone, iPod touch veya iPad’den yazmanın ve okumanın, tıpkı kitaptan okumak gibi olduğu iddiasını taşımaktadır. Sayfaları çevirerek tek bir parmak hareketiyle sol baştan sağa doğru okumak mümkün. İster ekranda tek bir sayfa okuyun isterseniz bir ekranda iki sayfayı birden görebilirsiniz. Okuduğunuz kitabın yazı formatını değiştirebilir, arka ışığını değiştirebilir veya anlamadığınız yerde başa dönebilir ya da anlamadığınız kelime ya da karakterin üzerine tıklayarak ne olduğunu öğrenebilirsiniz (Apple: 2013).

Oypan’a göre, ilk Kindle e-okuyucuyu 2007 yılında piyasaya çıkaran Amazon, 2012’ye kadar tam 7 adet e-okuyucu ve tablet piyasaya çıkarttı. Eylül 2012’de yeni ürünlerini tanıtan şirket, hem e-kitap okuyucu hem de tablet yarışında Apple ve Barnes & Noble’a rakip olmaya devam edeceğe benziyor (Oypan:2012).

Amazon’un e-okuyucularıyla ilgili modellerin gelişimi şu şekildedir: Amazon’ın dokunmatik renkli tableti olan Kindle modelinin yeni sürümleri her geçen gün yenilenmekten geri kalmıyor. Fiyatları da ilk günden bugüne daha da düşmüş durumda. İlk çıkan modeller 500 dolar iken, bugünlerde 190 dolara kadar indiğini söylemek mümkün. Üç çeşit Kindle modeli bulunmaktadır: Standart, Dokunmatik, Kindle “Fire”. Bunların özellikleri ışıklı, dokunmatik, internete bağlanma özelliklerine göre değişkenlik gösteriyor (Pogue: 2011).

İlk kuşak Kindle, 200 adet resimsiz e-kitabı hafızasında barındırabiliyor. İkinci kuşakta hafıza 1500 kitaba çıkıyor ve sesli okuma özelliği ekleniyor. Üçüncü kuşak Kindle, ekranın daha teknik olması ve internet bağlantısının yer alması gibi özelliklere sahipti. Dördüncü kuşak, daha küçük ekranlı, klavyesiz ve şarjı bir ay gidebilen türdendir. Kindle’ın yeni modeli Fire, ilk renkli ekran özelliğine sahip ve 6 bin kitap hafızası var. Yepyeni bir Kindle serisiyle kullanıcıların karşısına çıkan Amazon, bu tabletiyle Barnes & Noble’ın Nook Simple Touch with Glowlight e-kitap okuyucusuna rakip olmak peşindedir. Oypan’a göre, bir dergiden daha ince ve bir kitaptan da daha hafif olan Kindle Whitepaper’da 7 farklı yazı tipi bulunuyor ve hepsinin de büyüklüğü ayarlanabiliyor. Paperwhite ile gelen bir diğer yenilik ise “okuma hızı” özelliği. Sizin okuma hızınızı algılayarak, okumakta olduğunuz bölümü ne kadar sürede bitireceğinizi söyleyerek sizi bilgilendiriyor. Bir diğer yenilik ise Amazon’un “X-Ray” adını verdiği özellik. Bu özellik kitaptaki karakterlerin bilgilerini tutarak, kitabın ilerleyen bölümlerinde o karakterin ne zaman hikayeye dahil olduğunu

hatırlamanız için karakterin hikayeye dahil olduğu sayfaya geri dönmenizi sağlıyor (Oypan:2012).

Dünyanın en büyük yayınevlerinden Pelican, kendilerine başvuran her yazarın kitabını makul bir ücret karşılığında e-kitap olarak yayımlayacağını duyurmuştur. Dünyanın en büyük iki kitapçısı Amazon ve Barnes&Noble'in, hem kağıt baskılı hem de elektronik kitap yayıncılığına başladığını belirten Akaş'a göre, konvansiyonel kitabeve zincirlerinin, mahalle kitapçılarını öldürerek geldiği bugünkü konumlarında; şimdi internet kitapçıları onları öldürüyor. İdefix ya da Kitapyurdu da ileride bu durumda Amazon'la boy ölçüşmek zorunda kalacak, çünkü e-kitaplar, kağıttan kitapların getirdiği stok ve nakliye zorluklarını tümüyle ortadan kaldırıyor; yani bir Amazon, bütün dünya dillerinde bütün dünyaya kitap satmaya yetebilir (Akaş:2012, 5).

Amazon ve Barnes & Noble'in elektronik kitap okuma cihazlarını ve bunlara ait yazılımları güncellemesinden sonra şimdi bu pazara Japon bir rakip gelmiştir: Sony. Yeni Reader'ların Amerika'da 180 le 300 dolar aralığında piyasaya sürülmesi bekleniyor. Amazon Kindle 114 dolardan, Barnes & Noble'in NOOK cihazı 139 dolardan satılıyor. Bu da Sony'nin fiyat aralığını düşürmesi gerektiği anlamına geliyor (Dizayndeposu:2011).

1880'li yıllarda kurulmuş olan Amerikalı köklü yayınevi ve kitapçısı Barnes&Noble, 2009 yılında ilk kez kendi e-okuyucusunu çıkarmıştır. O yıldan bugüne kadar da her yıl yenilediği modelleriyle e-kitap takibi amacına hizmet etmeye devam etmektedir.

Amazon 2011 Ocak'ta, e-kitapların orjinal basım kitaplardan ilk kez daha fazla satmaya başladığını halka duyurmuştur. Oypan, Amazon'un Kindle ürünlerinin, e-kitap sektörünün büyümesinde ve halk arasında yaygınlaşmasında oldukça büyük payı olduğunu söylüyor (Oypan:2012).

Amazon'un .book (kitap), .author (yazar), .read (oku) uzantıları için yaptığı başvurular sektördeki diğer oyuncular tarafından pek hoş karşılanmamıştır:

“The Wall Street Journal’ın haberine göre, Yazarlar Derneği, Amerikan Yayıncılar Birliği gibi meslek grupları ve Amazon’un önemli rakiplerinden Barnes & Noble şirketin ICANN’a yaptığı başvuruya itiraz eder. Yazarlar Derneği Başkanı Scott Turow, bu kadar yaygın kullanılan kelimelerden oluşan uzantıların şirketlere teslim edilmesinin rekabete aykırı olduğunu, zaten sektörde güçlü durumda olan şirketlerin böylelikle daha güçlü hale gelebileceğini ifade eder. Amerikan Yayıncılar Birliği de benzer tonda bir itirazda bulunur ve Amazon’un bu alan uzantısını başkasının kullanımına izin vermeyeceğini başvurusunda açıkça belirttiğine ve bu uzantıları ticari amaçları doğrultusunda kullanacağına dikkat çekmiştir.” (Bensinger: 2013)

Amerikan Adalet Bakanlığı, e-kitap fiyatları konusunda kartel oluşturdukları suçlamasıyla aralarında Apple’ın da katılımcı olarak bulunduğu Hachette, Penguin gibi büyük yayınevlerine dava açtı haberini derleyen BBC’ye göre, dava, e-kitap fiyatlarını satıcıların değil, yayımcıların belirlediği satış modelini hedef alıyor. Elektronik kitaplar, basılı materyal kitapların satışını düzenleyen kurallardan farklı bir yöntemle satılmaktadır. Basılı kitaplarda yayımcılar bir toptan satış fiyatı belirlerken, e-kitaplarda acente modeli uygulanmaya başlanmıştır. Basılı kitabın kaç tane satılacağına perakendeciler karar verirken, e-kitapta yayımcılar bir fiyat belirliyor ve bunu satan acenteler yüzde 30 pay alıyor. Yayımcılar, acentelik modelini büyük ölçüde Apple’ın geçen yıl ölen Yönetim Kurulu Başkanı Steve Jobs’un telkiniyle kabul etmiş gibi görünüyor. Bu model Amazon’un

kitap piyasasına tamamen hakim olmasını önlemek amacıyla ortaya atmıştır gibi bir düşünce bulunuyor(BBC Türkçe:2012).

Kitapların elektronik olarak okunması ve dijital platformlara aktarılıp saklanması gibi dev gelişmelerden sonra şimdi de kendi kendinizin yazarı olma hayaliniz de gerçekleşiyor. Çeşitli programlar sayesinde yayıncı danışmanlığı ve beğenilme kaygısı olmadan istediğiniz ürünü hazırlayıp dolaşıma sokmanız mümkün.

Teknoloji devi Apple ve yayıncılık devi Amazon, kendi kitabını yazmak ve yayınlamak isteyen kullanıcılar için araçlar sunuyor. Böylece kitabınızı hem yazıp hem de satışa sunmak mümkün. iBooks Author adlı yeni bir uygulama ile Ergürel'e göre, artık herkes bir kitap yayıncısı olabilmektedir. iPad için dijital kitap hazırlamaya yardımcı olan bu uygulama, şablonlar kullanılarak, multimedya içerikli interaktif kitaplar hazırlamaya uygundur. Sürükle ve bırak yöntemiyle kitaplara kolayca video, ses, resim dosyaları ile interaktif bir önsöz eklenebiliyor. JavaScript ve HTML5 kodlarını da destekleyen uygulama ile hazırlanan kitaplar PDF, Text ve iBooks olmak üzere üç farklı formatta hazırlanabilmektedir (Ergürel:2012).

Apple'ın iBooks Author uygulaması ile iPad için çoklu dokunmaya açık birbirinden farklı kitaplar oluşturmak mümkündür. Ücretsiz indirilebilen bu uygulama herkese açıktır. Basılı kitabın asla sahip olamayacağı, ama gerçek bir kitap gibi görünen; resim ve fotoğraf galerileri, videolar, interaktif diyagramlar, üç boyutlu nesneler, matematiksel ifadeler ve çok daha fazlası artık elinizin altında kendi kitabınızı yaratmak için hazırdır (apple.com/ibooks-author:2013).

Amazon.com'un kindle uygulaması ile kendi kitabınızı kendiniz hazırlayabilirsiniz. Amazon'un Kindle satış mağazasından çevrimiçi olarak

Kindle Direkt Yayınlama aracılığıyla bunu yapabilirsiniz. Para kazanma, milyonlarca okuyucuya ulaşma ve yazarlarla tanışma fırsatları da mümkün. Hazırladığınız kitaba her an yeni değişiklikler ekleyebilirsiniz. Bir kere hazırladıktan sonra bir daha baskı ile uğraşmadan dünya çapına yayabilirsiniz. Yayınlama süreci beş dakikadan daha kısa sürebiliyor ve kitabınız ilk 24 saat içinde amazon.com'da yayınlanmaya hazır demektir. Birçok farklı dil seçeneğiyle uluslar arası bir ağın parçası olabilirsiniz. Hazırlanan kitaplar, amazon.com'da sürekli değiştirme, yayın ve satış şansına sahiptir (amazon.com/kindledirectpublishing:2013).

Amazon'un "En çok satan 100 e-kitap listesi"nde bulunan çok sayıda kişisel yayıncı, yayıncıya pay ödemediği için de çok iyi paralar kazanıyor. Hatta bu sistemle, "John Locke" isimli bir amatör yazarın yayınladığı kitabında 1 milyon satış rakamına ulaştığı konuşuluyor.

"Kişisel yayıncılık" ile "Kişisel destekli yayıncılık" birbirine çok yakın kavramlar gibi görünse de aslında arada çok önemli bir fark vardır. "Kişisel destekli yayıncılık"ta yazar kitabın maliyetine ortak olurken, yayınevi deneyimli editörler ve tasarımcılarla kitabı profesyonel bir ürün haline getirip pazarlıyor. Tüm yayınlanma sürecine ortak olan yazar, böylelikle, hem kitabın haklarını yayınevine devretme derdinden kurtuluyor, hem de yazının düzeltilmesinden kapak tasarımına kadar her aşamada söz sahibi olabiliyor. Bu nedenle kitabın kazancını yayıneviyle paylaşmak zorunda kalmayan yazar, eserin iyi satması durumunda da klasik bir yayınevine göre çok daha fazla gelir elde edebiliyor. Yani, kitabın yayımlanma sürecinde yayınevine birçok para ödeyen yazara yayınevi tarafından editöryal hizmet ve tasarım hizmeti sunuluyor. Türkiye'de de son dönemlerde "kişisel destekli yayıncılık" hizmeti veren birçok yayınevi bulunuyor (Galatasaray Haber: 2011).

İdefix'in yeni bir projesi olan "açık kitap"; yani *self-publishing* (kişisel yayıncılık), Amerika'daki kitap fuarlarında en çok ilgi çeken etkinliklerden birisi olması nedeniyle gündemlerine aldıkları bir başlık olmuştur. Yayınevinde reddedilmek, beklemek derdi olmadan okuyucunun yazarı seçmesi üzerine kurulu bir sistemdir. Aracı yayıncı, ticari baskı ilişkileri, dağıtım süreci olmadan; edebiyatın görevlerinden biri olan yeni okur keşfetmek amacını gerçekleştirmeyi hedeflediklerini belirtiyorlar (Ekmekçi: 2013).

Kitabın doğrudan yazar tarafından basılması ve masrafı yazarın karşılaması yeni bir şey değil ama kişisel yayıncılıkla kastedilen bu olmayabiliyor. Yeni nesil ve çevrimiçi iş yapan bazı şirketler bulunmaktadır. Bu şirketler birtakım yazılımlar sunuyorlar. Yazar bu sitelerdeki yazılımları kullanarak kendi kitabını yaratıyor, mizanpajına, kapağına karar veriyor ve kitabını çeşitli e-okuyucularda okunabilecek hale getiriyor. Yazar ayrıca, bu sitelerdeki kitap satış yerleri üzerinden yarattıkları kitapları okuyuculara doğrudan fiyatlamayı kendisi belirleyerek sunabiliyor. Artık her kitap bu şekilde yayınlanabilecek ve okur artık kitaplara ve yazarlara daha hızlı ve kolay ulaşabilecektir gibi görüşler mevcuttur (cnnturk.com, 22.07.2011).

Yeni sistemle okurların normalde rastlayamayacakları kitaplarla karşılaşacaklarını, aracılardan ortadan kalkacağını ifade eden öğretim üyesi Tolga Çelikel, Amazon'un popüler yanı sıra az satılan kitapları da okuyucuyla tanıştırdığını, bu durumun da az satılan kitaplar için potansiyel bir okur kitlesi oluşturduğunu belirtmiştir. Eski belirleyiciliğini kaybeden dağıtımçıların yerini bilişimci şirketler alabilmektedir. (Galatasaray Haber: 2011)

Sistemin olumsuz yanlarına da vurgu yapan Dr. Tolga Çelikel, sistemde yayınlanan kitapların kalitesinin soru işareti olduğunu, kaliteli

kitapların pazar içindeki kitaplar arasında kaybolabileceğini ve okuyucunun onu bulmasının zorlaşabileceğini dile getirmiştir (cnnturk.com, 22.07.2011).

Kickstarter.com adresinde çeşitli projeler, beğenilme oranlarına göre belli fiyatlarla değerlendiriliyor. 2009'dan bu yana, 35 bin yaratıcı proje, 3 milyondan fazla insan tarafından toplanan 500 milyon dolar ile hayata geçmiştir. Çok para yatırılan ve tutacağı düşünülen projeler hayata geçiriliyor. Oyundan müziğe, modadan yemeğe birçok format bulunuyor. Bu başlıklardan biri de yayıncılıktır. Bu başlık altında sanat, çocuk, edebiyat, edebiyat dışı, gazetecilik, süreli yayın, şiir gibi bölümler bulunuyor (Kickstarter: 2012).

Sosyal ağ facebook aracılığıyla kitap işine giren bazı firmalar da, bugüne kadarki facebook hareketlerinizin, fotoğraf albümlerinizin, yorumlarınızın, arkadaşlarınızın yer aldığı tüm aktif sayfanızı bir kitapta toplayabiliyor. Adına da *yaşam kitabı* adını veriyorlar. Verileri çevrimiçi olarak verdikten belli bir süre sonra, evinize kargo aracılığıyla adınıza yazılmış bu kitap ulaştırılıyor. Facebook'un adı itibariyle bir yaşam kitabı olduğunu ama bunu gerçek yaşamda bir kitaplaşma yapılına kadar görmediğimizi de haberin altına eklemekteler. Bu hizmetin fiyatı 25 dolar ile 500 dolar arasında değişiyor (facebook kitabı: 2010).

Amatör ve profesyonel olarak yazdıklarınızı, biriktirdiklerinizi, fotoğraflarınızı, anılarınızı, notlarınızı derli toplu bir kitap haline getiren irili ufaklı onlarca yayınevi veya danışmanlık şirketi söz konusudur. Biraz masaüstü yayıncılıktan anlayan kişi veya kurumlar, evdeki herhangi bir bilgisayardan kitabı hazırlayabilmektedir. Bunu mümkün kılan şey teknolojidir. Ancak aracı ve büyük şirketlerin bunun üzerinden yararlanması, edebiyat çevrelerince değerlendirmelerin yapılmaması düşünülürse, kitap hazırlamanın yanı sıra dezavantajlar da işin içine

girebilmektedir. Edebiyat dünyasında kalıcı bir yerinin olup olmayacağına okuyucu ya da edebiyat dünyası karar verecektir.

Dijital yayıncılığın ilgi alanına giren bir başka konu da ders kitapları ve eğitim alanındaki tehlike. Bugün birçok uluslar arası bilgisayar firması ellerinde tabletlerle hükümetlerle görüşmeye geliyorlar. Bilim kitaplarının ulaşılabilir olması, Kocatürk'e göre, öğrencinin bilginin değişkenliğini takip etmesi adına bir tehlike barındırıyor. Kitabın herhangi bir bölümünü değiştirme, ekleme, çıkarma, çevrimiçi olarak öğrencinin ulaşması gibi konular gündemde. Oluşturulan bu yeni kitap, hocanın ve yayınevinin hakkıyla orada yayınlanıyor. Öğretmen, oradan sınavlar yapabiliyor, çocuklar sınıfa girmeden okuyup cevaplayabiliyor, değerlendirme ve puanlamalar program altında tutulabiliyor, sonuçları ve cevapları oradan herkes görebiliyor. Bu da insansız eğitimi ve iletişimi gündeme getiriyor. Tabi bunun karşılığında bir hizmet yayma ücreti biçiliyor (Kocatürk: 2013).

Fatih Projesi adı altında bütün öğrencilere tablet dağıtıldığı zaman öğrenciler derslerini tableten okuyacak ve her eve bir tablet girebilecektir. Tabletlerle İngilizce metinleri okuyucudan okumak tercih ediliyor, anlamadığınız kelimenin üzerine tıkladığınızda; anlama gidebiliyorsunuz. Ekmekçi'ye göre, amaç bilgiye erişmekse; bunla erişmek daha kolay olabilmektedir. Araştırmalar sırasında tüm kitaplar veri tabanında e-kitap olarak yer alacağı için; onların içinde de arama yapıp dilediğiniz konunun başlığına ulaşabilmek mümkün olacaktır. Ağaçların kesilmiyor oluşu, anında açılıp okunabilmesi ve fiyatının daha ekonomik olması da idfix yetkililerine göre sıralanan diğer avantajlardır (Ekmekçi: 2013).

Eylül 2012'de PEN Uluslararası Yazarlar Birliği dijital ifade özgürlüğünü sonuna kadar desteklediklerine dair bir bildirge yayınlamıştır. Bu bildirgeye göre, gelişen medya teknolojileri karşısında bireyin kendini

özgürce ve dijital haklar çerçevesinde ifade etme özgürlüğü bakidir ifadesine yer verilmiştir (Pen: 2012).

Dijital hak kavramı yeni çıkmış bir kavramdır. “Yazarın tüm hakları alınmıştır” ifadesi yasal olarak eksiktir. Kitabı çoğaltma hakkının dışında yapılması gereken bir anlaşmadır dijital anlaşma. Türkiye’de Yayıncılar Birliğinin yaptığı çalışmalar sonucu dünyada ilk kez dijital hak yönetimi adı verilen bir sistem kurulmuştur. Kocatürk süreci şöyle ifade ediyor:

“Diyelim ki siz bir kitap yazdınız, ben de bir yayıncıyım. Sizin kitabınızın şu vakte kadar dijital hakkının bende olduğunu söylüyorum. Bunu sisteme giriyorum ve oradan bir dijital lisans numarası alıyorum. Sizin kitabınızın sanal ve teknolojik ortamda kaybolmamasını, çalınmamasını sağlıyorum. Aynı zamanda dijital satış rakamlarını, gelirleri ve fiyatlarını da yayıncıların takip edebilecekleri sağlıklı bir yapıdır. Temiz telif hakkıdır. Çoğaltma hakkının süresi bittiği an, sistem kendini kapıyor ve buna izin vermiyor.” (Kocatürk: 2013)

Bilgilerde uzmanlaşmak, Drucker’a göre her alanda çok büyük performans potansiyelleri getirmiştir. Ama bilgilerin ihtisaslaşmış olması nedeniyle, potansiyeli performansa dönüştürecek bir metodolojiye, bir disipline, bir sürece ihtiyacımız vardır. Aksi halde, varolan bilgilerin çoğunun verimli olamayıp, birer enformasyon olarak kalma olasılığı vardır (Drucker:1993, 269).

6.5.3 YENİ MEDYA KOŞULLARINDA KİTAP FUARLARI VE İNTERAKTİF OKUR

Fuarlar, tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de üretici ile tüketiciyi bir araya getiren nadir buluşma noktalarından biridir. Birçok alanda

fuarlaşma olduğu gibi, kitap yayıncılığı alanında büyük bir fuar pazarının olduğunu söylemek mümkündür.

Dünyada Frankfurt, Belgrad, Kahire, Buenos Aires, Tahran, ABD ve İngiltere, Fransa gibi büyük kitap fuarları yüzyıllardır düzenlenmektedir. Türkiye’de ise ilk kitap fuarı TÜYAP tarafından düzenlenmiştir. Son yıllarda İstanbul dışındaki şehirlerde de yerel yönetimler ve özel girişimler sayesinde küçük ve yıllık fuarlar düzenlenmeye başlanmıştır.

Önemli merkezlerden biri olan Almanya’da Köln, Frankfurt ve Leipzig kitap ticaretinin yoğunlaştığı bölgelerdir. Özellikle Frankfurt’ta 1560-1570’li yıllardan beri bütün Avrupa’nın kitapçılarını çeken fuarlar var olmuştur. Trampa üzerine kurulu kitap ticareti ve üretimin büyümesi bu tür toplanmaları gerekli kılmıştır. 1564 yılındaki kataloglar herkesin getirdiği kitapları duyurmuştur. Sık sık gelen yazarlar da burayı yeni Atina olarak tasvir etmiştir (Labarre:2012,100).

Otuz yıl savaşlarından sonra Almanya’daki kitap satışının başarısı, ancak birkaç yıl içinde kendine gelebilmiştir. Özellikle uluslararası kitap fuarlarındaki kitap alışverişinin ve ticaretinin yoğunluğu Leipzig’de 1700’lerden sonra iki katına çıkar ve katalogların yayınlanma genişliği artar (Vliet:2009, 249).

Leipzig fuarlarının da önemi büyüktür. İlk kitap katalogu 1595 yılında yayımlanır. Buradaki kitap ticareti 1675 yılında Frankfurt’u aşar ve 18.yy’da zirveye yükselir (Labarre:2012,101). Ancak sonrasında şehrin konumunun verimsizliği nedeniyle önemi azalır.

Dünyanın en büyük uluslararası kitap fuarı olarak adlandırılan Frankfurt Kitap Fuarı, 1949 yılından beri düzenlenmektedir. 100'den fazla ülkeden yaklaşık 7000 yayıncıyı buluşturmakta olan fuarın bir fuar

sürecindeki ziyaretçi sayısı 270 binin üzerinde olarak tahmin edilmektedir (Frankfurt:2014).

Zimbabve uluslararası kitap fuarına katılan Oparah, Afrika bağlamında bu fuarın büyük öneminin olduğunu; bilgiye erişmenin demokrasi ile doğrudan bağlantılı olduğunu, çünkü fikir beyanının demokrasinin bir sonucu olduğunu ve fuarlar sayesinde yayıncıların, yazarların ve okurların yaşadıkları sıkıntıların dile getirildiğini belirtmiştir (Wasylenko: 1998, 104).

İtalya'nın köklü üniversitelerinden Bologna Üniversitesi işbirliğiyle düzenlenen Bologna kitap fuarının tamamen çocuklar üzerine temalandırıldığını belirten Carus, bu fuar sayesinde çocuk yayıncılığı sorunlarının tartışıldığını, dünyanın birçok yerinden öğretmenlerin, öğrencilerin bir araya geldiğini ve gençlik dergilerinin elbirliğiyle çıkarılıp tanıtıldığını belirtmiştir (Wasylenko: 1998, 104).

Hong Kong kitap fuarı her sene, Doğu Asya'nın en büyük fuarlarından biri olarak düzenlenmektedir. Her seferinde 370'in üzerinde yayıncıya ve binlerce katılımcıya evsahipliği yapan fuara, Çin, Hong Kong, Tayvan, Singapur ve yakın ülkelerden katılım olmaktadır. Ticaret komisyonunun sponsorlarla ortak çalışması sonucu düzenlenen fuar, Asya araştırmaları üzerine çalışan Atwill ve Hickey'e göre, Uzakdoğu'ya daha çok ilgi gösterilmesinin gerektiğinin altını çiziyor. Şartların sağlanması durumunda daha fazla ülkeden daha çok katılımcının gelmesi gerekiyor (Atwill-Hickey: 2003:98).

Guadalajara kitap fuarını anlatan Unger ise, dünyada uluslar arası, bölgesel, ticari, tek dilli veya temalı birçok fuar türünün olduğunu belirtmiştir. Guadalajara fuarının, Latin Amerika kitapları üzerine yoğunlaştığını ifade eden Unger, dünyadaki en güzel İspanyol dili

üretimlerinin bir arada olduğu bu fuara, Kanada, Avrupa ve Amerika'dan yoğun katılım olduğunu belirtmiştir (Wasylenko: 1998, 104).

Türkiye'deki ilk fuar girişimi, 1932 yılında İstanbul'da Beyazıt'ta üniversite bahçesinde olmuştur. Kaynardağ'a göre fuarcılık anlayışı şöyle gelişmiştir:

“Milli Eğitim Bakanlığı, Birinci Yayın Kongresi sırasında (1939) Ankara sergi evini yayıncıların emrine vererek burada Türk kitapçılarının geniş çapta bir kitap sergisi yapmalarını sağladı. Sergiye 24 yayınevi katıldı. Katılan yayınevleri ortak bir katalog yayımladılar. Bütün Türk yayıncıları alfabetik sıra içinde yer aldı. Yayıncılar böylece Cumhuriyet döneminde yaptıkları işin bir çeşit hesabını vermiş oluyorlardı. Sonuç fena değildi. Genç cumhuriyet, yayın alanında bir varlık olduğunu ispat etmişti.”
(Kaynardağ:1983,2827)

Unesco tarafından dünya kitap yılı ilan edilen 1972'de, Türkiye'de de gereğinden az ve çok küçük çapta kitap sergileri ortaya çıkmıştır. Bu sergilerde indirimli kitap satışları yapılmıştır. Türk Editörleri Derneği dernek olarak kendi tarihinde ilk kez Frankfurt Kitap Fuarına katılmıştır (Kaynardağ:1983,2831).

Öcal, ilk kitap fuarlarından biri olan Frankfurt kitap fuarının önemine değinirken, bu bölgede kitap ticaretinin oldukça gelişmiş olduğunu, hatta dünyanın en büyük kitap fuarı olarak, otomatik raflarla hizalanan kitap sistemleri geliştirilmesi bakımından dünyada bir ilk olduğunu belirtir (Öcal:1971, 185).

Fuarların bir başka önemi de yayınevi ayağı tarafında yer alıyor. Çünkü birçok yayınevi, dağıtımçı ya da e-satış yapan kuruluş, yurtdışındaki fuarlardan yeni yayınları, yeni teknolojileri takip ediyor.

Ntv Yayınları, yurtdışı kitap fuarlarına katılıp burada yabancı yayıncılarla karşılıklı görüşüp yeni kitaplar hakkında bilgi edindikten sonra, yayın kurulu ile yapılan görüşmeler sonucunda NTV Yayınları'na en uygun olacağını düşündükleri kitapları yayınlamayı tercih ettiklerini belirtiyor (Kaya:2013).

Türk matbaacılarının bir kesimi, zaman zaman da olsa, yurt dışında açılan matbaacılık, kağıtçılık fuarlarını izlemektedir. “Tüm Fuarçılık Yapım A.Ş.’nin (TÜYAP) 1984’ten bu yana iki yılda bir İstanbul’da düzenlediği Matbaacılık fuarına katılım sağlanmaktadır. Değişik üreticilerin ülke dışından gelerek bu fuara katılması, Türkiye’nin geniş bir pazar olarak görüldüğünü ortaya koymaktadır (Kabacalı:2000, 268).

TÜYAP’ın, 1982’de İstanbul Taksim’deki Etap (Marmara) Otelі’nin altındaki büyükçe bir salonda açtığı 30 kadar yayınevinin katıldığı ilk kitap fuarı beklenmedik ölçüde ilgi görmüştür. Ertesi yıl otelin balo salonu, kitap fuarı alanına eklenir ve ardından, İstanbul Belediyesi’nden kiralanın Tepebaşı’ndaki sergi sarayında düzenlenmeye başlanır. Fuar, yayıncıların ve bu sektörle ilgili kuruluşların büyük bir kesiminin katıldığı, yayıncılık ürünlerinden büyük bir bölümünün sergilendiği ve satışa sunulduğu önemli bir etkinlik olarak tarihe geçer.

Kaynardağ’a göre, katılması gereken daha birçok yayınevinin katılmamasına ve satış yerinin havasızlığına rağmen böyle bir başarı sağlanması sektörü umutlandırmıştır. Fuarı 9 günde 80 bin kişi ziyaret etmiş ve 40 milyon liralık kitap satılmıştır. İkinci yıl sergi alanı genişletilerek 1500 metrekareye çıkarılmıştır. Bu fuara da 76 yayınevi ve yayıncı kuruluş katılmıştır. İkinci yıl ziyaretçi sayısı 250 bin dolaylarındadır ve kitap satışı 300 milyon liradan fazladır (Kaynardağ:1983,2834).

TÜYAP kitap fuarının ilk kez 1982 yılında yapılmasıyla Yayıncılar Birliği ile TÜYAP ortak bir sözleşme yapmışlardır. İstanbul dışında, Adana,

Antalya, Bursa, İzmir, Diyarbakır fuarlarını da beraber düzenlemişlerdir. Bir kısmı başarılı olur, bir kısım fuar başarısız olur, bazı yerlerde şenliklerle beraber olur. Fuarların avantajı, Kocatürk'e göre, yazarlarla okurların bir araya gelmesi, demokratik platformların, tartışma atmosferlerinin oluşmasıdır. Türkiye'de yaklaşık 120 bin aktüel kitap var, bir kitapçada bütün bunları bir arada göremezken Kocatürk'e göre, fuarda bunların yaklaşık 80 binini bir arada görebilmek mümkündür (Kocatürk: 2013).

İstanbul üçüncü kitap fuarı, 1984'te açılır, edebiyat konusu yine ağırlıktadır ama bunun yanı sıra karikatür, grafik sanatlar gibi öteki konular da yer almaktadır. İkinci fuar kadar başarı düzeyine ulaşamamasının nedenini kimi görüşler, öğrencilerden para alınmasına bağlamışlardır. Fuarın başka illerin yanı sıra uluslararası bir buluşmaya da ev sahipliği yapması fikri o dönemde ortaya çıkmıştır (Kaynardağ:1983,2834).

TÜYAP kitap fuarının ortaya attığı olumlu niteliklerden bazıları şunlardır: Fuar süresince çok sayıda toplantı düzenlenmesi, yurt dışından konuk yazarların çağırılması, 1987'den beri her yıl bir yazarın ya da sanatçının onur konuğu ilan edilerek o kişiyle ilgili kitap yayımlanması ve toplantılar yapılması, kitap imza programları düzenlenmesi gibi unsurlar, fuarı bir yayın ve yayıncılık sergisi olmaktan çıkarmakta, kültürel ağırlıklı bir etkinliğe dönüştürmektedir.

Kitap kulüplerinin gelişmeye başlamasıyla, Cumhuriyet kitap kulübü de 1984 yılında ilgi çekici bir kitap şenliği düzenler. 200'den fazla yayınevi katılır. 20 bine yakın üyesi bulunan kulüp, Cumhuriyet gazetesinin olanaklarından yararlanıyor, yayınevleriyle işbirliği yapıyor, okuyuculara kitap sağlamak temel amaçtır. Bilge Kitap kulübünün de 85 yayınevi ile işbirliği yer almaktadır (Kaynardağ:1983,2834).

Osmanlı İmparatorluğu'ndan beri bir gelenek olan sahaf kültürü de, kitapları okurlarla ortak bir noktada buluşturan oluşumlardandır. Eskiden

öğrencilere ve akademisyenlere destek vermek amacıyla üniversite çevrelerinde, özellikle de İstanbul'da İstanbul Üniversitesi dolaylarında bir araya gelen sahaflar, günümüzde koleksiyoncuların da ilgisi altında hemen her yerde karşımıza çıkmakta ve hatta festivali bile düzenlenmektedir. Özellikle e-kitaba ilginin artmasıyla, baskısı tükenen eski kitapları bulmak adına sahafların önemi bugün çok daha büyüktür.

Lamelif Sahaf, Sahaf Kitap İçin, Gezegen Sahaf, İmge Sahaf, Turkuvaz Sahaf gibi örneklerden söz eden Miraç, koleksiyonerler için sahafların önemli olduğunu ve yedi yıldır Beyoğlu'nda düzenlenen Sahaf Festivali'nin büyük ilgi gördüğünü belirtiyor (Miraç: 2014, 32). Antik kitaplara ilgi duyanlar ise, Antik Aş, Pera Mezat, Ali Art gibi müzayede evlerinde, Müteferrika'nın 1732 tarihli *Kitab-ı Cihannüma*'sı gibi birçok önemli tarihi basıma ulaşabilmektedirler.

Okurların fuarlar dışında da kitaba ve metne ulaşma arzusu olduğunu belirten Akaş'a göre, okurun önceliği, metne ulaşmaktır. Geçmişte metne ulaşımın kolay ve ucuz/bedava yollarını arayan okur, kütüphanelere, kitap paylaşım kulüplerine üye oluyor, kitleler yüzbinlerce basılan ucuz karton kapak kitapları bekliyor, fotokopi çekiyordu (Akaş:2012,4). Bugün ise kitaplıklar ve fuarlar yerine okur, alternatif yolları denemeye başlamıştır.

Burke, interaktif okuru şöyle açıklar: *“Bilgi edinmek besbelli ki, yalnızca enformasyon depolarına erişmeye değil, aynı zamanda bireyin zekâsına, varsayımlarına ve alışkanlıklarına da bağlıdır. Okumanın tarihi son onyıllarda araştırma konusu olmuştur. Özellikle yüzeysel okuma yani göz gezdirme, atmayarak okuma ya da başvurmayla ilgili olan, en önemli alanlardan biri olmuştur. Bir tarihçi 18.yy sonlarında Almanya'da yoğun okumadan yüzeysel okumaya geçiş anlamında bir okuma devrimi olduğunu ileri sürmüştür. Bir başkası ise, kitapların çoğalması, dolayısıyla da kutsallıktan çıkmaları sonucunda yoğun ve saygılı okumadan daha yüzeysel*

ve umursamaz bir okuma biçimine daha tedrici ve daha genel bir kayıştan söz etmiştir.” (Burke: 2004, 179) Bu da fuarların ilk açıldığı yıllarda inanılmaz yoğun bir insan trafiğiyle karşılaşılmasına bir gönderme yapabilmektedir. Kitaplara göz gezdiren, yeni yazarları görmek isteyen, katalog toplama merakı olan çok sayıda kişinin, meslek sahibinin veya öğrencinin, öğretmeninin fuarlara katıldığı bilinmektedir.

Fuarcılık, stand görevlileri, yemek ve servis hizmetlileri ile birlikte büyük bir ticari altyapıya da sahiptir. Belirli bir süre zarfında sabahdan akşama kadar bir aile gibi birarada olan bu ilişkiler yumağı, bir endüstrinin de ev sahipliğidir aynı zamanda.

32 yıldır aralıksız düzenlenmekte olan TÜYAP kitap fuarı, bugün İstanbul dışında Bursa, Konya, Adana, Diyarbakır’da da düzenlenmektedir. Sine Fuarcılık tarafından ilk kez Mart 2014’de düzenlenmiş olan kitap fuarına da CNR Expo ev sahipliği yapmıştır ve yüzlerce katılımcıya açık olarak düzenlenmiştir. Bunların yanı sıra, idfix.com kitap sitesi de sanal bir kitap fuarını belirli aralıklarla düzenleyerek, indirimli kitapları ve setleri yayıncılar aracılığıyla okurlarıyla buluşturmaktadır.

Foucault’nun, “Kimin konuştuğunun ne önemi var? Nerede kullanılmış, nasıl dolaşıma girmiş? Özneler için hangi yerleri açıyor?” gibi yazarlığın fonksiyonlarına dair sorduğu sorular, Akaş’a göre, twitter ve blog kültürünü tanımlıyor olabilir. Bu soruların işaret ettiği yazar fonksiyonu, bir metin yaratıcısından çok bir metin üreticisi ve dağıtımcısını gündeme getiriyor; seçki/kolaj/antoloji yapan insan, bunları yeniden paketleyip dolaşıma sokan insan; özgün metin yaratan insan olmayabilir (Akaş:2012, 3).

Yeni medya karşısında kitabın halen bir umudu olduğunu belirten Labarre, elektronik yaşam karşısında kitabın kişisel ve kurtarıcı bir çabayı temsil ettiğini vurgular (Labarre:2012,140). Bugün insanlar dijital ve

elektronik yayıncılığı çağı yakalamak adına ilginç bulsa da, halen elle tutulan gözle görünür ilişkiler kuran, kapağına dokunan, yayıncısıyla sohbet eden kitap tutkunları fuarlara gitmekte, akademik birikimlerini paylaşmak isteyen eğitim ve akademi dünyası da bu fuarlardan yararlanmaktadır.

Sonuç olarak fuarlar, üretilen eserlerle tüketiciyi buluşturan etkinliklerdir. Her ne kadar ticari bir etkinlik olsa da, okuyucunun interaktif olarak katılabildiği organizasyonlardır. Maddi ve ekonomik olarak tüketim tuzağına düşmeden, gerçekten yayıncılık kavramını okur-yazar-yayıncı arasında ortak bir paydada buluşturan, okura tüm yayınları görme, seçme, sohbet etme olanağı veren kurumsallaşmalar olarak bakıldığında yararı olabilmektedir.

Özellikle günümüzde dijital yayıncılığın artmaya başladığı, okurların ekrandan kitap seçer hale geldiği, köklü yayınevlerinin yanı sıra edebiyatı kurumsallaştıramayan ticari kar karşılığında kitap basan yayınevlerinin ortaya çıktığı günümüzde, kitap fuarlarının kalıcı olması belki de bu nedenle daha önemli hale gelmiştir. Ulusal ve uluslararası boyutlarda, daha köklü ve yenilikçi açılımlarla devam etmesi en fazla okur ve yazar için yararlı olacak, yayıncılar da aracı olmaktan dolayı yerlerini sağlamlaştıracaklardır.

6.6. GÜNÜMÜZ KİTAP YAYINCILIĞINDAKİ YAYGIN POLİTİKALAR

McLuhan, dünyadaki yayıncılık ve okuma alışkanlığını derinlemesine analiz ederken; dünyanın büyük bir İskenderiye kütüphanesine doğru evrilmek yerine, çocuklar için bilimkurgu ürünlerinde olduğu gibi, bir bilgisayara, elektronik bir beyne dönüştüğünü vurgular. Duyularımız dışarı çıktığı için, “Büyük Birader” (George Orwell’in

romanındaki gözetleyici karakter) yazara göre, iyice içimize girmektedir (McLuhan: 2001, 49). Böylece bu dinamikten haberdar olmadığımız takdirde, derhal kabile davullarının küçük dünyasına, bütünsel karşılıklı bağımlılığa ve zorla kabul ettirilmiş bir birlikte varoluşa tastamam uygun düşen bir panik ve dehşet evresine girmekle karşı karşıya kalacağız.

McLuhan'a göre elektronik teknoloji çağında toplumsal sistemin içindeki çeşitli alt-sistemler karşılıklı etkileşim içinde bulunduklarından ve çift yönlü akışlı bir enformasyona bütün alt-sistemler gereksinim duyduklarından, günümüz toplumlarındaki sorunların pek çoğunun çözümlenmesi artık hem olanaklıdır, hem de gereklidir. Bunların çözümlenmesi, toplumsal sistemin bütünü için yararlı ve gerekli olduğundan, McLuhan teknolojinin bu kendi iç evriminden yola çıkarak, toplumun bütününe ilişkin iyimser bir sonuca ulaşmaktadır. Onun bu görüşüne bu nedenle, teknolojik belirleyiciliğe dayanan iyimserlik denilmektedir (Oskay:2000, 216).

Teknolojinin getirdiği olanaklar her ne kadar bazı sanat ve iletişim uzmanlarınca olumlu karşılansa da, bu beraberinde çok sayıda sorunu ve yozlaşmayı da getirebilmektedir. Batı dünyasını olduğu kadar tüm dünyayı ve gelişmekte olan ülkeleri de kendi niteliklerinden alıkoymaya kadar gidebilen bu kültürel formlar, her alanda olduğu gibi yayıncılık alanlarında da kendini gösterebilmektedir.

Çakır, 1980 sonrasında günümüze uzanan sanat anlayışının değişimini şu şekilde ifade etmiştir:

“Serbest piyasa ekonomisi anlayışı çerçevesinde siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel her alanda devletin küçültülmesi, özelleştirme ve işletme kültürünün yaygınlık kazanması, özel şirketlerin kamusal yatırımları desteklemesi ve devlet eliyle düzenlemenin kaldırılması uygulamaları, 1980lerden itibaren önce ABD’de ve Britanya’da,

sonra da dünyanın pek çok ülkesinde ve Türkiye’de de, her düzeyde ve her biçimde başat argüman ve siyasetin açıkça savunulan ideolojik yaklaşımı oldu. 70’lere dek şirketlerin sanata etkisi genelde edilgin konumda iken, 70’ler ama asıl kırılma noktasını oluşturan 80’lerden sonra giderek artan hatta müdahale eden bir yapıya büründü. Günümüzde ise, ‘sanata şirket müdahalesi artık sürekli ve yaygın bir olgu’. Bu anlamda çağdaş kültür ve sanat, özelleştirme sürecinden en çok etkilenen alanların başında geliyor.” (Çakır: 2009, 363)

Yayınevlerinin gelecekteki fonksiyonları, Akaş’a göre, ağırlıklı olarak editörlük, tasarım ve tanıtım hizmetleri vermek olacaktır. Büyük bazı yayınevleri eskisi gibi devam edecek, küçük bazı yayınevleri de seçkin ve butik yayıncılık anlayışıyla varlıklarını sürdürebilecektir. Akaş’a göre, ortadaki yayınevlerinin çoğu kapanacak ya da o güne kadar kendi kitapları ve kendi yazarları için yaptıkları işleri birer hizmet kalemi olarak tüm kitaplara, tüm yazarlara sunmaya başlayacak; bunu iş edinen pek çok yeni yayın hizmetleri şirketi de kurulacaktır (Akaş:2012, 5).

Semih Gümüş’e göre, yayıncılığın geleneksel anlayışa katı bağlılığı gitgide büyüyen kitap piyasasına uyum gösterme zorunluluğu nedeniyle, ister istemez değişiyor. Basılı kitabı özenle yayına hazırlama anlayışından uzaklaşanların çoğaldığı son yıllarda, bir grup yayıncının, dümeni olumlu bir yöne kırmaya başladığı da görülüyor. Kaptıkaçtı yayıncılar kitap yayıncılığının ortalama niteliğini epeyce aşağı çekmeye başlamıştı, artık onların beklentisi de karşılığını pek bulmuyor. Gümüş şöyle devam ediyor: *“Yayımlarsın bir itiraf kitabını ya da bu arızalı toplumun en dibe vurmuş duygularını ve inançlarını kışkırtan kitapları, birkaç ayrı yüz binlerce satıp küçük bir dükkân açarak kazanacağından daha çoğunu kazanırsın. Bunları yapanlar pek çoğaldı, ama onun da sürgit kazandırmayacağı apaçık.”* (Gümüş:2012,7)

1990 sonrası 2000'lerin başında kitap piyasasına dair araştırmalar sonucu söylenebilecek üç temel çıkış noktası var: Birincisi, büyük kitabevi zincirlerinin oluşması. Bu, ulaşılabilirlik anlamında evet güzel ama küçük kitapçıları yok ettiğini de belirtmek gerek. İkinci önemli gelişme, edebiyat/telif ajanslarının kurulması. Bu marka yayıncılığının önünü açan bir gelişme olmuştur. Üçüncü önemli gelişme de yayıncıların, büyük holding ve medya kuruluşlarıyla ortaklıklara girmesi. Bu da bağımsızlığı engelleyen bir süreç olmuştur. Bunların tümünü toplayınca, sektörün kirlendiğini, küçüklerin yok olduğunu, büyüklerin yaşadığını ve orta ölçekli olanların da çok az kısmının ayakta kaldığını söyleyebiliriz (Thompson: 2010).

Kitap üretiminde Batı piyasası başat yerini korusa da, bu basım oranı genç ulusların gelişimine bağlı olarak değişiklik gösterebilir. 1960'taki 332 bin ayrı kitap basımı, 1975'te 521 bine, 1989'da 842 bine erişmiştir. 1960 yılında kitapların %72'si Avrupa'da ve %5,4'ü Kuzey Amerika'da yayımlanmıştır. 1986 yılında Avrupa kitapların %54,5'inden fazlasını yayımlarken; Kuzey Amerika %12,9'unu yayımlar (Labarre: 2012, 133). Bu da Avrupa'nın belirgin bir farkının olduğunu gösterir.

Birleşik Krallık'ta bir basılı kitabın ortalama fiyatı 18 Avro, yüzde 43 indirimli fiyatı 11 Avro, e-kitap fiyatı 9.71 Avro. ABD'de bir kitap 19.5 Avro, yüzde 42 indirimli 11 Avro, e-kitap fiyatı 10 Avro. Fransa'da kitap fiyatı ortalama 21 Avro, yüzde 5 indirimli hali 19.9 Avro, e-kitap fiyatı 16 Avro. Almanya'da bir kitap ortalama 16 Avro, indirim yapılmıyor, e-kitap fiyatı 12.5 Avro. (Publishers: 2011)

Bugün kitap sektörü, yeni bir paradigma ile karşı karşıya: e-kitap. Basılı kitap satışlarının genele bakıldığında düşmüş olması, yeni kuşakların e-kitaba ilgi göstermesi, yayıncılık konusunda kitabın geleceğine dair soru işaretleri yaratmıştır. Tüm dünyanın konuştuğu kitapçılığın sonu mu geldi

sorularına verilecek yanıt, Thompson’a göre, daha uzun yıllar bunun olmayacağı yönündedir:

“Amerika’da e-kitap okuyuculuğu yaygın ama satışların yüzde 1’i e-kitap kârı üzerine kurulu durumda. E-kitap okuma araçları gelişip yaygınlaştıkça bu oran tabi ki büyüyecektir ama bunun tam olarak ne zaman tüm dünyada yaygınlaşacağına dair kimse kesin bir şey diyemez. Öyle görünüyor ki, basılı kitap geldiği geleneğe benzer şekilde daha sonu görünmeyen bir geleceğe kadar önemli bir rol oynamaya devam edecektir. Kültürel ve politik hayatta, bir yazılı kelimenin oynayacağı rolün önemi kolay kolay kalkacağı benzemiyor.”

Kitap, en kalıcı ve en ikna edici kültürel form olduğunu halen göstermektedir. Bugün gelişen yeni simgesel ve enformatik iletişimler çağında/biçiminde kitabın formatı ne değişikliklere maruz kalır, bunun cevabını vermek ise oldukça güçtür (Thompson, 2010).

Kitabın yayınlanma aşamalarında yaşanan somut gelişmelerden biri olan maliyet ve dağıtım başlıklarına bakacak olursak, yayınevinin öncelikle kitap tamamlandıktan sonra satış fiyatına karar vermesi gerekmektedir. Türkiye’de ortalama 15 lira olduğu düşünülen bu fiyatın, yarısı üzerinden dağıtımçı kurum, kitabı satın almak ister. Yarı fiyatına alınan kitabı yayınevinin adına dağıtacaktır. Ortalama 250 sayfalık bir kitabın 1000 adet basımının, yayınevine maliyeti 2500 Lira’dır. Kazancı ise 10 bin Lira’dır, dolayısıyla yayınevine 7500 Lira kalacaktır ki bunu da bir yıl içinde toplayabilecektir. Bunun en az yüzde 10’unu yani 2000 Lirasını telif ücreti olarak yazara vermek durumundadır (Basım:52).

Telif ücretlerinin, yayıncılık, dağıtım ve yazar zincirinde önemli bir bağı olduğu kesindir. Bunun yanı sıra, yazarın yazma özgürlüğü de yazım aşamasını ilgilendiren önemli başlıklardan biridir.

Son dönemde terörle mücadele yasaları gereği ve 301. maddedeki Türklüğe hakaret maddeleri gereği çok sayıda yazarın ve yayıncının yargılanmasının Yayıncılar Birliğini yakından ilgilendirdiğini belirten Kocatürk'e göre, 4. yargı paketi başta olmak üzere yasal düzenlemelerde insiyatif almak gerekiyor. Telif hakları meselesiyle de ilgili olarak; Kocatürk, teknolojinin hızla gelişmesi nedeniyle mevcut telif yasasının artık bu yayıncılık anlayışını tam olarak kapsayamadığını belirtiyor (Kocatürk: 2013).

5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu Profesör Ernst Hirsch tarafından hazırlanmış ve 1952 yılında yürürlüğe girmiştir. Bir eserin telif hakkının korunması süreli bir zaman dilimine aittir, bu süre 70 yıl kadardır. 1952'de yürürlüğe giren 5846 sayılı kanun ise 1983, 1995, 2001, 2004, 2007 ve 2008 yıllarında değişikliğe uğramıştır (Telif Hakları: 2012). Tüzüğün içeriğine resmi telif hakları sitesinden ulaşamamıştır. Halen değişiklik yapılması beklenmektedir.

Telif hakkı ücretinin, yazar için kitabın baskı adedi ve etiket fiyatının çarpımının, %9 ile çarpılmasından doğduğu bilinmektedir. Ancak, yazar, hakkının tamamını yayınevine devretmesi durumunda, ortak bir paydada anlaşmak da mümkündür. Çevirmenler için de, baskı adedi ve fiyat üzerinden yapılan çarpımlar söz konusudur. Çevirmenlerin telif hakkı genellikle 10 yıl süreyle sınırlıdır.

Yasal düzenlemeler yetersiz olduğu için sektörde büyük kan kaybına yol açan korsan yayıncılık, yönetmeliği henüz çıkamayan ve yayıncıların tüm rapor ve müdahalelerine karşın yayıncılık sektörüne darbe vuracak şekilde hazırlanmış olan yeni fikir ve sanat eserleri kanunu, kitaptaki kdv

oranları ile sürekli oynanması, her türlü metanın çok ötesinde artan kâğıt fiyatları ve en önemlisi giderek ağırlaşan bir cezai tehdit altında sürdürülen yayıncılık, Sökmen'e göre, ancak sağlam bir örgütlenmeyle sorunların üstesinden gelebilir (Sökmen:1996,1467).

Bugün kitap yayıncılığının genel olarak sorunlarını üç ana başlık altında çözümlmek mümkündür: KDV oranlarının girdilerde ve çıktılarda eşitlenerek oranının yüzde 1'e düşürülmesi, kültür yayıncılığı yapan şirketlerin vergi oranlarının düşürülmesi, sektöre ve küçük yayıncılara zarar veren haksız rekabetin önlenmesi durumlarında yayıncılık daha olumlu hale gelecektir (Sabitfikir: 2011).

Günümüz yayıncılık ilişkilerinde tartışılan konulardan biri de, kitapçıların, yayıncı, dağıtımçı ve son hedef kitle okuyucu arasındaki zincirde, aradan kalkıyor oluşudur. Yayıncıların ve yayınevlerinin doğrudan marketlere veya internet ortamlarına kitap yollar hale gelmesi ve satışların buradan yapılıyor oluşu, kitapçılık ilişkilerinin bitme noktasına gelmesine neden olmuştur.

Fransız parlamentosunun bağımsız kitapçıları internet üzerinden satış yapan Amazon'un rekabetinden korumak için yasa çıkardığını; yasayla Amazon'un ücretsiz kitap postalamasına ek olarak ayrı bir indirimde bulunmasına engel koyulduğunu belirten Tönel'e göre, Türkiye ve dünyada yayıncılık sorunları eş yaşıyor benziyor. Yayıncılar Birliği başkanı Metin Celal, Türkiye'de internette ve marketlerde indirimli kitap satış yapılmasını engelleyen veya kitapçıları koruyan bir yasa olmadığını; bu nedenle 10 bin kitapçının kapandığını belirtiyor. Ders kitaplarının merkezi olarak ücretsiz dağıtılmasının da okul çevrelerindeki kitapçıları kapatmaya ittiğini belirten Celal, bu gibi örnekler doğrultusunda önerdikleri Sabit Fiyat uygulamasının dikkate alınmadığını belirtiyor (Tönel:2013).

Yayıncılığın yaşadığı sorunlardan biri de denetlenme sorunudur. Bir kitabın içindeki göreceli olan “ayıp” ve “sakıncalı” dile yer verilip verilmediği, bilirkişi tarafından denetlenmek yerine Başbakanlık Küçükleri Muzır Neşriyattan Koruma Kurulu’na danışılıyor. 1927 yılında kurulan Muzır Kurulu, *“halkın ar ve haya duygularını inciten, cinsi arzuları tahrik ve istismar eden kitap, dergi, gazete, film, radyo ve müzik eserlerinin cezalandırılması için kurulmuştur”* (Erciyas: 2011). Sağlık, Diyanet, Milli Eğitim, Hukuk, Edebiyat alanlarından birer kişi olmak üzere 10 kişiden oluşan kurulun göreceli nedenlerle yasak buldukları ve mahkemelik olan birçok kitap bulunuyor.

Kendi e-kitap deneyimlerinden söz eden Bilgi Üniversitesi İletişim Fakültesi öğretim üyesi Yrd. Doç. Dr. Erkan Saka e-kitabın yaygınlaşmasıyla bireysel bir eylem olan okumanın, zamanla sosyal bir eylem haline gelebileceği yorumunu yapmıştır. Okutabilmek için yazma deneyimlerinin, kitapta var olan formatların değişebileceğini ve kitabın içine video ve müziğin de gireceğini düşünen Saka, yöntemleri çoğaltmaktadır (GSÜ Haber, 2011).

Amerikan kitap sektörünün bugünkü yıllık cirosu 25 milyar dolardır. Dijital yayıncılığın geldiği nokta ise 2013’te, 1 milyar dolar olmuştur. Amazon.com’un tüm satışlarının yarısı ise dijital yayıncılık üzerinedir (Kocatürk:2013).

İnternetin yayıncılık alanında da yarattığı “katılımcı” kültür, bazı eleştirel sosyal bilimcilere göre demokratikleşme anlamı taşımaktadır:

“İnterneti Aydınlanma ile özdeşleştirmek saflık olurdu. Bilgiyi yayma potansiyeli var; ama internet bağlantı-hiper bağlantı yoluyla inşa edildiği sırada ticari çıkarlar da eli kolu bağlı oturmadı. Oyunu kontrol altına almak istiyorlar. Kendi aralarındaki rekabeti kim

kazanırsa kazansın, zafer kamu yararı için yenilgi anlamına gelebilir. Evet, dijitalleştirmeliyiz. Ama daha da önemlisi, demokratlaştırmalıyız.” (Darnton:2012, 15) Bilginin henüz kaynağından çıkar çıkmaz ticarileştiği gerçeği, kitap yayıncılığı politikaları ile karşılaştırıldığında ne yazık ki daha aciz bir gerçek olarak kalıyor.

Kitabın fiyatı ve bunun nasıl bölüşüleceği konusunda, şu an Avrupa Birliği ülkeleri ve Türkiye’de e-kitaba kitap değil; elektronik hizmet muamelesi yapılıyor, bu nedenle de indirimli kitap KDV’si değil, en yüksek KDV uygulanıyor. İngiltere’de kitap için KDV sıfır, e-kitap için %17.5, Türkiye’de bu rakamlar %8 ve %18. Elektronik hizmetler, sunulduğu ülkelerde vergilendiriliyorlar, tüketildikleri ülkelerde değil; yani Türkiye’de yaşayan biri amazon.de’den e-kitap aldığı zaman vergisi Almanya’da ödeniyor, Türkiye’de değil. Akaş’a göre, bu durum nedeniyle satıcılar, en düşük olan yerde hizmet sunucularını kurmak istiyorlar (Akaş:2012, 6).

1 Aralık 2013 Pazar günü Resmi Gazete’de yayımlanan Bakanlar Kurulu kararı ile Türkiye’de “elektronik kitap (e-kitap) ve benzeri yayınların elektronik ortamda satışı”nda uygulanacak KDV oranı % 18’den % 8’e düşürülmüştür. Karar 2 Aralık 2013 tarihinden itibaren yürürlüğe girmiştir.

Bugün Amerikan kitap sektörünün basılı ve dijital olarak toplam kitap sektörü büyüklüğü 25 milyar dolardır. Varolan e-kitap sayısı 900 bin, 2011 yılı başında e-kitabın tüm sektöre oranı yüzde 6’dır (Publishers: 2011).

Avrupa’daki duruma bakacak olursak, 2010’daki e-kitap çıkışından beri piyasanın yüzde 400 büyüdüğü belirtiliyor. Uzmanlara göre, Batı Avrupa’da 2015 yılında ulaşılması beklenen e-kitap sektörü hedefi, 1.6 milyar. Satılan her beş kitaptan birinin e-kitap olacağı düşünülüyor. Amazon’un Birleşik Britanya Krallığı’na ilk beş ayda yaptığı Kindle satışı

400 binin üzerindedir. E-kitap ve cihazlarının bölgede 20 milyon Avro ciro yaptığı belirtiliyor (Hoy: 2011).

Britanya Krallığı'nda e-kitap piyasasının yüzde 75'ini Amazon, yüzde 15'ini Apple oluşturuyor. ABD'de ise Amazon'un payı yüzde 63, Barnes&Noble'in payı yüzde 27 ve Apple'ın yüzde 5. ABD'de toplam piyasanın yüzde 31'i e-kitap'tan oluşuyor; bu oran Birleşik Krallık'ta yüzde 15, Almanya'da yüzde 2 ve Fransa ve İspanya'da yüzde 0.5. Avrupa'daki en açık piyasa İngiltere'de ama toplumun sadece yüzde 27'sinde akıllı telefon var. 2015'te bu oranın yüzde 75'e çıkması bekleniyor (Enders: 2012).

Akıllı telefonlar e-kitap yaygınlaşması için yeterli değil, tablet tüketiminin de artması gerekiyor. Avrupa'da 48 milyon kişi İngilizce e-kitap versiyonlarını tercih ediyor, çünkü kendi dilleri dışında bu dile oldukça hakimler. Tablet tüketiminin artmasıyla yasa dışı yollardan e-kitap indirmek de gündeme düşmüştür. Örneğin Almanya'da kitap indirmelerinin yüzde 60'ı yasa dışıdır (German Book Trade: 2012). Almanya'da 25 binin üzerinde e-kitap bulunuyor; yalnız bu sayı sadece yayıncılardan tedarik edilen sayıdır (Publishers: 2011).

Almanya'nın 2015'te ulaşması beklenen tablet piyasası cirosu, tüm e-kitap cirosunun yarısı olacağı yönünde. Fransa ve İngiltere'de ise bu oran üçte bir civarında. Kindle satışlarının 2011'de Almanya'ya yayıldığı ancak müşteri potansiyelinin yavaş ilerlediği söyleniyor. İtalya ve İspanya'nın ise bu hıza daha çabuk adapte olduğu, yerel dil fonksiyonunun yeni geliştirilmesine karşın, Amazon, akıllı telefonlar ve Apple'ın iBookstore uygulamalarıyla piyasanın Batı'da da hızla gelişeceği belirtiliyor. (Hoy:2011)

Çin'deki duruma bakacak olursak; basılı ve dijital olmak üzere toplam 8.2 milyar Avro'luk bir kitap sektörü bulunuyor. 200 binin üzerinde

e-kitap bulunuyor. Yılda 160 bin eski ve yeni baskılarla birlikte toplam kitap basımı gerçekleşiyor. (Publishers: 2011)

Türkiye’de idfix’in e-kitap uygulamasını bilgisayarına, tabletine veya android telefonuna indiren 200 binin üzerinde kişi var (Ekmekçi: 2013).

e-kitap satışlarının hız kazanmasından sonra dijital ve sanal dünyada bir başka yayıncılık gelişmesi de, dünya kültür mirasına ait anonim veya belirli bir süreyi geçmiş kitapları sanal ortama aktarmak isteyen dev firmalar üzerinde görülmüştür. Google başta olmak üzere internette payı olan bazı firmalar, kitapların, bilgilerin dijital aktarımı üzerinde hak sahibi olmak istemektedirler. Her ne kadar bunu insanlık adına yaptıklarını söyleseler de, hak ihlalleri nedeniyle bu konunun çokça eleştiri aldığı söylenebilir.

Google’ın, bütün dünya mirasını olduğu gibi dijitalle atmaya kalktığını belirten Kocatürk, buna izin verilmeyeceğini belirtiyor: *“En azından şu an aktüel olarak dolaşımda olan kitapların haklarını ödemedenden olmaz. Büyük firmaların pazarlama taktiklerine ve yayıncılarla yazarları karşısına alma isteğine yenik düşmemek gerekiyor. Bu, insanlığa hizmet değildir, ticarettir. Google’a yazılan her bilginin doğru olmaması kadar, dünya mirasını kendi üzerinden aktarması da doğru değildir.”* (Kocatürk: 2013)

Google, araştırma kütüphanelerindeki kitapları dijitalleştirmeye, tam metin aramasına olanak sağlamaya ve kamu alanındaki kitapları izleyiciye bedelsiz olarak erişilebilir hale getirmeye başlamıştır. *“Bir grup yazar ve yayıncı, yayın hakkının ihlali iddiasıyla Google’a karşı dava açtı. Daha sonra bir anlaşmaya vardılar. Google, dijitalleştirilmiş, yayın hakkıyla korunan, baskısı tükenmiş kitaplardan oluşan devasa bir veri bankasına olan bu erişimi satacak.”* (Darnton:2012, 16)

Google, kamuya mal olmuş kitapları bedelsiz olarak okunmak, indirilmek, basılmak üzere okuyuculara ulaştırmaya devam edecektir. Darnton'a göre, 2008'e kadar dijitalleştirmiş olduğu yedi milyon kitabın bir milyonu kamuya mal olmuş eserler; bir milyonu yayın hakkı kapsamında ve baskısı mevcut, beş milyonu ise yayın hakkı kapsamında ama baskısı tükenmiştir. Wikipedia dışında Google şimdiden ABD'de bilgiye çevrimiçi erişim olanaklarını kontrol altında tutmaya başlamıştır. Google Book Search arama motoru, geçmişten bugüne en büyük kütüphaneyi ve en hacimli kitap ticaretini yaratmayı vaat etmektedir (Darnton:2012,18).

Günümüzde ve daha da yakın gelecekte kütüphanelerin artık daha popüler mekânlar olacağı, içinde yenilip içilen kültürel paylaşımların yapıldığı, günlük ve kâğıtta yazılı olmayan bilgilerin, iletilerin paylaşılacağı yeni erişim mekânları olacağı düşünülüyor. Geleneksel edebiyatla ilgisi olmayan bu durumun, bilgiye dayalı edebiyatın ve eleştirel düşüncenin kitaplarla değil; insanlararası alışverişlerle sağlanacağını destekliyor. Yeni kütüphaneler de açık kitaplıklar ya da iletim mekânları olacağı benziyor (Shuler: 2006, 542).

Gutenberg'den adını alan *Gutenberg Projesi*, ücretsiz elektronik kitap (e-kitap) koleksiyonuna sahip ilk ve tek projedir. 1971 tarihinde ortaya çıkan topluluğun kurucusu Michael Hart'tır. E-kitap ve benzeri teknolojilere açık olan web sitesinde, hafif edebiyat, ağır edebiyat ve kaynakçalar (ansiklopedi, almanak, sözlük vb.) olmak üzere üç ana başlık bulunuyor. Ana hedeflerinin e-kitabı yaymak ve oluşumunu desteklemek olduğunu belirten siteye göre, bir filminden çıkıp da kitabını merak eden bir çocuğun bu sitede arayış yaptığını görmek onları mutlu ediyor. 45 bin e-kitabın yer aldığı uygulamayı, ABD'de, telif ajansının izni alınmış olarak ücretsiz bilgisayarınıza indirerek ya da ekrandan çevrimiçi olarak okuyabilirsiniz. Diğer ülkelerde bu telif hakkı mümkün olamayabiliyor (Gutenberg: 2014).

Masaüstü yayıncılıkla birlikte gündeme gelen, kendi kendinin yazarı olmak formatı, bugün internet, bilgi ve enformasyon teknolojilerinin gelişmesiyle yerini yeni formatlara bırakmıştır Sosyal paylaşım siteleri, bloglar, web sayfaları gibi kanallar aracılığıyla bugün birçok genç yaşlı insan kendi notlarını, denemelerini, paylaşmak istediklerini istediği düzen ve karakterle, resimli veya resimsiz, düzeltisi olmadan, imla kurallı ya da kurlsız yayınlayabiliyor. Bu da katılımcı demokrasi denilen, internet özgürlüğüyle beraber bir özgürlüğü beraberinde getiriyor.

Yazarlığın yanı sıra okur için de bu teknolojinin başka yararları bulunuyor. Bir okur olarak, artık internetten alışveriş sayesinde aradığınız kitabı oturduğunuz yerden siparişle satın alabiliyor, evinize göndertebiliyor ya da direkt kitabın e-kitap formatını bilgisayarınıza indirip okuyabiliyorsunuz.

Teknolojinin katkısı olsun ya da olmasın, önemli olanın okumak olduğunu vurgulayan sosyalbilimciler, iletişimbilimciler ve edebiyatçılar, istisnalar olsa da, okumak paydasında biraraya gelmektedir. Yayıncılığın günümüzde geldiği ekonomik ve somut sorunların yanı sıra, bireysel duruşlara baktığımızda, ne kadar okuduğumuz, ancak kişi başına düşen kitap sayısı verilerini verdiğimizde ortaya çıkıyor. Günümüzde yeni kuşağın teknolojik modeller aracılığıyla anlık gelişmeleri, sosyal paylaşım ağlarını tercih ettiğini görüyoruz. İlk ve orta öğretim okullarındaki kütüphanelerin, okuma derslerinin ve edebiyat sevgisinin ne kadar güncellendiği tartışılmaktadır.

Öte yandan okuma kavramına önceki bölümlerde psikolojik ve toplumsal açılardan değinmiş olsak da, toplumların ve bireylerin ne kadar okumaya bireysel baktıkları da tartışma konusudur. Mikita Brottman'ın Okuma İlleti adlı kitabında, okumanın bir illet olduğundan bahseden Atkaya, okumanın bireysel duygularla yapıldığını, içe dönüklüğü,

mahremiyeti, bireysel zevkleri, yalnızlığı temsil ettiğini yazarın vurguladığını belirtmiştir (Atkaya: 06.04.2014). Belki de okumak için, bireysel yükselişe hazır olmak gerekmektedir. Tabi ki bunun varolabilmesi için, sosyal yapının güçlü olabilmesi gerekmektedir.

Kültür ve Turizm Bakanı Ömer Çelik, 1 Mart 2013'te, CHP Genel Başkan Yardımcısı ve İstanbul Milletvekili Umut Oran'ın bir soru önergesini yanıtlarken bazı veriler vermiştir: Türkiye'de 2012'de 42 bin 626 başlık kitap üretildiğini ifade eden Çelik, bu kitapların konularına göre dağılımlarını şöyle sıralar: “*Genel konular 901, felsefe ve psikoloji 1933, din 2 bin 826, toplum bilimleri 14 bin 542, dil ve dilbilim 651, doğa bilimleri ve matematik 656, teknoloji (uygulamalı bilimler) 2 bin 104, güzel sanatlar 1420, edebiyat ve retorik 14 bin 726, coğrafya ve tarih 2 bin 867 adettir.*” Telif Hakları Genel Müdürlüğü ile YAY-FED işbirliğinde 2012 yılında verilen "Satılan Kitap Bandrol" adedinin 293 milyon 257 bin 824 olarak belirtildiğini ifade eden Çelik, ücretsiz 187 milyon ders kitabı dağıtıldığını, üretilen toplam kitap adedinin ise 480 milyon 257 bin 824 olduğunu kaydetmiştir (Sabah: 01.03.2013).

Yayıncılar Birliği'nin 2013 verilerine göre, Türkiye'deki son yayınevi sayısı 1732, kitabevi sayısı yaklaşık 6000, dağıtım şirketi sayısı 150, yayınlanan başlık sayısı 47 bin 350, bandrol alan kitap adedi 330.017.405, ücretsiz dağıtılan ders kitabı (MEB) adedi 206.241.635, üretilen toplam kitap adedi 536.259.040, kişi başına düşen üretilen kitap adedi ortalama 7, kitapta ve e-kitapta KDV oranı %8'dir. Kitap pazarına perakende ve toptan olarak bakıldığında, eğitim kitaplarının toptan satışlarda %55, perakende satışlarda %50'lik bir paya sahip olduğu görülmektedir. Kültür yayınları her iki alanda da yaklaşık %30'larda yer alırken, akademik yayınlar %4, ithal yayınlar %6 dolaylarındadır (Türk Yay-Bir: 2014).

Türkiye İstatistik Kurumu, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Yayımcı Meslek Birlikleri Federasyonu, Milli Eğitim Bakanlığı yıllık verilerinden derlenerek oluşturulan değerlere göre; 2013 yılında üretilen 47 bin 352 başlık kitap, konularına göre ele alındığında şu şekilde dağılım göstermektedir. 7270 yetişkin kurgu (% 15,35), 12.513 yetişkin kurgudışı (% 26,43), 6691 çocuk ve gençlik (% 14,13), 10.479 eğitim (% 22,13), 5708 akademik (% 12,05), 4691 din (% 9,91). Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü bünyesinde 2013 yılında hizmet veren kütüphane sayısı 1117'dir. 2013 yılında kütüphanelere kitap alımı için 8.950.000 TL ödenek ayrılmış, ödeneğin tamamı kullanılarak toplam 1.107.320 adet kitap satın alınmıştır (Türk Yay-Bir: 2014).

Yayımcı Meslek Birlikleri Federasyonu açılımı anlamına gelen YAY-FED, bandrol, korsan, fikri haklar, ISBN konularında yayıncılarla işbirliği içinde bir kuruluştur. Satışlar konusunda verileri açıklayan kurum; önceki iki ayda 2013'e göre yükselişte olan rakamların Mart ayında durağana geçtiğini, geçen yıl Mart ayında 26 milyon 367 bin olan bandrol satışlarının bu yılın aynı döneminde 26 milyon 283 bin 799 olarak gerçekleştiğini belirtmiştir. 2014'ün ilk üç ay bandrol rakamları ise önceki yılın aynı dönemine göre yüzde 9.2 artış göstermiştir (Yay-Fed: 2014).

Kurumlarca önemi vurgulanan "ISBN", (International Standard Book Number: Uluslararası Standart Kitap Numarası), bilgi üretimini izleyebilmek ve geniş çapta kullanıma sunmak için 1972 yılında Uluslararası Standartlar Organizasyonu (ISO) tarafından hazırlanan ve üye ülkelerin onayı ile yürürlüğe giren bir kitap numaralama sistemidir. ISBN sistemi, yayınlanan her materyale bir tanımlama numarası verir. Bu numara dört grup ve on haneden oluşur. Birinci grup yayının yapıldığı ülkeyi, ikinci grup yayımcıyı, üçüncü grup materyale ait sıra numarasını belirler. Dördüncü grup da ISBN'nin doğruluğunun denetimini sağlayan tek haneli

bir rakamdır. Örneğin; ISBN 1995 Türkiye Yayımcı Kataloğunun numarası "ISBN 975-17-1627-6"dır. Bu numarada 975 Türkiye'yi, 17 Kültür ve Turizm Bakanlığı'nı, 1627 Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın ISBN alan yayını (1995 Türkiye Yayımcı Kataloğu), 6 ise denetim numarasını göstermektedir (Yay-Fed: 2014).

En azından kültür yayıncılığı için KDV oranının düşürülmesi gerektiğini belirten yayıncı birlikleri, bu konuda resmi bir atılımın olmadığını belirtiyor. Fikir ve Sanat Eserleri Kanununun süratle gündeme getirilmesi gerektiğini belirten yayıncı birlikleri, dijital yayıncılık hakları ve eserlerin korunması konularında adım atılması gerektiğini belirtiyorlar.

YAY-FED Başkan Yardımcısı Baysan, yaptığı açıklamada, öncelikle fikri mülkiyet hukukunun güçlendirilmesi, yayımcıların yasalar nezdinde mali haklarının savunulması, fikri hak takibinin yapılması ve hak ihlallerinin önlenmesi ile kayıt, tescil, bandrol ve sertifika konularında sektörün yönlendirilmesine çalışıldığını belirtmiştir. Baysan, korsan yayıncılık, intihal ve çeviri korsanlığı, fotokopi korsanlığı ve korsan satışın sona ermesini hedefleyerek, ülke ekonomisindeki kayıt dışılığın önemli bir bölümünün önüne geçilmesine çalıştıklarını sözlerine eklemiştir (Hürriyet:2013). Kütüphanelerde; okul olsun üniversite olsun, yerel kütüphane olsun belirli bir sayfadan sonrasının fotokopisinin çekilmesinin bile yasalara göre suç olduğu, bunun korsan yayıncılığa ve kitabı tamamen fotokopi ile çoğaltarak taramaya giden bir suça gittiğinin altı da çizilmiştir.

Çeviri ve çevirmen haklarını korumak adına kurulan Çevirmenler Meslek Birliği anlamına gelen Çev-Bir ise, 2006 yılında kurulmuştur. Öncelikli amacı çevirmenlerin haklarını korumak olan dernek, bunun yanı sıra Türkiye'deki çeviri kalitesinin yükseltilmesi, yayıncılık piyasasında belli etik ilkelerin yerleştirilmesi, yurtdışındaki çevirmen örgütleriyle ortak çalışmalar yürütülmesi, bir çevirmen evi kurulması, yabancı çevirmen ve

yazarların konuk edilmesi gibi hedef ve hayallere de sahip olduklarını belirtiyor (Çev-Bir: 2014). Üye olarak sayıları 360 civarında olan çevirmenler, yabancı dilden çevrilmiş bir eseri okuyan okurların, yayıncıların ve o kitap hakkında yazılar yazan eleştirmenlerin, çevirmenin adını mutlaka anmaları gerektiğini söylüyorlar. Çevirmenin kendi dilinde kattıkları olmasa, o eserin okunabilir hale gelemeyeceğini, dilin ve edebiyatın, ifadenin kullanımının eserin gidişatı açısından çok önemli olduğu üzerinde duruluyor. Ayrıca bir eserin yasaklı bulunması halinde çevirmenin de suç teşkil eden kişi olarak suçlandığı göz önünde bulundurulmalıdır.

Öte yandan günümüzde kitap yasaklamaları çeşitli alanlarda görülmeye devam ediyor. Tekirdağ 1 Nolu F Tipi İdare ve Gözlem Kurulu ile Eğitim Kurulu, her tutuklu ve hükümlünün kendine ait 10 kitap ve kurum kütüphanesinden de üç kitap bulundurabileceği yönünde karar almış, karar 15 Ocak'ta tebliğ edilmiştir. Fazla kitaplarını dışarıya çıkarmaları için mahpuslara iki ay süre verilir; mahpuslar, kitaplarını vermeyeceklerini açıklayınca, kitaplara zorla el koyulur. Sonuçta tekrar karşı konulmasın diye karar ve sınırlama geri çekilmiştir (Bianet: 2013).

Tüm bu verilerin yanı sıra, yayıncılığın korunması için kütüphanenin de çok önemli bir faktör olduğunu belirten Kocatürk, Almanya'da 13 bin 945 tane halk kütüphanesinin, Türkiye'de ise 1200 tane olduğunu belirtmiştir. Sınıf ve okul kitaplıklarının eksiksiz tamamlanmasıyla, bütçe ayrılmasıyla; okuma alışkanlığının geliştirilmesi yolunda bir adım atılmış olacağını belirten Kocatürk'e göre, Milli Eğitim Bakanlığı bir kitaplık kampanyası yapsaydı çok daha iyi olurdu:

“Her yayıncının önüne her gün bir mektup geliyor, köy okulumuza kitap yardımı istiyoruz diye. Devletin buna el atmasıyla birlikte bunlar çözülmeyecek sorunlar değil. Almanya'da, Fransa'da, tüm Avrupa'da

yayıncılar ilk maliyetlerini kütüphanelere yapılan satışlardan çıkarıyor. Türkiye ise bu yapısal sorunu halen aşamadı. İstanbul Milli Eğitim Müdürü Muammer Aydın, ‘Bütün yazarlar okullarda’ diye bir proje başlattı. Her ilçeye iki yazar gitti, çocuklar o yazarların kitaplarını okudu, tartıştılar.” Bu hem yayıncılık için hem okuma alışkanlığı için olumlu bir adımdır (Kocatürk: 2013).

Bilginin erişiminin kolaylaşmaya başladığı günümüz teknolojilerinin, kültürel yayılma anlamında olumlu yanlarının yanı sıra, edebi ve bilimsel yayıncılık haklarının çiğnenmesi anlamında olumsuz yanlarının da olduğu açıktır. Bir eserin, yazarın kaleminden çıktıktan sonraki süreçte editör, yayınevi, matbaa, ajans, koruma kurulları ve son olarak okuyucuya ulaşan pazar alanlarının etkisiyle değişime uğrayabileceği çeşitli örneklerle görülmektedir. Teknolojinin yayılmacı taraflarını, eserin, yazarın ve yayınevinin haklarını gözeterek kullanmak gerekmektedir.

Eseri korumak, okurdan önce, edebi ve bilimsel anlamda bu işe gönül vermiş akademik ve resmi birimlerin kontrolünde olmalıdır. Esere sahip çıkmak, değerini vermek, yazarın emeğinin karşılığını vermek, maliyet dengesiyle birlikte üretim yapabilmek yayınevinin genel koşulu olmalıdır. Sonraki süreçte yayınevine, esere ve yazara sahip çıkmak da resmi kurumların takibinde yapılmalıdır.

Okuyacağı bilgi kaynağı olan bir kitabın, yazılı mı elektronik mi olacağına son tahlilde okur karar verecektir. Ancak bunu yaparken, haklar çiğneniyor mu, okuduğu eser yasal bandrole sahip mi, özgür düşüncüyü yayan ve destekleyen bir yönetime mi sahip, telif haklarına ve dağıtım prensiplerine doğru yaklaşan bir yayınevinden mi basılmış, kitabı alırken kitapçılara sahip çıkılan bir yerden mi alınıyor gibi unsurlara da dikkat edilmesi gerekmektedir. Bir eseri okurken, klasiklerden mi yararlanmak istiyor, makale olarak denemelerden mi, eleştirmen ve çok satanlar

listelerine dikkat ediliyor mu diye düşünmek her okurun hakkıdır. İsteddiği kaynağa bakmış olsa da, istediği yöntemden etkilenmiş olsa da, okuduğu eserin kalıcı olup olmayacağına zaman karar verecektir. Bu süreçte önemli olan yasal durumu ve kişisel inanışlarını zedelememek olsa gerektir.

7. SONUÇ

Yazının bulunuşundan çok daha öncesine uzanan bilginin aktarılması olgusu, binlerce yıldır tartışılmaktadır. Bu tez çalışması, sözlü kültürden yazılı kültüre geçişteki değişiklikleri; el yazmasından matbaa ile basılan kitaplara geçiş sürecini toplumsal, kültürel ve ekonomik odaklanmalarla incelemiştir. Son dönemde ise teknolojinin gelişmesiyle dijital ve interaktif bir yazma süreci ile karşı karşıyayız.

Yazıdan önce belleklerini kullanan insanlar, yaşam tarzlarının ve koşulların etkisiyle yaşadıkları bölgelerde çeşitli araçlar, şekiller, resimler kullanarak kendilerini ifade etme ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmışlardır. Yaşamın devamlılığı kadar, ölümü, acıları, paylaşılanları, toplumsallaşmayı da anlatma gereği duyan toplumlar, destanlar, ağıtlar, mitolojik öykülendirmeler aracılığıyla kahramanlık yazıtları derlemişlerdir. Önceleri sözlü kültür olarak dilden dile yayılan bu öykülendirmeler, yazı ile birlikte kalıcı hale gelerek, hatta günümüze kadar ulaşmıştır.

Yazının icadından sonraki süreçte hayvan derilerine, tüyler, uçlar aracılığıyla yazılar yazmaya başlamışlardır. Önceleri kendini ifade gereksinimi yaşayan topluluklar, sonraki süreçlerde yazının bir iktidar simgesi haline geldiğini görmüşlerdir. Sadece belirli kesimlerce görevli kişilere yazdırılan el yazmaları, bu gücün en önemli örneklerindendir. Bilginin kitaba dönüşme süreci, önceleri iktidar odaklı ve güç odaklı bir

sistemle kurgulanmış, bilgi her bireye ulaşamamıştır. Kütüphaneler bile, hükümdarların kişisel güç simgelerinden biri haline gelebilmiş; yeri gelmiş yakılmış, yeri gelmiş sıfırdan inşa edilmiştir.

Matbaanın icadıyla birlikte bilgi standartlaşmış çünkü aynı eser çoğaltma ve kopyalanma yoluyla tüm dünyaya yayılmıştır. Bu süreçte sanayileşme ile birlikte kapitalistleşen dünyada, sanat dâhil birçok üretim aracı, birer meta haline gelmekten kurtulamamıştır. Tıpkı yazının icadından sonra yaşanan devrim gibi, matbaanın icadından sonra aynı yazının birebir kopyasının çoğaltılabiliyor oluşu da devrim niteliğindedir. Artık bundan sonraki süreçte yazı güç odaklı bir iktidar simgesi olmaktan çıkarak, yaygınlaşmakta, çoğalmakta ve aynı zamanda da tek tipleşmektedir.

Artık belirli akımlara, türlere, mekanizmalara bağlı kalmak istemeyen yeni okur, okuryazarlığın tadını kitle iletişim araçlarının arasında kalarak, popüler olan olmayan her şeyi “alarak” tüketim zincirine katkıda bulunmaya başlamıştır. Sanatın ve edebiyatın ne olduğuna dair 19. ve 20.yüzyılda yapılan birçok tartışmadan halen kesin bir sonuç çıkmamışken; “çağdaş” sanat ve “interaktif” edebiyat kavramları günümüze gelmiştir.

Son çeyrekte teknolojinin hızlı bir şekilde ilerleyişi, internetin sanal bir hayat çizgisi yaratması, sanal ağların birer üyesi olan bireylerin gündelik yaşayışlar yerine bu sanal ortamlarda sosyalleşmesi, tabi ki edebiyatı ve kitap yayıncılık politikalarını da etkilemiştir. Artık bilgisayardan tablete, android’den cep telefonuna inen ekranlarda bilgi paylaşımları hız kazanmıştır. Kitap yayıncılığı belki bitmeyecek evet ama bilgi ve bilginin kimler tarafından paylaşıldığı, belki neye “kitap” dendiği sorularını akıllara getirecektir.

Metnin biçimine önem veren okurların, ciltli kitaplara, özel baskılara sahip olmaya devam edeceği düşüncesi mevcuttur. Kapitalizmin ve teknolojinin, küresel dünyada daha dünkü bilgiyi çürüttüğü gerçeği, bu hıza

ulaşamayan bireyleri ve toplumları belki de birer koleksiyoner olarak dış bir çembere atacak; sanal kimlikleri bulunmayan insanlar eski insanlar olarak adlandırılacaktır.

Derlediğim bilgiler ve yaptığım görüşmeler sonrasında kitap yayıncılığının çok uzun süre daha süreceği fikrini edindim. Ancak bilgi kavramının, günümüz bilgi toplumunda artık eski önemini taşımadığını, özellikle internetin habercilik ve sosyal medya alanlarını etkilemesinden sonra bilgi kavramını da çürüttüğünü gördüm. Dolayısıyla kitabın içeriği aslında bir kitle iletişim aracının yaydığı iletiye, koda, mesaja veya habere göre daha şanslı. Çünkü o eskimiş olsa da kabul gören bir gelenek.

Bugün dijitalleşen yayıncılık anlayışı, kitabın elle yazdırıldığı ve sonrasında kurşun kalıplarla matbaada dizildiği günlere göre oldukça yeni ve kullanışlı bir format. Uzman yayıncılar ve birlikler, daha sağlıklı, kullanışlı, ekonomik ve ulaşılabilir olduğunu söyledikleri bu e-yayıncılık formatı ile ilgili olarak; önemli olanın içerik olduğunu söylüyorlar.

20. yüzyılda edebiyatta oluşan türler, katmanlaşmalar, ödöl mekanizmaları nasıl kendi yazarlarını yarattıysa, sanırım bu yeni dijital yayıncılık da kendi yazarlarını yaratacak. Ama bu kez, internetin interaktif katılımcı demokrasi anlayışı ile –iyiye kullanılırsa tabi- edebiyatı üst kurumlar değil; okurlar seçecek. Neyin kalıcı olmasını istiyorlarsa, tercihlerini ondan yana kullanacaklar.

Öte yandan geleneksel yöntemlerle edebiyat dergilerini, gazetelerin kitap eklerini, yıllık roman ve öykü ödöllelerinin kazananlarını, yayınevlerinin yeni çıkanlarını, yeni yazarları, yeni yayınları, yeni baskıları takip eden, ilk baskıları, ciltli eserleri takip eden “ilk” okuyucular da yollarına tabi ki devam edecekler.

Dijital yayıncılığın, teknik olarak büyük kolaylıklar sağladığını kabul ederek, önemli olanın içerik olduğunu savunarak, yarın yenisini çıkaracak teknolojik ve enformatik kapitalizme yenik düşmeyerek yeni yayıncılık anlayışlarını takip etmeye devam etmek belki de en doğrusu olacaktır. Geleneksel baskısı olmayan kitaplar yine de yakın geleceğe kadar hemen kabul göremeyebilecektir. Çoğu yayınevi de, halen baskısı olmayan kitabı sıfırdan e-kitap olarak basmayı reddetmektedir. Bu da basılı kitaba karşı bir saygı duruşu gösterildiğinin işareti olabilir.

Türkiye’deki yayıncılık politikalarından söz etmek gerekirse, öncelikle matbaanın ülkeye, dünyadan 200 yıl kadar sonra gelmiş olmasının yankıları uzun süre devam etmiştir. Türkiye’nin toplumsal, sosyolojik ve ekonomik olarak bir devrim yaşamamış olması, sanayinin oturmamış olması, toplumsal göçler ve arayışlar nedeniyle ekonominin gelişmemiş olması gibi nedenlerle halen belirsizlikler içinde yaşanmaktadır.

Bir yandan reformların yaşandığı, bir yandan yasakların yaşandığı bir ülkede, yeniliklerin kolay uygulanmadığı bir geçmişe sahipken; günümüzde ise gerek yayıncılık teknolojisi olsun gerek tüm diğer alanlardaki teknolojiler olsun hızlı bir kabullenişin oluştuğunu görüyoruz. Özellikle sermayelerin çoklu olması, tekelleşmelerin yerini çoklu şirket büyümelerine bırakması, köklü bir yayıncılık anlayışının oturmasından ziyade; günü kurtarma anlayışının kabul edildiğini göstermektedir. Eğitim şartlarının eşit ilerlememesi, okullardaki kitap, kitaplık, öğretmen, teknik olanaklar, okunması gereken temel eserler listelerinin tam verilmemesi, yayıncılık politikalarındaki telif, kdv gibi ekonomik sorunlarının altyapısının tam oturmaması, özel ve resmi yayın kurumları arasındaki iletişimsizlik gibi nedenler, daha da okumayan bir toplum olma yolunda Türkiye’yi yerinde saydırmaktadır.

Bu nedenle belki eski kuşaklar, köklü yayıncılığa sahip çıkarken, bazı edebiyat çevreleri elit kalırken; yeni kuşak dijital ve sosyal sanal iletişim ağlarını, kitap okumaya tercih etmektedir. Ama yine de yüzdelere bakıldığında, basılı kitap satışının, e-kitap satışlarından halen hayli önde olduğu, temel klasiklerin ve ders kitaplarının basımının, kitap pazar payında açık ara ileri olduğu görülmektedir. Fuarlara katılımın halen yüksek olduğu, çok satan eserlerin çok sattığı, yeni çıkanların ise ancak yarışmalarla adlarının duyulduğu, imza günlerinin ilgi gördüğü, televizyon, internet gibi medya mecralarında kitapların, yazarların ve yayıncılığın söz konusu olduğu bir ülkede yaşıyoruz. Bu da halen daha kitaba ve yayıncılık anlayışına sahip çıkıldığını gösteriyor.

Bir yandan belleğin yitirildiği, bir yandan enformasyon küreselleşmesinin yaşandığı bir dünyada, yansımaların Türkiye'ye belirli aralıklarla, ülkenin gelişimine paralel olarak gelmesi ise normal karşılanmalıdır. Cumhuriyet gibi demokratik bir rejim anlayışının bile sadece 90 yıldır ülkede var olduğu düşünüldüğünde, gelecek kuşakların kültürel birikim oluşturmak, ekonomik ve sosyal bir altyapı oluşturmak için biraz daha mücadele vermesi gerekecektir. Nereden geldiğinin unutulmadan, bilgi, evrensel değerler, okuryazarlık ve kültürel formların modern ideolojilerle birleştirildiği bir düzlemde, geleceğe sahip çıkmak yeni kuşakların işi olacaktır. Bunu yaparken gerek teknolojinin olumlu yanlarından yararlanmak, gerekse yüzeysel olmayan kalıcı izlerden yararlanmak gerekecektir.

19. yüzyılda bir taraftan yokluğu, savaşı, açlığı, iletişimsizliği diğer taraftan toplumsallığı yaşayan bir dünya ile şu an 21. Yüzyılda zenginliği, ulaşımı, interaktif iletişimi, sanal savaşları yaşayan ama bireyselleşen dünya aynı dünyadır. Durumu ötekileştirmeden yani nereden gelip nereye gittiğimizi unutmadan, günümüz hızına kapılmamak ama evet yenilikleri kabul etmek mümkündür. Böylece hem kendimizi ve teknolojinin

olanaklarını yenilemiş geliştirmiş oluruz, hem de insanlığın neler yaşadığını unutmadan geçmiş yüzyıllara sahip çıkar; yani insan olduğumuzu hatırlamış oluruz.

Nice satırların yazılması umuduyla.

8. KAYNAKÇA

Adivar, Adnan (2000). *Tarih Boyunca İlim ve Din*, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Adler, Alfred (2010). *İnsan Tabiatını Tanıma*, çev. Ayda Yörükan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul

Adorno, T.W. (1991). *The Culture Industry: Selected Essays of Mass Culture*, Routledge, London

Agos Gazetesi, (2012, yazarsız haber) “Şık ve Şener’in tahliyesi için ilk yorumlar” adlı haber; <http://www.agos.com.tr/haber.php?seo=ak-partiden-sik-ve-senerin-tahliyesi-icin-ilk-yorumlar&haberid=937>

Ahmad, Feroz (2011). *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, çev. Yavuz Alogan, Kaynak Yayınları, İstanbul

Akaş, Cem (2012). “E-kitap ve fonksiyonlar” adlı makale, *Varlık Dergisi*, Şubat, sayı:1253, İstanbul

Akbulut, Ural (2003). *Tanzimat’tan Cumhuriyete Eğitim*, Türkiye Bilimler Akademisi Forumu, No:19, Tübitak Matbaası, Ankara

Aktan, Coşkun Can (2003). *Moderniteden Postmoderniteye Değişim*, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya

- Akyıldız, Ali (2004). *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İletişim Yayınları, İstanbul
- Althusser, Louis (2002). *Marx İçin*, çev. Işık Ergüden, İthaki Yayınları, İstanbul.
- Altınay, Ahmet Refik (2012). *Lale Devri: 1718-1730 Geçmiş Asırlarda Osmanlı Hayatı*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul
- Altun, Mustafa (2013). “Dilbilimi” başlıklı yazı, www.dilbilimi.net, 6 Ekim
- Altunok, Özlem (2013). “Söz Uçar, Yazı Kalır, Kitaba Ne Olur?”, *Sabit Fikir Dergisi*, Haziran, Sayı:28, İstanbul
- Altuntek, N. Serpil (1993). “İlk Türk Matbaasının Kuruluşu ve İbrahim Müteferrika”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 10 / Sayı 1 / Temmuz
- Amazon (2013). “Self Publishing”<https://kdp.amazon.com/self-publishing/help?topicId=A2VHRJZXET0TWT>
- Amin, Samir (1999). *Kapitalizmin Hayaleti*, çev. Cengiz Algan, Sarmal Yayınevi, İstanbul
- Apple (2013). i-books author,<http://www.apple.com/ibooks-author/>
- Armağan, Mustafa (2009). “Abdülhamid hakkında yanlış bildiğimiz 10 şey” başlıklı makale, 15 Şubat,<http://www.mustafaarmagan.com.tr/abdulhamid-hakkinda-yanlis-bildigimiz-10-sey.html>
- Arthur, Brian (1990). "Positive Feedbacks in the Economy", *Scientific American*, 262: Feb.
- Athey, Thomas H- Robert W. Zmud (1988).*Introduction to Computers and Information Systems*, Scott, Foresman and Co.

Atkaya, Kanat (2014). “Okumak Bir İlet Mi?” başlıklı yazı, *Hürriyet Gazetesi*, 06.04 İstanbul

Atwill, Yurong Yang – C David Hickey (2003). “Area studies librarians and international book fairs: the Hong Kong Book Fair experience”, *Library Collections, Acquisitions & Technical Services* N: 27

Aydoğan, Filiz (2013). *Medyadan Yansıyanlar*, Beta Basım Yayım Dağıtım AŞ, İstanbul.

Aygündüz, Filiz (2013). “Gezi Kütüphanesi”, <http://gundem.milliyet.com.tr/gezikutuphanesi/gundem/ynetay/1720413/default.htm> 9 Haziran, *Milliyet Gazetesi*, İstanbul

Babinger, Franz (2004). *Müteferrika Ve Osmanlı Matbaası*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul

Bagavad Gita (1995). çev. Sevdâ Çalışkan, İmge Yayınları, Ankara

Bagavad Gita, 2002, çev. Selçuk Caydı, Ruh ve Madde Yayınları, İstanbul

Bali, Rıfat (2007). *Tarz-ı Hayattan Life Style’a: Yeni Seçkinler, Yeni Mekanlar, Yeni Yaşamlar*, İletişim Yayınları, İstanbul

Barnes, Robert (2005). “Cloistered Bookworms in the Chicken-Coop of the Muses: The Ancient Library of Alexandria”, Chapter 3, *The Library of Alexandria: Centre of Learning in the Ancient World*, (Ed: Roy M. MacLeod), Great Britain

Barthes, Roland (2003). *Çağdaş Söylenler*, çev. Tahsin Yücel, Metis Yayınları, İstanbul

Barthes, Roland (2006). *Romanın Hazırlanışı-1: Yaşamdan Yapıta*, çev. Mehmet-Sema Rifat, Sel Yayıncılık, İstanbul

Başaran, Funda (2000).*İletişim ve Emperyalizm: Türkiye’de Telekomünikasyonun Ekonomi Politikası*, Ütopya Yayınevi, Ankara

Batur, Enis (1993). *Edebiyatta Çağdaşlık Sorunu* konulu Salı toplantıları sunumu, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul

Baudelaire, Charles (2003). *Modern Hayatın Ressamı*, çev. Ali Berktaş, İletişim Yayınları, İstanbul

BBC Türkçe Servisi (2012), “Apple’a e-kitap davası”, 11.04.,http://www.bbc.co.uk/turkce/ekonomi/2012/04/120411_apple_ebook.shtml

Beeching, Wilfred A. (1974). *Century of the Typewriter*, Heinemann, Portsmouth

Bek, Mine Gencel (2003). *Avrupa Birliği ve Türkiye’de İletişim Politikaları*. Ümit Yayıncılık, Ankara

Benjamin, Walter (2011). “Üretici Olarak Yazar” adlı makale, çev. Haluk Barışcan, Güven Işısağ, *Brecht’i Anlamak*, Metis Yayınları, İstanbul

Basım, Nevzat. “Kitap Yayınlayanlar Nasıl Para Kazanır?” başlıklı yazı, Kadir Has Üniversitesi, Panorama Kadir Has Yayını, sayı:8

Bear, Jacci Howard (2007).“When was desktop publishing invented?”,http://web.archive.org/web/20070420204531/http://desktoppub.about.com/cs/beginners/f/when_dtp.htm

Benjamin, Walter (2004).*Pasajlar*, çev. Ahmet Cemal, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Bensinger, Greg (2013). "Amazon's Quest for Web Names Draws Foes",
<http://online.wsj.com/article/SB10001424127887324096404578352532206088970.html>

Berg, Maxine- Hudson, Pat (1992). "Rehabilitating the Industrial Revolution". *The Economic History Review*(Vol. 45, No. 1)

Berkes, Niyazi (1971). *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Bilgi Yayınevi, Ankara

Berman, Marshall (1994). *Katı Olan Herşey Buharlaşıyor*, çev. Bülent Peker, Ümit Altuğ, İletişim Yayınları, İstanbul.

Beydilli, Kemal (2004). "Müteferrika ve Osmanlı Matbaası", *18. Yüzyılda İstanbul’da Kitabiyat*, Toplumsal Tarih, sayı 128, Ağustos

Beygu, Şahin (1990). *Yayıncılıkta Bilgisayar Elkitabı*, Türkiye Yayıncılar Birliği Derneği, İstanbul

Bianet (2013).“Kitap Sınırlaması Bitti” başlıklı haber,
<http://www.bianet.org/bianet/insan-haklari/145520-kitap-sinirlamasi-bitti-hak-ihlalleri-suruyor-01.04.2013>

Binbirgece Masalları (2003). Yayına hazırlayan: Sadık Yalsızuçanlar, Timaş Yayınları, İstanbul

Boorstin, Daniel J. (1994).*Keşifler ve Buluşlar*, çev. Fatoş Dilber, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara

Bourdieu, Pierre (2006). *Karşı Ateşler*, çev. Halime Yücel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul

Bourdieu, Pierre (1999).*Sanatın Kuralları*, çev. Nevmettin Kamil Sevil, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul

- Bozkurt, Veysel (2000). 'Gözetim ve İnternet: Özel Yaşamın Sonu mu?', *Birikim Dergisi*, Ağustos, No:136
- Bozkurt, Veysel (1997). *Enformasyon Toplumu ve Türkiye*. Sistem Yayıncılık, İstanbul
- Braudel, Fernand (2013). *Kapitalizmin Kısa Tarihi*, çev. İsmail Yerguz, Say Yayınları, İstanbul
- Brecht, Bertolt- Ernest Bloch, Georg Lukacs, Theodor W. Adorno, Walter Benjamin (2006). *Estetik ve Politika*, çev. Ünsal Oskay, Alkım Kitabevi, İstanbul
- Brokaw, Cynthia J. and Kai Wing Chow (2005). *Printing and Book Culture in Late Imperial China*, University of California Press, London England
- Brooks, Alex (2006). "Apple at 30 – 1976 to 1986", <http://www.worldofapple.com/archives/2006/03/30/apple-at-30-1976-to-1986/> March 30th
- Bruce, F.F.(1983). *İncil Nasıl Yazıldı*, çev. Yakup Yazman, Müjde Yayıncılık
- Brummett, Palmira (2003). *İkinci Meşrutiyet Basınında İmge ve Emperyalizm: 1908-1911*, çev. Ayşen Anadol, İletişim Yayınları, İstanbul
- Burke, Peter and Asa Briggs (2002). *A Social History of the Media: From Gutenberg to the Internet*, Polity Press, Cambridge
- Burke, Peter (1996). *Yeniçağ Başında Avrupa Halk Kültürü*, çev. Göktuğ Aksan, İmge Kitabevi, Ankara
- Burke, Peter (2000). *A Social History of Knowledge*, Polity Press Ltd, UK
- Burke, Peter (2004). *What is Cultural History*, Polity Press Ltd, Cam, UK

Butler, Pierce (1940). *The Origins of Printing in Europe*, University of Chicago Press

Büken, Gülriz (2001). “Amerikan Popüler Kültürünün Türkiye’de Yayılışına Karşı Tepkisel Düşünceler”, *Doğu Batı Dergisi*, Yıl:4 Sayı:15

Bürger, Peter (2004). *Avangard Kuramı*, çev. Erol Özbek, İletişim Yayınları, İstanbul

Calvo, Hortensia (2009). “Latin America”, *The Companion of the History of the Book*, (ed. Simon Eliot- Jonathan Rose), Blackwell Publishing Limited, Oxford UK

Campbell, Joseph (1964). *Occidental Mythology: The Mask of God*, Viking Press, ABD.

Cantek, Levent (2002). *Türkiye’de Çizgi Roman*, İletişim Yayınları, İstanbul

Casson, Lionel (2002). *Libraries in the Ancient World*, Yale University Press, New Haven and London.

Castells, Manuel (2006 a). *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür Cilt 1: Ağ Toplumunun Yükselişi*, çev. Ebru Kılıç, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul

Castells, Manuel (2006 b)- Mireia Fernandez-Ardevol, Jack Linchuan Qiu, and Araba Sey. “Mobile Communication and Society: A Global Perspective” Cambridge University, MA: MIT Press, UK

Castells, Manuel. “Globalisation, Identity and the State”, *Social Dynamics: A Journal of African Studies*, Issue 26:1

Ceram, C.W. (2011).*Tanrıların Vatanı Anadolu*, çev. Esat Nermi Erendor, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Childe, Gordon (2004). *Kendini Yaratan İnsan*, çev. Filiz Ofluoğlu, Varlık Yayınları, İstanbul.

Chisholm, Hugh (1924). *The Times*, 30 September, Issue 43770

Ciravoğlu, Öner (2012). Remzi Kitabevi Genel Yayın Koordinatörü, kişisel görüşme, Ocak, İstanbul

Cömert, Bedrettin (1978). “Kuramsal Açıdan Çeviri Sorunu” başlıklı makale, *Türk Dili aylık dil ve yazın dergisi*, cilt:322, Türk Dil Kurumu Yayınları

Çakır, Mukadder (2009). “Çağdaş Sanatın Sunum Alanlarında Güç Gösterileri: Sermaye, Siyaset ve Erkin Kullanımı” adlı makale, Karaelmas 2009: *Medya ve Kültür*, Urban Kitap İstanbul

Çakır, Mukadder (2013 a). *Medya ve Modernlik*, Parşömen Yayınları, İstanbul

Çakır, Mukadder (2013 b). *Medya ve Sanat*, Parşömen Yayınları, İstanbul

Çelebi, Evliya (2006). *Seyahatname 2*. Cilt Akşehir, Yeni Şafak Gazetesi

Çev-Bir (2014). Çevirmenler Birliği internet sayfası, <http://cevbir.net/>

Çığ, Muazzez İlmiye (2006). Muazzez Çığ Blogu:
<http://muazzezciq.blogcu.com/sumer-soylenceleri-ve-din-kitaplari/1255925#>
01.10. tarihli, “Sümer Söylenceleri ve Din Kitapları başlıklı” yazı

Çığ, Muazzez İlmiye (2003).*Ortadoğu Uygarlık Mirası*, Kaynak Yayınları, İstanbul

Çıkar, Mustafa (1998). *Hasan Ali Yücel ve Türk Kültür Reformu*, İş Bankası Yayınları, İstanbul

Çobanlı, Cem (2014). Kişisel görüşme, Ocak , İstanbul

Çobanlı, Cem (2004). *Vosvos: Bir Kaplumbağa Yolculuğu* (1931-2003), Ne Kitaplar Yayınevi, İstanbul

Daniels, T. Peter (1996). "The Study of Writing Systems", *The World's Writing Systems*, ed. Bright and Daniels. Oxford University Press, UK

Dankoff, Robert (2004). *An Ottoman Mentality: The World of Evliya Çelebi*, Brill, Netherlands

Darnton, Robert (2012). "Google ve Kitapların Geleceği" adlı makale, *Varlık Dergisi*, Şubat, sayı:1253, İstanbul

Dede Korkut Kitabından Seçmeler (2005), der. Mustafa Miyasoğlu, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Müdürlüğü, İstanbul.

Dizayn Deposu (2011), "Yeni Sony e-okuyucu Çıkıyor" başlıklı haber, <http://www.dizayndeposu.com/index.php/categoryblog/yeni-sony-ereader-agustos-sonunda-cikiyor>, 22.08. tarihli haber

Dolgun, Uğur (2004). "Gözetim Toplumunun Yükselişi: Enformasyon Toplumundan Gözetim Toplumuna" başlıklı yazı, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 1:3

Drucker, Peter F. (1993). *Kapitalist Ötesi Toplum*, çev. Belkıs Çorakçı, İnkılap Kitabevi, İstanbul.

Dudley, Leonard M. (1997), *Kalem ve Kılıç*, çev. Müfit Günay, Dost Kitabevi, Ankara

Dursun, Tarık K. (2005) . *Amma da Accayıp Dünya-II*, Aykırı Yayıncılık, İstanbul

Eagleton, Terry (2005).*İdeoloji*, çev. Muttalıp Özcan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul

Eco, Umberto. (2008).*Yorum ve Aşırı Yorum*, çev. Kemal Atakay, Can Yayınları, İstanbul

Eisenstein, Elizabeth L. (1979).*The Printing Press as an Agent of Change*, Cambridge University Press, Cambridge

Ekmekçi, Bora (2013). www.idefix.com satış direktörü, kişisel görüşme, 27.03. İstanbul

Enders Analysis (2012). “Digital Europe: Diversity and Opportunity”, <http://creamebooks.com/blog/statistics-about-ebook-market-in-europe/>Let’s Go Connected, 8 May

English, James F. (2005).*The Economy of Prestige: Prizes, Awards, and The Circulation of Cultural Value*, Cambridge, Mass. Harvard University Press

Erciyes, Cem (2011). “Kitapları Ayarlama Enstitüsü” başlıklı yazı, Radikal Gazetesi,http://www.radikal.com.tr/yazarlar/cem_erciyes/kitaplari_ayarlama_enstitusu-105083128.05.

Ergürel, Deniz (2012). “Kendi kitabınızın yayıncısı olmak ister misiniz?” yazısı, *Zaman Gazetesi*, 28.01.

Erkan, Hüsnü (2000). *Bilgi Uygarlığı için Yeniden Yapılanma: Cumhuriyetten Günümüze Değişim Süreci*, İmge Kitabevi, Ankara

Erkman- Akerson, Fatma (2010). *Edebiyat ve Kuramlar*, İthaki Yayınları, İstanbul

Ertuna, Çağdaş (2013). “Kitabı Sattıran Yazarın Adı mı?”başlıklı haber, *Milliyet Gazetesi*, 16.07.

Esen, Nüket (1996). “1983-1994 arasında roman ve hikaye”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C:12, İletişim Yayınları, İstanbul

Facebook book
(2010).<http://www.kickstarter.com/projects/cheryl/socialbook-aka-the-facebook-book>, erişim tarihi: 23.10.

Finkelstein, David (2009). “The Globalization of the Book: 1800-1970” in *The Companion of the History of the Book*, ed. Simon Eliot- Jonathan Rose, Blackwell Publishing Limited, Oxford UK

Fischer, Ernst (2003). *Sanatın Gerekliliği*, Payel Yayınları, çev. Cevat Çapan, İstanbul

Fischer, S. Roger (2003). *A History of Writing*, Reaktion Books Ltd, London 2001

Fiske, John (2014). *İletişim Çalışmalarına Giriş*, çev. Süleyman İrvan, Bilim Sanat Yayınları, Ankara

Fiske, John (2013). *Myths and Myth-makers: Old Tales and Superstitions Interpreted by Comparative Mythology*. Electronic Text Center, University of Virginia Library, 2008, updated

Fletcher, H. George (1995). *In praise of Aldus Manutius*. New York: Morgan Library

Forester, Tom (1987). *The Story of the Information Technology Revolution*, MIT Press

Foucault, Michel (1999). *Bilginin Arkeolojisi*, çev. Veli Urhan, Birey Yayıncılık, İstanbul

Foucault, Michel (1995). *Discipline and Punishment*. Vintage Books, New York:

Frankfurt Kitap Fuarı (2014).<http://www.book-fair.com/en/>erişim tarihi: 18.03.

Freud, Sigmund (1999). *Uygarlığın Huzursuzluğu*, çev. Haluk Barışcan, Metis Yayınları, İstanbul

Fuat, Memet (2001). *Eleştiri Üstüne*, Adam Yayınları, İstanbul

Galatasaray Üniv. Haber Dergisi (2011).<http://gsuhaber.gsu.edu.tr/?p=245>Güneş Seferoğlu, İbrahim Arslan, 21.04.

Garnett, Lucy M.J. (2009). *Turkish Life in Town and Country*, Biblio Bazaar

Gautier, Theophile (1990). *Constantinople*, Isis, Istanbul

Gelb, Ignace J. (1963). *A Study of Writing*, University of Chicago Press, Chicago

Geray, Haluk (2003). *İletişim ve Teknoloji: Uluslararası Birikim Düzeninde Yeni Medya Politikaları*, Ütopya Yayınevi, Ankara

Gılgamış Destanı (1973). çev. Sevin Kutlu- Teoman Duralı, Hürriyet Yayınları, İstanbul

Giddens, Anthony (2004). *Modernliğin Sonuçları*, çev. Ersin Kuşdil, Ayrıntı Yayınları, İstanbul

Göre, Nilüfer (2000). “80 Sonrası Politik Kültür” adlı makale, *Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme*, Alfa Yayınları, İstanbul

Greenleaf Book Group (2006).
<http://www.greenleafbookgroup.com/category/blog-tag/how-many-publishers-are-there> May, 17

Gutenberg (2014).www.gutenberg.org erişim tarihi: 01.04.

Güçdemir, Yeşim (2010). *Sanal Ortamda İletişim*, Derin Yayınları, İstanbul.

Gümüş, Semih (2012). “E-kitapsız olmayacak” adlı makale, *Varlık Dergisi*, Şubat, sayı:1253, İstanbul

Gündüz, Şinasi (1998). *Din ve İnanç Sözlüğü*, Vadi Yayınları, Ankara

Gürbilek, Nurdan (2001). *Vitrinde Yaşamak: 1980’lerin Kültürel İklimi*, Metis Yayınları, İstanbul

Hachette (2013).<http://www.hachettebookgroup.com/about> erişim tarihi: 11.12.

Hall, Leo (2010). *The Storyteller*, The Modernizm Lab at Yale University, New Haven, USA

Hall, Stuart - Martin Jacques (1995). *Yeni Zamanlar: 1990larda Politikanın Değişen Çehresi*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul

Hall, Stuart (1998). *Kültür, Küreselleşme ve Dünya Sistemi*, der. Anthony D.King, çev. Gülcan Seçkin-Ümit H. Yolsal, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara

Hançerlioğlu, Orhan (1984). *İslam İnançları Sözlüğü*, Remzi Kitabevi

Hanioğlu, M. Şükrü (2011). “Civil Military Relations in the Second Constitutional Period: 1908-1918”, *Turkish Studies*, Vol.12, No.2, Routledge, June

Harvey, David (1993). “Postmodernliğin Durumu” adlı makale, *Birikim Dergisi*, sayı:49, Mayıs, İstanbul

Harvey, David (2003). *Postmodernliğin Durumu*, çev. Sungur Savran, Metis Yayınları, İstanbul.

Hellinga, Lotte (2009). “The Gutenberg Revolutions” in *The Companion of the History of the Book*, ed. Simon Eliot- Jonathan Rose, Blackwell Publishing Limited, Oxford UK

Hesiodos (1977). *Eseri ve Kaynakları*. çev. Azra Erhat, Sabahattin Eyuboğlu, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara

Hesiodos (2012). *İşler ve Günler: Tanrıların Doğuşu*, çev. Furkan Akdemir, Say Yayınları, İstanbul.

Hızlan, Doğan (2003). “İnce Memed'e imzayı koymamak için direnmişim” başlıklı Yaşar Kemal söyleşisi, *Hürriyet Gazetesi*, 20.12.

Hirsch, Rudolf (1974). *Printing, Selling and Reading*, Otto Harrassowitz, Wiesbaden

Hobsbawm, Eric -Terence Ranger (2006). *Geleneğin İcadı*, çev. Mehmet M.Şahin, Agora Kitaplığı, İstanbul

Hobsbawm, Eric (1999). *Tarih Üzerine*, çev. Osman Akınhay, Bilim Sanat Yayınları, Ankara

Horkheimer, Max (2008). *Akıl Tutulması*, çev. Orhan Koçak, s.63, Metis Yayınları, İstanbul

Hoy, Fiona. "Western Europe e-book market to top 30 million";
<http://digital2disc.com/index.php/news/article/western-europe-e-book-market-to-top-30-million>

Hsu, Cheng- Hsiang (2004). "A Survey of Arabic-character Publications Printed in Egypt During the Period of 1822-1851" in *Journal of Semitic Studies*, Supplement 15. Edited by Philip Sadgrove. Oxford: Oxford University Press, on behalf of the University of Manchester.

Huyssen, Andreas (1999). *Alacakaranlık Anıları: Bellek Yitimi Kültüründe Zamanı Belirlemek*, çev. Kemal Atakay, Metis Yayınları, İstanbul.

Hürriyet (2013)."Okul ve üniversitelerde kitaptan fotokopi çekmek suçtur" başlıklı haber, <http://www.hurriyet.com.tr/egitim/24680888.asp>10.09,

Ions, Veronica (1986). *Indian Mythology*, Newnes Books, Yugoslavia.

İnce, Muharrem (2011). "Hasan Ali Yücel'i Saygıyla Anıyoruz" başlıklı konuşma, *Aramızdan Ayrılışının 50. Yılında Hasan Ali Yücel Sempozyumu*, İzmir Ekonomi Üniversitesi, 25-26 Şubat, İzmir Balçova Belediyesi

İskit, Server (2000). *Türkiye’de Neşriyat Hareketleri Tarihine Bir Bakış*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları Basımevi, Ankara.

İTO, İstanbul Ticaret Odası, Eski Eserler Kataloğu

Jameson, Fredric (1986). "Third World Literature in the Era of Multinational Capitalism", *New Political Science / Literature and Politics*, Summer, No:15, Columbia Univ., NY

Jameson, Fredric (2006). *Marksizm ve Biçim: 20.yy’da Diyalektik Yazın Kuramları*, çev.Mehmet H.Doğan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Jameson, Fredric (1993). Modernizm ve Emperyalizm adlı makale, *Milliyetçilik, Sömürgecilik ve Yazın*, çev. Şen Süer Kaya, Kabalcı Yayınevi, İstanbul

Jay, Martin (2005). *Diyalektik İmgelem*, çev. Ünsal Oskay, Belge Yayınları, İstanbul

Johns, Adrian (1998). *The Nature of the Book: Print and Knowledge in the Making*, The University of Chicago Press, London

Kabacalı, Alpay (1998). “1980 Sonrası Yayıncılık” adlı makale, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: 15, İletişim Yayınları İstanbul

Kabacalı, Alpay (2000). *Türkiye’de Matbaa: Basın ve Yayın Tarihi*, Literatür Yayınları, İstanbul

Kadın Eserleri Kütüphanesi (2013).

http://www.kadineserleri.org/vakif_hakkinda_amac.asp erişim tarihi: 27.12.

Kanmaz, Zeki (2013). *Türklerde İlkler*, Neden Kitap Yayıncılık, İstanbul

Kaya, Korhan (1997). *Hint Mitolojisi Sözlüğü*, İmge Kitabevi, Ankara

Kaya, Onur (2013). NTV Yayınları editörü, kişisel görüşme, Mart, İstanbul

Kaynardağ, Arslan (1983). “Yayın Dünyası” adlı makale, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C:10, İletişim Yayınları, İstanbul

Kellner, Douglas, Steven Best (1998). *Postmodern Teori-Eleştirel Soruşturmalar*, çev. Mehmet Küçük, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Kellner, Douglas, Steven Best (2013). “Contemporary Youth and Postmodern Adventure”,
<http://www.gseis.ucla.edu/faculty/kellner/essays/youthpostmodernadventure.pdf> erişim tarihi: 01.11.

Kelly, Bulkeley (2000). *Dreaming in the world's religions: A comparative history*. New York: New York University Press, USA

Kemaloğlu, Selah (2003). “Günümüz Edebiyatı Fosforlu” başlıklı Ömer Türkeş söyleşisi, *Yeni ŞafakGazetesi*, 10.12.

Kinsley, Michael (2008). “Writers Vs. Editors: A Battle for the Ages”, *TIME*, April 10

Kocatürk, Kenan (2013). Türkiye Yayıncılar Birliği Genel Sekreteri, kişisel görüşme, İstanbul, 21 Mart

Koloğlu, Orhan (2006). *Osmanlı'dan 21.Yüzyıla Basın Tarihi*, Pozitif Yayınları, İstanbul

Kongar, Emre (1995). *12 Eylül Kültürü*, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Kornicki, Peter F. (2001). *Book in Japan: A Cultural History from the Beginnings to the Nineteenth Century*. University of Hawai'i Press, Honolulu, Netherlands

Köker, Eser (2005). *Sözlü Kültür Üzerine Düşünmek: Kitapta Kurutulmuş Çiçekler*, Dipnot Yayınları, Ankara

Kramer, S.N. (1990). *Tarih Sümer'de Başlar*, çev. İlmiye Çiğ, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Kumar, Krishan (2004). *Çağdaş Dünyanın Yeni Kuramları*, çev. Mehmet Küçük, Ankara, Dost Yayınları

Kundera, Milan (2002). *Roman Sanatı*, çev. Aysel Bora, Can Yayınları, İstanbul.

Kültür Varlıkları (2014).“Evliya Çelebi Unesco Listesinde” adlı haber, <http://www.kulturvarliklari.gov.tr/TR,76211/evliya-celebi-seyahatnamesi-unesco-dunya-belleginde.html>, erişim tarihi: 05.03.

Kwak, Sun Young (2005).World Heritage Rights Versus National Cultural Property Rights: “The Case of the Jikji”http://www.carnegiecouncil.org/publications/archive/dialogue/2_12/online_exclusive/5153.html22th April

Kyong-Hee, Lee (2013). "Joseon Royal Books Return Home after 145 Years in France."http://www.koreana.or.kr/months/news_view.asp?b_idx=1576&lang=en&page_type=list

Labarre, Albert (2012). *Kitabın Tarihi*, çev. Işık Ergüden, Dost Kitabevi, İstanbul.

Lazar, Judith (2012). *İletişim Bilimi*. Çev. Cengiz Anık, Vadi Yayıncılık, 2001.

Lewis, Geoffrey (2004). *Trajik Başarı: Türk Dil Reformu*, çev. Mehmet Fatih Uslu, Gelenek Yayıncılık, İstanbul

Lucas, Robert E., Jr. (2002). *Lectures on Economic Growth*. Cambridge: Harvard University Press.

Lukacs, Georg (2007).*Roman Kuramı*, Metis Yayınları, çev. Cem Soydemir, İstanbul

Lukacs, Georg. *Avrupa Gerçekciliği*, Payel yayınları, çev. Mehmet H. Doğan

Lunn, Eugene (1995). *Marksizm ve Modernizm: Lucaks, Brecht, Benjamin ve Adorno üzerine Tarihsel bir İnceleme*, çev. Yavuz Alogan, Alan Yayıncılık

Lyotard, Jean François (2012). “Bilgi Satılmak İçin Üretilir” başlıklı yazı, *Felsefe Kitabı*, çev. Emel Lakşe, Alfa Kitap, İstanbul

Lyotard, Jean François (1984). *The Postmodern Condition A Report on Knowledge*, Chapter: 5, Manchester University Press

Macalister, Terry (2009). “Cambridge University Press: dons step in as digital age threatens jobs at world's oldest publisher”, *The Guardian*, 9th April UK

Macleod, Roy (2005). *The Library of Alexandria: Centre of Learning in the Ancient World*, University of Sydney, MPG Books, Great Britain

Macmillan (2013).<http://se.macmillan.com/Who-We-Are/Where-we-have-come-from/Where-we-have-come-from/>erişim: 11.12.

Manguel, Alberto (2013). “Edebiyat daha iyi sorular sormayı öğretir”, *Gazete Çankaya*, Yıl:3, Sayı: 53, 15-30 Eylül

Manguel, Alberto (2004). *Okumanın Tarihi*, çev. Füsun Elioğlu, Yapı Kredi Yayınları İstanbul.

Mardin, Şerif (1997). *Türk Modernleşmesi: Makaleler- 4, 5*. Baskı: İletişim Yayınları, İstanbul

Marga, Andrei (2009). The society of risk? (Ulrich Beck) Europe’s Times and Unknown Waters-1,

<http://www.waterytimes.com/index1.php?no=1&location=N001C03&txt=N001C03T06#.Uq7n-jvxtDg>April

Marx, Karl ve Friedrich Engels (1999). *Komünist Manifesto*, çev. Yılmaz Onay, Evrensel Basım Yayın, İstanbul

Marx, Karl (2011). *Ekonomi Politğin Eleştirisine Katkı*, çev. Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara

Marx, Karl (2005). *Toplumbilimsel Yazılar: Seçme Metinler*, çev. Özer Ozankaya, Cem Yayınevi, İstanbul

Mattelart, Armand ve Michele (2003). *İletişim Kuramları Tarihi*, çev. Merih Zıllıoğlu, İstanbul, İletişim Yayınları

Mattelart, Armand (2001). *İletişimin Dünyasallaşması*, çev. Halime Yücel, İletişim Yayınları, İstanbul

McChesney, Robert W. (2003). *Kapitalizm Ve Enformasyon Çağı: Küresel İletişim Devriminin Politik Ekonomisi*, Epos Yayınları, Ankara

McLuhan, Marshall (2001). *Gutenberg Galaksisi*, çev. Gül Çağalı Güven, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul

McNeill, William (2008). *Dünya Tarihi*, İmge Yayınları, çev. Alaeddin Şenel, Ankara

Mélikoff, Irène (1998). *Hadji Bektach: un mythe et ses avatars : genèse et évolution du soufisme populaire en Turquie*. BRILL, Netherlands

Milli Eğitim Kurultayı (1991). Birinci Maarif Şurası *Çalışma programı ve konuşmalar*, 17-29 Temmuz 1939, Milli Eğitim Yayınları, Ankara

Milli Kütüphane (2013) sayfası. <http://www.mkutup.gov.tr> erişim tarihi: 27.12.

Milliyet (2007). “Dink, öldürülen 62. Gazeteci” başlıklı haber, 19 Ocak
<http://www.milliyet.com.tr/2007/01/19/son/sontur46.asp>

Milliyet son dakika (2007). Hrant Dink öldürüldü başlıklı haber, 19 Ocak,
<http://www.milliyet.com.tr/2007/01/19/son/sontur35.asp>

Miraç, Zeynep (2014). “Sahaflar Kazan, Biz Kepçe” adlı makale, *Hürriyet Hayat Rehberi*, Kış sayısı

Moran, Berna (2009). *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, İletişim Yayınları, İstanbul

Morel, Eugene (2000). *Türkiye ve Reformları*, çev. S.Belli, Ütopya Yayınları, Ankara

Morgan, Lewis Henry (1994). *Eski Toplum 1*, çev. Ünsay Oskay, Payel Yayınevi, İstanbul

Morley, David ve Kevin Robins, *Kimlik Mekanları: Küresel Medya, Elektronik Ortamlar ve Kültürel Sınırlar*, çev. Emrehan Zeybekoğlu, Ayrintı Yayınları, İstanbul 1997

Müller, Georgina Adelaide (2010). *19. Asır Biterken İstanbul'un Saltanatlı Günleri*, çev. Betül Kara, Dergah Yayınları, İstanbul

Müteferrika Dergisi (2005). “II. Abdülhamid'in çevirttiği polisiye romanlar” adlı makale, Sayı: 28, Kış -2

Naci, Fethi (2002). *Roman ve Yaşam: Eleştiri Günlüğü III*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul

Narayan, R.K. (2006). *The Ramayana*. Penguin Group

Neave, Dorina L.(2008), *Sultan Abdülhamit Devrinde İstanbul'da Gördüklerim*, çev. Neşe Akın, Dergah Yayınları, İstanbul

Necatigil, Behçet (1978). *100 Soruda Mitologya*, Gerçek Yayınevi, İstanbul

Nelson, K. (1985) *The Art of Reciting the Quran*, University of Texas Press, Austin

Neyfakh, Leon (June 4, 2008). ["It's Official: Jane Friedman Out at HarperCollins, Her Deputy Up 'Effective Immediately'". The New York Observer](#). Retrieved 26 November 2010.

New York Times (1962). "Cep Bilgisayarı, Alışveriş Listesinin Yerini Alabilir" başlıklı haber, 03.11.

Nibelungen: Bin Yıllık Cermen Destanı (2001). çev. Cem Demir, Asa Kitabevi, Bursa

Nişanyan, Sevan (2008). *Yanlış Cumhuriyet*, Kırmızı Yayınları, İstanbul

Nuhoğlu, Hidayet (1999). *Müteferrika Matbaası ve Bazı Mulahazalar*, Osmanlı (ed. G. Eren), Yeni Türkiye, Ankara, Cilt: 7

Oğuz Kaan Destanı (2004). Damla Yayınevi, İstanbul.

Oktay, Ahmet (1996). "1980 sonrasında eleştiri ve deneme", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C:12, İletişim Yayınları İstanbul

Ong, Walter (2010).*Sözlü – Yazılı Kültür: Sözü'n Teknolojileşmesi*, çev. Sema Postacıoğlu Banon, Metis Yayınları İstanbul

Oral, Fuat Süreyya (1968).*Türk Basın Tarihi*, Yeni Adım Matbaası, Ankara

Ortaylı, İlber (2000). “Tanzimat Adamı ve Tanzimat Toplumu” başlıklı makale, *Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme*, der. Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay, Alfa Yayınları, İstanbul

Oskay, Ünsal (2008). “Kitapsız Toplumun Televizyonu”, “Enformasyon Topluma Geçmezsek Geleceğin Aztekleri Olabiliriz”,*Yıkanmak İstemeyen Çocuklar Olalım*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul

Oskay, Ünsal (2000). *19. Yüzyıldan Günümüze Kitle İletişiminin Kültürel İşlevleri – Kuramsal Bir Yaklaşım*, Der Yayınları, İstanbul

Oskay, Ünsal (1999). *İletişimin ABC’si*, Der Yayınları, İstanbul

Oypan, Sinan (2012). “Amazon’un bugüne kadar çıkardığı bütün tablet ve e-okuyucular” makalesi, 7 Eylül: <http://eticaretmag.com/amazonun-bugune-kadar-cikardigi-butun-tablet-ve-e-okuyucular/>erişim tarihi: 11.12.2012

Öcal, Orhan (1971). *Kitabın Evrimi*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara

Öz, Can (2014). “Okumak İstedığınız Kitap Henüz Yazılmamışsa Siz Yazmalısınız” adlı makale, *Hürriyet Hayat Rehberi*, Kış sayısı.

Özbudun, Ergun- Fuat Keyman (2003). “Türkiye’de Kültürel Küreselleşme” makalesi, *Bir Küre Binbir Küreselleşme*, ed.Peter L.Berger, Samuel P. Huntington, çev. Ayla Ortaç, Kitap Yayınevi, İstanbul.

Özdemir, Gülseren (2008). “İki Devlet Karşısında Pir Sultan Abdal”,*Çukurova Üniversitesi Türkoloji Bölümü Dergisi*, 21.10.

Özerdim, Sami N. (1961). “Kitap Saati’nde Onbir Yıl”, *Dost Dergisi*, Ağustos

Paker, Saliha – Susam, Şebnem (1996).“1980 sonrası çeviri”, *Cumhnrüyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C:12, İletişim Yayınları İstanbul

Parsons, Talcott (1966). *Societies: Evolutionary and Comparative Perspectives*. University of California, Prentice-Hall Incorporated, California

Pearson (2013).<http://www.pearson.com/about-us/our-history.html> erişim tarihi: 11.12.

PEN (2013) International <http://www.pen-international.org/themes/pen-declaration-on-digital-freedom/> 01.04.

Pir Sultan Abdal (2014). Dernek ana sayfası, “2 Temmuz 1993 Madımak Katliamı” başlıklı yazı, <http://www.pirsultan.net/2-temmuz-1993-madimakerisim> erişim tarihi: 21.02.

Pogue, David (2012). New York Times technology page, 14.11.2011 <http://www.nytimes.com/2011/11/14/technology/personaltech/the-fire-aside-amazons-lower-priced-kindles-also-shine.html>, erişim tarihi: 19.02.

Ponting, Clive (2011). *Dünya Tarihi: Yeni Bir Bakış Açısı*, çev. Eşref Bengi Özbilen, Alfa Yayınları, İstanbul.

Publishers Association (2014).<http://www.publishers.org.uk/> , 2010 erişim: 09.01.

Publishers Weekly (2014).“Dünyanın en Büyük Kitap Yayıncıları” haberi, <http://www.publishersweekly.com/pw/by-topic/industry-news/financial-reporting/article/58211-the-global-60-the-world-s-largest-book-publishers-2013.html> 13 Temmuz

Publishers Weekly; “The Global e-book Market”.
http://www.publishersweekly.com/binary-data/ARTICLE_ATTACHMENT/file/000/000/522-1.pdf 2011

- Rees, Fran (2006). *Johannes Gutenberg: Inventor of the Printing Press*. Signature Lives, Compass Point Books, Minneapolis USA
- Ricaud, Paul (1996). *Türklerin Siyasi Düsturları*, çev. Reşat Uzmen, Ad Yayıncılık, İstanbul
- Rifat, Sema (2013). “Bir Yazarın Çalışma Pratiği: Roland Barthes”, *Kitaplık Dergisi*, Ocak Şubat, sayı: 165, Yapı Kredi Yayıncılık İstanbul
- Robins, Kevin (1999). *İmaj: Görmenin Kültür ve Politikası*, çev. Nurçay Türkoğlu. Ayrıntı Yayınları, İstanbul
- Rosenberg, Donna (1998). *Dünya Mitolojisi*, Yay. haz. Kudret Emiroğlu, İmge Kitabevi, Ankara.
- Sabah (2013). “E-kitapta vergi dopingi” başlıklı haber, http://www.sabah.com.tr/kultur_sanat/edebiyat/2013/03/01/ekitapta-vergi-dopingi 01.03.
- Sabitfikir (2011), Yayıncılar Birlik İstiyor başlıklı yazı, <http://www.sabitfikir.com/dosyalar/yayincilar-birlik-istiyor> 28.09.
- Said, Edward (2004). *Yazınsal Eleştiri: Söyleşiler*. çev. Salih Özer, Hece Yayınları, Ankara
- Sakaoğlu, Necdet (2012). *Bu Mülkün Sultanları*. Oğlak Yayınları, İstanbul
- Sartre, Jean Paul (2010). *Aydınlar Üzerine*, çev. Aysel Bora, Can Yayınları, İstanbul.
- Saussure, Ferdinand De (2012). “Her Mesaj Göstergelerden Oluşur”, *Felsefe Kitabı*, çev. Emel Lakşe, Alfa Kitap, İstanbul
- Schimmel, Annemarie (1993). *The Triumphal Sun: A Study of the Works of Jalaloddin Rumi*, SUNY Press

Schmitt, Carl (2006). *Parlamentar Demokrasinin Krizi*, çev. Emre Zeybekoğlu, Dost Kitabevi, Ankara.

Schuessleo, Jennifer (2010). “The Godfather of the e-reader”, http://www.nytimes.com/2010/04/11/books/review/Schuessler-t.html?pagewanted=all&_r=0 08.04.

Shatzkin, Leonard (1982). *In Cold Type: Overcoming the Book Crisis*. Boston, Mass.: Houghton-Mifflin

Shaw, David J.(2009).“The Book Trade Comes of Age: The 16th Century” in *The Companion of the History of the Book*, ed. Simon Eliot- Jonathan Rose, Blackwell Publishing Limited, Oxford UK

Shuler, John (2006). “The Revolution Will not be Cataloged: Gutenberg’s Librarians and the 21st Century”, *The Journal of Academic Librarianship*, Volume:32, Number:5, September.

Simmel, George (2009). *Bireysellik ve Kültür*. Çev. Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul.

Smith, Frank (1994). *Writing and the Writer*. Routledge, London

Smith, Preserved (2007). *Rönesans ve Reform Çağı*, Türkiye İş Bankası yayınları, çev: Serpil Çağlayan, İstanbul

Sol (2013) haber portalı, <http://haber.sol.org.tr/medya/akpnin-medya-operasyonunun-basarisi-aydin-doganin-bu-sozlerinde-gizli-haberi-68056> 13.02.

Sökmen, Müge Gürsoy (1996). “Türkiye’de Yayıncılık Ortamı” adlı makale, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: 15, İletişim Yayınları İstanbul.

- Steinberg, S.H.(1955).*Five Hundred Years of Printing*, Penguin Books
- Sütçü, Özcan Yılmaz (2013).ORTAK BİR DÜNYA DENEYİMİ: HİKÂYE ANLATICISI, *Ethos Dergisi*, Temmuz, 6
- Şahhüseyinoğlu, H.Nedim (2005). *Dünden Bugüne Düşünceye ve Basına Sansür*, Paragraf Yayınevi, Ankara.
- Şen, Adil (1995). *İbrahim Müteferrika ve Usulü'l-Hikem fi Nizami'l-Ümem*, TDV, Ankara
- Şenel, Alaeddin (2004). *Siyasal Düşünceler Tarihi*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.
- Talay, Aydın (1991). *Eserleri ve Hizmetleriyle Sultan Abdülhamid*, İstanbul, Risale Yayınları
- Tanilli, Server (1981). *Uygarlık Tarihi: Çağdaş Dünyaya Giriş*, Say Yayınları, İstanbul.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi (2010).*19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, YKY İstanbul
- Tanpınar, Ahmet Hamdi (1957). *Hayat Dergisi* 26 Temmuz No: 42 sayfa: 22 Röportaj: Mustafa Baydar
- Targ, Harry R. (1976). "Global Dominance and Dependence, Post-Industrialism, and International Relations Theory: A Review." *International Studies Quarterly*. 20. 3
- Taşdemir, Babacan (2009). "Bilgi Toplumu Söylemi" adlı makale, Karaelmas 2009: *Medya ve Kültür*, Urban Kitap İstanbul
- TBMM (2014). 10 Ocak 1945 tarihli yasama yılı gündemi ve karar tutanağı, http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_dergisi_pdfler.birlesimler?v

[meclis=1&v_donem=d07&v_yasama_yili=3&v_cilt=](#) ERIŞİM tarihi: 19

Şubat

Tekoğlu, Recai (2013). “Yazının Tarihi ve Anadolu’ya Gelişi” yazısı, *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, Kasım-Aralık, sayı:36

Telif Hakları (2012), Telif Hakkı Nedir başlıklı yazı, <http://www.telifhaklari.gov.tr/ana/sayfa.asp?id=394>

The geography of Knowledge (2013), <http://oracc.org/gkab/>, The Geography of Knowledge in Assyria and Babylonia, erişim tarihi: 20.02.

Thompson, J. M. (1914) “Post-Modernism,” *The Hibbert Journal*, Vol XII No. 4, July

Thompson, James Westfall (1939). *The Medieval Library*, University of Chicago Press, Hafner Publications, USA

Thompson, John (2012). “The future of books”, <http://www.cam.ac.uk/research/news/the-future-of-books> yayınlanma: 01.01.2010 erişim tarihi: 01.03.

Thomsen, Vilhelm (1893). *Dèchiffrement des inscriptions de l'Orkhon et de l'lènissèi, Notice prèliminaire*. Bulletin de l'Académie Royale des Sciences et des Lettres de Danemark. Kopenhag

Thomson, George (1997). *İlk Filozoflar: Eski Yunan Toplumu Üzerine İncelemeler*, çev. Mehmet H. Doğan, 2.basım: Payel Yayınevi, İstanbul

Tomlinson, John (1999). *Kültürel Emperyalizm: Eleştirel Bir Giriş*, çev. Emrehan Zeybekoğlu, Ayrıntı Yayınları, İstanbul

Tomlinson, John (1999). *Küreselleşme ve Kültür*. Çev. Arzu Eker, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Topdemir, Hüseyin Gazi (2002). *İbrahim Müteferrika ve Türk Matbaacılığı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Topuz, Hıfzı (2003). *II.Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Tönel, Ebru (2013). “10 Bin Kitapçı Kapandı” başlıklı söyleşi-haber, Bianet <http://www.bianet.org/bianet/siyaset/150400-metin-celal-10-bin-kitapci-kapandi>04.10.

Tunaya, Tarık Zafer (2004). *Hürriyetin İlanı: II. Meşrutiyetin Siyasi Hayatına Bakışlar*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul

Turnusol, (2011) <http://www.turnusol.biz/public/haber.aspx?id=8510&pid=32&haber=19401ara%20gitmeye%20gerek%20yok%20AKP%20iktidar%FDnda%20y%FCzlerce%20kitap%20yasakland%FD,%20gazeteciler%20hapse%20at%FDld%FD!> 22.05.

Türkiye İstatistik Kurumu (2013), “Bilgisayar ve İnternet kullanımı arttı” başlıklı haber, 22.08.

Türkiye Yayıncılar Birliği (2012). <http://www.turkyaybir.org.tr/komisyonlar/2012-turkiye-kitap-pazari-raporu/475>

Türkiye Yayıncılar Birliği sayfası (2014). “Kitap Üretimi yüzde 12 Arttı” başlıklı haber, <http://www.turkyaybir.org.tr/haberler/2013te-kitap-uretimi-yuzde-12-artti/410> 09.01.2014

Türkiye Yayıncılar Birliği sayfası (2014), 2013 Türkiye Kitap Pazarı Raporu, 07.04.

Türkiye'nin En İyi 10 Kütüphanesi(2007) başlıklı haber, 9 Mart *Hürriyet Gazetesi*, İstanbul

Türkoğlu, Nurçay (2003).*Kitle İletişimi ve Kültür*, Naos Yayıncılık, İstanbul

TYS (2013). Türkiye Yazarlar Sendikası, tarihçe, http://turkiyeyazarlarsendikasi.org/index.php?option=com_content&view=article&id=15&Itemid=5Mart

Ubicini, M.A. (1977), *Türkiye 1850: Tanzimat, Ulema, Basın*, çev. Cemal Karaağaçlı, Tercüman Yayınları, İstanbul

Uçan, Hilmi (2003). *Edebiyat Bilimi ve Eleştiri*. Hece Yayınları, İstanbul

Uludere, Ferhat (2013). “Kitap Ekleri Ne İşe Yarar?” başlıklı makale, 21 Mayıs, Taraf, <http://www.taraf.com.tr/yazilar/ferhat-uludere-2/kitap-ekleri-ne-ise-yarar/26161/>

Unesco.org (2013), “Jikji: Memory of the World 2009”, erişim tarihi: 09.12. <http://www.unesco.org/new/en/communication-and-information/flagship-project-activities/memory-of-the-world/unescojikji-prize/>

Ünaltay, Altay ve Altan Büyükyılmaz (1991).*Elektronik Yayıncılık Elkitabı*, İleri Teknoloji Merkezi Ltd., İstanbul

Vasileiou, Magdalini- Rowley, Jennifer- Hartley, Richard (2012). “Perspectives on the future of e-books in libraries in universities”, *Journal of Librarianship and Information Science* 2012 Issue:44. 22 February Sage Publications

Veenhof, K. (1986). ed.,*Cuneiform Archives and Libraries*. Papers read at the 30e rencontre Assyriologique Internationale, Leiden, 4-8 July 1983 (İstanbul)

Vliet, Rietje van (2009). "Print and Public in Europe: 1600-1800" in *The Companion of the History of the Book*, ed. Simon Eliot- Jonathan Rose, Blackwell Publishing Limited, Oxford UK

Wang, Chengzhi (2008). "Development of state-managed publishing in China: Ancient texts, Qing History and current gazetteers" in *The International Information & Library Review Issue 40*, Columbia University, New York

Wasylenko, Lydia W. (1998).*Syracuse University Library Syracuse, NY*
ALA Midwinter Conference

Weber, Max (1930). *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*, George Allen and Unwin

Weel, Adriaan van der (2009). *Modernity and Print: 1890-1970* in *The Companion of the History of the Book*, ed. Simon Eliot- Jonathan Rose, Blackwell Publishing Limited, Oxford UK

Wells, H.G. (2006).*A Short History of the World*, Penguin Classics, London, UK.

Williams, Raymond (1993). *Kültür*. İmge Kitabevi Yayınları, çev. Suavi Aydın, Ankara

Williams, Raymond (1990). *Marksizm ve Edebiyat*, çev. Esen Tarım, Adam Yayınları, İstanbul.

Yağcı, Öner (2004). *Küreselleşme Sürecinde Edebiyatımız*, İleri Yayınları, İstanbul.

Yay-Fed (2014), Yayımcı Meslek Birlikleri ana sayfası, www.yayfed.org erişim: 04.04.

- Yazko (1982).*Felsefe Yazıları 1. Kitap*, İstanbul
- Yıldırım, Ergün (1995). *Türkiye'nin Modernleşmesi ve İslam*, İnsan Yayınları, İstanbul
- Yıldız, Nuray (1985). *Eskiçağ Kütüphaneleri*, Marmara Ün. Yayınları, No:421, İstanbul
- Yılmaz, Atıf (2001). "Edebiyatın Kılavuzluğunda Gelişen Türk Sineması", *E Dergisi*, Mayıs
- Yüce, Can Bahadır (2008). "Dünyada çok az edebiyat eleştirmeni kaldı" başlıklı söyleşi, *Kitap Zamanı*, Sayı:32, Kasım.
- Yücel, Tahsin (2007). *Dil Devrimi ve Sonuçları*, Can Yayınları, İstanbul
- Zaman Gazetesi* (2013). "Almanya'nın En Ünlü Edebiyat Eleştirmeni Hayatını Kaybetti" başlıklı haber, 18 Eylül, Cihan Haber Ajansı
- Zorlu, Abdülkadir (2013). "Batılı Bir Yaşam Tarzı Olarak Tüketim: Türkiye'de Tüketim Ürünlerinin ve Kültürünün Tarihi ve Gelişimi", 2003 *Hacettepe Sos Bilimler Dergisi*, http://www.sdergi.hacettepe.edu.tr/zorlu_makale.htm erişim tarihi: 01.11.
- Zumthor, Paul (1990). *La vie quotidienne en Hollande au temps de Rembrandt*, French Edition: Hachette Littératures, Paris
- Zürcher, Eric Jan (2000).*Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, çev.Yasemin Saner Gönen, İletişim Yayınları, 9.Baskı: İstanbul

9. EKLER

9.1 Remzi Kitabevi Genel Yayın Koordinatörü Öner Ciravoğlu İLE Kişisel Görüşme, Ocak 2012, Remzi Kitabevi Genel Merkezi / Etiler

Kitap yayıncılığının teknolojik akışına bakacak olursak; el yazmasından matbaaya, ofset baskıdan masaüstü yayıncılığa uzanan bir yelpaze görüyoruz. Yayıncılığın teknolojiden nasıl etkilendiğini düşünüyorsunuz?

Gelişen teknolojinin hız açısından yayıncılığa büyük yararları oluyor. Yayıncılık aslında kendisine, yazılı kağıt üzerinde okunan bir gelenek oluşturmuş. O bakımdan bu basılı malzemeyi, en çabuk nasıl sağlayabiliriz diye o yöndeki araştırmalar bize rehber oluyor. Eskiden bu işler kurşun harflerle yapılıyordu ve sağlığa oldukça zararlıydı. Tüm matbaa ilçelerine süt ve yoğurt dağıtılırdı. Otomatik makinaların, bilgisayarın işin içine girmesiyle, baskı süreci hızlandı ve daha bilimsel bir hal aldı. Ayrıca gelişen ofset teknikleriyle baskı aşaması da hızlandı. Hatta şu anda malzemeyi bilgisayar aracılığıyla yolladığımızda, hemen baskıya geçilebiliyor. Görsel malzeme olarak fotoğrafları da, internet üzerinden yolladığımızda karşı tarafta baskıya girebiliyor. Bunlar, yayıncılığın hızlanması ve bilimsel olması açısından çok yararlı oldu diyebilirim.

Bunun dışında bilgisayar ve internetin hayatımıza girmesiyle, yayıncılıkta e-kitap dönemi de başladı. Bu da sanki, basılı malzemeleri bir anlamda tehdit eder gibi duruyor ama; öte yandan da okur sayısını genişletiyor. İnsanlar

artık arabalarında giderken bir düğmeye basarak roman dinleyebiliyorlar. Ya da başka bir işle meşgulken, kitabı ekranda açıp okuyabiliyorlar. Hatta ders anlatırken de, görüntü üzerinden açıklamalarda bulunabiliyorlar. Kitabı açıp okumaktansa, kitabın içeriğini ekrana yansıtıp üzerine konuşmak daha önemli hale gelebiliyor.

Bunun dışında bilimsel gelişmeler, yayıncılığa başka ne tür olanaklar sunuyor bilmiyoruz ama Remzi Kitabevi olarak biz bunlara ayak uydurmaya çalışıyoruz.

Piyasaya yeni sürülen e-kitap projelerini nasıl değerlendiriyorsunuz?

Biz de yayınevi olarak e-kitap dizilerine başladık aslında. Bunlar bir takım internet sitelerinde satılıyorlar, çeşitli güvenlik mekanizmalarıyla birlikte. Biz basılı olarak yayınladığımız eserleri e-kitap olarak yayınlıyoruz. Bize e-kitap projesi gelirse, öncelikle onu yazılı olarak basmaya uygun mu diye karar verdikten sonra basılı olarak yayınlıyoruz, ki e-kitap sonra gelsin. Bu durumda bir kalite düşüşü olmaz.

Remzi Kitabevi olarak yayın politikanız genel olarak nedir? Bir kitabın taslak olarak size geldikten sonra kadar hangi kriterlerle basımına karar veriliyor?

Şöyle ki; bizim bir yayın kurulumuz var. Gelen dosyaları okuyarak değerlendiriyoruz. Yayın kurulu içinde, farklı eğilimlerden uzmanlar var. Kimisi yakın tarihi, kimisi felsefeyi kimisi edebiyatı kendine uzmanlık alanı olarak seçmiştir. Kendi aralarında, gelen eserler hakkında görüşüyorlar. Eser hakkında ortak bir noktaya varılıyor. Sonunda da gerekirse, yazarla bir ön görüşme yapılıyor. Belki itiraz edilecek noktalar varsa, onlar hatırlatılıyor.

Kurula başvuracak eserlere karşı biz bir ön baraj yapmıyoruz. Bir yazar bir eser meydana getirmişse, bize bilgisayar çıktısı olarak gönderebilir tabi ki. Yayın kurulu, diyelim ki bizim yayınevimizin alanına girmediğini

düşünürse, ilgilenmediğimizi söyleyerek geri çeviriyoruz. Bazı eserleri yeterince olgunlaşmamış buluyoruz. Olgunlaşmamışsa, onunla çalışma yapmaya devam etmiyoruz; bize göre değil deyip iade ediyoruz.

Bunların dışında Remzi Kitabevi olarak belirli bir yayıncılık anlayışımız var. O anlayış, edebiyat alanında iz bırakabilecek, yeni bir açılım getirebilecek, düzgün yazılmış, düzgün kurgulanmış eserlere ışık yakmak yönündedir. Örneğin; pornografik eserleri veya magazine malzeme olabilecek dedikodu tarzındaki kitapları da yayınlamıyoruz.

Yayıncılık gündemini nasıl takip ediyorsunuz? Ya da böyle bir kaygınız var mı?

Bize yayın dünyasındaki bilgiler birkaç alandan gelir. Bir yıl öncesinden; yurtdışındaki yayıncılar veya ajansları bize yayın programlarını bildirirler. Diyelim ki, 2012 yılında John Grisham'ın yeni bir kitabı çıkacak diye bir haber gelir ve ilgilenip ilgilenmediğimiz sorulur. Biz ilgileniyorsak; o kitap yayın kuruluna gelir, incelenir ve anlaşma sağlanırsa, basmaya karar veririz.

Bunun dışında güncel edebiyat ortamlarını takip ederiz. Edebiyat sayfalarını, gazetelerin kitap eklerini, yazarların toplantılarını, yeni yazarların ortaya çıktığı yarışmaların sonuçlarını takip ederiz. Bu bilgi akışlarının yanı sıra, tabi kendi edebiyat ortamımız, yazar dostlarımızın da etkisi var. Biz seksen yıllık bir kuruluştuk. Zaten bizim marka olarak tanınan, güvenilen bir isim olmamız da, yazarların bize başvurması için bir neden olabiliyor. İlk kitabımız eski harflerle basılmış, Ömer Seyfettin'in Yüksek Ökçeler isimli bir hikaye kitabını 1927 yılında basıma hazırlamıştık. Bizim kitaplarımızın baskı kalitesini, kapak kompozisyonunu, redaksiyondaki düzeyi ilgilenen kişiler görebiliyor.

Günümüzdeki yazar kimliğini nasıl buluyorsunuz?

İnsanlar yazıyorlar. Herkes şansını deniyor. Türkiye’de sadece bizim gibi yayınevleri yok, irili ufaklı yayınevleri var. Bazı marjinal yayınevleri de böyle yazarları tercih edebiliyor ve satıştan bir şey kazanmaya çalışıyorlar. Açıkçası, kişinin kendi parasını vererek kitabını yayınlattığı yayınevleri de var. Bazen onları da takip ediyorum, iyi kitaplar da çıkabiliyor. Bazı şansını deneyen yazarlar, bunlardan yararlanabiliyor, belki ileride iyi eserler vermeye başlamalarının da ön adımı oluyor. Edebiyatın bu karmaşası içinde, bir takım olumlular ya da kaynayıp gidenler de olacaktır. Okura düşen, iyi edebiyatı ayırıp seçebilme yetisini kazanmaktır. Kötü demek istemiyorum ama bu tür yayıncılık da, piyasanın getirdiği, arz talep ilişkisinin sistem içindeki bir sonucudur, bu da olacaktır. Mutlaka bir alıcısı vardır.

Amazon.com’un başlattığı “kişisel yayıncılık” formatını nasıl değerlendiriyorsunuz?

Bu, insanların tatmin olmamış duygularına cevap veren bir şey. Bence edebiyat, yazdığınız bir şeyi bir kurulun beğenmesidir. O zaman edebiyatçı olursunuz. Kendi kendinizi beğendikten sonra ona edebiyat denebilir, denmeye de bilir, bu sadece sizi ilgilendirir. Bunu önleyemeyiz ama bence çok anlamlı değil. Yazdığınız eseri Faber and Faber Yayınları beğeniyorsa, bu kararın altında yatan bir önem vardır. Edebiyatçının asıl hazzı buradadır; yazdığını biri beğendi diye düşünür.

İyi bir okuyucu-yazar ilişkisi nasıl olmalıdır? Yazar, hedef kitlesi için mi yazar editörü için mi?

Yazar, tabi ki toplumdan bağımsız bir yazar değildir. Teorik için aslında kendisi için yazar desek de, bu tam doğru değil. Ben her ne kadar bu kitabı kendim için yazıyorum desem de; ben bu toplumun bir bireyiyim. Dış

dünyadan etkileniyorum, edebiyat geleneğinden geliyorum, okuduğum kitaplar, yabancı yazarlar var, bilinçaltımda onların beslemeleri var. Ben bir konu, tema seçip yazmaya karar verdiğimde de; bunun ilginç olmasını isterim. Yani, yeni, yazılmamış olmak. O zaman belli bir yol çiziyorsunuz kendinize. Diyelim ki, küçük bir çocuğun dedesiyle muhabbetini yazacağım. Bunu, büyüklere hitaben mi yazayım, bir roman olarak mı yazayım ya da şiirsel bir dille veya dramatik mi anlatayım diye uzun uzun düşünüyorsunuz. Türkiye’de bunu düşünürsünüz, kafanızda karar verirsiniz ve yayınevine sunarsınız. Batı’da pek öyle olmuyor. Konu, bir filmin senaryosu gibidir. Önce yayıncıyla, editörle tartışılıyor. Onlar da ona biraz yönlendirme yapıyorlar. Bizde özellikle edebiyat dışı eserlerde, editör, plan konusunda değişiklikler önerebiliyor. Ama bir roman söz konusuysa, bunu yapamıyoruz tabi. Romanda sadece dilsel hatalar düzeltilebiliyor.

9.2.NTV Yayınları Editörü Onur Kaya ile Kişisel Görüşme, Mart 2013 İstanbul

- Ntv Yayınları'nın yayın politikası nedir? Yayınlanacak eserlere hangi şartlar altında karar verilir?

Yayın politikamız; genel okuyucu kitlesine yönelik edebiyat dışı tabir edilen genel kültür, popüler bilim, tarih, felsefe, ekonomi gibi alanlarda kaliteli olduğuna inandığımız kitaplar çıkarabilmek.

Yurtdışı kitap fuarlarına katılıp burada yabancı yayıncılarda karşılıklı görüşüp yeni kitaplar hakkında bilgi edindikten sonra, yayın kurulumuz ile yaptığımız görüşmeler sonucunda NTV Yayınları’na en uygun olacağını düşündüğümüz kitapların yayın hakkını satın alıyoruz. Ayrıca sürekli internette araştırma yaparak yeni kitaplardan haberimiz oluyor. Ve tabi ki yabancı yayıncıları temsil eder telif ajanslarının yolladığı tanıtımları da inceliyoruz.

- Bir televizyon kuruluşunun yayınevi olmasının avantajları ve dezavantajları sizce nelerdir?

Şuna dikkat çekmek istiyorum. Doğuş Yayın Grubu sadece bir televizyon kuruluşu değil. National Geo., NG Kids, GQ, Vogue gibi sadece Türkiye’de değil tüm dünyada yankı uyandıran dergileri de Türk okurıyla buluşturuyor. Bu bağlamda bir yayın kuruluşunun yayınevinin olması çok normal. Sanırım bu durumun avantaj ya da dezavantaj yaratması söz konusu değil

- Kitle iletişim araçlarının, teknolojiyle beraber günümüzde birbirine entegre olması yayıncılığı nasıl etkilemektedir?

Türkiye’de ciddi bir okuma alışkanlığı sorunu var. Çok okuyan bir ülke değiliz maalesef. Bu yüzden okuma alışkanlıkları üzerinde etkili olabilecek herhangi bir unsuru objektif olarak değerlendirebilmek ne kadar mümkün bilemiyorum. Ama kendi görüşümü ifade etmem gerekirse, e-kitapların çok kısıtlı bir kitle haricinde sıradan okuyucu için büyük etkisi olduğunu düşünmüyorum.

- Ntv Yayınları'nın çizgi romanlaştırılan edebi eserlerle, popüler cep kitapları ile popüler kültürü takip ettiğini söyleyebilir miyiz?

Yanıtsız.

- Başucu serisinden Edebiyattan Pek Anlamam adlı kitabınız bulunuyor. Sizce böyle pratik bilgilerle edebiyatı tanıtmak, hedef kitlenin iyiliğine mi kötülüğüne mi değerlendirilmeli?

Öncelikle hedef kitlenin kötülüğüne olacağını düşündüğümüz bir kitap yayınlamak zaten çok akıllıca olmaz. Kitaplarımızı, bir ihtiyacı gidereceğini umarak yayınlıyoruz. Şayet söz konusu olan şey edebiyat gibi bir konunun hap bilgiler biçiminde önümüze sunulmasının değerlendirilmesi ise, sanırım kitabın başlığı bu konuda yeteri kadar açıklamaya yapıyor. Edebiyata ilgisi olanlar, sürekli okuyanlar için bir sorun yok. Ki onlar için bile kitap içerisinde renkli olduğuna inandığımız bilgiler mevcut. Asıl amaç böyle bir alışkanlığı olmayan insanda bir bilinç yaratabilmek. Konuyla ilgili bir merak uyandırabilmek. Bu bakımdan hedef kitlenin kesinlikle iyiliğine olduğunu düşünüyoruz.

9.3. Bora Ekmekçi, idefix.com satış direktörü ile kişisel görüşme- 27.03.2013 idefix ofisi, şişli

- İdefix'in kuruluş aşaması ve hizmet politikası nedir?

Sermaye: Çelebi Holding, büyük ortak. Fikir: Mehmet Budak, küçük ortak. 1996 yılında EBI şirketi kuruluyor. İlk markası idefix. İlk kez internetten kitap satacağız dediğimizde kimse bize inanmamıştı. Türkiye’de ilk olduk. 56 K modemlerle bu işi yapmaya çalışıyorduk. Kitapları sisteme girmek için bile istediğimizde zor aldığımız bir dönemdi. Satın alınıp iade ediliyordu. 1998’in sonunda deneme yayınıyla açılıyor. Müzik ve film de ekleniyor. Elektronik mağaza da eklenmişti ama sonra biz onu 2006 yılında çıkarttık, iyi ki de çıkartmışız. Direkt kültür yayınlarına yöneldik. İdefix, her sene yüzde 30-40 büyüyor. Prefix kuruluşumuz ise, Anadolu’daki kitapçılara kitap tedariği yapan bir sistem. Onun müşteri temsilcileri var. Her il ve ilçedeki en küçük kırtasiyeye kadar gidiyorlar, sisteme üye yapıyorlar. Sonra bir prefix kart modelimiz var. Aslında kitapçıya finansman sağlıyoruz orda. Bankalarla beraber çalışıyoruz. Hangi bankayı tercih ediyorsa bir kredi

yükleniyor ona beş aylık. Gidiyor kitaplarını bizden dağıtım iskontosuyla alıyor, beş ay sonra bankaya ödüyor. Banka ve sigorta güvencesi olduğu için sorun olmuyor eskisi gibi. Yenibosna’da büyük bir depo tuttuk. Normalde siparişle çalışılır ama biz orda yüz binlerce farklı kitabı stokumuzda tutuyoruz. Böylece hemen siparişi geçebiliyoruz. Bir de sabit fikir dergimiz var, bu da daha çok edebiyat eleştirisi ağırlıklı ve bundan gelir elde etme amacımız yok, tanıtımla dağıtıyoruz. 1 Nisan’da bir fırsat bölümümüz satışa çıkacak, uygun setleri okurlara ulaştırmak amacımız.

Kitapyurdu.com (sağ kesime ve indirim takip eden okura hitap eder) bizimle satışları yakın olarak bizden sonra kuruldu. dr.com.tr ve hepsiburada.com var, bunların ikisi birlikte bize denk olabilir. Pandora.com ve ilknokta.com gibi sitelerin hepsinin toplamı, sektörde yüzde 5-10 etmez.

- **Dijital yayıncılık ve e-kitap süreci hakkındaki katılımınız nedir?**

e-kitap yayıncılığına Nisan 2010’da başladık. Türkiye’de ilk defa satışı başlamış oldu. Öncesinde de bir senelik bir çalışmamız var. Proje için TTGV (Türkiye Teknoloji Geliştirme Vakfı) ve Tübitak’a başvurduk ve teşvikimizi aldık. Projenin iki etabı vardı. İlk fazında Adobe kullanmak gerek. Kitabın şifrelenmesi gerekiyor ki hak sahiplerinin hakları korunsun diye. Buna DRM (digital rights management) deniyor. Örneklerden biri olarak gösterebileceğimiz amazon.com’un kapalı devre bir sistemi var. Kindle isimli bir cihazları var, avz diye bir formatı var, o şifrelemeyi kimseyle paylaşmıyor. Kendi cihazlarıyla, kendi sattığı e-kitapları okutuyor. Biz böyle tekelleşmeci bir mantıkla gitmeyelim istedik. Bizden kitap alan biri, başka istediği herhangi bir cihazla okuyabilsin, illa bizim platformumuzdan okumasını şart koşmadık. Amazon dışında bu kitapları okuma formatının yüzde 99’unu kapsayan bir format olan Adobe’yi bu nedenle tercih ettik.

e-kitap cihazları iki türden oluşuyor: e-ink cihazlar yani elektronik mürekkepli cihazlar, bildiğiniz kağıt sayfası gibi görüntüyü birebir arka tarafta oluşturuyor. Normal Lcd ekranların verdiği ışıklı görüntü bunda yok; dolayısıyla kağıt gibi normal görünüyor, parlamıyor, okuyabilmek için bir ışık kaynağına ihtiyaç oluyor, aynı kitap okumak gibi. Bu cihazların yüzde 99'unu Adobe ile kapsamış olduk.

İkinci etapta ise kendi drm'imizi ürettik, mobil cihazlarda, tabletlerde ve telefonlarda e-kitap okuyabilmek için. İlk önce bu uygulamayı kullandığınız cihazın uygulama sayfasından ücretsiz olarak indiriyorsunuz, ondan sonra satın aldığınız kitapları ister bu cihazınızdaki uygulama ile ister e-ink okuyucunuzla okuyabiliyorsunuz.

- Satışlarımız nasıl? E-kitap satışları özellikle?

Şu anda 200 binin üzerinde kişi bizim bu uygulamamızı telefonuna veya tabletine indirmiş durumda. 140 bin basılı kitap, 5652 e-kitap satışta. 2012 ciromuz 30 milyon. 1.1 milyon üyemiz, 400 bin müşterimiz var.

e-kitap, 2010'dan beri, basılı kitaba göre çok yavaş ilerliyor aslında. Yayıncıların korkusunu kırmaya çalışıyoruz. En büyük engelimiz onların bu korkuları oldu çünkü hiç bilmedikleri bir alan. Basılı kitaba çok hakim oldukları için ve bu yeni alanı hiç bilmedikleri için ne olduğu korkusuna kapıldılar. Aslında sektör olarak bunu kendilerinin geliştirmesi gerekiyordu. Önümüzde müzik piyasası gibi bir örnek var. İnsanlar artık bırakın kasedi, Cd ve plak dahi almıyor, çünkü mp3 indirmek, kullanmak daha kolay ve ekonomik, seçme şansı yüksek bir format. Kullanışlı olan şey, her zaman için diğerinin yerine geçer. İnsanlar kolay ulaşılabilir, kolay kullanılabilir ve fiyatı uygun olan şeyi satın alıyorlar. Ama eğer siz, pahalı ve şifreli uygulamalara gittiğiniz zaman o bir şekilde kullanışlılıktan çıkıyor ya da fayda sağlayamayınca insanlar korsana yöneliyor. Kitap sektörü yolun daha başında ama bunun elinden tutmalı.

- Kitabın geleceği konusunda nasıl bir öngörünüz var? Bundan 10 yıl sonra İdefix halen basılı kitap satıyor olacak mı?

Bir sene içinde 40 bin kitap yayınlanıyor Türkiye’de. Şu an aktif satış halinde olan da 140 bin başlık var. Ama henüz 6 bin adet e-kitap satışta. Bizim basılı kitaba oranla satışlarımız kıyasladığımızda; e-kitap satışlarımız basılı kitabın binde 1’i oranında görünüyor. Bu, dijital doğanla dijital göçebe arasındaki kuşak farkından kaynaklanıyor. Kitap tek başına sadece bir içerik değil; aynı zamanda bir arzu nesnesi. Evinizde neden bir kitaplık yaparsınız? Kitap, kişiyle kendisi arasında bir şey aslında ama bir yandan da “Ben bunu okudum” diye insanlara göstermek ve bir statü örneği sergilemek amacıyla kitaplık oluşturuluyor. E-kitap’ta böyle bir şey yok, sizinle kitap arasında bir şey sadece.

Fatih Projesi adı altında bütün öğrencilere tablet dağıtılacak. Gerçekleştiği zaman bütün öğrenciler derslerini tableten okuyacak ve her eve bir tablet girecek. Bu, dönüşümü çok hızlandıracak bir şey. Amerika sektöründe, e-kitabın basılı kitaba oranla satış oranı yüzde 20’ye ulaştı. Türkiye biraz Amerika’ya benzeyen bir sektördür.

Toplama baktığınızda aralarında hiçbir fark yok aslında, basılı kitap için ağaçlar kesilmiyor e-kitap’ta, çok kolay ulaşılabilir, anında okunmaya başlanabiliyor ve fiyatı ekonomik.

- Okuma alışkanlığı bağlamında e-kitabın yeri nedir? Yayınevleri bu duruma nasıl bakıyor?

Üç sene sonra elektronik mürekkepli cihazlar yerine kim bilir nasıl bir cihazla karşılaşacağız? Ekran kalitesi sürekli değişecek büyük ihtimalle. Teknoloji kolaylığı sağladıkça değişecek. Önemli olan içeriktir. İngilizce metinleri okuyucudan okumak tercih ediliyor, çünkü anlamadığınız bir

kelimenin üzerine tıkladığınızda; o anlama gidebiliyorsunuz. Amaç bilgiye erişmekse; buna erişmek böyle çok daha kolay. Diyelim ki bir konu üzerine araştırma yapıyorsunuz; tüm kitaplar veri tabanında e-kitap olarak yer alacağı için; onların içinde de arama yapıp dilediğiniz kitabın içeriğine ulaşabileceksiniz.

Yayıncılığın asıl korktuğu şey, aradan çekilmek zorunda kalırlar mı? Onların dışında bir gücün bu alanda tekelleşmesi söz konusu olamaz. Çünkü bu durum şu anda da var ki. Basılı kitap sektörüne baktığımız zaman büyük holdinglerin, özellikle bankaların yayınları var. Özellikle bunların amaçları kar etmek değil. Bankanın logosunu ne kadar dolaşıma sokarsanız banka için o kadar iyi olur. Uygun fiyatta hiçbir yayınevinin yayınlayamadığı birçok kitap yayınlıyor. Ayda 50 kitap yayınlamak aslında bir yayınevi için oldukça zor bir şey, ama Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları bunu yapabiliyor mesela. Bir milyon tane kitabı örneğin şubelerde çocuklara karne hediyesi olarak dağıtıyor. Sektörün şu an hem üretim alanında hem satış anlamında bir tekelleşmesi var zaten. Bunun önüne geçmek kolay bir şey değil. Sektör o tarafa doğru gidiyor zaten.

Kendisini dijital olarak dönüştüremeyen yayınevleri tabi ki elenecektir ama yine bir yayıncıya ihtiyaç olacaktır. Neden bir yazar bir yayınevine ihtiyaç duyar? Yayınevinin logosu en başta çok önemlidir. Takip ettiğiniz bir marka vardır, kendisine zarar verecek bir eseri çıkarmaz zaten. Editöryal bir yanı vardır, reklam bütçesi tarafı vardır, satış pazarlama kanallarına sahiptir, dağıtımını yapar vs. e-kitaba geçtiğiniz zaman, prodüksiyonlu kitaplar çıkacak yakında. Sadece düz metinler değil; sesli ve görüntülü de olacak. Örneğin Sivas olaylarını anlatan bir kitapta görsellik de olacak. Çocuk kitaplarında daha değişik hareketler olacak. Teknoloji buna elverir duruma gelmeye başladı. Bu, yazarın tek başına yapamayacağı bir şeydir. Bunun da satış pazarlama kanalı var. Ben bunu yaptım koydum gibi düşünmemesi gerekiyor yayıncıların.

- **İdefix'in gelecekteki politikası nedir?**

İdefix'in yeni bir projesi var hayata geçireceğimiz için bizi en çok heyecanlandıran proje bu: açık kitap; yani self-publishing (kişisel yayıncılık). Amerika'da gittiğimiz kitap fuarlarında en çok ilgi çeken etkinliklerden birisi buydu. Düşünün, Yaşar Kemal'in ilk kitabı reddediliyor. Birçok insan yayınevlerine ulaşamıyor, önlerine her gün yüz tane dosya geliyor, reddediliyor, öyle bir kadroları yok. Çok masraflı bir olay yeni yazar keşfetmek ve riskli de aynı zamanda. Ciddi anlamda bir editör kadrosuna ihtiyacınız var; çünkü göz gezdirme dışında her yazıyı dikkatle okumak gerekiyor. Yayıncılık sadece işin ticari takibi değil, aynı zamanda yeni yazar keşfedebilmektir.

Biz de kendi e-ink cihazımızı satacağız. Sadece bizimkinden okuyun demeyeceğiz, ama satacağız sadece. Okurlara hediye etmek gibi cazip okuma yöntemleri de geliştireceğiz, e-kitap alımı yapan okurlarımıza taahhüt ile verebiliriz.

e-kitaba rahat ikna olan yayınevlerinin başında İş Bankası Yayınları, Doğan Kitap geliyor. Hepsi yazarlarından sözleşmeyle izinleri alıyorlar. Yayınevlerinin bünyesinde daha e-kitap dönüşümü yapan departmanlar yok. Doğan'da var, Nesil'de var, Timaş'ta var. Bizim burada kendi ekibimiz var, bize getiriyorlar. Quark ya da Word olarak baskıya gönderdikleri formatla bize geliyorlar. O departmanın maliyetine de biz katlanıyoruz, yoksa e-kitap diye bir şey çıkmayacak. Bir süre sonra yayınevleri kendileri yapmaya başlayacaklar. Aldıkları ciroya göre aldıkları tutum da değişecektir. Şu an basılı kitaba halen yatırım yapıyorlar. İdefix, e-kitap kanalı olmak dışında bunun dağıtım işine de başladı. Turkcell'e de akreditasyon veriyor, kitap uygulaması idefix aracılığıyla çıkıyor, marjı paylaşıyorlar.

Kişisel yayıncılığa dönersek, insanlar kendi yazdıklarını ulaştıramadıkları noktada, bu platforma eserlerini koysunlar. Ya ücretsiz olarak ya da 2-3 lira

sabit bir ücret koysunlar. Tüm cihazlardan okunsun, siz çalışmanızı koyun, başka şehirden başka biri ona bir ortak çalışmayla ek yazsın. Biz platformu koyacağız, içeriğe karışmayacağız, sözleşme yapacağız. Ana nokta, sabit fiyattır. Buradan olay, yeni yazar keşfetmeye gider. İnsanların paylaştığı, oyladığı, özgür bir platform olacak.

Edebi eser olabilmesi okuru olması gerek diyebiliriz. Ama şu an bu karar, belli bir zümrenin elinde veriliyor. Oraya ulaşabilmek de problem. Ulaşamayınca kendi parasıyla, yayınevi diyemeyeceğimiz şirketler aracılığıyla kitabını bastıranlar da oluyor 5 bin 6 bin liraya. Yarışmalar veya çok satması sonucu kabul gören yazarlar tamamdır, ama yayınevlerinin basma kriterinin çok basması olduğu da unutulmamalı. Yayınevleri de ticari kurumlar sonuçta, edebiyatı destekleyen hayır kurumları değiller ki. Satar mı satmaz mı diye bakıyor, iyi edebiyat mı diye bakarken, okuru olmasına bakıyor. Burada seçen belirli bir zümre iken; öbür tarafta direkt okur seçiyor, ara kurumlar ortadan kalkıyor. Zaten orada beğenildiyseniz; kitap formatını veya ikinci üçüncü baskıları oturup düşünürsünüz yayıneviyle. Blog mantığı da aynı şekilde çıkmıştı, oradan yazar olanlar da çıktı.

- Yazarlar, okuyucular ve yayıncılar arasında nasıl bir ilişkiniz var?

Biz okurun yanındayız. Aslında hepsi bir zincir ama, yayıncı-yazarın yanına dağıtıcı ve satıcıyı da koymak gerek. Arz ve talebe göre organize oluyoruz biz de. Çevirmeni belki biraz içerik üretimine kaydırabiliriz ama o da neticede üretilmiş bir eseri farklı bir esere çeviriyor. Okura kalmış gerisi.

9.4. Türkiye Yayıncılar Birliği Gen. Sek. Kenan Kocatürk ile kişisel görüşme (21 Mart 2013, Yayıncılar Birliği Ofisi)

- Yayıncılar Birliği'nin Türkiye'deki yayıncılığın gelişmesi bağlamında nasıl bir etkisi vardır?

Esas olarak yayıncıların çıkarlarının, haklarının korunması üzerine kurulmuş olan bir birliktir. Tabi bunun içinde sadece ticari bağlar yoktur. Birliğin ilk kurulduğu zamanlarda Türkiye’de kağıt sıkıntısının yaşandığı yıllardı ve SEKA’dan kağıt alımının sağlanması üzerine birlik çalışmalar yapıyordu. Ayrıca telif haklarıyla ilgili de çalışıyordu. Bir de Türkiye’nin sıkıştırılmış o dönemi içerisinde ders kitapları yayıncılığının nasıl olması gerektiği üzerine de kafa yoran bir dernekti. Son on yıllarda da yayıncılık sektörünün gelişimi, bu sektörün sıkıntıları, çözüm yolları araması, bununla ilgili hem toplumda hem devlet ve bürokrasi nezdinde yasal düzenlemelerin yapılmasına ön ayak olmakta ve etkin rol oynamaktadır.

Tabi eskiden yayıncılık dediğimiz şey, tipo baskı dediğimiz, böyle kurşun rotatif dizgilerle yapılan bir yayıncılıktı. 1980 öncesi bu dönemde yayıncı sayısı çok azdı ve entertip baskı dediğimiz şey çok zahmetli bir iş olduğu için en çok on bin kitap basılabılırdi. Baskı yapmayacak, satmayacak kitabı basmazdı yayıncılar. Yayınlanan yeni çeşidin de az olduğu bu yıllar darbeler dönemi idi. İrili ufaklı şehirlerde ve kasabalarda toplam 10 bin ila 20 bin arası kitabın olduğu ve okuma alışkanlığının çok daha yüksek olduğu zamanlardı. 12 Eylül darbesiyle birlikte, yasakların başladığı, kitap okumanın suç olarak algılanmaya başladığı bir döneme girildi. Bunun yayıncılığa yansımalarının başında ilk önce birçok yazarın kitabının yasaklanması geldi. Tabu olan bazı konular vardı, neredeyse bugüne kadar o konulara dokunulamıyordu, sansür vardı. Atatürk konusu, devlet konusu, Kürt-Ermeni meseleleri, İslamiyet gibi başlıklar tabuydu. Tüm bunlar birçok yazarın başını yaktı ve tabi bu yayıncılığın içinde oto-sansürü de beraberinde getirdi. Yasalardan dolayı yargılanan birçok yazar ve yayıncıyla birlikte, Yayıncılar Birliği’nin temel meselesi, tüm dünyada olduğu gibi, Türkiye’de de yayınlama özgürlüğünün savunulması olmuştur. Yoksa yayıncılık sektörü ve bilim dünyası akademi gelişemez. İkincisi, yayıncılığın önündeki yapısal bazı engeller olan ekonomik sorunlar, dağıtım

sorunları, telif hakları sorunları gibi sorunlarla ilgilenmektir. Dünyada 1951 yılında imzalanmış olan Bern telif hakları sözleşmesine Türkiye 1995 yılında imza atabilmiştir. Bu yıllara dek devlet, dışarıdaki yasalara bakıyor, onları bize göre çeviriyor ve en iyisinin hangisi olduğunu seçip bize uyarlıyordu. Ama son yıllarda sivil toplum örgütleri ile birlikte çalışmalar yapılmaya başlanmış ve Yayıncılar Birliği de bu yolda yerini almış ve etkin rol almıştır. Son dönemde terörle mücadele yasaları gereği ve 301.maddedeki Türklüğe hakaret maddeleri gereği çok sayıda yazarın ve yayıncının yargılanması bizi yakından ilgilendirmiştir. 4.yargı paketi başta olmak üzere biz buralarda inisiyatif alıp, gidip siyasi partilere, bürokrasiye durumu anlatarak yayıncılığın önünü açmaya çalışıyoruz. Telif hakları meselesiyle de ilgili olarak; teknolojinin hızla gelişmesiyle telif yasası artık bu yayıncılık anlayışını tam olarak kapsayamıyor.

- Teknolojinin hızlanması, dijital yayıncılığın artması, sanal satışlar gibi olguların edebiyata ve yayına etkisi sizce nedir?

1980’lerde ofset teknolojisinin gelişmesi bu bağlamda çok önemlidir, çünkü masaüstü yayıncılık yavaş yavaş gelişmeye başladı. Özellikle Apple’ın atak yapmasıyla, çoğu kişinin artık kendi ofisinde tüm bu yayınları dizdirdiği, tasarımını yaptırdığı bir sürece girildi ve yayıncılık kolaylaşmaya başladı. Eskiden günlerce kurşun kalıplarla çalışılarak yayınlanan kitabın serüveni, teknolojinin gelişmesiyle birden bire başka bir noktaya geldi.

Anglo-sakson ve Amerikan dünyada kitapların belirli formatları vardır. Önce kitabın hard-cover hali çıkar, sonra 6 ay sonra paper-back’i çıkar; aralarında neredeyse yarı yarıya fark vardır. Ondan sonra bu formatın bir cep versiyonu çıkar. Ondan da 6 ay sonra bu kitabın audio-visual formatı çıkar. Tüm bunlar, kitabın serüveni içinde birer çoğaltma formatıdır. İktisadi anlamdaki pazarlama ve satış gelirlerinin ne yönde olacağı da sırayla az çok

bilinir. Teknolojinin bu şekilde hızlı gelişmesiyle beraber, son dönemde gelinen nokta ise dijital dünyadır, başka bir dünyadır. Örnek vermek gerekirse, televizyon ilk çıktığında; radyocuların “Ne var canım, koyarız bir adam bir de kamera olur biter” demesi sonucu o yayıncıların hiçbiri bugün yoklar. Çünkü televizyon dünyayı başka bir yere getirdi. Şimdi bugün de dijital yayıncılık için aynı şey geçerlidir. Teknoloji o kadar baş döndürücü bir şekilde sürekli değişim göstermektedir ki; yarın öbür gün format yine değişebilir. Kitapta önemli olan içeriktir. Yazar kitabı yazıyor, yayınevine gönderiyor, yayınevi gerekli değişim ve düzeltmeleri yapıyor, okurun isteklerini hesaba katıyor vs. Çeşitli formatlar aracılığıyla bunu basıyorlar. E-kitap da bu formatlardan biri aslında. Hatta o kadar kendilerini kaptırıyor ki büyük firmalar; örneğin Amazon.com diyor ki “Kindle ürettik, artık kitapları buradan okuyacaksınız.” Sonra başka biri diyor ki, hayır ona gerek yok, Android’ler var, oradan okuyabilirsiniz. Biri diyor ki, bilgisayar ve cep telefonları da yeterli. Yarın öbür gün başka bir şeyden de okunabilir. Ama okunan ne? Kitap. Önemli olan bu içeriktir. Yayıncıya gerek kalmayacağını söylüyorlar. Önce dijital basılıp sonra kitap hali yayımlanan kitap var mı, yok, bu bir pazarlama numarası. Bu formatın avantajları da var, yok mu? Birincisi, erişimi kolaylaştırıyor, sınırları ortadan kaldırıyor, fiyatı ucuzluyor, tüm bunlar avantaj. Dezavantajları nedir: Büyük firmaların pozisyonu. Microsoft, Apple gibi büyük firmalar başbakanla görüşmeye geliyor, tabletler anlatılıyor. Önemli olan mesele şu: Bütün bu büyük firmaların olduğu büyük bir yapı var; bir de karşısında daha küçük kalan yazar ve yayıncıların olduğu bir yapı var ki bu yapının teslim olunması isteniyor. Biz de olmayacağız. Olsa olsa göç ederiz. Bizim, uluslar arası yayıncılar birliği üyesi olarak da savunduğumuz şey, yazar ve yayıncı yazdığı şeyi ister kağıda basar, ister cama yansıtır, ister tenekeye basar, ama önemli olan içeriğin benim elimde olmasıdır.

Google, bütün dünya mirasını olduğu gibi dijitale atmaya kalktı. Buna izin vermezler. En azından şu an aktüel olarak dolaşımda olan kitapların haklarını ödemedен olmaz. Bahsettiğim büyük firmaların pazarlama taktiğı bu işte; insanlığa hizmet etmek adına bilginin doğruluğunu da tartışmaya açıyor. Oraya yazdığımız her şey doğru mu? Değil.

Asıl bu alandaki bir başka tehlike akademi dünyasında yaşanmakta. Bilim kitaplarının ulaşılabilir olması, öğrencinin bilginin değişkenliğini takip etmesi adına bir tehlike barındırıyor. Kitabın herhangi bir bölümünü değiştirme, ekleme, çıkarma, çevrimiçi olarak öğrencinin ulaşması gibi konular gündemde. Oluşturulan bu yeni kitap, hocanın ve yayınevinin hakkıyla orada yayınlanıyor. Hoca oradan sınavlar yapabiliyor, çocuklar sınıfa girmeden okuyup cevaplayabiliyor, değerlendirme ve puanlamalar program altında tutulabiliyor, sonuçları ve cevapları oradan herkes görebiliyor. Bu da insansız eğitimi ve iletişimi gündeme getiriyor. Tabi bunun karşılığında bir hizmet yayma ücreti biçiliyor.

Amerikan kitap sektörünün geldiğı büyüklüğü bugün 24 milyar dolar. Dijital yayıncılığın geldiğı nokta bu sene 1 milyar dolar oldu. Amazon.com'un tüm satışlarının yarısı dijital yayıncılık üzerine. Bu konuda önemli bir detay da, yazarın eserinin dijital hakları üzerinedir. Dijital hak kavramı yeni çıkmış bir kavramdır. “Yazarın tüm hakları alınmıştır” gibi ifadeler yasal olarak eksik ve yanıltıcıdır. Bundan sonraki eserleri bağlayan hiçbir hakkı bir tek kuruluş alamaz. Kitabı çoğaltma hakkının dışında yapılması gereken bir anlaşmadır dijital anlaşma. Umuma iletim hakkı denen şey, sana satamazsın diyorsa satamazsın. Bir de yeni yeni meslekler üredi, sosyal medya uzmanlığı, teknoloji danışmanlığı gibi. Kitapların e-kitap olarak pazarlanmasını yapan kişiler çıktı.

Biz de Türkiye’de yaptığımız çalışmalar sonucu dünyada ilk kez dijital hak yönetimi adını verdiğimiz bir sistem kurduk ve özellikle Kanada başta

olmak üzere birçok yerden övgüler aldı. Diyelim ki siz bir kitap yazdınız, ben de bir yayıncıyım. Sizin kitabınızın şu vakte kadar dijital hakkının bende olduğunu söylüyorum. Bunu sisteme giriyorum ve oradan bir dijital lisans numarası alıyorum. Sizin kitabınızın sanal ve teknolojik ortamda kaybolmamasını, çalınmamasını sağlıyorum. Aynı zamanda dijital satış rakamlarını, gelirleri ve fiyatlarını da yayıncıların takip edebilecekleri sağlıklı bir yapı. Temiz telif hakkı denilen şey böyle bir şey. Çoğaltma hakkının süresi bittiği an, sistem kendini kapıyor ve buna izin vermiyor.

- **Kitap okumanın yaygınlaştırılması gibi bir amacınız bulunuyor. Bunun adına her yol denenebilir mi? E-kitap, sanal pazarlama, ödül mekanizmaları vs...**

Uluslar arası üç adım kuralı diyor ki; yazarın ölümünden sonra 70 yıl süreyle haklar korunmalıdır. İki, erişilebilirse ve yayım hakları halen ortadaysa, yine çoğaltılamaz. Korsan yayıncılık denen şey maalesef, satışı çok olacak kitapları kopya yoluyla basıp çoğaltıyor. Bunların insanlığın yararına kitap çoğalttığını söyleyemeyiz. Eğer öyle yapsalardı; az satanları da satışa sunarlardı. Son hükümette, savcılara ve bürokrasiye gidip yaptığımız ikna konuşmalarında korsan yayıncılık önlendi. Eş zamanlı baskınlar ve ifadelerle, yayıncı, matbaa, kargo firmaları istenince önlendi. Gelişmiş sosyal devlet anlayışında, okuma alışkanlığının gelişmesi, yaygın şekilde sınıf ve okul kütüphaneleri, halk kütüphanelerinin, üniversite kütüphanelerinin olması ve üçüncüsü de fikri hakların koruma altında olduğu bir sistem. Bunlar varsa bu ülkede yayıncılık sektörü alıp başını gitmiş demektir.

Kütüphane çok önemli bir faktördür. Almanya’da 13 bin 945 tane halk kütüphanesi var. Bizde 1200 tane var. Burada da sınıf ve okul kitaplıkları eksiksiz tamamlansın, devlet buna bütçe ayırsın; o zaman okuma alışkanlığının geliştirilmesi yolunda bir adım atılmış olur. Her okula bir

fotokopi makinesi kampanyası yapılacağına, Milli Eğitim Bakanlığı bir kitaplık kampanyası yapsaydı çok daha iyi olurdu. Model var ama bütçe ayrımı yok. 900 öğrenciyi geçen her okula bir kitaplık kurulması ve kitap toplanması gerekiyor. Her yayıncının önüne her gün bir mektup geliyor, köy okulumuza kitap yardımı istiyoruz diye. Devletin buna el atmasıyla birlikte bunlar çözülmeyecek sorunlar değil. Almanya’da Fransa’da, tüm Avrupa’da yayıncılar ilk maliyetlerini kütüphanelere yapılan satışlardan çıkarıyor. Türkiye ise bu yapısal sorunu halen aşamadı.

İstanbul Milli Eğitim Müdürü Muammer Aydın, “Bütün yazarlar okullarda” diye bir proje başlattı. Her ilçeye iki yazar gitti, çocuklar o yazarların kitaplarını okudu, tartıştılar. Bu hem yayıncılık için hem okuma alışkanlığı için güzel bir şey. Okullara okuma alışkanlığı dersi konuldu. (Medya okur yazarlığı da konuldu mu?) 23 Nisan tüm dünyada Kitap Günüdür. Bizim ulusal bayramımıza denk geldiği için kutlanmıyordu, bu sene ilk kez kutlanacak Türkiye’de de.

- **Fuarcılık ile ilgili söyleyecekleriniz?**

TÜYAP kitap fuarı, ilk kez 1982 yılında, daha kimse başını dışarı çıkaramazken Marmara Etap’ın alt katında yaptı. Biz TÜYAP ile ortak bir sözleşme yaptık. İstanbul dışında, Adana, Antalya, Bursa, İzmir, Diyarbakır fuarlarını beraber yapıyoruz. Bir kısım başarılı olur, bir kısım fuar başarısız olur, bazı yerlerde şenliklerle beraber olur. Fuarların avantajı, yazarlarla okurların bir araya gelmesi, demokratik platformların, tartışma atmosferlerinin oluşması. Türkiye’de yaklaşık 120 bin aktüel kitap var, bir kitapçıda bütün bunları bir arada göremezsiniz. Fuarda bunların yaklaşık 80 binini bir arada görebilirsiniz.

10. ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı: IŞIL ÇOBANLI ERDÖNMEZ

Doğum Yeri ve Tarihi: İstanbul, 1982

Yabancı Dili: İngilizce

İletişim (Telefon/e-posta) :0535 563 80 43 / isilcobanli@gmail.com

Eğitim Durumu (Kurum ve Yıl)

Lise: Özel Şişli Terakki Lisesi, 2000

Lisans: Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi, Radyo, Tv ve Sinema Bölümü, 2004

Yüksek Lisans: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İletişim Bilimleri Bölümü, 2007

Çalıştığı Kurum/Kurumlar ve Yıl: Kadın Emekini Değerlendirme Vakfı, 2002

Dharma Yayınları, 2003

Say Yayınları, 2004

Birgün Gazetesi, 2005-06

Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları,

2009-11

Yayınları (SCI ve diğer) : “İletişimin Küreselleşmesi Çağında Kimlik Politikaları ve Çokkültürlülük” (Yeditepe Üniversitesi İletişim Fakültesi - İletişim Çalışmaları Hakemli Dergisi), Güz 2009, Sayı: 10, S:1

“Farklı Kültürleri Buluşturan Sokak Müziği”, Müzik, Direniş ve Haz içinde makale, der: Ayşe Bilge Gürsoy, Alkan Avcıoğlu, Es Yayınları, 2.Baskı: 2010, İstanbul